МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ВАСИЛЕВИЧ ВІТАЛІЙ ВАЦЛАВОВИЧ

КРИМІНОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Монографія

Київ
2020

УДК 343.988
В19

Рекомендовано до друку Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 19 грудня 2019 року (протокол № 24)

Рецензенти

Костенко О. М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;

Кулик О. Г. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Мельник М. І. – доктор юридичних наук, професор

Василевич В. В.

В19 Кримінологічна політика України [Текст] : монографія / В. В. Василевич. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. – 434 с.

У монографії на основі результатів аналізу вітчизняних і міжнародних наукових та нормативних джерел, досвіду роботи автора в правоохоронних органах обґрунтовано поняття, елементи (рівні), методи та принципи кримінологічної політики. Розкрито передумови й основні етапи становлення та розвитку, співвідношення і взаємозв'язок з іншими видами антикримінальної політики держави, правове та організаційне забезпечення в Україні та за кордоном. Досліджено особливості формування та реалізації, визначено напрями її вдосконалення і шляхи реалізації в кримінальному, кримінальному процесуальному та кримінально-виконавчому законодавстві України, внесено пропозиції щодо подальшого розвитку кримінологічної теорії та практики.

Для студентів і курсантів, ад'юнктів й аспірантів, викладачів і науковців юридичних закладів вищої освіти й наукових установ, правоохоронців-практиків, а також тих, хто не байдужий до проблем злочинності в Україні.

УДК 343.988

ISBN 966-8923-23-5

© Національна академія внутрішніх справ, 2020
© Василевич В. В., 2020

ЗМІСТ

ВСТУП 5

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ 9

1.1. Визначення понятійного апарату та методологія формування кримінологічної політики 9

1.2. Поняття кримінологічної політики 29

1.3. Цілі, задачі та функції кримінологічної політики. 39

1.4. Принципи кримінологічної політики 53

1.5. Методи кримінологічної політики 58

РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ 67

2.1. Функції правової держави щодо забезпечення кримінологічної політики 67

2.2. Зміст і джерела забезпечення кримінологічної політики 98

2.3. Суб'єкти забезпечення кримінологічної політики України 138

2.4. Інформаційне забезпечення кримінологічної політики 156

2.5. Міжнародний досвід забезпечення кримінологічної політики 177

РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ВІДПОВІДНО ДО КРИМІНОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ 200

3.1. Аналіз, оцінка та прогноз кримінологічної ситуації 200

3.2. Основні форми та засоби впливу на кримінологічну ситуацію 236

3.3. Державні програми та комплексне програмування в системі заходів кримінологічної політики 256

3.4. Кримінологічна експертиза й оцінка ефективності законів та інших нормативно-правових актів у боротьбі зі злочинністю 280

РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ 310
4.1. Відображення кримінологічної політики в законі про кримінальну відповідальність 310
4.2. Реалізація кримінологічної політики в кримінальному процесуальному законодавстві України 345
4.3. Відображення кримінологічної політики в кримінально-виконавчому законодавстві України 368
4.4. Оцінка ефективності та шляхи вдосконалення кримінологічної політики України 389
ВИСНОВКИ 412
ДОДАТКИ 419

ВСТУП

На початку XXI ст. глобалізований світ зазнав кардинальних соціальних трансформацій. Системна фінансово-економічна криза та поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) стали черговими викликами сучасній цивілізації. Серед загроз безпеці багатьох країн набули значних масштабів обіг зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, які охоплюють практично всі географічні зони. Спостерігаються небезпечні тенденції перегляду національних кордонів усупереч нормам міжнародного права, що призводять до сплеску виявів сепаратизму й екстремізму з метою вирішення етнічних, конфесійних і громадянських конфліктів.

Криміногенна ситуація в Україні протягом останніх п'яти років залишається стабільно напруженою. На її ускладнення, поряд з чинниками суто криміногенного характеру, значною мірою впливають військові дії на Сході країни, відсутність контролю за частиною території та державного кордону, посилення процесів внутрішнього переміщення населення, економічна нестабільність і використання неконкурентних методів фінансово-господарської діяльності, непослідовність реформи правоохоронної та судової системи, освіти й охорони здоров'я, зростання рівня безробіття та значне соціальне розшарування населення, недосконаліть державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів тощо.

Задекларовані в Стратегії національної безпеки (Указ Президента України № 287/2015), як і прийнятих раніше загальнодержавних комплексних цільових програмах (1993, 1996, 2000, 2006 років), концепціях (2010 та 2011 років) правові та інституційні зміни здебільшого залишаються нереалізованими. Попри якісне оновлення системи кримінальної юстиції, модернізацію правоохоронних інституцій та судочинства загалом і відчутне нарощення потенціалу органів системи МВС України, на діяльності суб'єктів запобігання злочинам негативно позначається недооцінка кримінологічного потенціалу в частині моніторингу та

прогнозування криміногенної ситуації як загалом у країні, так і в розрізі окремих регіонів.

З огляду на тенденції до значного збільшення кількості зареєстрованих заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення (з 3,2 млн у 2012 р. до 7,2 млн у 2019 р.), а також облікованих у ЄРДР кримінальних проваджень (з 5,6 тис. у 2013 р. до 8,4 тис. у 2019 р.), відбулося помітне погіршення показників протидії злочинам, учиненим організованими групами та злочинними організаціями (кількість направлених до суду обвинувальних актів відповідної категорії проваджень у 2019 р. зменшилася на 10,8 %, а показник розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів коливається в межах від 20 до 40 %).

Таким чином, одним з ключових пріоритетів у забезпеченні безпеки країни має визнаватися державна кримінологічна політика як скоординована діяльність усіх гілок влади й інституцій громадянського суспільства, спрямована на виявлення та усунення причин й умов (детермінантів) злочинів, прогнозування можливих змін у криміногенній ситуації, коригування стратегічних напрямів управління системою кримінальної юстиції. Водночас невизначеність цілей, задач, принципів і засобів (зокрема правових, інформаційних, превентивних, репресивних, прогностичних) державного впливу на злочинність виявляє існуючі прогалини та породжує все нові проблеми доктринального, правового й організаційного характеру, які на практиці вимагають найскорішого їх ефективного розв'язання.

Розроблення інструментарію кримінологічної політики набуло теоретичного осмислення в працях вітчизняних кримінологів різних поколінь. Доволі активно окремі аспекти цієї проблематики досліджували А. А. Бабенко, О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараш, В. С. Батиргареєва, Ю. В. Баулін, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, М. Г. Вербенський, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Грищук, Н. О. Гуторова, Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, В. М. Дрьомін, Г. П. Жаровська, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. О. Кваша, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. Є. Користін, М. В. Корнієнко, О. М. Костенко, М. В. Костицький, О. Г. Кулик, О. М. Литвинов, М. І. Мельник, С. І. Мінченко, А. А. Нєбитов, Ю. В. Орлов, Є. Л. Стрєльцов, В. Я. Тацій, О. В. Тихонова, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, В. І. Шакун, О. Н. Ярмиш, Н. М. Ярмиш та ін.

Оригінальні авторські підходи до визначення кримінологічної політики пропонували представники радянської і переважно російської (Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, А. В. Арендаренко, М. М. Бабаєв, С. Є. Віцин, М. Ю. Воронін, О. О. Герцензон, А. Г. Горшенков, А. І. Долгова, В. Е. Емінов, Н. І. Загороднiков, С. В. Іванов, О. М. Ігнатов, І. І. Карпець, М. П. Клеймьонов, А. І. Коробєєв, В. М. Кудрявцев, Н. О. Лопашенко, В. В. Лунєєв, Г. М. Міньковський, В. А. Номоконов, Н. Н. Панченко, Е. Ф. Побейгало, В. П. Ревін, А. Л. Репецька, М. П. Чубинський, Д. А. Шестаков), а також західноєвропейської (Х. Александер, Е. Віано, Д. Кайд, І. Маттес, Х. Нагель, Б. Станков, Р. Фрей, П. Ханнеманн, Г. Шнайдер) та американської (Ф. Вертхам, Р. Годсон, К. Єйкбєрі, Є. Кормен, Д. Кресі, Т. Кук, Р. Мертон, В. Олсон, Т. Тайлер, Дж. Фарелл, Ж. Флеммінг, Х. Хесс, Л. Шеллі) наукових шкіл.

Праці зазначених учених мають фундаментальний характер і становлять підґрунтя для подальшого наукового пошуку. Однак в умовах докорінних змін законодавства та правозастосовної практики розроблення науково обґрунтованої доктрини державної кримінологічної політики, яка б поєднала аналітичні методи на основі синтезу відповідних політичних, соціологічних і правових інструментів, набуває особливого значення та потребує цільового дослідження.

Монографія ґрунтується на результатах багаторічного вивчення положень кримінологічної науки, слідчої та судової практики з урахуванням значного досвіду роботи автора в правоохоронній сфері. Здійснено спробу найбільш повно використати надбання як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Для отримання більш вагомих результатів обрано комплексний підхід до вивчення проблематики із систематизацією відповідних наукових знань та окресленням перспектив подальших наукових розвідок.

У роботі автор ставить за завдання розроблення рекомендацій щодо створення на засадах загальної теорії кримінології доктринальної моделі боротьби зі злочинністю; формування комплексу політико-правових, соціально-економічних, законодавчих і урядових рішень, спрямованих на виявлення та усунення причин й умов учинення злочинів; забезпечення інтеграційних зав'язків взаємодії з кримінально-правовою, кримінальною процесуальною та кримінально-

виконавчою політикою; удосконалення правових інститутів, окремих юридичних норм і практики їх застосування компетентними органами; упровадження в кримінологічну теорію та практику наукових досягнень, передового вітчизняного й зарубіжного досвіду; визначення та забезпечення виконання пріоритетних напрямів стратегічного й тактичного характеру щодо скорочення та нейтралізації злочинності в різних сферах соціальної діяльності; підтримка на державному рівні ефективної діяльності науково-дослідних установ і закладів освіти з підготовки фахівців у сфері кримінологічної практики; створення умов для розвитку інституцій громадянського суспільства у сфері захисту прав людини, кримінологічних центрів, асоціацій тощо; формування суспільної думки щодо неприпустимості злочинної діяльності, а також оперативне реагування держави на обставини, фактори та соціальні відхилення (алкоголізм, наркоманію тощо), що сприяють злочинності.

Щиру подяку висловлюємо рецензентам монографії – знаним фахівцям-правникам докторам юридичних наук Костенку Олександру Миколайовичу, Кулику Олександру Георгійовичу та Мельнику Миколі Івановичу за їх слушні рекомендації, які сприяли змістовному наповненню праці. Особливу вдячність висловлюємо науковому консультантові, професору Джужі Олександру Миколайовичу, своїм колегам, кафедралам та науковцям Національної академії внутрішніх справ за вимогливість і прискіпливість, які вони виявили під час розгляду цієї роботи, а також працівникам превентивних й оперативних підрозділів і слідства Національної поліції України за надані матеріали й допомогу в підготовці монографії.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

1.1. Визначення понятійного апарату та методологія формування кримінологічної політики

Процес оновлення суспільства, утворення нових соціальних елементів способу життя в Україні передбачає зростання потреби в забезпеченні його стабільності й керованості, захисті конституційних прав і свобод особи, громадських, державних інститутів від злочинних посягань, здійсненні результативного впливу факторів стримання злочинності в період побудови правової держави[1].

На підставі аналізу певної взаємозалежності кримінальної рвійності від соціальної реакції на неї, з урахуванням значення процесу взаємодії злочинця, його жертви й органів соціального контролю, що відбувається в межах реальних суспільних відносин, слід зазначити, що усвідомлення проблемної ситуації сьогодні спонукає до більш активного використання можливостей кримінологічної науки в багатьох сферах законотворчої та правозастосовної практики протидії злочинності[2].

Тому саме розроблення доктринальних положень, що становлять сукупність і систему поглядів на злочинність, закономірності й процеси її розвитку та заходи її запобігання, протидії, як комплекс основних ідей, головних задумів та тлумачень у цій науковій і практичній сфері діяльності, має притягнути до себе увагу й об'єднати зусилля юристів (кримінологів), учених і практиків на вирішення наявних соціальних проблем, що мають кримінальну оцінку. Висвітлення та обговорення цих питань сприятиме розвитку вітчизняної кримінологічної, загалом, у тому числі розв'язанню різноманітних дискусійних, полемічних питань теоретичного і практичного значення, а також подоланню розбіжностей і

[1] Василевич В. В. Теоретичне підгрунтя створення та розвитку кримінологічної політики. URL: http://uk.x-pdf.ru/5istoriya/2316811-60-akademiya-municipalnogo-upravlinnya-naukoviy-visnik-akademii-municipalnogo-upravlinnya-zbirnik-naukovih-prac.php.

[2] Там само.

протиріч щодо принципових положень кримінології як теоретичної науки, так і її кримінологічної практики, які останнім часом мають місце завдяки їх недостатньому доктринальному визначенню та науковому обґрунтуванню.

Зважаючи на актуальність і необхідність вирішення цих кримінологічних проблем, їх соціальну потребу, доцільно привести висловлювання видатних науковців з цього приводу, зокрема таких, як відомий соціальний психолог Т. Шибутані, який визнав, що «наукове вивчення людської поведінки ще не вийшло з дитячого віку»[1]. У цьому контексті знаний юрист В. Н. Кудрявцев зазначив: «Але ми, юристи, не можемо чекати, поки суміжна наука стане більш дорослою»[2], – саме цей вислів спонукає сучасних кримінологів до наступальних дійових зрушень у напрямі створення оптимальних і конструктивних форм удосконалення кримінологічної теорії та практики, підняття юридичної активності соціальних інститутів щодо протидії злочинності. Тому з позиції власного бачення зазначених проблем пропонується розглядання кримінології як юридичної науки, її теоретичних і практичних аспектів, можливостей саморозвитку, а також визначення певних підходів стосовно її удосконалення в сучасний період.

Розглядаючи *кримінологію* як науку, тобто форму людських знань про злочинність, як складову духовної культури суспільства, систему понять про суспільно небезпечні явища і закони соціальної дійсності, а також форми запобігання і протидії цим негативним процесам, слід визначити її як *особливу сферу цілеспрямованої людської діяльності*, яка включає вчених з їхніми знаннями, наукові заклади і має на меті дослідження на основі певних методів пізнання об’єктивних законів розвитку суспільства і мислення для передбачення і *перетворення* дійсності в інтересах суспільства. Ґрунтуючись на системі перевірених практикою знань, які є загальним продуктом антикримінальної діяльності суспільства і держави на основі саме кримінології складається механізм державної діяльності, що активно й цілеспрямовано впливає на нейтралізацію, стримання та протидію злочинності і саме в цьому проявляється її прикладний характер у виді

[1] Шибутани Т. Социальная психология: монография / пер. с англ. В. Б. Ольшанского. М.: Прогресс, 1969. 535 с. С. 15.

[2] Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология: монография. М.: Наука, 1982. 287 с. С. 6.

кримінологічної практики (тобто практики, заснованої не на аморфних, відірваних від реальності уявленнях, а на комплексній науково обґрунтованій системі знань про злочинність та її запобігання і протидію). Отже, саме кримінологія, її теоретична складова і практично-прикладний компонент у виді кримінологічної практики надає підґрунтя для формування та розвитку кримінологічної політики як специфічного соціально-правового явища в межах глобальної внутрішньої політики у сфері запобігання та протидії злочинності[1].

Першим кроком щодо становлення, формування та подальшого розвитку кримінологічної політики, на наш погляд, є спроба створення певної доктринальної моделі, завдяки якій була б можливість визначення понятійного інструментарію, рівнів, компонентного складу напрямів кримінологічної політики та її реалізації[2].

Провідними російськими кримінологами кримінологія в основному сприймається майже однаково. Наприклад, Н. Ф. Кузнецова визначає її як соціолого-правову науку, що досліджує злочинність, особу злочинця, причини й умови злочинності, шляхи та засоби її запобігання[3].

А. І. Долгова розглядає кримінологію як загальнотеоретичну науку про злочинність, яка вивчає злочинність, види злочинності, злочини, їх причини, інші види їх взаємозв'язків з різними явищами і процесами, результативність застосованих заходів щодо боротьби зі злочинністю[4]. В. М. Кудрявцев вважає, що кримінологія становить загальнотеоретичну науку про злочинність, її причини й умови, осіб, які вчиняють злочини, а також методи контролю за злочинністю та боротьбу з нею[5]. Д. А. Шестаков розглядає кримінологію як науку про закономірності злочинності і її стримання, що вивчає «злочинність як процес

[1] Василевич В. В. Теоретичне підґрунтя створення та розвитку кримінологічної політики. URL: http://uk.x-pdf.ru/5istoriya/2316811-60-akademiya-municipalnogo-upravlinnya-naukoviy-visnik-akademii-municipalnogo-upravlinnya-zbirnik-naukovih-prac.php.

[2] Там само.

[3] Криминология: учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. М., 1998. 556 с. С. 1.

[4] Криминология: учебник / под ред. А. И. Долговой. М., 1999. 912 с. С. 5.

[5] Криминология: учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. М., 1999. 512 с. С. 10.

масового відтворення злочинів, причини злочинної поведінки й особу злочинця, яка розробляє заходи запобігання злочинам»[1].

Свій вибір щодо визначення теоретико-прикладних засад кримінологічної політики саме через «доктринальний», а не «концептуальний» рівень пояснюється таким чином. По-перше, не відкидаючи концептуальний підхід, поняття «концепція» (лат. *conteptio* – сукупність, система) – система поглядів на явища, процеси, спосіб розуміння, тлумачення подій, ідей будь-якої теорії[2], а також «концептуалізм» (від лат. *concentus* – думка, поняття) – як напрям у середньовічному номіналізмі, представниками якого були П. Абеляр, Іоанн Солберійський, які доводили, що універсалії реально не існують ні до речей, ні в самих речах, а є лише загальними поняттями, концептами, які утворювалися шляхом абстрагування від реально існуючих предметів і певних спільних їх властивостей[3].

Тому автора не задовольняє те, що концептуальне визначення обмежено вирішує питання про природу загального без діалектичного взаємозв'язку одиничного, особливого і загального, концептуалістами також заперечувалися об'єктивність загального як ознаки сутності речей[4].

По-друге, термін «доктрина» (від лат. *doctrina* – вчення) має більш привабливу і вдалу форму визначення в контексті прикладного розуміння та змістової значущості проблеми, що розглядається, тобто цей термін застосовується в поясненні політичних, наукових, філософських вчень та теорій і виступає як провідний теоретичний або політичний принцип у діяльності держави[5].

Тому доречно зробити вибір на користь саме доктринальних засад і доктринального рівня дослідження кримінологічної політики України.

На наш погляд, виходячи із сутності кримінологічної політики, належить визначити наступні рівні цієї політики, які б

---

[1] Криминология: учебник / под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова, С.В. Степашина. СПб, 1999. 608 с. С. 5.

[2] Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2. вид. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с. С. 310.

[3] Там само.

[4] Василевич В. В. Теоретичне підґрунтя створення та розвитку кримінологічної політики. URL: http://uk.x-pdf.ru/5istoriya/2316811-60-akademiya-municipalnogo-upravlinnya-naukoviy-visnik-akademii-municipalnogo-upravlinnya-zbirnik-naukovih-prac.php.

[5] Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2. вид. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с. С. 151.

певною мірою відображали б її компонентний склад за відповідними формами її реалізації:

а) розроблення теоретико-методологічних засад, що надають змогу науково обґрунтувати і сформулювати головні ідеї та генеральну лінію кримінологічної політики (доктринальний рівень);

б) розроблення, прийняття та вдосконалення правових засад (у тому числі експертиза чинного і майбутнього законодавства у сфері протидії злочинності), спрямованих на реалізацію цілей і задач глобальної антикримінальної політики держави (законодавчий рівень);

в) на ґрунті Конституції України та чинного законодавства у сфері протидії злочинності, формування інтегрованої системи спеціально-кримінологічних засад, державних програмних документів різних рівнів щодо забезпечення кримінологічної політики (спеціально-кримінологічний рівень);

г) створення, реформування та вдосконалення організаційно-управлінської системи державних органів у взаємодії з інституціями громадянського суспільства щодо реалізацій завдань і функцій кримінологічної політики (організаційно-управлінський рівень);

д) реалізація кримінологічної політики в безпосередній правозастосовній та правоохоронній, зокрема запобіжній, діяльності, а також соціальний контроль за її здійсненням та оцінка її ефективності (правозастосовний і правоохоронний запобіжний рівень) [1].

Відповідно до зазначених рівнів кримінологічної політики варто розглянути основні структурні розділи дисертаційного дослідження.

Під час розгляду питань зазначеної тематики на докторському рівні доцільно торкнутися кримінології як юридичної науки[2].

З огляду на те, що доктринальні засади кримінологічної політики базуються на кримінологічній теорії як сукупності ідей, поглядів, концепцій, учень, уявлень про об'єкти кримінальної дійсності, виростає з кримінологічної практики дослідження і вивчення запобігання та протидії злочинності,

[1] Василевич В. В. Теоретичне підґрунтя створення та розвитку кримінологічної політики. URL: http://uk.x-pdf.ru/5istoriya/2316811-60-akademiya-municipalnogo-upravlinnya-naukoviy-visnik-akademii-municipalnogo-upravlinnya-zbirnik-naukovih-prac.php.

[2] Там само.

перебуваючи в органічній єдності з практикою, слугує системою знань про злочинність, зведених до єдиного спільного начала. Характерним для побудови кримінологічної теорії та її виходу на кримінологічну політику є те, що її твердження, поняття, інструментарій поділяються на дві групи[1].

Перша група охоплює сукупність вихідних понять і тверджень, на яких ґрунтуються теоретичні знання та формулюють фундаментальні властивості:

1) об'єктів, що вивчає кримінологія і є в полі зору кримінологічної політики, які не викликають сумніву стосовно її причетності до науки про злочинність і практики її протидії;

– соціальні відносини, у яких існує, продукується і розвивається кримінальна дійсність (фактичні відносини);

– правовідносини, що виникають між суб'єктами злочинної діяльності й органами та установами кримінальної юстиції;

– особливі форми соціальної реакції та спеціально-кримінологічний вплив на злочинність, його ефективність і результативність;

– предмет вивчення наукою та кримінологічною практикою, який не дублює предмет дослідження інших наукових галузей і його головних елементів, таких як:

– феноменологія злочинності, яка відповідає на питання «Що собою являє злочинність як кримінологічне явище, та окремі злочини і фонові явища, які мають соціально-психологічну природу походження та характерні кримінально-правові ознаки?»;

2) особа злочинця як система демографічних, соціально-рольових, психологічних, криміногенних та інших властивостей і якостей на соціальному, мікросоціальному й індивідуальному рівнях;

3) етіологія злочинності, яка, поєднуючи в собі причиновий комплекс (систему кримінологічних детермінант) злочинності й окремих злочинів і механізмів вияву злочинної поведінки і діяльності на різних рівнях (соціальному, груповому, мікросоціальному та індивідуальному), супутні злочинності обставини та фактори, у тому числі віктимологічний фактор, разом з головним носієм цього

[1] Василевич В. В. Теоретичне підґрунтя створення та розвитку кримінологічної політики. URL: http://uk.x-pdf.ru/5istoriya/2316811-60-akademiya-municipalnogo-upravlinnya-naukoviy-visnik-akademii-municipalnogo-upravlinnya-zbirnik-naukovih-prac.php.

феномену – особою злочинця, відповідає на питання «Чому цей феномен наявний?»;

4) методологія запобігання та протидії злочинності як комплексна система державних і громадських заходів, спрямованих на усунення, нейтралізацію детермінант злочинності, здійснення кримінологічного впливу на особу злочинця, а також потенційного злочинця, проведення віктимологічних запобіжних заходів, укріплення правопорядку й удосконалення правозастосовної діяльності[1].

Вказані вище та інші ознаки кримінології, як науки про злочинність звертають увагу на її комплексний, багатогранний, системний характер, де кожен з названих компонентів її предмета має свою завершену внутрішню єдність, виражається в кримінологічній політиці, її доктринальній моделі і має відповідну комплексність та мікросистему, і в науковому контексті може розглядатися як самостійний предмет дослідження, як складова ланка в межах більш глобальної комплексної системи кримінологічної теорії та практики.

Зазначені вихідні положення кримінології свідчать про її унікальність і специфіку об'єктів та предмета дослідження, які не розглядає комплексно й системно будь-яка інша галузь науки, тому саме вони є базисними засадами та підґрунтям для формування кримінологічної політики[2].

Другу групу становлять сукупність похідних понять і тверджень кримінологічної доктрини, які є логічними наслідками, висновками, способами встановлення і доведення істинності її положень та в тісному структурно-логічному взаємозв'язку утворюють цілісну систему знання, яке може претендувати на істинне і яким може керуватися держава в процесі протидії злочинності. До неї належать метод, методологічні засади й методики та система кримінологічних доктринальних положень і знань, які використовує кримінологія як юридична наука і практика антикримінальної діяльності[3].

Кримінологічна теорія як форма систематизації наукових знань способом описування об'єктивної дійсності, пов'язаної з наявністю злочинності та засобом пояснення її як феномену, у

[1] Василевич В. В. Теоретичне підґрунтя створення та розвитку кримінологічної політики. URL: http://uk.x-pdf.ru/5istoriya/2316811-60-akademiya-municipalnogo-upravlinnya-naukoviy-visnik-akademii-municipalnogo-upravlinnya-zbirnik-naukovih-prac.php.

[2] Там само.

[3] Там само.

контексті з доктринальними положеннями кримінологічної політики, має передбачати нові явища, закономірності, тенденції розвитку кримінологічної ситуації тощо. Набуття нових компонентів предмета (наукових підгалузей кримінології, методологічних засад запобігання та протидії злочинності), дисциплінарних і практичних прикладних напрямів кримінологічної політики держави.

Кожна розвинена наука будується з багатьох пов'язаних між собою теорій. Кримінологія як теорія, на наш погляд, за предметом свого дослідження належить до суспільних, за побудовою – до дедуктивних, істинність тверджень якої встановлюється шляхом логічного виводу з вихідних положень, і не дедуктивних (індуктивних), істинність тверджень якої доводять за допомогою аргументації фактами кримінологічних досліджень кримінальної дійсності. Саме ці підходи повинні передбачатися на рівні доктринальних положень кримінологічної політики.

За характером відношення до дійсності кримінологічна теорія визначається як змістовна, коли вона є відображенням конкретної частини реальності. Серед сукупності теорій, споріднених за своїм предметом вивчення – злочинності, кримінологічну теорію слід визначати як фундаментальну для кримінологічної політики, яка посідає чільне місце серед наук про злочинність. Вона є основою формувань способу мислення і розвитку всієї сукупності знань суб'єктами кримінологічної політики щодо поняття злочинності як явища (її феноменології), її носіїв та природи і детермінації (її етіології) та методології запобігання і володіння способами протидії цьому явищу всіма формами, заходами й засобами (загальносоціальними, правовими, спеціально-кримінологічними та ін.)[1].

Науковий метод у кримінологічній науці як внутрішня закономірність руху людського мислення, що слугує суб'єктивним відображенням об'єктивного світу, має бути доступним і зрозумілим для суб'єктів кримінологічної політики, використовується як засіб пояснення та виміру в процесі дослідження об'єктів кримінологічного вивчення і застосування відповідного впливу з боку представників держави. Його можна розглядати як теорію звернення до практики дослідження і будь-

[1] Василевич В. В. Теоретичне підґрунтя створення та розвитку кримінологічної політики. URL: http://uk.x-pdf.ru/5istoriya/2316811-60-akademiya-municipalnogo-upravlinnya-naukoviy-visnik-akademii-municipalnogo-upravlinnya-zbirnik-naukovih-prac.php.

яка практично обґрунтована система кримінологічного знання, що може стати і стає методом дослідження суб'єктами кримінологічної політики. Водночас теоретична система кримінологічного знання не може повністю бути реалізована в методі пізнання, адже за своїм змістом є значно складнішою та загальнішою від нього, і зазвичай повною мірою не застосовується практиками.

Тому науковий метод в кримінології як теорія в дії відображає активну позицію кримінолога (суб'єкта кримінологічної політики) щодо вивчення явищ, пов'язаних зі злочинністю, націлює як на пізнання, так і на реконструкцію цієї наукової системи як спосіб її життєдіяльності, саморозвитку і юридичної активності. Слід додати, що принципової розбіжності між науковим і практичним – прикладним пізнанням вказаного юридичного профілю немає, чим і визначається єдність їх методу. Але доцільно зауважити, що метою наукового пізнання є знаходження узагальнюючого теоретичного висновку, а практично-прикладного – застосування теорії до конкретних фактів дійсності різними державними інституціями і посадовими особами на всіх рівнях реалізації кримінологічної політики. Тобто в першому випадку здійснюється пошук загального, а в другому – застосування загального до конкретного, наукове пізнання кримінологічної дійсності будується з урахуванням потреб практики, а практично-прикладне пізнання відбувається на науковій основі.

Щодо аспекту істинності кримінології як науки в системі правознавства доцільно зазначити таке.

Образ кримінологічної науки може розглядатися як неупереджений пошук ціннісно нейтральних істин, які можуть використовуватись правовими галузями кримінального профілю в обґрунтуванні й застосуванні суто правових заходів соціальної реакції на фактичні явища. Водночас призначення кримінологічної політики і її суб'єктів полягає в дослідженні ціннісного виміру кримінологічного знання іноді виводить це знання за його власні формально окреслені межі й актуалізує питання про вивчення істинного виміру вказаного виду знання на нових рівнях і в нових сферах прикладного характеру.

Встановлення істинності в правовій реальності і правозастосовній практиці суб'єктів кримінологічної політики є головним фактором, для встановлення і досягнення якого існують загальносоціальні та спеціальні методи юридичних

наук, які використовуються в процесі запобігання та протидії злочинам.

З огляду на те, що істина для правознавства є головною внутрішньою метою, яку формальний (юридичний) спосіб пізнання не завжди здатний забезпечити достатньою мірою, виникає потреба в існуванні внутрішнього джерела пізнавального процесу встановлення істинної картини правової реальності на суб'єктивному рівні, з використанням підходів адекватного розуміння кримінологічної ситуації.

Саме тут на допомогу спеціальним правовим галузям для досягнення зазначеної вище внутрішньої мети (істини) приходить наука кримінологія, статус якої відіграє провідну методологічну роль щодо пошуку істини суб'єктами кримінологічної політики, які діють у таких галузях кримінального циклу, як кримінальне право та його процес, кримінально-виконавче право, оперативно-розшукова діяльність та інші, а опосередковану методологічну роль пізнання істини для всіх правових галузей і цих суб'єктів відіграє кримінологія та кримінологічна політика.

Виконуючи вказану вище методологічну роль пізнання істини галузями зазначеного юридичного профілю, саме на ґрунті кримінології, кримінологічна політика за допомогою здійснення кримінологічного аналізу минулого та випереджаючого відображення майбутнього в об'єктивній дійсності здатна певною мірою зняти (або зменшити) моменти суперечливості: між істинністю і цінністю наукового знання про феномен злочинності; між знанням про злочинність і фактичним дійсним станом злочинності; між правовим образом об'єкта і власне об'єктом дослідження; між об'єктивним і суб'єктивним аспектами знання кримінальної дійсності; між істинним кримінальним буттям і формально визначеним псевдобуттям людини, яка вступила в протиріччя із законом.

Якщо універсальним критерієм істинності й цінності права є практика, то в цьому вимірі кримінологічна політика і практика її реалізації є критерієм істини кримінально-правової практики певною мірою. Така взаємозалежність, взаємообумовленість пояснюється нерозривністю та органічною єдністю кримінології, кримінального права, кримінально-правової та кримінологічної політики в досягненні істинності й задоволенні соціальної потреби щодо протидії злочинам. Від взаємопроникнення та усвідомлення цього зв'язку залежить

кінцевий результат антикримінальної діяльності держави. Тому підвищення рівня кримінологічної теорії і практики сприяє підвищенню рівня кримінального права та його практики і навпаки. Щодо розмежування предмета дослідження цих самостійних базових і фундаментальних наук, то звертатися до державної політики в цій сфері це цілком закономірно і виправдано. Подальша динаміка співіснування і співвідношення вказаних наук і специфіки політики держави буде залежати від соціальних процесів і тієї ролі, яку в цих процесах відіграють усі соціально-правові явища та названі науки у тому числі, а також напрями державно-владної діяльності.

Критерій істини кримінології та кримінологічної політики як засіб засудження, мірило достовірності людських знань, їхньої відповідності об'єктивній дійсності можна визначити як суспільно-історичну практику запобігання та протидії злочинності, що становить процес, у якому відбувається реалізація перетворення теоретичних знань на предметну дійсність і водночас перевірка їхньої відповідності об'єктивній природі речей. Причому слід зважати на відносний характер критерію практики про підтвердження істинності чи хибності певних положень, які виносяться кримінологічною теорією в межах досягнутого рівня суспільної кримінологічної практики, визначної кримінологічною політикою.

Саме недостатність і недосконалість кримінологічних знань спричиняє виникнення неадекватних підходів суб'єктів кримінологічної політики до вирішення питань практичного характеру, які призводять до деформацій як у соціальних, так і в правових системах, а також до дисфункцій у правозастосовній, правоохоронній, запобіжній діяльності та загалом у сфері протидії злочинності.

Тому кримінологічна практика як процес реалізації кримінологічної політики, що перебуває в стані динаміки та розвитку, як наслідок зміни сфер застосування і перевірки кримінологічних знань не повинна абсолютизуватися на конкретному історичному етапі й сучасному рівні її досконалості, щоб не вдатися до помилки. Вона має постійно вдосконалюватися.

Саме через брак кримінологічних напрацювань склалося певною мірою неадекватне уявлення щодо науки кримінології, її місця в системі юридичних та інших наук, а також стосовно кримінологічної політики. Ідеться, зокрема, про розгляд її на

певному етапі розвитку як додатка, підгалузі кримінального права та кримінально-правової політики.

Це легко можна пояснити закономірністю розвитку суспільства, його цивілізованості. На всіх історичних етапах надавалась соціальна оцінка злочинам і визначалась суспільна реакція відносно злочинців від найпростіших і примітивніших форм пояснення даного феномену до найрадикальнішої реакції щодо його носіїв. Проте згодом, поступово переходячи до більш цивілізованих форм пізнання і впливу на злочинність, ці тенденції набувають певних змін. Тому кримінальне право і кримінально-правова політика як найгостріший засіб правового реагування на злочинну діяльність донині вважають найефективнішим у боротьбі зі злочинністю, що на сьогодні не викликає сумнівів.

Водночас з набуттям суспільством, його державними інститутами саме кримінологічних знань, підсилення кримінологічних позицій у діяльності органів кримінальної юстиції здійснюється переоцінка цінностей і змінюється ставлення до цієї проблеми, соціальна реакція на злочинність стає більш конструктивною та досконалою.

Тому наукова і практична доцільність теоретичного роз'єднання даних юридичних наук і державної політики в плані конкретизації їх предмета дослідження та визначення повної наукової та дисциплінарної самостійності цілком виправдано. Водночас з позиції практичного розуміння їх взаємодії, єдності та інтегрованості у сфері запобігання і протидії злочинності як кримінологія і кримінологічна політика, так і кримінальне право і кримінально-правова політика працюють задля досягнення єдиної спільної мети запобігання і протидії злочинності, хоча й своїми специфічними способами.

Ці та інші доводи такої підтверджують самостійність кримінології як окремої галузі юридичної науки та кримінологічної політики як окремого інтегруючого напряму державної антикримінальної політики.

Стратегічною позицією у співвідношенні кримінології з науками кримінально-правового циклу є те, що кримінологія і кримінологічна політика за своєю природою починаються значно раніше і припиняють свою роботу значно пізніше, ніж це робить кримінальне право та кримінально-правова політика, які за своєю природою мають своїм предметом вивчення злочинного діяння і покарання, формальне кримінальне право

(процес) містить у собі правила застосування матеріального кримінального права.

Кримінальне право, кримінально-правова політика і процес фактично виконують соціальне замовлення, згідно із стратегією соціальної політики держави на досягнення саме кримінологічного результату – протидії злочинності.

Саме кримінологія та кримінологічна політика як спосіб реалізації політики вивчають «соціальні хвороби», пов'язані зі злочинністю, піддає їх дослідженням і приводить їх у логічну систему розподілу за правовою оцінкою, у тому числі кримінально-правова встановлює їх зв'язок між собою і пояснює їх причини та наслідки. Кримінальне право і кримінально-правова політика як хірургія в медицині намагається радикальними засобами вилучити хворобу завдяки засобам кримінального покарання.

Упродовж певного часу кримінальне право та кримінально-правова політика також не визнавались за науку до тієї пори, поки не проклали собі власні шляхи і не стали самостійними галузями науки та практики. Тому й галузь кримінології і кримінологічна політика мають право на своє становлення, формування та подальший розвиток.

Кримінальне право і кримінально-правова політика завжди будуть спиратися на ті наукові засади, які надаються для них кримінологією та кримінологічною політикою, але в межах своєї галузі вони є самостійними щодо здійснення досліджень і розробки своїх завдань, цілей і їх реалізації. Так і кримінологія як наука і державна діяльність ідуть своїм особливими шляхом і ті цінності, здобуті кримінологічним шляхом, не можуть бути некорисними для кримінальної юриспруденції та юрисдикції.

Кримінальне право та кримінально-правова політика не є наукою і практикою для себе і найцінніші з їх положень, встановлених ними мають єдину мету – отримати практичне застосування, але всі ці положення позбавлені будь-якого значення, адже правосуддя не зможе застосувати їх до кримінологічних реалій поточного життя, яке досліджує кримінологія і реалізує кримінологічна політика.

Успіхи або прорахунки кримінального права та кримінально-правової політики ніде не отримують такої об'єктивної оцінки, як саме в кримінології та кримінологічній політиці. Але будучи раніше поставлені, як допоміжні для кримінального права та кримінально-правової політики,

кримінологія і кримінологічна політика все ж залишають за собою право на самостійність, адже фактично вони існували завжди і раніше, але до цього не існувало наукового обґрунтування та визначення, а коли дані розробки були приведені в систему, то ми отримали визначення кримінології як фундаментальної базової науки про злочинність, її запобігання та протидію, аналогічно можна визначити, й співвідношення кримінально-правової та кримінологічної політики.

Не слід відкидати того, що результати саме кримінологічних досліджень у певному контексті можуть впливати на кримінальне право:

а) на матеріальну сторону кримінально-правової політики та кримінального права (коли кримінологія як вчинення про реальності кримінального права, його фактичне підґрунтя розкриває сутність злочинності загалом та окремих злочинів від початку зародження до кінцевих етапів і подальшого відтворення, виявляє спільність там, де раніше бачили лише розбіжність. І навпаки, відмічає різницю там, де раніше, на загальний вигляд, була єдність кримінологія та кримінологічна політика, як порівняно молоді галузі нині не можуть, але їм відомо, що наступні зміни в майбутньому також не залишається постійними, що постійність взагалі ніколи не буде досягнута, що єдино вічним буде стан безперервного руху, за таких умов вони будуть впливати на кримінальні процеси в їх сукупності);

б) на формальну сторону кримінально-правової політики та кримінального права (коли результати досліджень кримінології та кримінологічної політики можуть бути систематизовані в різних напрямах і надавати значне підґрунтя для визначення кримінологічних проблем і прийняття кримінально-правових висновків);

в) на кримінально-правову, кримінальну процесуальну політику кримінальне право і процес в їх сукупності (зважаючи на те, що кримінологічне вчинення і його реалізація в кримінологічній політиці виходячи з положень про постійну зміну реального стану злочинності з одного боку, і про ненадійність людського сприйняття цих реалій і дій з іншого боку доводить різноманітність і неповноту, а під час і слабку кримінологічну обґрунтованість наших законів, рішень судових та слідчих органів, тому кримінологічні фактори, цінність яких повинна бути попередньо врахована, і після ретельної перевірки

включена в законотворчий процес та діяльність системи правоохоронних органів, слідства та правосуддя).

Поряд з кримінологією та кримінологічною політикою розвиваються і заслуговують на увагу споріднені наукові дисципліни – юридична психологія, юридична соціологія, соціологія права, підгалузі (кримінальна психологія і кримінальна статистика) та їх втілення в практику протидії злочинності, які пов'язані тісно з кримінологією. Без знання вищеназваних наук кримінолог не може вважатись підготовленим ні теоретично, ні практично. Тому виникає потреба в тому, щоб ці науки йшли у своєму розвитку разом у тісній взаємодії, а їх надбання мали б змогу використовуватись кримінологічною політикою та кримінологічною практикою. Доречно зазначити появу в мережі галузі кримінологічної науки та кримінологічної політики таких підгалузей, як кримінальна профілактика, кримінологічна віктимологія, пенітенціарна, військова, економічна, оперативно-розшукова, сімейна кримінології. До речі, на наш погляд, ці так звані підгалузі заслуговують на увагу, водночас, потребують відповідного обґрунтування щодо їх визнання в якості самостійних, оскільки їх існування у межах фундаментальної науки кримінології не повинно здійснювати розгалуження її предмета на окремі так звані самостійні галузі.

Наприклад, підкреслюючи самостійність і базовий характер кримінології, на розвиток інституціалізації спеціально-кримінологічних теорій звертає увагу В. М. Попович у своїй монографії «Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки», де в межах фундаментальної кримінології науки як її підгалузь розглядається «економічна кримінологія», надається поняття цієї підгалузі, визначається предмет та співвідношення з теорією детінізації економіки. Спеціально-кримінологічні інститути як елементи теорії детінізації економіки мають своїм завданням проведення економіко-кримінологічних експертиз та апробацій, заснованих на теоретико-методологічних засадах[1]. Такі автори, як В. В. Колєсніков та інші, також розглядають економічну кримінологію як наукову підгалузь кримінології, що вивчає генезис економічних злочинів, аналізує сторони економічного життя, кризові явища тощо.

[1] Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: монографія. Ірпінь: ДПАУ Академія ДПСУ, 2001. 156 с. С. 46–49, 141, 300.

Як новий підхід до розроблення нового напряму в кримінології щодо розвитку й поширення меж кримінології науки, використання кримінологічних знань в теорії та практиці оперативно-розшукової діяльності свідчить вихід у світ навчального посібника для студентів вищих навчальних закладів «Оперативно-розшукова кримінологія» (2001). У цьому виданні оперативно-розшукову діяльність визначено як емпіричне поле кримінології, а оперативно-розшукову кримінологію – як напрям дослідження злочинності. Зазначається об'єкт і предмет оперативно-розшукової кримінології, методологія, методика та організаційні проблеми оперативно-кримінологічних досліджень[1].

Процес виникнення та розвитку кримінологічних підгалузей на підставі виділення як предмета дослідження злочинності, її взаємозв'язку з іншими системами, що мають саморозвиток у сучасний період, налічує значну кількість таких утворень, а саме: «сімейна кримінологія» (кримінофамілістика), що виникла в 1970-х роках у Ленінграді (Санкт-Петербурзі), яка вивчає зв'язки інституту сім'ї та злочинності; «політична кримінологія», що досліджує закономірності і взаємозв'язки злочинності й політики, причому розглядається як правоохоронний, так і злочинний її аспекти, аналізується злочинна політика тоталітарних режимів, її вплив на загальну злочинність, злочини проти конституційного ладу й безпеки держави; «кримінологія засобів масової інформації» (автор – Г. Н. Горшенков), який співвідносить соціальний інститут масової комунікації з усіма складовими кримінологічної тріади: злочинами, причинами їх масового відтворення, контролем злочинності, розповсюдженням засобами масової інформації злочинних ідей, сприяння почуттям і настроям на вчинення протиправних дій[2].

Не виключається в майбутньому поява інших підгалузей у межах кримінологічної науки та прикладних напрямів кримінологічної практики.

Формування особливої інтегративної науки кримінології з її специфічними методологічними підходами зумовлено з позицій філософського, соціально-психологічного та правового

[1] Исиченко А. П. Оперативно-розыскная криминология: учеб. пособие. М.: ИНФРА, 2001. 70 с.

[2] Криминология: XX век / под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова. СПб.: «Юрид. центр Пресс», 2000. 554 с. С. 10.

осмислення і пояснення самого феномену злочинності, який вивчається багатьма науками, а також необхідністю комплексного вирішення проблеми запобігання та протидії злочинам, що охоплюється предметом вивчення цієї науки.

Ці та багато інших чинників дають підстави вважати кримінологію базовою наукою про злочинність і засоби її запобігання та протидії, яка уможливлює виникнення, розвиток та вдосконалення інших наукових напрямів кримінального профілю перелічених вище питань, які, на нашу думку, мають входити до сфери досліджень теорії і практичної реалізації кримінологічної політики держави.

Юридизація кримінологічної політики на ґрунті кримінологічної науки є природною, адже вона безпосередньо стосується фактів і стосунків правового характеру, а отже, без перебільшення підкреслює саме юридичну сторону вказаного явища (феномену)[1].

Водночас кримінологія як складова юридичних дисциплін (правознавства, сукупності наук про право) і як практична діяльність юристів здійснює певний вплив на юриспруденцію, правову сферу, кримінологічну політику, на яку поширюються повноваження державних органів вирішувати правові питання, є реальним чинником для досягнення завдань правосуддя та правоохоронних органів щодо прийняття та реалізації справедливих рішень органів кримінальної юстиції[2].

У юриспруденції давно подолано виключно юридико-догматичний підхід, тому кримінологія як юридична наука та кримінологічна політика не можуть не враховувати надбання філософських, соціально-психологічних та інших знань. Водночас існує спеціалізація кримінології, яку не в змозі замінити зазначені вище галузі знань. Таким чином, як слушно зауважує А. І. Долгова, «розвиваючись в межах юриспруденції, кримінологія стала загальнотеоретичною наукою для наук кримінального циклу (кримінального, кримінально-виконавчого права, кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, судової психіатрії тощо), чисельність

[1] Василевич В. В. Теоретичне підґрунтя створення та розвитку кримінологічної політики. URL: http://uk.x-pdf.ru/5istoriya/2316811-60-akademiya-municipalnogo-upravlinnya-naukoviy-visnik-akademii-municipalnogo-upravlinnya-zbirnik-naukovih-prac.php.

[2] Там само.

яких не є постійною»[1]. Однак ми вважаємо, що твердження А. І. Долгової щодо співвідношення кримінології і цих наук можна порівняти зі співвідношенням теорії держави і права та інших юридичних дисциплін, що викликає сумніви. Зокрема, щодо природи вказаних правових явищ, їх феноменології, етіології розвитку та методології, то однозначного порівняння цих категорій робити недоцільно.

Чільне місце в розробленні доктринальних положень кримінології як науки про злочинність посідає кримінологічна політика, яка в сучасний період завдяки численним розробкам вчених і більш уважному ставленню до кримінологічних проблем з боку влади набуває більш активного розвитку, ніж у минулі роки. Це, передусім, залежить саме від кримінологічної політики як стратегічного напряму запобігання та протидії злочинності в країні[2].

Політика (грец. – державна діяльність, сфера суспільної діяльності, сфера управління суспільством).

Залежно від об'єкта політика поділяється на соціальну, економічну, технічну, демографічну тощо. Внутрішня політика є головною. Натомість зовнішня певною мірою впливає на внутрішню.

Кримінологічна політика – явище складне, знаходиться в стадії формування та розвитку, хоча вітчизняною кримінологічною наукою не було своєчасно зазначене як важливий компонент предмета вивчення, який у дійсності існує протягом певного періоду часу (про що свідчать багато чинників: нормативних, правових, організаційних, дослідницьких тощо).

Тому кримінологічну політику на сучасному етапі розвитку держави можна визначити як певну функціональну дефініцію влади:

1) як частину внутрішньої соціальної політики у сфері запобігання та протидії злочинності;

2) як спосіб наукового бачення та практичної діяльності держави і суспільства загалом, шляхи й засоби, за допомогою

[1] Российская криминологическая энциклопедия / под ред. А. И. Долговой. М.: Норма, 2000. 808 с. С. 309.

[2] Василевич В. В. Теоретичне підґрунтя створення та розвитку кримінологічної політики. URL: http://uk.x-pdf.ru/5istoriya/2316811-60-akademiya-municipalnogo-upravlinnya-naukoviy-visnik-akademii-municipalnogo-upravlinnya-zbirnik-naukovih-prac.php.

яких здійснюється захист суспільства та громадянина від злочинних посягань;

3) як особливий вид людської діяльності, пов'язаної з загальносоціальними, правовими та спеціально-кримінологічними заходами дослідження, вивчення, запобігання та протидії злочинній діяльності;

4) як наукову платформу вибору цілей та завдань, стратегій і тактики, котрі сприяють реалізації обумовлених соціальними інтересами потреб;

5) як галузь взаємовідносин політичних напрямів у системі державно-політичної діяльності (іншими галузями внутрішньої та зовнішньої політики держави);

6) як свідому, виважену та цілеспрямовану діяльність політичних інститутів, державних, зокрема правоохоронних органів, інститутів громадянського суспільства і окремих громадян у сфері кримінологічної науки і практики;

7) як комплексний науково обґрунтований напрям активного наступу та протидії злочинності, який інтегрує і поєднує в собі завершену систему взаємодії та використання досягнень і здобутків усіх наукових галузей та інститутів, які займаються протидією злочинності (як фундаментальних, так і прикладних напрямів).

Таким чином, термін «політика у сфері боротьби зі злочинністю» (який не має наукового підґрунтя) доцільно замінити терміном «кримінологічна політика держави», який, на нашу думку, конкретно виражає сутність цього напряму державної політики й обґрунтовується концептуальними положеннями як наукового, так і практично-прикладного характеру.

Кримінологічна політика повинна знайти своє місце як важливий компонент дослідження та вивчення предмета науки кримінології, а також навчальної дисципліни кримінології.

Слід визначити її інтегруючу роль серед таких напрямів державної політики, як «кримінальна політика» (до речі, така назва є не зовсім виваженою, оскільки «кримінальна» або «злочинна» може вести до різних тлумачень етимології цього терміна); точніше її потрібно було б визначити як «кримінально-карна політика», оскільки саме карною проблемою вона й займається. Поряд з нею кримінально-процесуальна та кримінально-виконавча (пенітенціарна), оперативно-розшукова та інші напрями політики, які охоплюють процеси запобігання і протидії злочинності своїми специфічними формами впливу,

зусилля і соціальне замовлення яких зрештою спрямовані на кримінологічний результат, заради якого діють усі сфери кримінальної юстиції.

Кримінологічна політика як державно-соціальний феномен радикально впливає на розвиток кримінології теорії і практики загалом та на розвиток її фундаментальних і прикладних галузей.

За рівнями формування політичного бачення кримінологічної проблеми, визначення стратегічних шляхів її вираження суб'єктами формування і виконання цієї політичної волі, участі в цьому процесі громадськості, необхідне проведення наукових досліджень. Варті уваги й питання реалізації кримінологічної політики на регіональних і відомчих рівнях. Актуальним напрямом сьогодення вважають таку важливу частину кримінологічної політики й практики, як упорядження та формування спеціальної нормативно-правової галузі кримінологічної практики як складової кримінології, що раз і назавжди зніме полеміку про «юридичність» чи «неюридичність» цієї науки (хоча її юридичність існувала весь час, лише до цього достатньо чітко не була визначена).

На нашу думку, формами втілення в життя кримінології політики можна вважати:

утворення та визначення в законодавстві системи органів і служб у структурі виконавчої влади (на всіх рівнях), яка б забезпечувала: інформаційно-аналітичну діяльність (оцінка реальних змін злочинності, процесів її детермінації, ефективності раніше застосованих заходів протидії);

розроблення кримінологічних прогнозів, стратегію запобігання та протидії злочинам, кримінологічну експертизу законодавчих і відомчих актів, спрямованих на протидію злочинності, експертизу щодо ефективності дії конкретних правових норм, практики їх застосування;

створення найбільш ефективних нормативно-правових засад кримінологічної практики.

Саме такі заходи з боку держави були б корисними для недопущення традиційних методів «спроб і помилок» в умовах дії «кризового права», коли є можливість «розкрадати державу згідно з чинним законодавством»[1], та залишення без відповідної правової реакції значної кількості фактично вчинених з позиції кримінології як відомих, так і латентних злочинів.

[1] Кучма Л.Д. Формування національного ринку – ключовий важель економіки: Виступ Президента України на з'їзді УСПП 16 лют. 1999 р. *Уряд. кур'єр*. 1999. 18 лют. С. 3–4.

1.2. Поняття кримінологічної політики

Під час визначення поняття та змісту кримінології політики, доцільно торкнутися окремих аспектів її формування на ґрунті наукових положень, які є ключовими для останньої. Зокрема, ідеться про кримінальну, кримінально-правову, кримінально-виконавчу, кримінально-процесуальну політику.

Уперше поняття «кримінальна політика» використав 1804 року відомий німецький криміналіст Ансельм Фейєрбах[1], після чого його почали активно застосовувати в науковому обігу. На нашу думку, термін «кримінальна політика» є не зовсім коректним у буквальному його розумінні. Наведену позицію підтримують низка російських авторів, на думку яких вказаний термін означає «злочинна політика»[2].

У науці існують певні класифікації поглядів щодо визначення поняття кримінальної політики. Так, М. Ю. Воронін вважає, що їх можна диференціювати на три групи:

1) підхід, згідно з яким кримінальна політика охоплює всю сукупність заходів кримінально-правового впливу на злочинність;

2) погляд, відповідно до якого кримінальна політика полягає передусім у здійсненні заходів із соціальної профілактики злочинності, що впливає на її детермінанти і в застосуванні кримінально-правових заходів;

3) широкий спектр заходів, починаючи від кримінально-правових і закінчуючи заходами соціального розвитку[3].

Причини різних підходів щодо визначеної проблеми, на нашу думку, слід шукати передусім у:

а) різноманітному визначенні змісту й обсягу цієї політики;

---

[1] Чубинский М. П. Очерки уголовной политики: понятие, история и основные проблемы уголовной политики, как составного элемента науки уголовного права. I – III. Харьков: «Печатное Дело», 1905. 534 с. С. 55–56; Лесников Г. Ю. Уголовная политика Российской Федерации (проблемы теории и практики): монография. М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 200 с. С. 3.

[2] Номоконов В. А. Некоторые проблемы правовой политики. *Правовая политика субъектов Российской Федерации*: материалы кругл. стола (Владивосток, 26 сент. 2001 г.). Владивосток, 2002. С. 29. Разгильдиев Б. Т. Категория уголовно-правовая политика: содержание и форма. *Правовая политика: федеральные и региональные проблемы*: сб. науч. тр / под ред. Н. П. Матузова. Тольятти, 2001. С. 245.

[3] Воронин М. Ю. Уголовная политика: понятие, история возникновения и развития: лекция. М., 2000. 40 с. С. 4–17.

б) спробах виділення різного статусу вказаного феномену.

Щодо визначення змісту й обсягу політики у сфері протидії злочинності («кримінальної», «антикримінальної»), то як слушно зазначає Н. О. Лопашенко, її різні визначення здійснюються за своєю сутністю в широкому, середньому чи вузькому тлумаченні «кримінальної політики», яке, відповідно, визначається тим, у чому той чи інший автор вбачає призначення цієї політики і як він пов'язує її з іншими різновидами близьких політик, які виокремлюються в науці[1].

Продовжуючи думку щодо визначення політики у сфері боротьби зі злочинністю методами кримінального закону, авторка розмірковує про використання декількох понять: «кримінально-правова політика», «кримінальна політика», «політика у сфері боротьби зі злочинністю»[2], у тому числі визначення А. І. Коробєєва, який одночасно виділяє соціальну політику в галузі боротьби зі злочинністю, розуміючи «кримінальну політику» як «генеральну лінію», що визначає основні напрями, цілі й засоби впливу на злочинність шляхом формування кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого законодавства, регулювання практики його застосування, передусім шляхом вироблення та реалізації заходів, спрямованих на запобігання злочинам, і кримінально-правову політику, яка виробляє основні задачі, принципи, напрями й цілі кримінально-правового впливу на злочинність, а також засоби їх досягнення, і відображається в нормах кримінального права, актах тлумачення норм і практиці їх застосування[3]. Точка зору Г. Ю. Лєснікова з цих питань полягає в тому, що поняття «сучасна кримінальна політика» значно ширше за змістом, ніж кримінально-правова політика, і відносно кримінальної, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої галузей права «кримінальна політика» виконує методологічну роль[4]. На нашу думку, цю роль має виконувати саме кримінологічна політика.

---

[1] Лопашенко Н. А. Уголовная политика: монография. М.: Волтер Клувер, 2009. 579 с. С. 6.

[2] Там само. С. 7

[3] Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации: Российское уголовное право: Курс лекций. Владивосток, 1999. С. 54–59.

[4] Лесников Г. Ю. О современных тенденциях уголовной политики России. *Российский криминологический взгляд*. 2006. № 2. С. 101.

Звертаючись до тлумачення кримінальної політики в широкому значенні, слід навести в якості класичного прикладу думку О. О. Герцензона, який включив в це поняття все, що прямо чи опосередковано було спрямоване на боротьбу зі злочинністю[1].

Досить широке визначення запропонував В. П. Ревін, який кримінальною політикою вважає: 1) державну політику (доктрину) боротьби зі злочинністю, виражену у відповідних державних актах; 2) особливий вид соціальної діяльності, спрямований на активну наступальну протидію злочинності та іншим правопорушенням; 3) наукову теорію і синтез відповідних політичних, соціологічних і правових знань[2]. На думку, А. Л. Репецької, кримінальна політика визначає «вихідні вимоги боротьби зі злочинністю». Вона включає розробку та реалізацію в діяльності компетентних органів норм кримінального (матеріального, процесуального й кримінально-виконавчого права, що встановлюють криміналізацію (декриміналізацію) і пеналізацію (депеналізацію) діянь, систему заходів кримінально-правового реагування на їх учинення, умови й порядок застосування цих заходів, систему та порядок реалізації заходів безпосереднього профілактичного впливу на фактори, які продукують злочинність[3].

На наш погляд, найбільш вдалим визначенням поняття кримінальної політики в широкому значенні, якою автор розуміє кримінологічну політику, є тлумачення її С. В. Івановим. На думку дослідника, це – самостійний напрям діяльності держави, що становить систему ставлення влади до злочинності, який втілює на рівні політичного керівництва вищих органів державної влади стратегічну організацію комплексу спеціальних заходів, засобів і способів протидії злочинності, цілеспрямовано призначених для їх максимально можливої нейтралізації на основі кримінального закону, який виражається у визначенні та реалізації задач, засад, форм і тактики впливу на них через функціональну систему правоохоронних органів (кримінальної

[1] Герцензон А. А. Уголовное право и социология: монография. М.: Юрид. лит., 1970. 286 с. С. 179.

[2] Уголовная политика и ее реализация органами внутренних дел: учебник / под ред. проф. Л. И. Беляевой. М.: Акад. управления МВД России, 2003. 246 с. С. 7.

[3] Репецкая А. Л. Виновное поведение потерпевшего и принцип справедливости в уголовной политике: учебник. Иркутск: Иркут. гос. ун-т, 1994. 151 с. С. 8.

юстиції), в управлінні ними, контролі й корегуванні їхньої діяльності[1].

Представники середнього (за визначенням Н. О. Лопашенко) тлумачення «кримінальної політики» включають в це поняття сукупність інших галузей правової політики кримінального комплексу: кримінально-виконавчу, кримінально-процесуальну, рідше криміналістичну, не згадуючи при цьому кримінологічної політики, яку вважають за невід'ємний елемент широкого тлумачення «кримінальної політики». Середнє тлумачення в науці представлено Н. Н. Панченком, який розмірковує про систему «кримінальної політики», що містить у собі підсистеми: кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу, кримінально-тактичну, кримінально-профілактичну та криміналістичну політику[2].

О. М. Ігнатов розділяє кримінологічну політику на кримінально-правову, кримінально-процесуальну та пенітенціарну політику[3] як єдину кримінальну політику в галузі боротьби зі злочинністю, яка діє за допомогою кримінального покарання і містить три підвиди: кримінально-правову, кримінально-процесуальну й кримінально-виправну політики – А. В. Арендаренко[4].

Класичне вузьке тлумачення (з огляду на буквальне розуміння цього терміна) запропонував В. М. Кудрявцев, який кримінальною політикою вважає лише ту частину державної політики в галузі боротьби зі злочинністю, яка здійснюється засобами й методами кримінального права. Вузькі визначення кримінальної політики надає також Ф. Лист, який визначає її як «систематичну сукупність підстав, що спираються на наукове

[1] Иванов С. В. Уголовная политика Российской Федерации: политолого-криминологический и уголовно-правовой аспект: автореф. дис.... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2006. 24 с. С. 12.

[2] Панченко Н. П. Управление приенением уголовного законодательства как стратегия и тактика уголовной политики. *Проблемы юридической техники в уголовному и уголовно-процесуальном законодательству*: сб. науч. тр / под ред. проф. Л. Л. Кругликова. Ярославль, 1996. С. 106.

[3] Игнатов А. Н., Красиков Ю. А. Курс российского уголовного права: учебник. В 2 т. Т.1. Общая часть. М., 2001. 549 с. С. 4.

[4] Арендаренко А. В. Реализация принципа социальной справедливости в современном уголовном праве России: монография. М.: Юнити-Дана: закон и право, 2007. 351 с. С. 264–265.

дослідження причин злочину і дії застосування покарання, за допомогою якого держава протидіє злочинності»[1].

Щодо становлення та формування кримінологічної політики як дефініції влади, системи в певному стратегічному напрямі, управління кримінальною юстицією, теоретико-методологічного базису запобігання та боротьби зі злочинністю, то вона, на відміну від кримінально-правової політики, яка, хоча й має низку не вирішених до кінця проблем, але більш активно розробляється кримінально-правовою наукою із середини 80-х років XX ст., як самостійний вид політики практично не досліджувалася.

На сьогодні не створено визнаного більшістю теоретиків її понятійний апарат, не визначено її зміст, методи, форми реалізації та напрями.

Власне термін «кримінологічна політика» був також застосований Г. А. Аванесовим[2]. Більш детально й широко цей термін використовував М. М. Бабаєв, саме йому належить перше дослідження проблеми кримінологічної політики[3].

Під час вирішення питання щодо поняття кримінологічної політики необхідно виходити з двох основоположних понять: 1) поняття кримінології як науки (теорії), що забезпечує теоретико-методологічний базис для політики; 2) поняття власне кримінологічної політики як стратегічного й тактичного напряму діяльності системи кримінальної юстиції (правоохоронних органів і громадянського суспільства).

Традиційне розуміння політики полягає у визначенні її як мистецтва управління державою. Вважається слушним висловлення П. Н. Панченко щодо політики «як сфери державної суспільної діяльності, спрямованої на володіння державною владою і визначеними між класами, націями й іншими соціальними групами, їх інтересами та рухами, основний зміст якої – це соціальне управління, керівництво суспільними процесами»[4].

---

[1] Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление: монография / Франц фон Лист; сост. и предисл. В. С. Овчинского. М.: ИНФРА-М, 2010. 110 с. С. 7.

[2] Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика: учебник. М.: изд-во Акад. МВД СССР, 1980. 526 с. С. 123.

[3] Бабаев М. М. О соотношении уголовной и криминологической политики. *Проблемы социологии уголовного права*. М., 1982. С. 7, 12.

[4] Панченко П. Н. Уголовная политика – основа законности борьбы с преступностью: монография. Н. Новгород, 1991. 358 с. С. 9.

Тому, на наш погляд, саме запобігання злочинності є основоположною ідеєю, яка дозволяє говорити про самостійність існування спеціальної – кримінологічної політики в межах державної глобальної антикримінальної політики. В той час як кримінально-правова та кримінально-виконавча політики займаються запобіганням злочинам своїми специфічними методами, переважної карального характеру, кримінологічна політика, і це підтверджує П. Н. Панченко[1], слугує стратегією «кримінальної» в широкому значенні державної політики у сфері боротьби зі злочинністю.

У цьому контексті С. Є. Віцин порівнює злочинне зі своєрідним «резервуаром», який постійно наповнюється, з огляду на що ціль держави повинна полягати в недопущенні його переповнення, адже «проблема полягає не лише і не стільки в тому, щоб за можливості як можна інтенсивніше спустошувати цю "ємність", скільки в тім, щоб "обмежити" її наповнення, контролюючи цей процес, для того, щоб не допустити виходу за визначені граничні межі»[2].

Зважаючи на позиції вчених щодо проблем кримінологічної політики, зазначений термін слід сприймати як «контроль за злочинністю»[3], реальне завдання та функцію держави в цій сфері діяльності як певного внутрішнього напряму кримінологічної політики щодо формування процесу реагування на злочинність на цивілізованій основі своїми специфічними засобами на всіх рівнях реалізації кримінологічної політики.

На думку Е. Ф. Побєгайла, кримінологічна політика – це політика в галузі запобігання злочинам, яка охоплює нормотворчість, визначальний напрям і шляхи реалізації кримінологічної профілактики антисоціальних явищ, а також напрями практичного здійснення запобіжної діяльності, управління цією практикою[4].

Цікавою, на нашу думку, є позиція В. І. Борисова, який кримінологічною політикою визнає «складний комплекс

[1] Панченко П. Н. Уголовная политика – основа законности борьбы с преступностью: монография. Н. Новгород, 1991. 358 с. С. 72.

[2] Вицин С. Е. Криминологическая наука в новом веке. *Криминологический журнал*. 2006. № 2. С. 17–18.

[3] Горшенков А. Г. Криминологический контроль в сфере борьбы с преступностью. *Криминологический журнал Байкальского гос. ун-та экономики и права*. 2007. № 3–4. С. 5–9.

[4] Побегайло Э. Ф. Уголовная политика современной России: концептуальный поход: монография. М., 1999. 345 с. С. 466.

нормативно-правових, загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на запобігання злочинності й усунення її причин»[1], хоча й в ньому не враховано особу злочинця і вплив на неї. Концепцію щодо підтримання позицій нерепресивної протидії злочинності висловлює В. В. Голіна, який вважає, що кримінологічна політика – це складова державної соціальної політики, яка на основі Конституції України й інтегрованих кримінологічною наукою знань і світового досвіду визначає методологічні засади та шляхи, якими керується держава та її інституції під час здійснення нерепресивної протидії злочинності[2]. Схожу, проте дещо іншу, позицію з цього приводу обстоює П. Л. Фріс, який зазначає, що зміст кримінологічної (профілактичної) політики визначається цілеспрямованими заходами, метою яких є зменшення рівня злочинності шляхом ліквідації або зниження потенціалу причин та умов злочинності[3].

На нашу думку, кримінально-правова та кримінологічна політика є досить подібними в окремих аспектах їх діяльності. Водночас кожна з них вирішує свої задачі, які різняться за сферами охоплення суспільних відносин. Причому під час визначення пріоритетів щодо встановлення понять злочинного та кримінального першість надають кримінально-правовій політиці, а не кримінологічній. Інакше розглядає цю проблему М. П. Клеймьонов: «Кримінальна політика слугує частиною кримінологічної політики, оскільки остання спирається іще й на соціальну політику». У цьому разі автор обстоює середнє розуміння політики, включаючи до неї кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу, адміністративно-правову, оперативно-розшукову політики[4].

---

[1] Борисов В. И. Место уголовно-правовой политики в системе направлений политики государства в сфере борьбы с преступностью. *Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты*: материалы III Российского Конгресса угол. (Прага, 29–30 мая 2008 г.) М., 2008. С. 572.

[2] Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні: монографія / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2012. 387 с. С. 19.

[3] Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ: Атіка, 2005. 332 с. С. 188; Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми: монографія / за заг.ред. проф. П. Л. Фріса та проф.В. Б. Харченка. Івано-Франківськ-Харків, 2016. 419 с.

[4] Клейменов М. П. Понятие и модели криминологической политики. *Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты:* материалы III Российского Конгресса уголовного права, 29–30 мая 2008 г. С. 395.

Можна стверджувати, що такий висновок є досить логічним, водночас не може тлумачитись у буквальному вигляді, оскільки має низку заперечень щодо збігів цих політик у межах кримінологічної політики за їх змістом, об'єктом і предметом дослідження, методами й способами реалізації тощо.

На сучасному етапі розвитку держави кримінологічну політику можна розглядати як певну «функціональну» дефініцію влади, адже вона як «динамічна система» ґрунтується саме на правових засадах (як конституційного, кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого та інших галузей права), і не може сповідувати неправові форми впливу. Водночас через законотворчу, спеціально-кримінологічну, організаційну діяльність безумовно здійснює вплив на право і правовідносини, але в жодному разі не підмінює їх за своєю сутністю[1].

Отже, розглядаючи питання концептуального визначення кримінологічної політики у співвідношенні з правом, на наш погляд, слід розкрити цей вид державної діяльності запобіжного характеру як один з видів правоохоронного напряму політики, спрямований на забезпечення аналізу кримінологічної ситуації в країні та розробленню заходів протидії злочинності, у тому числі рецидивній, а також інших її видів.

Стосовно правоохоронного аспекту кримінологічної політики слід зазначити таке:

1. Сутність цієї діяльності, об'єктивні та суб'єктивні фактори її актуалізації (зовнішнього вияву, форм і методів реалізації) можуть відображатись у межах наявної соціальної реальності, якою слугує діалектична єдність правових, соціально-політичних і соціально-культурних компонентів.

2. Ґрунтуючись на розумінні співвідношення діалектичної єдності й діалектичного протиріччя об'єктивного і суб'єктивного факторів у системі цих правовідносин у сфері запобігання злочинам, необхідно їх удосконалення. Як зауважував свого часу І. Кант, «право може слугувати засобом обмеження свавілля, так і засобом нівелювання (плюндрування) свобод людини»[2]. Аналогічною є думка І. О. Ільїна щодо призначення права як зброї порядку, миру і братерства, останнє не повинно перетворюватися у своєму застосуванні в «прикриття неправди та насилля, що тягне за собою ворожнечу,

[1] Василевич В. В. Щодо змісту кримінологічної політики. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirnuki/2015/zbir-krumin-teoriya.pdf.

[2] Кант И. Собр. соч. Т. 4. Ч. 2. М., 1965. 478 с. С. 140.

бунт і війну»[1]. Тому в політиці цього напряму слід ураховувати подвійний характер вказаної діяльності, її здатності, з одного боку, забезпечити порядок і безпеку, з іншого – під час застосування правових приписів не допустити свавілля і беззаконня, і не сприяти розвитку тенденції, зазначеної Г. Гегелем, коли «права людини і громадянина відступають перед тотальним правом наступу держави на громадянина»[2], і що «формули природного права не мають для держави жодної зобов'язувальної сили»[3]. У цьому разі йдеться про відповідність реалізації кримінологічної політики правовим засадам, що її визначають.

3. Сутність кримінологічної політики об'єктивна в міру характеру суспільних потреб у зазначеному виді соціальної діяльності, а також суб'єктивна в міру суб'єктивного характеру цілепокладання у відповідній людській діяльності[4].

Таким чином, *об'єктом* вивчення кримінологічної політики слід вважати її концептуальну сутність і зміст як специфічний елемент внутрішньої правової політики держави, який тісно інтегрується з іншими елементами в системі соціально-правових інституцій антикримінального комплексу[5].

До *предмета* кримінологічної політики можуть бути включені такі її компоненти, як поняття, цілі й завдання, принципи, стратегічні і тактичні напрями, запобігання та протидії злочинності, суб'єкти формування та реалізації цієї політики, заходи й засоби щодо підвищення ефективності кримінологічного впливу на злочинність, у тому числі на рецидивну, завдяки розробленню і прийняттю відповідних законодавчих, нормативних, організаційних, виховних та інших конструктивних рішень на ґрунті наукових досліджень і доктринальних положень, а також практичної реалізації стратегії і тактики запобігання злочинам.

Джерелами кримінологічної політики слід визнати: Конституцію України саме як джерело всієї внутрішньої правової політики держави й законодавства України, чинне законодавство та наукову базу галузей кримінально-правового комплексу як специфічних галузей права, у тому числі

[1] Ильин И. А. О сущности правосознания: монография. М., 1983. 445 с. С. 225.

[2] Гегель Г. В. Ф. Феноменология Духа. М.: Акад. наук СССР, 1959. 440 с. С. 256–258.

[3] Соловьев Э. Ю. Понятие права у Канта и Гегеля с точек зрения русской традиции и современности. *Судьба гегельянства*. М., 2000. С. 278–279.

[4] Василевич В. В. Щодо змісту кримінологічної політики. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirnuki/2015/zbir-krumin-teoriya.pdf.

[5] Там само.

кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої політики і права, де кримінологічна політика діє як інтегруюча ланка в системі інституцій, протидії злочинності, а також укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, рішення Конституційного Суду України, постанови Пленуму Верховного Суду України, міжнародні договори, які ратифіковані Верховною Радою України, тощо.

Таким чином, кримінологічну політику можна розглядати як:

1) державну політику (доктрину), яка посідає чільне місце серед стратегічних напрямів боротьби зі злочинністю;

2) особливий вид соціальної діяльності, спрямований на забезпечення внутрішньої безпеки, правопорядку та законності в країні, створення організаційно-правових засад і реалізації стратегічних напрямів щодо запобігання та протидії злочинності;

3) наукову теорію, що володіє аналітичними методами та синтезом відповідних політичних, соціологічних і правових знань;

4) законодавчу ініціативну функцію влади щодо забезпечення діяльності суб'єктів кримінологічної політики[1].

Зважаючи на викладене вище, **кримінологічну політику** (в широкому розумінні) можна визначити як засновану на ідеї гуманізму та принципі верховенства права стратегічну складову внутрішньої та зовнішньої антикримінальної політики держави, владна дефініція якої полягає у формуванні ключових доктринальних засад у сфері боротьби зі злочинністю та її практичної реалізації в системі органів й установ антикримінальної юстиції[2] відповідно до положень кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої політики та законодавства України.

Під час визначення свого предмета кримінологічна політика спирається на інтегративні якості соціальної політики держави, положення теорії управління та наукових галузей кримінально-правового і кримінально-процесуального циклу, а також здобутки соціології, педагогіки та психології[3].

---

[1] Василевич В. В. Щодо змісту кримінологічної політики. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirnuki/2015/zbir-krumin-teoriya.pdf.

[2] Термін «антикримінальна» політика пропонується автором натомність терміну «кримінальна» політика, що означає лат. «criminalis» – злочинна.

[3] Василевич В. В. Щодо змісту кримінологічної політики. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirnuki/2015/zbir-krumin-teoriya.pdf.

1.3. Цілі, задачі та функції кримінологічної політики

На підставі кримінологічної теорії і практики пропонуємо в загальних рисах визначити основні *типи цілей* кримінологічної політики й визначити їх значення для дослідження проблем боротьби зі злочинністю.

Передусім належить визначити *поняття, види та ієрархію цілей*, які лежать у площині формування та реалізації кримінологічної політики. У цьому контексті суб'єктивно-об'єктивне поняття цілі варто розуміти як ідеальний образ (модель) бажаного майбутнього результату діяльності системи антикримінальної юстиції щодо зменшення рівня та нейтралізації злочинності в країні, яке формує зміст вказаної діяльності й орієнтує на розв'язання цієї соціальної проблеми, що полягає в невідповідності бажаного та дійсного в системі відносин злочинця й держави. Крім того, цілі конкретизуються в завданнях (цілях нижчого порядку), функціях (як діяльності щодо досягнення цілі), а також у критеріях оцінки діяльності (стосовно досягнення ступеня її ефективності).

Відповідно до визначених критеріїв, можна виокремити такі цілі кримінологічної політики:

1) за змістом – соціальні, правові, матеріальні, виховні, психологічні;

2) за рівнем соціально-правового статусу – конституційні, законодавчі, міжнародні;

3) за періодами досягнення цілі – довгострокові, середньострокові, короткострокові;

4) за ступенем конкретизації – траєкторні, точкові.

Ієрархія цілей щодо скорочення злочинності в межах усієї антикримінальної системи, а також на її рівнях, повинна диференціюватися за відповідними вимогами:

1) ясність, простота, адекватне розуміння цілі;

2) сутнісний визначальний характер, важливість цілі й охоплення нею всієї системи;

3) охоплення ціллю значного проміжку часу;

4) реальність досягнення цілі, об'єктивна можливість її реалізації та суб'єктивна спроможність досягнення результату;

5) конкретність цілі щодо траєкторного чи точкового досягнення результату запобігання злочинам;

6) можливості виміру досягнутих результатів;

7) взаємопідпорядкованість (ієрархія), відносна важливість за значенням цілей.

Як можливе, бажане й необхідне становище системи цілі проходять відповідні етапи формування:

1) пошук і виокремлення необхідних обставин закономірностей;

2) визначення можливих, але небажаних обставин і відмежування їх від цілей;

3) визначення можливого й бажаного стану в системі;

4) відокремлення бажаних, але об'єктивно неможливих обставин;

5) окреслення ймовірного результату досягнення цілей під час їх формування;

6) встановлення періоду досягнення цілей;

7) визначення обмежень можливостей досягнення результату цілей;

8) визначення критеріїв зіставлення цілей і досягнення результатів.

Отже, визначення головних цілей кримінологічної політики як оптимального образу бажаного майбутнього результату щодо протидії злочинності, як моделі формування її доктринальних теоретичних положень, а також удосконалення якості й ефективності діяльності системи органів і установ антикримінальної юстиції та інституцій громадянського суспільства слід покласти в основу подальшої побудови соціально-правової структури, яка б була спроможна конструктивно працювати на головну мету – скорочення та нейтралізацію злочинності в країні.

Приблизну елементарну схему такої структури можна визначити таким чином:

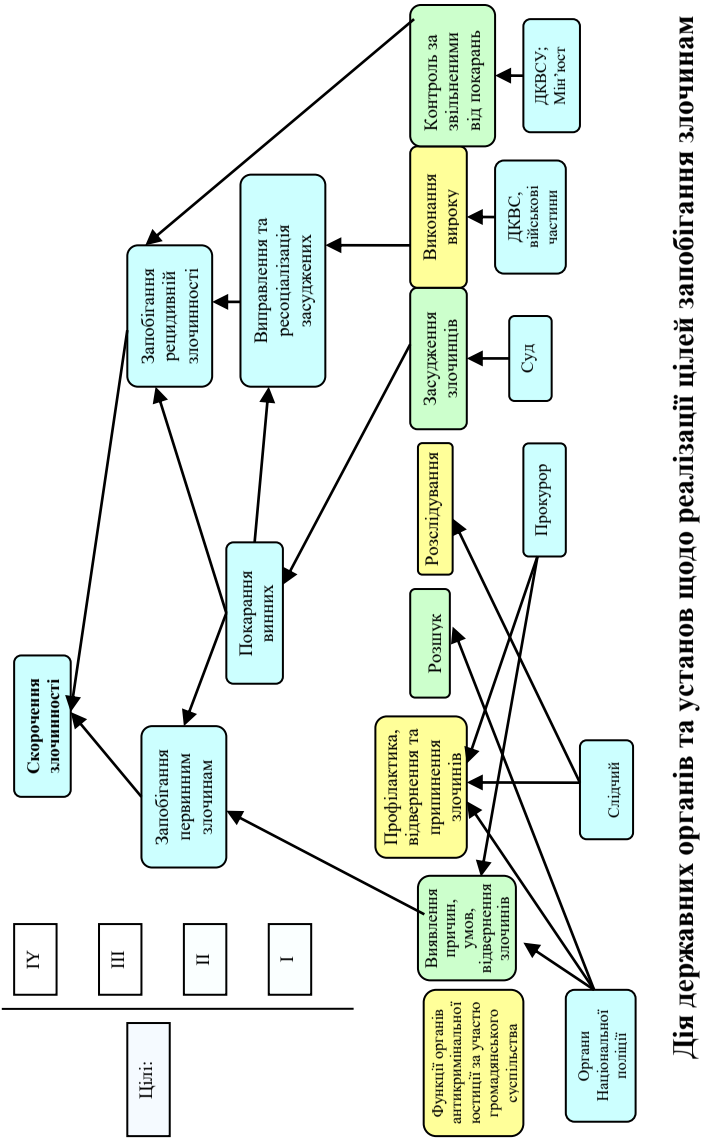

Дія державних органів та установ щодо реалізації цілей запобігання злочинам

Задачі кримінологічної політики можна визначити на підставі етимології вказаного терміна, що означає необхідність для суб'єкта соціальної спільності здійснити в майбутньому певну діяльність[1].

Таким чином, найактуальнішими задачами цієї сфери державної діяльності можна визнати:

1. Створення на засадах загальної теорії кримінології доктринальної моделі боротьби зі злочинністю, тобто визначення напрямів генеральної лінії в роботі державних інституцій із залученням формувань громадянського суспільства на доктринальному (системному) рівні.

2. Реалізація доктринальних положень кримінологічної політики держави на правовому, правозастосовному, спеціально-кримінологічному та організаційно-управлінському рівнях, упровадження передових форм і методів боротьби зі злочинністю в кримінологічну практику.

3. Забезпечення інтеграційних засад і зв'язків кримінологічної політики в процесі її взаємодії з кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої політики, а також упровадження кримінологічної практики в діяльність системи органів й установ антикримінальної юстиції.

4. Розроблення заходів щодо вдосконалення суспільних відносин та правових інститутів, окремих юридичних норм і практики їх застосування компетентними органами щодо посилення системи спеціального контролю та послідовної реалізації заходів морального, правового виховання, соціальної профілактики та відповідальності.

5. Здійснення заходів щодо забезпечення безпеки особи суспільства й держави від злочинних посягань, додержання законності, дисципліни щодо запобігання тортурам, катуванням та іншому нелюдському поводженню з в'язнями та засудженими.

6. Упровадження в теорію і кримінологічну практику наукових досягнень та передового вітчизняного й зарубіжного досвіду. Наукове та навчально-методичне забезпечення діяльності органів і установ системи антикримінальної юстиції.

7. Організація ефективної діяльності, внутрішньої та зовнішньої взаємодії суб'єктів та інших учасників

[1] Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2 вид. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

кримінологічної політики в процесі запобігання і протидії злочинності.

8. Визначення та забезпечення виконання пріоритетних напрямів стратегічного і тактичного характеру щодо скорочення та нейтралізації злочинності в різних сферах соціальної діяльності.

9. Забезпечення на державному рівні ефективної діяльності науково-дослідних, навчальних закладів щодо підготовки фахівців у сфері здійснення кримінологічної практики в напрямах нейтралізації криміногенних і віктимогенних факторів, а також захисту жертв злочинів.

10. Створення умов для розвитку інституцій громадянського суспільства в галузі захисту прав людини, кримінологічних центрів асоціацій з урахуванням вітчизняного й зарубіжного досвіду.

11. Формування суспільної думки щодо неприпустимості злочинної діяльності, а також комплексне реагування держави на обставини, фактори та соціальні вади (алкоголізм, наркоманію, проституцію, самогубств тощо), які сприяють злочинності.

З урахуванням змісту цілей і завдань кримінологічної політики необхідно виділити *функції,* притаманні цій державній діяльності.

На думку автора, структура загальної теорії функцій держави щодо формування та реалізації кримінологічної політики, яка знаходиться в процесі свого становлення, повинна формуватися на наукових положеннях кримінології, соціології, теорії права, психології медицини (психіатрії), що стосуються предмета негативних (патологічних) явищ, передусім злочинності.

Таким чином, структура загальних функцій кримінологічної політики базується на трьох головних елементах:

а) дослідження феноменології злочинності на державному рівні (її загальної характеристики, класифікації, наслідків, за видами, взаємозв'язками, структурою, динамікою, географією на регіональному та міжнародному масштабах тощо) і вплив на неї сучасними силами та засобами запобігання та протидії;

б) дослідження та вплив на етіологію злочинності, її соціальну природу, конкретні причини й умови, психологічні та соціальні механізми формування і реалізації антисоціальної поведінки, а також властивості особи, соціальної спільноти, суб'єктивні й об'єктивні фактори, що продукують злочинність;

в) запобігання (профілактика, відвернення та припинення злочинів), розроблення форм і методів запобігання, прогнозування, планування та реалізація запобіжних заходів.

Структуру спеціальних *функцій кримінологічної політики* можна визначити за допомогою аналізу основних напрямів, форм і методів боротьби зі злочинністю. До них можна віднести такі:

1. *Інформаційна функція* кримінологічної політики, її правова та інша соціально-нормативна забезпеченість громадян потребує суттєвого вдосконалення, адже незнання норм права та відповідальності за свою поведінку тягне негативні наслідки. На нашу думку, доцільно більш інтенсивно проводити правовий всеобуч. Доречно зазначити, що питання про знання права та інших норм знайшло відображення в міжнародних документах. Так, у Резолюції VI Конгресу ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками (1980 р.) йшлося про те, що знання права допомагає формуванню свідомого ставлення до життя, заснованого на принципах права, справедливості й моралі, підвищення загального рівня законності і громадського порядку[1].

Вказана функція, на наш погляд, має ґрунтуватися на таких позиціях:

а) підвищення рівня свідомого ставлення до норм права;

б) демонстрація стабільності норм і невідворотності їх застосування, особливо щодо посадових осіб, а також випадків небезпечних і тяжких злочинів у супроводі з аналізом причин й умов учинення злочинів. Водночас не слід пов'язувати цю інформацію із сенсаційними ефектами, що породжують відчуття страху й невпевненості у власній безпеці;

в) підвищення ролі (престижу) юридичної системи країни, висвітлення в засобах масової інформації роботи юристів різних професій і спеціальностей; розв'язання різноманітних юридичних, у тому числі конфліктних ситуацій;

г) поширення масштабів розповсюдження кримінологічної та нормативної інформації довідкового характеру серед населення;

д) конкуренція інформаційного впливу кримінологічної, правової, морально-етичної інформації, пріоритетності її джерел та носіїв, співмірності надання позитивних і негативних

[1] Доклад VI Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Каракас, 1980). Нью-Йорк, 1981. С. 34.

відомостей з урахування наслідків цієї інформації для різних верств громадянського суспільства.

2. *Запобіжна функція* кримінологічної політики, що ґрунтується на уявленні про існування об'єктивних і суб'єктивних чинників щодо злочинності.

По-перше, мають сформуватися досить чіткі уявлення про природу злочинної поведінки та її детермінацію. По-друге, для розвитку запобіжної функції необхідна відповідна матеріально-технічна й організаційна база. По-третє, ця функція потребує відповідних правових основ щодо її регулювання, підготовки нормативно-правових актів і кваліфікованих кадрів для реалізації цієї функції.

Ідеї запобіжного напряму набули розвитку на V Конгресі ООН (1976 р.), учасники якого визнали, що «більш справедливий розподіл доходу, краща освіта, більша кількість послуг соціального забезпечення, більші можливості зайнятості роблять внесок у соціальний контроль і запобігання злочинності тією мірою, якою вони сприяють ліквідації соціальної несправедливості й усувають чи зменшують їх вплив, що сприяє злочинності»[1].

Подальшої динаміки запобіжний напрям набув під час VI та VII конгресів ООН із запобігання злочинам і поводження з правопорушниками. У резолюції VI Конгресу йшлося про те, що «основою стратегії з попередження злочинності повинно бути встановлення причин та умов, що її породжують». Конгрес з посиланням на рішення Генеральної Асамблеї ООН констатував необхідність боротьби з голодом, жебрацтвом, соціальною нерівністю, безробіттям і неграмотністю населення[2].

Важливого значення набула діяльність ООН та її спеціалізованих організацій з профілактики алкоголізму і наркоманії. Як висловлювався заступник генерального директора Всесвітньої організації охорони здоров'я Т. Ламбо, проблеми, пов'язані зі зловживанням алкоголем, можуть стати серйозною перешкодою на шляху соціально-економічного розвитку[3].

---

[1] Роль уголовного законодательства, отправления правосудия и других форм общественного контроля в предупреждении преступности. V Конгресс ООН. Нью-Йорк, 1976. С. 37.

[2] Доклад VI Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Каракас, 1980). Нью-Йорк, 1981. С. 13.

[3] Здоровье мира. *Журн. ВОЗ*, 1981. № 5. С. 5–6.

Таким чином, ціллю функції соціальної профілактики є недопущення відхилень від соціальних норм. Це гуманний напрям соціального регулювання, який не повинен у демократичному суспільстві переростати ні в систему «тотального спостереження» за громадянами, ні в превентивні заходи з припинення так званого «небезпечного стану» особи. Чіткі кордони законності у сфері кримінологічної практики є однією з передумов її ефективності[1].

3. *Репресивна функція.* Застосування санкцій у процесі реалізації кримінологічної політики є найбільш давньою діяльністю, головна форма якої – покарання злочинця на підставі законів про кримінальну відповідальність. На нашу думку, здійснюючи свій вплив на розроблення відповідних законів і правозастосовну практику, передусім щодо покарання злочинців і відбування ними відповідних видів покарань, у полі зору суб'єктів кримінологічної політики повинні бути питання, пов'язані з результативністю покарання, його запобіжного впливу і подальшої соціалізації осіб, які пройшли через застосування цих юридичних санкцій.

Упродовж останнього півстоліття вчені почали активно піддавати сумніву можливості подолання злочинності лише шляхом покарання злочинців. У соціальному й історичному аспектах це пов'язано з двома обставинами:

1) виявилася практична неефективність, неспроможність виправлення злочинців лише або головним чином шляхом застосування тюремного ув'язнення, заслання інших судових кримінальних покарань;

2) поступове розповсюдження в суспільстві більш повних і глибоких уявлень щодо дійсних причин і механізмів злочинної діяльності, розуміння того, що негативні явища породжені не лише «злою волею» окремих людей, адже існують більш глибокі причини[2], які пояснюються кримінологічною теорією та практикою.

Тому в 1960–70-х роках стало поступово розширюватися застосування заходів, не пов'язаних з реальним позбавленням засуджених свободи (у тому числі так звана пробація), почали створюватися соціальні програми запобігання правопорушенням.

[1] Василевич В. В. Основні функції кримінологічної політики URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/542/5/9.pdf.

[2] Яковлев А. М. Теория криминологии и социальная практика: монография / отв. ред. Кудрявцев В. Н. М.: Наука, 1985. 247 с. С. 12–28.

Зокрема, у матеріалах V Конгресу ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками було зазначено: «Багато країн, як розвинутих, так і тих, що розвиваються, мають проблеми щодо наявності кризи стосовно відправлення правосуддя, перевантаженості системи кримінального правосуддя, затримки розгляду судами справ; досудовий процес став більш складним, дороговартісним, довіра до держави викликає сумніви, злочинність виходить за межі дії традиційних форм контролю, у певних країнах збільшення рівня злочинності і зниження ефективності боротьби з нею перетворилися на масштабні національні та політичні проблеми»[1]. Аналогічні процеси ми спостерігаємо і в сучасній Україні. Тому вважаємо, що сучасна кримінологічна політика не повинна стояти осторонь таких процесів, як криміналізація, пеналізація (декриміналізація, депеналізація). Хоча й вирішальну роль у них відіграє саме кримінально-правова та кримінально-виконавча політика, світоглядну функцію щодо застосування будь-яких репресій, на наш погляд, повинна виконувати кримінологічна політика.

Саме на ґрунті кримінологічних досліджень підтверджуються висновки VII Конгресу ООН із запобігання злочинності і поводження з правопорушниками, який констатував, що збільшення кількості вироків до позбавлення волі і його строків «суттєвого не впливає на ефективність стримання та зменшення рівня злочинності». Завдяки проведеним кримінологічним експертизам застосування жорстких санкцій Конгрес закликав до пошуку ефективних санкцій, не пов'язаних з позбавлення волі[2], що успішно було впроваджено в нашій країні з прийняттям Кримінального (2001 р.), Кримінально-виконавчого (2003 р.) та Кримінального процесуального (2012 р.) кодексів України.

У сфері виконання кримінальних покарань спрацьовують такі функції кримінологічної політики, як загальне запобігання (шляхом впливу на широкий загал членів суспільства, спонукаючи утримуватися громадян від протиправних дій і досягнення результатів соціальної справедливості, невідворотності покарання за вчинений злочин, а також моральною оцінкою щодо обґрунтованості і схвалення

[1] Роль уголовного законодательства, отправления правосудия и других форм общественного контроля в предупреждении преступнсти. V Конгресс ООН. Нью-Йорк, 1976. С. 1.

[2] Доклад VII Конгресса ООН. Милан, 1985. С. 128–129.

суспільством відповідної реакції держави на злочин), а також індивідуальне запобігання (вплив безпосередньо на злочинця, де з кримінологічною доцільністю обґрунтовано підстави застосування відповідного покарання). У цьому контексті превентивний момент пов'язаний з тим, що: 1) кримінологічно виважене мотивуюче значення покарання тим інтенсивніше, чим ближче момент його застосування; 2) запобіжна роль покарання тим ефективніша, чим невідворотнішим воно видається суб'єкту протиправної поведінки; 3) стимулююча сила кримінологічного впливу покарання тим вище, чим більших благ позбавляється злочинець в процесі застосування і відбування покарання; 4) ефективність мотивації покарання знаходиться у зворотній залежності від ступеня розповсюдженості і стійкості заборонених форм поведінки суб'єкта; 5) успіх превентивної мотивації залежить від співмірності карної санкції і забороненої поведінки; 6) ступінь мотиваційного впливу покарання залежить від того, наскільки заборонене діяння суб'єкт вважає для себе бажаним[1].

Отже, функція застосування примусових санкцій у сфері впливу кримінологічної політики в процесі здійснення соціального контролю за злочинністю і впливу на злочинця потребує вдосконалення в таких напрямах, як: а) реалізація загальної лінії на підвищення ефективності норм права та їх застосування; б) більш повна й послідовна кримінологічно обґрунтована диференціація та індивідуалізація відповідальності з урахуванням тяжкості злочину, суспільної небезпечності та рівня криміногенності злочинця, його соціальної занедбаності, передбачуваної перспективи його виправлення та ресоціалізації; в) розширення можливостей заміни покарань у виді позбавлення волі, альтернативними покараннями, не пов'язаними з позбавлення волі та заходами громадського впливу на ґрунті принципів справедливості й законності; г) гуманізація методів виправлення та ресоціалізації злочинців з урахування рівня їх криміногенності та, за можливості, відмова від суворих заходів державного примусу, але лише в тих випадках, коли злочинні явища не набувають масового характеру й високого ступеня суспільної небезпечності[2].

4. *Функція запобігання соціальним відхиленням (маргіналізації)*, пов'язаним зі злочинністю.

[1] Василевич В. В. Основні функції кримінологічної політики URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/542/5/9.pdf.

[2] Там само.

Крім наведених вище функцій кримінологічної політики, слід звернути увагу на таку специфічну функцію, як запобігання соціальним відхиленням, які мають свою самостійну специфічну природу, але тісно пов'язані зі злочинністю. Оскільки соціальні відхилення, такі як алкоголізм, наркотизм, самогубства, соціальний паразитизм, проституція, самогубства тощо, мають сенс лише у зв'язку з поняттям соціальна «норма», кримінологічна політика не може не аналізувати вказані явища, оскільки норма і відхилення від неї – це, як зазначає В. М. Кудрявцев[1], парні категорії.

Попри те, що такі види соціальних відхилень, як алкоголізм, наркоманія, проституція і самогубства, на думку Г. Кайзера, сягають за межі кримінології та досліджуються «у контексті вивчення поведінки, що відхиляється від соціальних норм, а кримінальна поведінка є одним з різновидів цієї поведінки»[2], на наш погляд, кримінологічна політика не повинна залишати поза увагою ці явища, оскільки вони мають тісний зв'язок в детермінаційному комплексі, що продукує злочинну поведінку. У цьому контексті слушною слід визнати позицію В. С. Афанасьєва, який стверджує, що «вивчення проблеми злочинності необхідно здійснювати в межах більш широкого соціального контексту. Вихідним положенням тут має слугувати розуміння злочинності як елемента складного комплексу соціальних відхилень»[3]. Найбільш соціально небезпечні відхилення від соціальних норм можна назвати «соціальною патологією» (від *грецьк*. вчення про пристрасті, страждання), а отже, поняття соціальних відхилень – злочинність, алкоголізм, наркоманію, проституцію, самогубства – значною мірою збігаються з поняттям «соціальна патологія»[4].

Слід ураховувати суспільну критику медико-біологічних засобів, у тому числі в міжнародному контексті. Ідеться, наприклад, про ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яка передбачає, що «жодна особа не має без її згоди піддаватися медичним чи науковим експериментам». ООН

[1] Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии (о структуре индивидуального преступного поведения): монография. М.: ТК Велби, 2007. 176 с.

[2] Кайзер Г. Криминология. Введение в основы: монография / пер. с нем. Балакина В. Д.; отв. ред.: Скворцов К. Ф. М.: Юрид. лит., 1979. 319 с. С. 97, 114.

[3] Афанасьев В. С., Маточкин И. В. К вопросу о понятии антисоциального поведения. *Вестник ЛГУ*. 1979. Вып. 3. № 17. С. 76.

[4] Там само.

під час низки конгресів і симпозіумів детально обговорювала питання про значення медико-біологічного впливу на правопорушників. Вказаний підхід завжди брали до уваги лише як елемент у системі соціального, педагогічного, правового, економічного характеру. Водночас підкреслювали неприпустимість застосування заходів кримінально-правового впливу до осіб, чия поведінка викликана хворобою і кого необхідно лікувати, а не карати[1].

Реакція державних структур та громадянського суспільства на вказану асоціальну поведінку з метою протидії злочинності повинна бути адекватною: якщо соціальна норма порушена за соціальними причинами, то реакція має бути соціальною (зокрема правовою) за своїм змістом; якщо йдеться про порушення біологічної (фізіологічної) норми за біологічними причинами (патологічне сп'яніння), то й вплив має бути медико-біологічним. У випадках, які мають змішаний характер (коли наявне порушення соціальної норми з огляду на біологічні причини і навпаки – порушення біологічної норми настає завдяки порушенням соціальних норм), реакція також може бути змішаною – комплексною[2].

5. *Програмно-методична функція* кримінологічної політики щодо розроблення Стратегії боротьби зі злочинністю передбачає таке:

1) здійснення комплексного аналізу й надання об'єктивної оцінки стану злочинності в країні та кримінологічної ситуації як динамічної системи, що постійно розвивається і набуває нових якостей;

2) надання всебічної характеристики наступальної, науково обґрунтованої стратегії держави у сфері запобігання протидії злочинності, включаючи теоретичні (доктринальні), правові та практичні (прикладні) засади;

3) визначення системи стратегічних цілей і завдань державного масштабу щодо запобігання і протидії злочинності загальносоціальними та спеціальними заходами на конкретні періоди часу;

[1] V Конгресс по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. Доклад, подготовленный Секретариатом ООН. Нью-Йорк, 1976. С. 132, 17.

[2] Василевич В. В. Основні функції кримінологічної політики URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/542/5/9.pdf.

4) формування організаційно-правових засад діяльності системи органів та установ антикримінальної юстиції держави, а також інституцій громадянського суспільства, що реально могли б виконувати запобіжну функцію;

5) визначення та відповідна нейтралізація існуючих у системі антикримінальної юстиції протиріч правового, організаційного, правозастосовного характеру, дисфункцій окремих інститутів влади, а також їх структури та субординації;

6) формування методів, забезпечення сил і засобів щодо інтенсифікації державної діяльності в контексті підвищення рівня антикримінальної активності суспільства;

7) забезпечення динамічного законотворення щодо підвищення рівня правоохоронної, правозастосовної та спеціально-кримінологічної функції держави, зокрема здійснення кримінологічних експертиз законопроєктів і чинних нормативно-правових актів у сфері боротьби зі злочинністю;

8) здійснення системного прогнозування кримінологічної ситуації та на ґрунті прогнозу розроблення державних програм і комплексного (у тому числі спеціального) планування заходів запобігання та протидії злочинності на всіх стратегічних рівнях і напрямах державної діяльності.

Слід зауважити, що досвід у галузі планування заходів протидії злочинності неодноразово привертав увагу ООН. Це питання обговорювали на IV Конгресі ООН із запобігання злочинності, який відбувся в Кіото (Японія) 1970 року. Після розгляду його Консультативним комітетом експертів із запобігання злочинності і поводження з правопорушниками він знайшов відображення в збірнику ООН «Принципи підходу до планування заходів соціального захисту»[1].

На V Конгресі ООН із запобігання злочинності й поводження з правопорушниками йшлося про те, що в кожній країні необхідно розвивати міцну законодавчу, моральну та соціально-економічну основу для планування в галузі протидії правопорушенням, включаючи широке залучення громадськості.

[1] Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. Рабочий документ, подготовленный Секретариатом ООН. Нью-Йорк, 1970. С. 70.

Крім того, було наголошено на важливості поширення цього досвіду і співробітництва та координації зусиль різних країн[1].

IV Конгрес ООН констатував, що міжнародне співробітництво має застосувати узгоджені й систематичні зусилля для координації та інтенсифікації технічного і наукового співробітництва і політики в галузі запобігання злочинності в межах соціального, культурного, політичного й економічного розвитку[2]. Таким чином, орієнтуючись на ці міжнародні документи, сучасна Україна не може стояти осторонь розвитку спеціалізованої кримінологічної політики. Наведену думку підтвердили учасники VII Конгресу ООН, які закликали держав розвивати програми з протидії злочинності, ефективно використовуючи свої можливості планування політики в галузі запобігання злочинності, в координації зі стратегією економічного, політичного, соціального й культурного розвитку. Зокрема, було зауважено, що плани повинні бути комплексними і всеохоплюючими, мають стосуватися всіх елементів як первинної громади, так і суспільства загалом[3].

Україна в сучасний період активно бере участь у цих міжнародних заходах, сприяє розповсюдженню науково обґрунтованих, гуманістичних і демократичних ідей і принципів протидії злочинності, виступає проти таких небезпечних явищ, як міжнародний тероризм, злочинність, рабство, алкоголізм, наркотизм тощо.

Таким чином, у функціях кримінологічної політики виявляється така її ознака і властивість, як поліфункціональність. Функція (від лат. *funetio* – виконання, звершення) – спосіб діяння речі або елемента системи, спрямований на досягнення певного результату[4]. Поліфункціональність (багатофункціональність) передбачає об'єднання в єдиному комплексі різних функцій, шляхом спрямування, координації і субординації діяльності різних соціально-правових інститутів, що є однією з істотних характеристик цієї специфічної державно-правової діяльності.

---

[1] Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. Доклад, подготовленный Секретариатом ООН. Нью-Йорк, 1976. С. 132, 17.

[2] Доклад VI Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Каракас, 1980). Нью-Йорк, 1981. С. 10.

[3] VII Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. Доклад VII Конгресса ООН. Милан, 1985. С. 143, 173.

[4] Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2 вид. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с. С. 748.

Саме кримінологічна політика має виявляти та акцентувати увагу суб'єктів антикримінальної юстиції на структурі певних цінностей соціально-правового впливу на злочинність, на основі яких відбувається формування комплексного інтегрованого підходу щодо вибору заходів і засобів боротьби зі злочинністю.

1.4. Принципи кримінологічної політики

Принцип (від лат. *principium* – начало, основа) – вихідне положення, що слугує підґрунтям певної сукупності фактів, теорії, науки (як теоретико-пізнавальна категорія), знаходиться в основні розуміння дійсності, пронизує всю систему знання і субординує його[1].

Категорія «принцип» в контексті такого соціально-правого явища, як кримінологічна політика, характеризується на ґрунті сутнісних ознак цієї філософської категорії в реальній сфері державної та суспільної діяльності, як і будь-яка інша базується на притаманних їй основоположних началах, які слугують її фундаментом та орієнтиром в процесі її формування, розвитку та вдосконалення. На наш погляд, принципи у вказаній сфері соціальної діяльності:

1) об'єктивно виходять із самої цієї діяльності;

2) містять у собі теоретико-пізнавальну складову цього процесу (зокрема в доктринальних положеннях кримінологічної політики та в процесі їх реалізації в кримінологічній практиці);

3) допомагають розрізняти і визначати те, що лежить в основі кримінальної дійсності, у тому числі її кримінальної активності, а також в основі антикримінальної діяльності держави і суспільства як антикримінальної активності;

4) визначають необхідність розгортання антикримінальної активності як виправданий і бажаний для суспільства закон руху і як логічний вираз пізнання прямого та зворотного зв'язків, у якому принцип є центральним поняттям, основоположною ідеєю, яка пронизує всі рівні кримінологічної політики (доктринальний, правовий, зокрема правозастосовний, спеціально-кримінологічний та організаційно-управлінський);

[1] Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2 вид. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с. С. 525.

5) окреслюють систему логічно пов'язаних між собою структурних компонентів антикримінальної юстиції, а також прямих і зворотних зв'язків між елементами цієї системи і випливають певним чином одне з одного в єдиній функціональній структурі специфічних суспільних відносин[1].

Таким чином, доречно виділити такі принципи побудови доктринальної моделі кримінологічної політики: 1) розвитку; 2) науковості й обґрунтованості; 3) системного підходу; 4) єдності теорії та практики; 5) гуманізму; 6) верховенства права.

Отже, принцип *розвитку* орієнтується на побудову теоретичної складової, набуття та виникнення нової якості в поступальному процесі змін від нижчого до вищого, від простого до складного сутнісного стану кримінологічної політики як системи взаємопов'язаних понять (категорій), які розвиваються і відображають закономірності розвитку кримінальної та антикримінальної активності, її пізнання, з урахуванням того, що обидві системи (кримінальна та антикримінальна) знаходяться в стані розвитку й динаміки[2].

Науковість і об'єктивність (як принцип) забезпечує реальну істину оцінку відповідності логічного й історичного процесів пізнання дійсності та характеристику справжнього стану кримінологічної ситуації в країні, а також фактичного стану ефективності запобігання злочинності на всіх рівнях антикримінальної діяльності державі та суспільства. У цьому принципі також передбачається: 1) виділення та відокремлення істотних факторів від несуттєвих; 2) урахування реальних сил і засобів запобігання злочинності та деструктивних факторів (сил та засобів), що стоять на заваді позитивним змінам; 3) визначення реальних недоліків у системі побудови ціннісних орієнтацій; 5) виявлення дисфункцій в організаційно-управлінських структурах; 6) виявлення недоліків, що полягають у викривленні (спотворенні) цивілізованих суспільних відносин; 7) викриття протиріч у системі антикримінальної юстиції, що призводять до дисфункції певних компонентів антикримінальної системи.

Принцип *системного підходу* полягає в тому, що спосіб теоретичного та практичного пізнання спрямований у двох головних напрямах: 1) пізнання злочинності, яку розглядають як

[1] Василевич В.В. Щодо основних принципів кримінологічної політики України. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirnuki/zbir-tez-kriminol.pdf

[2] Там само.

систему, котра має свої закономірності розвитку (причому комплекс її компонентів становить сукупність багатьох автономних підсистем, які продукують і самовідтворюються в новій якості, поповнюючи глобальну систему злочинності); 2) пізнання антикримінальної системи, її компонентів, цілей, завдань, функцій і напрямів діяльності, спроможну здійснювати соціальний контроль над злочинністю та реально впливу на її скорочення.

Фундаментальним принципом, який пронизує всю систему методологічних вимог доктринальної моделі кримінологічної політики, є принцип *єдності теорії і практики,* що орієнтує на творчий підхід вирішення теоретичних і практичних проблем у цій сфері діяльності, спираючись на світоглядно-методологічну основу законів творення нового. Не заперечуючи тези «теорія без практики мертва, а практика без теорії сліпа», вважаємо, що в контексті здійснення кримінологічної політики повинен діяти цей принцип як «ключова ланка» процесу кримінологічного впливу, що передбачає виокремлення пріоритетних напрямів, які здатні істотно впливати на кримінологічну ситуацію в країні. Сутність вказаного принципу також полягає в діалектичній єдності співіснування нормативно-страндартизованого й творчого підходів, закладених в ідеї спеціально-кримінологічної практики.

Принцип *гуманізму* походить від латинського терміна *humanus* – людський, людяний[1]. На нашу думку, це – система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність, що відображає спрямованість ідеології та моралі суспільства, це певний світогляд, заснований на принципах рівності, справедливості, людяних відносин, проникнутих повагою до людської гідності, турботою про благо людей. Застосування цього універсального принципу в кримінологічній політиці означає: 1) пріоритет загальнолюдських цінностей, життя і здоров'я людини; 2) перевагу прав людини над державними інтересами за умов їх гармонійного співіснування; 3) відповідальності держави перед громадянами й суспільством за результати своєї діяльності; 4) суверенітету наукової обґрунтованості пріоритетів людини та незалежності від ідеологічних установок і рішень будь-яких політичних партій і рухів; 5) максимального використання інститутів соціалізації, які існують у системі державних органів, громадянського суспільства та міжнародних організацій;

[1] Словарь иностранных слова. М.: «Русский язык», 1985. С. 145.

6) імплементація норм міжнародного права в законодавство України щодо гуманізації процесів, пов'язаних із запобіганням злочинності та поводженням з правопорушниками; 7) забезпечення справедливості, милосердя, моральності, гласності, демократизму в діяльності органів та установ антикримінальної юстиції. Цей принцип базується на положеннях Конституції України. Так, у ст. 2 йдеться про те, що конституційний лад України ґрунтується на визнанні людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки найвищою соціальною цінністю пріоритетів прав і свобод. Держава відповідальна перед людиною та суспільством за свою діяльність[1].

Характеризуючи принцип *верховенства права* в кримінологічній політиці, слід сприйняти його як усвідомлено визнану та виважену установчу й регулятивну концепцію юридичного аналізу в межах теорії та юридичної практики. Як зауважує С. П. Головатий, відтоді, як принцип верховенства права було імплементовано у вітчизняну систему права (Конституційний договір 1995 р.) та унормовано як один із засадних приписів українського основоположного акта (Конституція України 1996 р.), і донині в Україні не було здійснено комплексного, системного, спеціального дослідження сутності того явища, яке в західному світі постало як Rule of Low, а в українському середовищі відоме як верховенство права.

У різноманітних публікаціях, а також побіжно в інших монографічних дослідженнях до цієї теми зверталися М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Кравченко, Є. В. Назаренко, М. П. Орзих, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, В. М. Селіванов, В. І. Семчик, О. В. Скрипнюк та ін. Привертає увагу те, що українські автори по-різному викладають сутність поняття «верховенство права».

На наш погляд, засновуючи свою позицію на досягненні мети запровадження верховенства права як європейського стандарту на національному рівні, зокрема в кримінологічній політиці держави, слід погодитися з висновком С. П. Головатого стосовно того, що «принцип верховенства права в контексті заснування, існування та розвитку Ради Європи – це одночасно і політичний, і юридичний принцип». Політичний принцип

[1] Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (Дата звернення: 02.03.2020). Ст. 2.

верховенства права слугує основою діяльності і Ради Європи (як принцип міжнародних відносин), і її держав-членів (тобто як принцип внутрішньої політики держав-членів та їхніх органів). Юридичний принцип верховенства права слід сприймати як такий, на якому має ґрунтуватися політична та юридична системи кожної держави, що зобов'язана підтримувати його в статусі члена Ради Європи, а також на основі (або з урахуванням) якого формулює і виносить свої рішення Європейський Суд з прав людини в Страсбурзі[1].

Практика Європейського Суду переконливо доводить, що принцип верховенства права слугує підґрунтям усієї Конвенції як цілісного документа, «живої і динамічної концепції» (Делійський конгрес Міжнародної комісії юристів, 1959 р.) і є тим основоположним принципом «демократичного суспільства, де доведена нерозривність зв'язку між принципом верховенства права і принципом прав людини, а також прийняття аксіоми щодо ідеї невіддільності прав людини від верховенства права». У цьому контексті слід зазначити визначальну подію на шляху впровадження в український конституційний правопорядок зазначених цінностей конституціоналізму – закріплення в ст. 8 Конституції України принципу верховенства права.

Варто погодитися з С. П. Головатим щодо структури та юридичного змісту принципу верховенства права на засадничих елементах широкої доктрини верховенства права, до яких належать: 1) доктрина природних прав людини; 2) доктрина суспільного договору в межах ліберального юридичного вчення; 3) власна доктрина верховенства права – від Альберта Дайсі до сучасного її тлумачення: а) заперечення свавілля влади; б) рівність перед законом; концепція про конституційне право як наслідок прав особи, а не їхнє джерело[2].

Отже, принцип верховенства права належить сприймати і як універсальний, і як інтегральний принцип права, який охоплює такі складові: принцип законності, рівності перед законом, поділу влади (розподілу владних повноважень); народного суверенітету, демократії, основоположних прав людини, юридичної визначеності, справедливого суду тощо. Він є фундаментальним у формуванні та реалізації кримінологічної політики держави і відіграє роль основоположного начала та єднальної ланки в

[1] Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис. … д-ра юрид. наук / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2008. 44 с. С. 27.

[2] Там само. С. 33.

системі відносин між державою й особою, а також принципів, методів і засобів діяльності всіх інституцій антикримінальної юстиції України.

1.5. Методи кримінологічної політики

Будучи зверненими до пошуку істини, юридична наука, кримінологічна теорія і практика повинні використовувати можливості результативних методів відповідно до принципів високої моральності, гуманізму та верховенства права. У механізмі юридичного пізнання кримінальної дійсності та реагування на її процеси з боку держави неприпустимим є використання таких методів, які суперечили б принципам кримінологічної політики.

Спираючись на раціоналізм як основу філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-наукових знань, дослідження доктринальної кримінологічної політики зумовлює наявність такого її елементу, як метод.

У контексті розгляду досліджуваної проблеми метод (від грец. *methodos* – шлях дослідження чи пізнання)[1] – це спосіб організації практичного й теоретичного освоєння кримінальної дійсності, зумовлений закономірностями цього об'єкта як: 1) власне соціально небезпечного явища; 2) процесу його протікання, відтворення та змін, а також способу освоєння та застосування комплексної системи впливу державно-владних і громадських інституцій суспільства на злочинність і процеси її розвитку.

Дослідження соціально-правової природи кримінологічної політики передбачає застосування низки філософських підходів: 1) онтологічного (передбачає тлумачення явищ об'єктивної дійсності, існуючих незалежно від свідомості; з онтологічної точки зору свідомість розглядають як властивість високоорганізованої матерії – мозку); 2) гносеологічного (від *грец*. – пізнання, вчення); 3) логічного (від грец. наука про умовивід; форми та прийоми мислення, які забезпечують досягнення об'єктивної істини в процесі міркування і пізнання кримінальної дійсності й антикримінальної діяльності);

[1] Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2 вид. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с. С. 370.

4) аксіологічного (від грец. аксіологія – вчення про цінності; з'ясовує природу і спосіб буття людських цінностей, класифікує їх, встановлює та обґрунтовує їхню ієрархію в системі соціальних відносин, пов'язаних з реалізацією кримінологічної політики); 5) соціологічного (від грец. – вчення (наука) про закономірності виникнення і розвитку соціальних утворень (різних за складністю соціальних систем, форм спільності, інститутів, процесів); з огляду на предмет спеціалізації системи суб'єктів і учасників кримінологічної політики цей метод набуває відносної самостійності, має специфічні системи доктринальних та практичних способів і системи комунікації різних рівнів узагальнення: від найвищого, методологічного, до конкретних (галузевих, міжгалузевих і спеціальних), які дають змогу для реалізації цілей, задач, функцій та принципів кримінологічної політики); 6) діалектичного (від грец. мистецтво ведення бесіди, полеміки) – метод встановлення істини, шляхом виявлення та подолання суперечностей про універсальні закони руху й розвитку природи, суспільства й мислення. Метод пізнання та перетворення світу, що в кримінологічній політиці застосовується в процесі пізнання діалектичної закономірності і суперечності процесу пізнання кримінальної дійсності і впливу на стан злочинних явищ, поясненні руху цих явищ від живого споглядання (аналізу й синтезу знань про ці процеси та явища) до абстрактного мислення (розроблення форм, способів, засобів тощо, запобігання цим явищам), і від нього до кримінологічної практики; 7) етичного (від грец. той, що стосується моралі) – наука, об'єктом вивчення якої є мораль. Щодо предмета нашого дослідження, то теорія моралі з'ясовує моральні фактори в системі суспільних відносин у сфері реалізації кримінологічної політики, аналізує природу, внутрішню структуру моральної свідомості суб'єктів кримінологічної політики та інших її учасників, їх моральну свідомість (схильність до егоїзму чи альтруїзму), практичне значення цього підходу полягає у співвідношенні світогляду й моралі особи, колективу та суспільства, а також спеціальних суб'єктів кримінологічної політики, обґрунтовує критерії моральності та співвідношення загальнолюдських, групових та індивідуальних цінностей у визначенні пріоритетів кримінологічної політики.

Анонсована методика формування та реалізації кримінологічної політики в цьому контексті (крім загальнофілософських підходів) «юридизується», тобто набуває

неповторної щодо інших конкретних галузей специфіки. Наприклад, М. С. Строгович писав про відсутність особливої «юридичної методології» і, водночас, про застосування діалектичного методу до особливостей предмета, що вивчається юридичною наукою[1]. На наш погляд, це і є відповідним варіантом юридичної методології. Інші автори вважають, що спеціальні методи забезпечують застосування діалектичного методу до відповідного предмета дослідження[2]. Як слушно, на нашу думку, вказує В. П. Казимірчук, застосування спеціальних методів пізнання в їх сукупності для вивчення закономірностей, що становлять безпосередній предмет традиційних юридичних наук, дозволяє отримати факти, що розкривають соціальну обумовленість права, ефективність дій його інститутів і норм, що надає додаткові аргументи для вирішення дискусійних проблем, підвищує наукову обґрунтованість теоретичних висновків і практичних рекомендацій[3]. Саме тут, на наш погляд, підтверджується думка автора щодо взаємодії та інтеграційного зв'язку кримінологічної політики і правових галузей.

З огляду на зазначене вище, можна визначити окремі спеціальні методи, притаманні кримінологічній політиці, а саме:

1. *Системно-функціональний* метод у кримінологічній політиці, її доктринальній моделі та кримінологічній практиці необхідний, на наш погляд, з огляду на системно-функціональну природу держави, її владних структур і правових механізмів регулювання суспільних відносин у сфері реалізації заходів антикримінального впливу.

Будь-який елемент державно-правового механізму (у тому числі системи органів та установ антикримінальної юстиції) усвідомлюється і діє на основі системно-функціонального методу. Як стверджує М. І. Матузов, цей метод дедалі ширше й активніше використовується в різних науках, у тому числі в правознавстві[4].

Система, на думку В. Г. Сокуренка й А. Н. Савицької, виглядає як організаційна структура, певна впорядкованість

[1] Строгович М. С. Методологические вопросы юридической науки. *Вопросы философии*. 1965. № 12. С. 3–4.

[2] Денисов А. И. Методологические проблемы теории государства и права: учеб. пособие. М.: МГУ, 1975. 118 с. С. 5.

[3] Методологические проблемы советской юридической науки: учеб. пособие / под. ред. В. Н. Кудрявцева. М.: Наука, 1980. 357 с. С. 239.

[4] Матузов Н. М. Правовая система и личность: монография. Саратов: Сарат. ун-т, 1987. 294 с. С. 28.

елементів, їх предметно-цільова організованість, яка виявляється у взаємозв'язку та взаємодії елементів, притаманних системі[1].

Про системно-структурний характер кримінологічної політики можна говорити, коли постає питання щодо необхідності з'ясування того, як зміни в цьому явищі, пов'язаному зі змінами більш загального цілого (антикримінальної політики), у яку входить кримінологічна політика як складова, і як зміни однієї частини цього цілого пов'язані зі змінами інших його частин (кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої політики).

2. *Соціологічний метод* у кримінологічній політиці набуває, на наш погляд, широке застосування у двох його різновидах, зокрема як: 1) загальносоціологічного; 2) конкретно соціологічного.

Загальносоціологічний метод передбачає застосування діалектичного методу пізнання державно-правових явищ, опосередкований через спеціальні методи пізнання. Одним з наслідків конкретизації загальносоціологічного методу є конкретно-соціологічний метод, предметом і сферою дотику якого є конкретно-соціальна природа вказаної державної діяльності і її правового регулювання, а його результатом – відповідна інформація про них. Об'єктом застосування цього методу, вказує В. В. Лазарєв, є державно-правова практика, в яку включається правотворча і правозастосовна діяльність державних органів, громадських організацій, практика реалізації правових норм, додержання та виконання норм права тощо[2].

Конкретно-соціологічний метод допомагає: а) визначити соціальну обумовленість відповідних галузей та інститутів права, що досліджуються кримінологічною політикою, закономірності впливу на право всієї сукупності матеріальних і духовних факторів, що становлять реальну кримінологічну ситуацію, у якій діє відповідна правова система й державні структури із залученням інститутів громадянського суспільства; б) виявити механізм дії правових інститутів і норм права кримінологічної (правозастосовної) практики з позиції впливу на злочинність, інші сторони життя людей та їх поведінки; в) визначенню критеріїв соціальної ефективності правових інститутів і

[1] Сокуренко В. П., Савицкая А. И. Право, свобода, равенство: монография. Львов. Вища школа, 1981. 231 с. С. 27.

[2] Лазарев В. В. Пробелы в праве и пути их преодоления: монография. М.: Юрид. лит., 1974. 184 с. С. 109–110.

діяльності системи антикримінальної юстиції та громадськості щодо їхнього впливу на скорочення злочинності; г) виявленню недоліків, прогалин, протиріч у механізмі правотворчості та корекції законопроєктів і підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють процеси реалізації кримінологічної політики.

3. *Метод кількісного та якісного аналізу* є одним з найбільш поширених методів пізнання державно-правової сфери життя, зокрема кримінологічної політики. Кількісно-якісний вимір динамічних процесів, що протікають у кримінальній дійсності та під час впливу на неї з боку державно-правових структур, дає змогу раціонально розподіляти сили й засоби запобіжного впливу, вносити корективи в законодавство та практику антикримінальної діяльності держави й суспільства.

Статистичний метод як один з різновидів кількісно-якісно методу застосовується під час вивчення сукупностей, відображається в цифрових комбінаціях, допомагає встановленню узагальнених показників злочинності. Масові дослідження дають змогу правильно згрупувати явища, що досліджуються для відображення сутності цих явищ, визначення однорідних груп, закономірностей протікання кримінологічних процесів і ситуацій їх узагальнення, диференціації та індивідуалізації.

4. *Порівняльний метод* у кримінологічній політиці відіграє важливу роль у системі методів кримінологічної теорії та практики. Наприклад, з цього приводу Л. Бянки і Ф. Мадль стверджували, що правова компаративістика – не лише метод, як це традиційно вважалося, а й теорія, окрема наука чи система знання[1]. Натомість ми підтримуємо позицію В. М. Чхіквадзе, на думку якого недоцільно розглядати порівняльне правознавство як самостійну галузь правової науки. Це всього лише спеціальний метод, що застосовується в різних галузях правової науки[2].

Отже, з огляду на філософське розуміння, порівнянням доцільно вважати пізнавальну операцію, завдяки якій на основі певних фіксованих ознак (які слугують заснуванням) встановлюється або тотожність (рівність), або розбіжність об’єктів дослідження шляхом їх попарного зіставлення.

[1] Петрухин И. Л. Международная конференция по сравнительному правоведению. *Сов. гос-во и право*. 1976. № 11. С. 141–143.

[2] Чхиквадзе В. М. Государство, демократия, законность: монография. М.: Юрид. лит., 1967. 184 с. С. 32–33.

У гносеологічному аспекті порівняння як один з методів кримінологічної політики звернене до державно-правової діяльності й слугує процесом відображення у свідомості суб'єктів кримінологічної політики реальних відносин тотожності чи різниці між явищами та процесами кримінальної дійсності в їх динаміці – як суб'єктивний фактор.

Предметом порівняння в цьому контексті можуть бути як правові, спеціально-кримінологічні, організаційні й інші об'єкти, що належать до різних або до одного й того самого типу. Порівняння правових систем, що належать до різних типів права, І. Сабо називає зовнішнім порівнянням[1]. Ми вважаємо, що за внутрішнього та зовнішнього порівняння дослідження йде від встановлення й аналізу загальних ознак і рис державно-правових явищ, серед яких – кримінологічна політика, до виявлення відмінних особливостей. Це є необхідною методологічною умовою будь-якого порівняння.

5. *Формально-логічний метод* кримінологічної політики є традиційним і поширеним методом дослідження права та спеціальних юридичних дисциплін. Формальна логіка, як зазначив О. С. Піголкін, байдужа до конкретного змісту думки, її цікавить лише форма мислення. Ця наука вимагає, щоб наша думка була послідовною, переконливою і точною, оптимально відображала об'єктивну реальність[2].

У кримінологічній теорії та практиці традиційно застосовують прийоми формально-логічного методу: індукції, що передбачає хід думки від окремого до загального, отримання загального висновку на основі пізнання окремих явищ-компонентів кримінологічної політики; дедукції, що виражається в русі думки від загального до окремого, від абстрактного до конкретного, коли аналізуються явища і процеси кримінальної дійсності й заходи впливу на неї з боку суб'єктів кримінологічної політики.

6. *Імперативний метод* кримінологічної політики (лат. *imperativus* – владний, вимогливий, категоричний, який не допускає вибору)[3]. У процесі застосування імперативного методу в системі діяльності суб'єктів кримінологічної політики поєднуються в історично визначеній формі об'єктивні та

[1] Сабо Имре Основы теории права: монография. М.: Прогресс, 1974. 270 с.

[2] Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР: монография. М.: Юрид. лит., 1962. 166 с. С. 50.

[3] Словарь иностранных слов. М.: Русский язык, 1985. С. 189.

суб'єктивні фактори людської діяльності, що має державно-владний примусовий характер. Об'єктивний бік цього методу становлять закономірності реакції держави на реальні процеси кримінальної дійсності, відтворені в систематизованому вигляді практичного оволодіння предметом, що становить соціальну проблему й передує теоретичним обґрунтуванням. З суб'єктивного боку цей метод постає як сукупність правил, прийомів пізнання і перетворення кримінальної дійсності. Тому недопустима абсолютизація об'єктивного або суб'єктивного моментів. Отже, метод спеціального імперативу, що діє в правовому полі кримінологічної політики, усвідомлюється як особлива форма осягнення закономірностей цієї предметної сфери, усуває будь-яку однобічність і претензію на абсолютність, а також встановлює межі застосування цього імперативу.

7. *Диспозитивний метод* кримінологічної політики походить від лат. *dispositivus* – юридичне право учасників процесу діяти на свій розсуд. «Диспозитивний» у юриспруденції означає відтворюючий, допускаючий вибір певних дій – є протилежним імперативному методу[1], у діяльності суб'єктів кримінологічної політики виявляється під час застосування державно-правових, економічних, соціально-політичних, виховно-профілактичних, медичних, інших заходах загальносоціального та індивідуального впливу на кримінологічну ситуацію без застосування жорстких примусових і каральних заходів щодо суб'єктів цих суспільних відносин. Вказаний метод застосовується в системі соціальної профілактики – не пов'язаної із заходами відповідальності і не можуть перетворюватись на репресивні. До таких методів можна віднести способи впливу на відповідні категорії осіб, які потребують профілактики й лікування від захворювань (алкоголізму, наркоманії, СНІДу), визначають підходи та захисний вплив від учинення суїциду та організацію віктимологічної профілактики різних груп громадян, які мають певний ризик виступати в цій ролі.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що цінність методів пізнання кримінальної дійсності, які засвоюються суб'єктом кримінологічної політики, формується через його оцінку, яка містить в собі об'єктивний і суб'єктивний моменти. Об'єктивне полягає в пізнавальному потенціалі методу, а суб'єктивне – в

[1] Словарь иностранных слов. М.: Русский язык, 1985. С. 169.

ставленні до нього суб'єкта кримінологічної політики на рівні його застосування, що визначається тим, якою мірою суб'єкт оволодів відповідним методом залежно від рівня його методологічної культури. Тому розуміння співвідношення між методами наукового пізнання та методами практичної діяльності органів й установ антикримінальної юстиції має важливе значення під час їх застосування на основі відповідних принципів як ученими, так і практиками, адже чіткого розмежування між методами кримінологічної теорії і кримінологічної практики не існує, оскільки і наука, і практика звернені до єдиного об'єкта й базуються на принципі єдності кримінологічної теорії та практики.

Авторська думка щодо поняття і значення методу в кримінологічній політиці полягає в такому.

Метод у кримінологічній політиці держави можна розглядати як вихідну базисну категорію в методології, яка належить до найбільш актуальних і складних проблем юридичної науки та практики. У кримінологічній політиці складність методологічної проблематики визначається, передусім, її комплексністю та різносторонністю. Наприклад, В. П. Казимірчук методологією визнає сукупність певних теоретичних принципів, логічних прийомів і конкретних способів дослідження предмета науки[1]. І. М. Грязін констатує наявність двох загальних варіантів розуміння методології: а) спеціально-наукового, тобто як сукупності методів і правил їх безпосереднього застосування, «арсеналу» пізнавальних засобів; б) філософського, теоретико-пізнавального вчення співвідношення об'єктивного буття і його наукової рефлексії[2]. Р. Лукіч визначає методологію як науку про метод чи методи, відмічає науковий і правовий практично-прикладний аспекти цього поняття[3]. М. Стефанов розуміє методологію як систему певних теорій; гносеологічних та онтологічних принципів, законів і категорій, що відображають загальні властивості, зв'язок буття та пізнання[4].

[1] Казимирчук В. П. Право и методы его изучения: монография. М.: Юрид. Лит., 1965. 204 с. С. 44.

[2] Грязин И. Н. Методология права: некоторые теоретические вопросы. *Сов. гос. и право*. 1982. № 6. С. 21–29.

[3] Лукич Р. Методология права / пер. с сербохорватского: Кулистиков В. М.; под ред. Д. А. Керимов (Вступ. ст.). М.: Прогресс, 1981. 304 с. С. 24–25.

[4] Стефанов Н. Теория и метод в общественных науках: монография. М.: Прогресс, 1967. 272 с. С. 318.

На нашу думку, до методології необхідно підійти, передусім, з етимологічних позицій: 1) як до вчення про методи пізнання та перетворення дійсності (у контексті нашого дослідження – кримінальної дійсності); 2) як сукупності прийомів дослідження, що застосовуються в науці (у цьому разі – кримінологічній теорії та практики). На нашу думку, методологію слід сприймати і як поняття, і як процес. Причому останній полягає не лише в пізнавальному відображенні методів, а й у їх конструктивній модернізації, наповненні їх новим, більш удосконаленим змістом. Тому методологію в кримінологічній політиці можна визначити і як регістратора сущого (того сутнісного, що досліджує кримінологічна політика), і як його спосіб творення (творця) нової якості предмета дослідження.

Отже, у цій сфері методологія як система наукового пізнання, як процес, завдяки якому здобуваються знання, як результат цього процесу й реконструкція методів – практична реалізація знання в соціальних цілях (запобігання злочинності) розглядається як особливий феномен науки кримінології та кримінологічної практики.

У зв'язку з цим, кримінологічна політика в процесі її формування та реалізації повинна бути методологічно забезпеченою, її суб'єкти й інші учасники мають володіти методологічною культурою, для чого необхідна їх методологічна підготовка, завдяки якій існує можливість пізнання специфічної логіки, специфічного предмета дослідження як у теоретичному, так і практично-прикладному напрямах.

РОЗДІЛ 2
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

2.1. Функції правової держави щодо забезпечення кримінологічної політики

Україна сьогодні переживає особливий період своєї історії: відкриваються принципово нові горизонти її розвитку, створюються сприятливі умови для проведення системних реформ, спрямованих на поглиблення демократії, інтеграції нашої держави до Європейського Союзу.

Водночас, попри позитивні здобутки в проведенні реформ, слід констатувати, що наша держава донині не може розв'язати стратегічне завдання, яке полягає в захисті прав людини та громадянина. Зокрема, у її діяльності спостерігаються окремі розбіжності між проголошеними Конституцією України правами людини і громадянина та фактичним станом їх реалізації. Правові інститути, покликані захищати права людини і громадянина, діють недостатньо ефективно, потребують удосконалення окремі складові механізму захисту названих прав людини та громадянина правоохоронними органами (правові, матеріальні, організаційні). Розв'язання означених проблем значною мірою залежить від якісної реалізації державою правоохоронної функції.

Конституція України в ст. 1 проголошує її правовою державою. Однією з найважливіших основ цієї держави є верховенство права, яке закріплене в ст. 8 Конституції[1]. Реалізація цього конституційного положення зумовлює необхідність охорони права, яка здійснюється за допомогою правоохоронних функцій держави. Таким чином, ці функції є важливими для існування правової держави. Їх ефективна реалізація передбачає вивчення цього виду функцій з метою вдосконалення механізму їх здійснення.

Вчення про функції сучасної держави традиційно розглядається як невід'ємна частина державознавства та загальнотеоретичної юриспруденції загалом. У наш час дедалі більше актуалізуються питання номенклатури функцій держави,

[1] Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (Дата звернення: 02.03.2020). Ст. 8.

їх «ревізії», необхідність якої пов'язана з трансформацією ролі держави в суспільстві. Дедалі частіше з'являються дослідження, присвячені обґрунтуванню нових функцій держави (інформаційна, податкова, міграційна, інтеграційна тощо). Водночас одним з ключових теоретичних питань функціонування держави є інституційна зумовленість його функціонування. Функції держави часто розглядають у відриві від інституціонального аспекту сучасної держави, що, звісно, не повною мірою відповідає сучасній методології державознавства. Саме інституціональний погляд на функції сучасної держави надає змогу якісно розкрити їх зміст, сутність і реалізацію.

Із сучасним розумінням функцій держави пов'язана значна кількість теоретичних проблем, які вимагають формування нових підходів. Зокрема, власне факт різнорівневості функцій, які виділяються в сучасній юридичній літературі, дозволяють стверджувати, що питання функціональності держави далекі від свого вирішення. Так, поряд з економічною, соціальною, культурною функціями виділяють функції соціального захисту дитини, функцію охорони дикої природи, функцію забезпечення належного рівня середньої освіти тощо. Очевидно, що смисловий простір цих функцій є непорівнюваним, що вкотре доводить тезу про розмитість змістового наповнення категорії «функція сучасної держави».

У сучасній юридичній літературі як наукового, так і навчального рівнів домінують уявлення про функції держави як основні напрями та сторони діяльності держави, що виражають її сутність і соціальне призначення. Наприклад, таку точку зору обстоює С. В. Бабаєв, який стверджує, що «функцією держави слід вважати один з основних напрямів діяльності держави, а також цілі, методи, форми й засоби здійснення цієї діяльності. Зміст будь-якої функції держави в цьому випадку становлять такі взаємодіючі елементи: предмет функції; цілі функції; методи, форми й засоби здійснення функції»[1]. В. В. Анцупов стверджує, що, визначаючи поняття «функція держави», слід ґрунтуватися на таких позиціях: філософське розуміння категорії «функція»; вияв іманентних, специфічних властивостей функції; спрямований вплив держави на суспільні відносини; розкриття соціального призначення держави в суспільстві; сталість – як ознака функції, що характеризує стабільність, безперервність,

[1] Бабаев С. В. Теория функция современного российского государства: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2001. 25 с. С. 7.

тривалість її дії; співвідношення категорій «правовий вплив» і «правове регулювання», як ціле і частина, де остання є однією з форм першого[1].

З вужчих позицій підходить до розуміння функцій держави А. В. Меліхова. Вона стверджує, що «на сучасному етапі розвитку теорії функцій держави найбільшою логічно побудоване таке визначення: функції держави – це об'єктивно необхідний, цілеспрямований основний напрям (сторона) діяльності держави, здійснюваний в життєво важливій сфері суспільних відносин, що виражає його сутність і соціальне призначення в суспільстві та має законодавчу регламентацію»[2].

У численних курсах з теорії держави та права розділи, присвячені функціям держави, є багато в чому схожими та одноманітними. Так, учені стверджують, що функції держави – це сукупність однорідних напрямів її діяльності, які означені внутрішньою єдністю та суттєвою відмінністю від інших напрямів[3]; констатують, що функції держави є основними напрямами її діяльності, що зумовлені її цілями і завданнями та конкретизують її сутність[4]; пов'язують зміст функцій з управлінською діяльністю держави[5] тощо.

Спільною рисою всіх наведених визначень поняття «функція держави» є те, що вони прив'язують сутність функцій до діяльності держави, що загалом є правильним підходом. Однак не завжди діяльність держави зводиться до її функцій. У цьому контексті слушними є судження Г. Єллінека, який стверджував необхідність розмежування «матеріальних функцій держави» та «формальних функцій держави». Причому матеріальні функції розглядаються як напрям діяльності держави, спрямований на досягнення її цілей, а формальні функції – як функції окремих органів держави або систем органів[6]. Формальні функції не є за

[1] Анцупов В. В. Экономическая функция государства: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Красноярск, 2004. 26 с. С. 8.

[2] Мелихова А. В. Функции советского и современного российского государства: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Казань, 2006. 40 с. С. 8.

[3] Общетеоретическая юриспруденция: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2011. 436 с. С. 396.

[4] Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 3 вид. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 524 с. С. 137.

[5] Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с. С. 68.

[6] Еллинек Г. Общее учение о государстве: монография. СПб: Юрид. центр Пресс, 2012. 752 с. С. 162–163.

своєю природою функціями держави загалом. Крім того, сучасна юридична наука наполягає на тому, що такі «формальні функції» доцільніше іменувати компетенцією, оскільки вони характеризують не телеологічну спрямованість сучасної держави, а напрями діяльності окремих її органів[1].

У цьому контексті важливо розмежовувати такі поняття як «функція держави» та «функціонування держави». Функціонування держави постає як найбільш широка категорія, що охоплює за своїм змістом усі форми діяльності як держави загалом, так й окремих її органів, тобто і матеріальні, і формальні функції за Г. Єллінеком. Діяльність у філософській літературі визначають як специфічну форму активного ставлення до навколишнього світу, зміст якої полягає в його цілеспрямованій зміні та трансформації[2]. Тому діяльність держави завжди виражена у формі його функціонування, тобто виокремленні актуальних та важливих напрямів цієї діяльності, їх інституціоналізації та оформленні в нормативній формі.

Серед найбільш типових функцій держави, які пропонуються в юридичній літературі, можна назвати економічну, політичну, культурну, соціальну, правоохоронну тощо. Цей перелік не є вичерпним, часто до нього додають й більш конкретизовані напрями діяльності (наприклад, охорона конституційного ладу, збереження та розвиток національної самобутності тощо). На нашу думку, під час виділення таких функцій держави втрачається з поля зору той факт, що ототожнення функцій держави з магістральними напрямами діяльності держави є недоречним. Функція – це явище, що завжди конкретизоване в часі, просторі, інституційній формі, системі нормативів. Функція завжди є вузько спрямованою, і це підтверджується тим, що, наприклад, І. А. Іванніков розглядає їх, передусім, як основні обов'язки держави відносно суспільства та світового співтовариства[3]. Натомість обов'язки, навіть якщо вони не розглядаються стосовно держави в юридизованій формі, мають формальну визначеність, тобто конкретність і чітку змістову наповненість. На наше переконання, саме конкретність і

[1] Тихомиров Ю. А. Теория компетенции: монография. М.: Юринформцентр, 2001. 352 с.

[2] Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ. науч. фонд; предс. научно-ред. совета В. С. Степин. 2 изд. М.: Мысль, 2010. Т. 1. 744 с. С. 633.

[3] Иванников И. А. Теория государства и права: учебник. М.: Юрлитинформ, 2011. 392 с. С. 122.

чітка змістова наповненість має бути ключовим критерієм та ознакою функції сучасної держави.

З цих позицій складно називати функціями економічну, політичну, культурну функції. Вони є напрямами діяльності держави, основними сферами її активності, в рамках яких реалізуються конкретні функції з чітко визначеним змістовним наповненням. Змістовне ж наповнення таких напрямів діяльності є дуже низьким. З огляду на логічний закон зворотного відношення об'єму та змісту понять, відкритого Дж. Локком, чим більший об'єм поняття, тим біднішим є його зміст. Отже, у разі, коли йдеться про такі напрями діяльності держави, як економічний, то виявити реальний зміст цього напряму можна лише в найбільш абстрактній і загальній формі. Водночас якщо звернутися до такої функції держави, як створення належних умов діяльності національного товаровиробника та реалізація антидемпінгових заходів, то стане очевидно, що її змістовна наповненість є цілком конкретною і такою, що підлягає нормативному визначенню. Дійсно, якщо звернутися до іншого аспекту діяльності держави, коли вона розглядається в розрізі реалізації принципу верховенства права, то до основних її сфер також відносять демократичні інститути, місцеве самоврядування, конституційне та загальне судочинство тощо[1].

До речі, саме таким шляхом звуження поняття функцій держави йде П. В. Онопенко, коли стверджує, що не існує правоохоронної функції держави, оскільки це – надзвичайно широка сфера діяльності держави, яка полягає у створенні колосальної системи органів з визначенням їх повноважень. Натомість науковець стверджує, що доцільно говорити про правоохоронні функції держави як конкретні напрями її діяльності, що здійснюються компетентними органами. До таких правоохоронних функцій дослідник відносить: функцію забезпечення правопорядку; функцію боротьби з корупцією; функцію боротьби з організованою злочинністю; функцію боротьби з тероризмом; функцію участі України в підтримці міжнародного правопорядку[2].

---

[1] Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія: у 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка; ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Юрид. думка, 2008. Кн. 2: Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / відп. ред. В. Б. Авер'янов. 314 с.

[2] Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2005. 20 с. С. 11.

Можна констатувати, що недоліки доктринального розгляду функцій сучасної держави з широких позицій відчуваються багатьма науковцями. Так, наприклад, М. Й. Байтін та І. М. Сенякін пропонують розмежовувати функції та завдання держави, причому в змісті останніх якраз і розкриваються основні сфери діяльності держави. Науковці пишуть, що розгляд поняття основних функцій держави вимагає відповіді і на питання про їх взаємодію з її завданнями. Завдання і функції держави – явища співвідносні, тісно взаємопов'язані, але вони не збігаються. Їх не можна ані протиставляти, ані ототожнювати. У завданнях держави визначається її соціальне призначення, мета, досягнення якій вона служить у певний історичний період. Завдання держави мають першочергове значення відносно її функцій, є їх найближчою безпосередньою передумовою. У завданнях концентрується і переломлюється вплив економіки і політики на розвиток функцій держави. Водночас функції держави становлять засіб реалізації, виконання її завдань. Завдання держави втілюються в життя за допомогою здійснення її функцій[1].

Таким чином, сфери діяльності держави та функції держави слід розмежовувати як ціле та частину, оскільки в межах кожної сфери реалізується кілька функцій. Наприклад, економічна сфера діяльності держави характеризується виконанням нею таких функцій, як функція емісії грошей, функція антидемпінгу, функція забезпечення економічної безпеки, податкова функція, митна функція тощо.

Інший важливий аспект, пов'язаний з визначенням поняття «функція держави», полягає в тому, що часто функції називають обов'язковим напрямом діяльності держави. Причому ані критерії такої обов'язковості, ані її зовнішні вияви не наводяться. Думається, що поділ усієї діяльності держави на «обов'язкову» та «необов'язкову» є помилковим, оскільки якщо держава здійснює необов'язкову діяльність, то це означає, що вона починає переходити межу своїх повноважень. Тут доцільно звернутися до концепції мінімальної держави, яку запропонував шотландський економіст А. Сміт. Мінімальна держава має бути звільнена від обов'язку керувати працею приватних осіб і спрямована на діяльність, що якнайбільше відповідає інтересам суспільства. З

[1] Теория государства и права: курс лекций / М. И. Байтин, Н. А. Баринов, Ф. А. Григорьев и др.; под ред.: Малько А. В., Матузов Н. И. Саратов: изд-во Сарат. ВШ МВД РФ, 1995. 560 с. С. 122.

цих позицій держава має лише три обов'язкові напрями діяльності: оборона, захист прав і свобод громадян та створення суспільно необхідних служб[1]. Це – класичний підхід до розуміння мінімальної держави, необхідна діяльність якої зводиться виключно до сфери забезпечення належної життєдіяльності людей. Проте можна констатувати, що концепція мінімальної держави, попри свій кризовий стан, який став особливо помітним під час світової фінансово-економічної кризи 2008 року, продовжує бути продуктивним підходом до розуміння функцій держави, наприклад, у США. Так, Ф. Фукуяма стверджує, що Сполучені Штати стоять осібно серед країн з розвиненою демократією, їх політика й інститути сильно відрізняються від політики та інститутів Європи, Канади, Австралії, Нової Зеландії та Японії. Дослідник переконує: «Яку б сферу ми не взяли – соціальне забезпечення, боротьбу зі злочинністю, правові норми, зовнішню політику, – скрізь існуючі розбіжності, які відокремлюють Америку від всіх інших країн. Америка завжди виступає проти контрольованої державою економіки і більше, ніж інші демократії, заохочує індивідуалізм, необмежену свободу підприємництва й егалітаризм»[2].

З точки зору концепції мінімальної держави, уся її діяльність має бути підпорядкована суспільству, а тому держава реалізує свої функції лише там, де це необхідно, тобто де суспільство не в змозі діяти самостійно (оборона, захист прав і свобод людини, забезпечення життєво необхідних служб – лікарень, шкіл, муніципалітетів тощо). Таким чином, якщо прийняти поділ діяльності держави на обов'язкову та необов'язкову, де обов'язковою діяльністю будуть функції держави, а необов'язковою – щось інше, то складно констатувати мінімальність такої держави, хоча саме ця концепція неодноразово демонструвала свою практичну значущість та успішність.

Інший важливий суперечливий аспект у розумінні функцій держави полягає в тому, що їх часто розуміють як основні напрями діяльності держави. Очевидно, тут криється логічна помилка. Дійсно, такий поділ («основні – неосновні») нагадує поділ «обов'язкові – необов'язкові», проте він є навіть більш

[1] Оксамытный В. В. Общая теория государства и права: учебник. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. 511 с. С. 153–154.

[2] Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: монография / Пер. с англ. / Фрэнсис Фукуяма. М.: АСТ Москва: хранитель, 2006. 220 с. С. 188.

сумнівним. По-перше, незрозуміло, який сенс вкладається в поняття неосновних функцій держави, адже якщо функції держави – це її обов'язки відносно суспільства, то як обов'язки можуть бути неосновними? По-друге, розгляд функцій держави як основних напрямів діяльності держави суперечить класичному поділу функцій на основні та неосновні. Виходить, що існують «основні напрями діяльності» та «основні неосновні напрями діяльності», що, очевидно, є нонсенсом.

З огляду на наведені міркування, можна констатувати, що функції сучасної держави слід розуміти як конкретизовані, інституційно та нормативно оформлені напрями реалізації діяльності держави в ключових сферах життя суспільства. До таких ключових сфер можна віднести, на нашу думку, такі: економічна, соціальна, правова, зовнішньополітична, культурна, екологічна тощо. У межах реалізації діяльності в цих сферах виражаються конкретні функції, здійснювані у відповідній формі.

Можна констатувати, що сучасні уявлення про функції держави, як і теорія держави загалом, вибудовуються за емпіричним принципом, а тому в них бракує необхідного рівня теоретизування та належного методологічного обґрунтування. Таку саму думку обстоює В. В. Іванов, стверджуючи, що індуктивний підхід до теорії держави вичерпав свої можливості, і сьогодні склалася ситуація, коли більшість узагальнених знань про державу слугують «прокрустовим ложем», яке фактично обмежує ефективні наукові розробки в цій сфері[1]. Дійсно, вчення про функції сучасної держави вимагають свого переосмислення навіть на рівні логічної узгодженості, не кажучи вже про змістову наповненість і методологічну обґрунтованість.

Функціонування сучасної держави – одне з найбільш принципових і масштабних питань, що входить не лише до сфери державознавства, а й загальнотеоретичної юриспруденції загалом. Причому факт базування державознавства переважно на емпіричному матеріалі, відсутність його належної методології не дозволяє сформуватися теорії держави в повноцінному сенсі. На цьому шляху переосмислення функцій держави з методологічних позицій логічності, послідовності та несуперечливості дозволить розкрити нові аспекти існування держави в сучасних умовах,

[1] Иванов В. Нормативный конституционно-правовой договор: теория и практика. К критике современной теории государства: монография. М.: Территория будущего, 2008. 352 с. С. 267.

показати відмінність між тим, як держава діє, та як вона функціонує.

Водночас функціонування держави є складним динамічним процесом, що відбувається під впливом значної кількості чинників. Кожна функція держави протягом історичного розвитку зазнає значних трансформацій. Це, безперечно, повною мірою стосується і такої функції держави, як правоохоронна. Крім того, наукове дослідження зазначеного напряму діяльності держави ускладнюється тим, що правоохоронна діяльність має не лише інструментальне значення, але містить у собі й суттєве аксіологічне навантаження.

Слід також мати на увазі, що функціонування державних інститутів у сучасних умовах відбувається під впливом ідеології сервісу, яка обґрунтовує необхідність перетворення держави на всеосяжну організацію надання послуг.

Формулюючи власну позицію стосовно природи правоохоронної функції держави, вважаємо за необхідне підкреслити, що її розкриття потребує належного усвідомлення значення термінів «право» та «охорона». Ми переконані, що якщо державна правоохоронна діяльність відбуватиметься в дисонансі із функціональним призначенням права, то гарантування правової законності та правового порядку в державі буде вельми проблематичним.

Ураховуючи той факт, що в юридичній науці існує безліч підходів до визначення права, у межах кримінологічної політики обмежимось констатацією того факту, що кожна школа або теорія праворозуміння розвивається на основі свого власного аксіологічного підґрунтя. Усі наявні теорії права можна умовно об'єднати в три основні концепції: нормативну, ідеологічну (природну) та соціологічну. Кожна з перелічених концепцій розглядає право під власним кутом зору, виділяючи в ньому ті чи інші базові елементи, які, на їхню думку, становлять основну мету й цінність права. Таким чином, нормативізм, передусім, цінує в праві примусову силу, яка забезпечує порядок, представники природного права – справедливість, що стоїть на захисті особистості, соціологічна концепція – ефективність, здатність адекватно відображати тенденції розвитку суспільства[1]. Але право є явищем багатоаспектним, яке може належним чином виконувати своє призначення лише тоді, коли в ньому присутні і

[1] Волошенюк О. В. Цінність права. *Право і безпека*. 2005. Т. 4. № 1. С. 18–20. С. 20.

справедливість, і сила, і ефективність. Тому, досліджуючи питання охорони права, правоохоронної діяльності, необхідно, на нашу думку, стояти на позиціях комплексного, інтегративного (інтегрального) підходу до праворозуміння. Інтегральний підхід виникає на основі діалогу всіх шкіл і течій сучасного правознавства і полягає не в механічному поєднанні суперечливих позицій, а в синтезі теоретично значущих моментів, опрацьованих конкуруючими науковими теоріями, виходом на новий рівень їх узагальнення[1].

Дослідження механізму формування та забезпечення реалізації кримінологічної політики потребує чітко визначитись у використанні понятійного апарату, який забезпечить найбільш повно і точно окреслити коло тих питань, що будуть використані в подальшому науковому дослідженні й допоможе використати отримані результати для перетворення наукових досягнень у практичну площину. Ідеться про поняття «механізм», «захист», «забезпечення», «охорона», «механізм захисту», «механізм забезпечення», «механізм реалізації кримінологічної політики» тощо.

У ст. 46 Конституції України «захист» та «забезпечення» мають різне значення: «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом»[2].

Особливо важливо в контексті нашого дослідження акцентувати увагу на неприпустимості протиставлення права і закону, закону і справедливості, інтересів громадянина, суспільства та держави при реалізації правоохоронної функції. Що стосується значення терміна «охорона», то для належного його розкриття слід дослідити його співвідношення з поняттям «захист».

Етимологічне дослідження цих термінів демонструє їх схожість, наближеність, майже збіг їхнього смислу. Так, в українсько-російському словнику зазначено, що «охорона – це

[1] Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право: монографія. Київ: Атіка, 2009. 283 с. С. 226–227.

[2] Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (дата звернення: 01.03.2020).

захист»[1]. Натомість у тлумачному словнику української мови зазначено: «Захистити – ... охоронятися від посягань, від ворожих дій, від небезпеки»[2]. Проте слід констатувати, що юридична наука пішла шляхом розмежування вказаних категорій. Так, В. І. Шишкін зазначає, що охорона становить сукупність передбачених нормами права взаємопов'язаних заходів, спрямованих на попередження можливих порушень права, усунення причин, що їх породжують, а також заходів, що сприяють нормальному процесу його реалізації. Захист – це передбачені нормами права дії (заходи) державних і громадських органів, спрямовані на примусове відновлення прав при їх порушенні[3]. Вказану позицію обстоюють також О. Ф. Скакун[4], В. М. Стойка[5] та В. Г. Клочков[6].

Водночас спостерігається й інша тенденція, яка полягає в ототожненні наведених понять. На підставі аналізу положень Конституції України, національного законодавства та міжнародних актів з прав людини правознавець В. І. Темченко дійшов висновку, що терміни «захист» та «охорона» у нормативних актах вживаються як синоніми чи подібні за значенням поняття стосовно мети, завдань, методів та суб'єктів забезпечення прав, і можуть використовуватись у практиці як рівнозначні поняття[7]. Так, деякі автори під «охороною» розуміють взаємопов'язані заходи, що здійснюються державними органами й громадськими організаціями та спрямовані на запобігання правопорушенням, усунення причин, які їм сприяють і таким чином нормальному процесу реалізації особою своїх прав і обов'язків[8]. Так, Н. В. Вітрук вважає, що обидва поняття (як

---

[1] Українсько-російський словник складної лексики. Київ: вид. центр «Академія», 1998. 712 с. С. 370.

[2] Новий тлумачний словник української мови. У 4 т. / В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Т. 2. Київ: Аконіт, 2000. 912 с. С. 110.

[3] Шишкин В. И. Конституционное право на обжалование в суд действий должностных лиц: учеб. пособие. Київ: Политиздат Украины, 1990. 128 с. С. 117.

[4] Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алеута; КНТ; ЦУЛ, 2009. 520 с. С. 74.

[5] Стойка В. М. Захист прав суб'єктів інвестиційної діяльності: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Донецьк, 2003. 19 с. С. 6.

[6] Клочков В. Г. Роль прокурорского надзора в охране и защите прав и свобод человека. *Государство и право*. 2009. № 2. С. 55–64. С. 56.

[7] Темченко В. І. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав і основних свобод людини. *Право України*. 2005. № 9. С. 33–36.

[8] Мачульская Е. Е., Горбачева Ж. А. Право социального обеспечения: учеб. пособие. М.: Книжный мир, 2001. 292 с. С. 28.

«охорона», так і «захист») утворюють єдине ціле, яке має назву «охорона (захист)» стосовно прав та обов'язків, а вказані терміни є синонімами[1]. Аналогічну точку зору висловлює також Л. Д. Воєводін[2].

Існує також третя група науковців, котрі, хоча й не ототожнюють зазначені поняття, проте визначають їх не в загальновизнаний спосіб. Так, Л. В. Тихомирова та М. Ю. Тихомиров термін «захист» трактують як комплексну систему заходів, що використовується для забезпечення вільної та належної реалізації прав[3]. В. Ф. Цвих зауважує, що захист, який зводиться лише до корегування неправильно прийнятих заходів, що призвели до утиску прав та інтересів, має відновлюваний, а отже, запізнілий характер. Учений вважає, що захист слід тлумачити ширше, включаючи до нього процеси зародження, формування, розвитку, стабілізації та згасання потреб, інтересів і прав. Це передбачає здійснення захисту не після того, як вчинені дії, що утискують права та інтереси людей, а до їх здійснення. З огляду на це, більш правильно захист визначати як «дії, спрямовані на припинення або недопущення порушення прав та інтересів людей»[4]. Таким чином, зазначені автори фактично ототожнюють поняття «охорона» і «захист», визнаючи запобіжні заходи частиною захисної діяльності.

«Категорія "захист" у єдності термінологічних конструкцій, що позначають певні суб'єктивні процесуальні можливості (право особи із захисту порушених прав), стосується будь-якого конституційного права чи свободи незалежно від буквального вживання цього терміна безпосередньо в тексті норм Конституції» – вважає М. І. Козюбра[5]. А ось поняття «охорона» вживається «для позначення досить широкого кола повноважень державних органів, що передбачають, зокрема, запобігання, недопущення правопорушень та поновлення прав і свобод у випадку їх порушення та притягнення винних до юридичної

[1] Теория государства и права: учебник / под ред. В. К. Бабаева. М.: Юристъ, 2002. 591 с. С. 532–536.

[2] Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан: монография. М.: изд-во МГУ, 1972. 300 с. С. 254.

[3] Юридическая энциклопедия / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров; под ред. М. Ю. Тихомирова. М.: ЮРИНФОРМЦЕНТР, 1997. 526 с. С. 169.

[4] Цвих В. Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2002. 376 с. с. 184–185.

[5] Козюбра М. І. Права людини і верховенство права. *Право України*. 2010. № 2. С. 24–35. С. 34.

відповідальності», – вважає О. В. Пушкіна[1]. На думку М. Костіна, захистом вважають примусовий (відносно зобов'язаної особи) спосіб здійснення суб'єктивного права, що застосовується в установленому законом порядку компетентними органами[2].

На нашу думку, необхідно все ж таки чітко розмежовувати зазначені категорії, оскільки в юридичній сфері кожна з них має свою специфіку. Заслуговує на увагу позиція В. І. Абрамова, який говорить про те, що охорона прав і свобод виконує регулятивно-статичну функцію, вона виникає вже з моменту виникнення власне суб'єктивного права та створює належні умови для його реалізації. На захист, навпаки, покладено регулятивно-динамічну функцію для протидії незаконним порушенням та обмеженням прав і свобод. Саме на стадії захисту порушення має бути ліквідовано, а право відновлено. Таким чином, охорона є явищем субстанціальним, інституціональним, а захист – феноменом функціональним, інструментальним[3].

Отже, поняття «охорона» і «захист» є самостійними категоріями, які водночас знаходяться в тісному зв'язку між собою. Захист розглядається як «другий етап після охорони»[4], або як «найбільш діюча охорона, другий її ступінь»[5]. Загалом погоджуючись з таким трактуванням, вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що захист у цьому випадку пов'язується із силовими заходами, оскільки відновити порушене право можна лише за допомогою примусу. Але тут виникає проблема, на яку звертає увагу К. Б. Левченко: якщо захист прав людини пов'язувати із застосуванням примусових заходів, то поняття «захист» навряд чи може використовуватися під час характеристики діяльності правозахисних (неурядових) організацій, оскільки використання примусу є прерогативою виключно держави та державних правоохоронних органів. Недержавні, неурядові організації такими повноваженнями не наділяються. Наразі однією з особливостей їхньої діяльності є

[1] Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини і громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення: монографія. Київ: Логос, 2006. 416 с. С. 185.

[2] Костін М. Співвідношення понять «охорона» і «захист» публічних та особистих інтересів у кримінальному процесі України. *Право України*. 2007. № 11. С. 118–121. С. 118.

[3] Абрамов В. И. Соотношение понятий «охрана», «защита», «гарантированность», «обеспечение» прав ребенка. *Государство и право*. 2006. № 6. С. 68–74. С. 69–70.

[4] Клочков В. Г. Роль прокурорского надзора в охране и защите прав и свобод человека. *Государство и право*. 2009. № 2. С. 55–64. С. 56.

[5] Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алеута; КНТ; ЦУЛ, 2009. 520 с. С. 74.

відсутність примусу, здійснення захисту прав шляхом проведення інформаційних, превентивних заходів, моніторингу ситуації на національному та міжнародному рівнях, контроль за виконанням законодавства та зобов'язань держав у галузі прав людини, правова й інша допомога тим особам, чиї людські права були порушені[1].

Дещо інший погляд на проблему демонструє А. С. Нікітін. На його думку, суд або інший юрисдикційний орган, відповідні посадові особи мають можливість як охороняти, так і захищати суб'єктів права. Усі інші суб'єкти, включаючи адвокатів та інших осіб, не наділених законом юрисдикційними повноваженнями, не мають права займатися «охороною». Вони можуть здійснювати лише правовий «захист» або «самозахист»[2].

Таким чином, на нашу думку, правильніше розглядати категорію «охорона» як більш широку за змістом категорію, ніж «захист». Вона охоплює і охорону, і забезпечення, і обмеження прав людини та громадянина. Таке розмежування охорони й захисту зумовлено тим, що мета і способи захисту та охорони відрізняються між собою за їх призначенням. Якщо основне призначення «*охорони»* полягає в *попередженні* правопорушень, то «*захист*» охоплює і *відновлення* порушених прав. Це означає, що не можна ототожнювати ці різнопланові категорії, оскільки «охорона» в юридичному сенсі означає позитивний, статичний стан норм права, спрямований безпосередньо на охорону суб'єктивних прав і законних інтересів громадян від можливих правопорушень. Порушення цих прав і інтересів веде до динамічного стану правоохоронні органи, у зв'язку з чим особа реалізує своє право на захист.

Тобто до захисту громадяни вимушені звертатися лише тоді, коли порушені їх суб'єктивні права чи інтереси, які охороняються законом. Категорія «захист» це є *активна* правозастосовна юрисдикційна діяльність національних компетентних органів державної влади, місцевого самоврядування та інших громадських об'єднань, спрямована на примусове здійснення юридичного обов'язку, необхідного для реалізації прав людини або на відновлення порушених прав чи попередження або ж припинення правопорушення.

[1] Левченко К. Б. «Правозахисний» та «правоохоронний»: постановка проблеми. *Наше право*. 2004. № 1. С. 21–28. С. 23.

[2] Никитин А. С. К вопросу о понятиях «охрана» и «защита» в российском праве. *Государство и право*. 2008. № 4. С. 21–26. С. 23.

На нашу думку, розмежовуючи терміни «правоохоронний» та «правозахисний», необхідно передусім акцентувати увагу не на методах діяльності, а на її об'єкті. У нагоді тут може стати аналіз англійських еквівалентів зазначених понять. Так, правозахисні організації англійською мовою визначаються як «human rights organizations», тобто організації з прав людини. Правоохоронні органи відповідно мають назву «law enforcement bodies», тобто ті, хто стоїть на сторожі закону[1]. Таким чином, правоохоронні органи та правозахисні організації в першу чергу відрізняються своїм об'єктом: в першому випадку це – закон, а в другому – права людини.

Водночас слід констатувати, що відмежування об'єктів не обов'язково означає протиставлення правоохоронної та правозахисної діяльності: за умов тоталітарного або авторитарного режиму вони можуть знаходитись у конфронтації, але за демократичного режиму ці напрями мають бути невід'ємними сторонами однієї «медалі»: забезпечення правової законності та правового порядку, гарантування реальності закріплених у законодавстві прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина.

Також особливо важливу роль у дослідженні проблеми реалізації кримінологічної політики набуває визначення поняття «*механізм*». Його використовують у різних значеннях залежно від контексту дослідження.

У юридичній літературі категорія «механізм» розглядається як інститут, що охоплює собою весь процес практичної реалізації окремих завдань, використання людиною і громадянином її прав, що надає цьому процесу системно-динамічний характер[2], а також як «механізм держави», тобто система державних органів, установ за допомогою яких реалізується державна влада, забезпечується державне управління суспільством[3]. Механізм формування та забезпечення реалізації кримінологічної політики розкриває зміст своєї діяльності через категорії «механізм охорони», «механізм захисту». Зокрема, О. Ф. Скакун розрізняє «механізм охорони» і «механізм захисту»: «механізм охорони

[1] Левченко К. Б. «Правозахисний» та «правоохоронний»: постановка проблеми. *Наше право*. 2004. № 1. С. 21–28. С. 25.

[2] Дія права: інтегративний аспект: монографія / відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Основа, 2010. 411 с. С. 5–6.

[3] Демократичні засади державного управління та адміністративне право: монографія / Ю. С. Шемшученко, В. В. Аверьянов, О. Ф. Андрійко, І. О. Кресіна та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук. В. В. Аверьянова. Київ: Юрид. думка. 2010. 496 с. С. 63.

прав людини включає заходи, спрямовані на профілактику правопорушень, для утвердження правомірної поведінки», а «механізм захисту прав людини» включає заходи, що «ведуть до відновлення порушених прав неправомірними діями і відповідальності осіб, які здійснили ці правопорушення». Тому, «без можливості захисту прав охорона прав буде неповною. Захист – це найбільш дієва охорона» – робить слушний висновок О. Ф. Скакун[1]. «Механізм забезпечення прав людини і громадянина, – вважає О. М. Джужа, – потребує активної діяльності державних органів чи органів місцевого самоврядування, об'єднання громадян чи їх посадових та службових осіб для створення умов щодо реалізації прав, свобод та обов'язків (гарантування), а також для охорони, захисту і здійснення певних заходів щодо відновлення порушених прав, свобод, обов'язків»[2].

Механізм держави вчені пропонують розглядати як систему державних органів, установ, організацій, за допомогою яких реалізується державна влада, забезпечується державне управління суспільством. Це своєрідний «кістяк» держави, її опорна конструкція, без якої не можна досягти надійності у функціонуванні держави і її цільового впливу на політичні, економічні й соціальні процеси[3]. На думку В. В. Копєйчикова, механізм держави охоплює всю систему державних організацій, установ, організованих державою колективів людей, які забезпечують керівництво і безпосереднє здійснення функцій держави[4]. Він має такі специфічні властивості: складається з людей, які займаються управлінською діяльністю; державні органи, з яких складається механізм держави, знаходяться в ієрархічній підлеглості, взаємній залежності один від одного; володіє обов'язковими для всіх владними повноваженнями; механізм держави є організаційним і матеріальним знаряддям

[1] Скакун О. Ф. Теория государства и права: підручник. Харків: Фирма Консум, 2009. 655 с. С. 206.

[2] Джужа О. М. Науково-практичний інтерес до становлення кримінально-виконавчої та кримінологічної політики України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*: наук.-практ. журнал Міжвідомчого науково-дослідного центру Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України. Київ, 2005. № 11. С. 164–175. С. 174.

[3] Комаров С. А. Общая теория государства и права: курс лекций. М.: Манускрипт. 1996. 312 с. С. 63.

[4] Копейчиков В. В. Механизм Советского государства. М.: Политиздат, 1968. 286 с. С. 30.

примусу[1]. Механізм держави має змогу охопити весь процес користування особою наданими правами і представити його в системно динамічному вигляді. Саме через механізм держави розкривається структура, послідовність, взаємозв'язок і взаємодія різноманітних факторів процесу формування та реалізації кримінологічної політики, виявляється ефективність їх забезпечення різними суб'єктами.

У структуру механізму держави входять апарат держави, державні організації, органи, державні установи й державні підприємства. За своїм обсягом поняття «механізм держави» значно ширше, ніж поняття «державний апарат». Державний апарат – це частина механізму держави, що становить сукупність державних органів, наділених владними повноваженнями для реалізації державної влади. Він впливає на стан економічного базису суспільства, співвідношення політичних сил у країні, мету, завдання і функції держави, відповідно до яких створюється державний механізм. Державний апарат «у процесі реалізації державного управління забезпечує практичну реалізацію функцій держави завдяки діяльності підприємств установ, якими він керує», – вважає В. В. Копєйчиков[2].

Проаналізовані поняття «захист», «механізм», «забезпечення», «механізм охорони» дають змогу сформулювати дефініцію **механізму формування та забезпечення реалізації кримінологічної політики** як унормовану діяльність державних органів, установ і організацій щодо встановлення та впровадження суб'єктивних прав та обов'язків, за допомогою яких у суспільстві регулюються правовідносини у сфері боротьби зі злочинністю. Він становить процес свідомих вольових дій, що здійснюються у формах фактичного використання, розпорядження чи набуття прав, вимог від органів, організацій, установ, офіційних осіб потрібного виконання ними кореспондуючих завдань, спрямованих на реальне втілення та відновлення порушених прав.

Механізм формування та забезпечення реалізації кримінологічної політики охоплює: а) систему державних органів, державних установ і підприємств, органи місцевого самоврядування, службові та посадові особи, об'єднання

[1] Мень И. В. О соотношении правового и социального механизмов в государстве. *Государство и право*. 2010. № 12. С. 78–81. С. 80.

[2] Копейчиков В. В. Механизм советского государства: монография. М.: Политиздат, 1968. 286 с. С. 32.

громадян; б) гарантії здійснення захисту основних прав і свобод; в) юридичні та організаційні складові механізму реалізації; г) процес практичного втілення можливості та необхідності в дійсність; д) умови та фактори правозахисного процесу.

Реалізація державою правоохоронної функції передусім пов'язана із забезпеченням публічного порядку, яка складається з низки пов'язаних між собою завдань. Наприклад, М. Рісман виділяє сім окремих цільових програм реалізації правоохоронної функції: 1) попередження окремих порушень громадського порядку, які можуть статися; 2) припинення поточних порушень громадського порядку; 3) стримування загалом потенційних порушень громадського порядку в майбутньому; 4) відновлення громадського порядку після того, як він був порушений; 5) коригування поведінки, яке породжує порушення громадського порядку; 6) реабілітація потерпілих від порушень громадського порядку; 7) відновлення в більш широкому соціальному сенсі з метою усунення умов, які можуть викликати порушення громадського порядку[1].

Водночас правоохоронна функція є комплексним напрямом діяльності держави, який не обмежується охороною публічного порядку. Так, І. А. Горшеньова виділяє в її структурі такі підфункції: охорону конституційного (державного) ладу; охорону прав і свобод людини; охорону власності; охорону громадського порядку; охорону природних ресурсів і навколишнього природного середовища; боротьбу зі злочинністю[2].

П. В. Онопенко класифікує правоохоронні функції держави на внутрішні та зовнішні. До перших він відносить функцію охорони прав і свобод особи та функцію забезпечення правопорядку (яка, своєю чергою, диференціюється на функцію боротьби з корупцією, функцію боротьби з організованою злочинністю, функцію боротьби з тероризмом); до других – участь України в охороні прав і свобод особи на міжнародній арені; участь України в підтримці міжнародного правопорядку[3].

Ураховуючи багатогранність правоохоронної діяльності, необхідно підкреслити важливість її належного ресурсного забезпечення. За основу формування системи ресурсів у

[1] Reisman M. W. Institutions and Practices for Restoring and Maintaining Public Order. *Duke Journal of Comparative & International Law*. 1995. Vol. 6, № 1. P. 175–176.

[2] Горшенева И. А. Полиция в механизме современного государства (теоретико-правовые аспекты): дис.... канд. юрид. наук. М., 2002. 237 с. С. 95.

[3] Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2005. 16 с. С. 3.

правоохоронній сфері ми пропонуємо взяти підхід В. П. Сальникова, С. В. Степашина та А. Г. Хабібуліна[1]. Отже, правоохоронна функція держави може бути належним чином реалізована за умов її забезпечення такими ресурсами: 1) правові ресурси – наявність збалансованого законодавства, яке в повному обсязі регламентує зміст і напрями правоохоронної діяльності, дає чіткі уявлення про її суб'єктів, принципи їх взаємодії між собою та з інститутами громадянського суспільства; 2) соціальні ресурси, які охоплюють, з одного боку, спеціально підготовлений персонал, який має необхідні знання і навички для здійснення владних повноважень у сфері охорони права та належним чином усвідомлює свою роль; а з іншого – широку підтримку з боку громадян та їх добровільних об'єднань, які сприяють створенню у суспільстві атмосфери неприпустимості порушень громадського порядку; 3) економічні ресурси – наявність належного фінансування правоохоронної діяльності, яке дозволить реально відповідати на сучасні виклики соціальної безпеки, оперативно реагувати на численні соціальні конфлікти (міжособистісні, міжетнічні, міжконфесійні, політичні тощо), протистояти можливостям злочинних угруповань; 4) силові ресурси – оснащення правоохоронних органів необхідними спеціальними засобами та зброєю для відновлення порушеного публічного порядку, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, надання необхідної допомоги постраждалим громадянам; 5) ідеологічні ресурси – наявність комплексної програми реалізації правоохоронної функції держави, побудованої на глибокому науковому підґрунті, усвідомленні ролі й місця правоохоронних органів держави у сучасному правовому порядку, їх підпорядкуванню ідеї служіння громадянському суспільству; 6) інформаційні ресурси, які включають: розгалужену систему каналів отримання інформації знизу вверх (про чинники, які потенційно можуть слугувати каталізатором конфліктів і правопорушень, про підготовку масових заворушень та злочинів тощо); зверху вниз (про стан законності й правопорядку, про результати проведених правоохоронних заходів, про перспективні плани діяльності органів поліції); та за горизонталлю (між службами та підрозділами правоохоронної системи); аналітичне опрацювання отриманої інформації з метою

[1] Сальников В. П., Степашин С. В., Хабибуллин А. Г. Государственность как феномен и объект типологии: теоретико-методологический анализ: монография. СПб.: Фонд «Университет», 2001. 208 с. С. 73.

попередження негативних наслідків, розробки превентивних заходів і прогнозування подальшого розвитку ситуації в правоохоронній сфері[1].

Таким чином, правоохоронна функція держави – це забезпечений системою необхідних ресурсів комплексний напрям діяльності держави, який об'єднує низку заходів (у тому числі примусових), основаних на принципах справедливості й ефективності, спрямованих на безконфліктну реалізацію прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, забезпечення соціальної злагоди, недопущення індивідуальних, колективних та масових порушень законності і правопорядку[2].

Таке розуміння правоохоронної функції, на наш погляд, ураховує сервісну спрямованість держави на сучасному етапі історичного розвитку, а отже, державних органів, що забезпечують реалізацію зазначеної функції. Це повною мірою стосується і правоохоронних органів. Органи охорони правопорядку посідають специфічне місце між державою та громадянами, що вимагає вирішення важливого питання: як сприймати поліцію в сучасному світі – як «силу» чи як «службу»? Європейські дослідники акцентують увагу на тому, що правозахисники схильні сприймати поліцію як «силове відомство» і прагнуть до того, щоб перетворити її в «службу», що сприйнятлива до потреб населення й безпосередньо підзвітна йому. Дійсно, гасло «від силового відомства до обслуговування населення» нерідко використовується у роботі з поліцією в галузі прав людини[3]. Відмічається також, що сучасне європейське співтовариство надає пріоритетного значення не охоронній, а сервісній ролі поліції. Суспільство все настійніше вимагає, щоб правоохоронні органи діяли як поліцейські служби, а не поліцейські сили, щоб вони більше орієнтувалися на вирішення конкретних проблем та приділяли основну увагу людям і встановленню партнерських відносин з ними. Суспільство очікує, що працівники правоохоронних органів будуть приділяти підвищену увагу причинам та умовам вчинення кримінальних

[1] Марущак О, Лутченко О. Особливості правоохоронної функції держави. URL: http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/17114/2.%20%D0%9B%D1%83%D1%82%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf?sequence=1&isAllowed=y

[2] Загуменна Ю. Реалізація правоохоронної функції держави органами внутрішніх справ України: дис…канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2011. URL: https://mydisser.com/ru/catalog/view/6/352/7890.html

[3] Оссе А. Принципы деятельности полиции: методическое пособие по правам человека. Нидерланды: Amnesty International, 2006. 344 с. С. 52.

правопорушень і запобігання злочинам, а не заходам, що приймаються після вчинення злочинів[1].

Загалом погоджуючись із цією тезою, вважаємо за доцільне зазначити, що не слід протиставляти поліцейські функції охорони правопорядку та надання послуг населенню. За умов усебічної сервізації публічної сфери суспільних відносин надання послуг населенню перетворюється на магістральний напрям діяльності будь-яких державних органів. Сервісне спрямування держави пронизує всі її функції, у тому числі правоохоронну. Правоохоронна функція держави має бути спрямована не лише на формальний захист закону та правопорядку, а й на забезпечення соціальної злагоди, профілактику соціальних конфліктів та гарантування соціальної безпеки в широкому значенні цього поняття. Як ілюстрацію можна навести структуру Федерального Міністерства внутрішніх справ ФРН, у якому є відділення: внутрішньополітичної стратегії німецької єдності, політичної освіти, публічної служби, організації управління, діяльності комун, статистики, Конституції, державного права і управління, у справах іммігрантів та іноземців, у справах поліції, внутрішньої безпеки, німецьких меншин, культури, спорту та інформації, штаб цивільної оборони. Під контролем Міністерства знаходяться також державні німецькі бібліотеки, низка музеїв, фонди Аденауера та Брандта, що становлять специфічні науково-політичні центри[2]. Це суттєво відрізняється від звичної нам ситуації, коли МВС більше опікується питаннями боротьби з правопорушеннями в різних сферах суспільного життя, ніж іншими функціями загальносоціального спрямування.

На нашу думку, категорією, яка слугує єднальною ланкою між правоохоронною функцією та функцією надання послуг, є категорія безпеки. Забезпечення особистої безпеки й відчуття, що життя й порядок захищені діями державних органів управління – це одна з основних вимог, що суспільство висуває до держави[3]. Можна сказати, що державному обов'язку захисту відповідає

[1] Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат: монография. Чернівці: Друк Арт, 2013. 432 с. С. 29.

[2] Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право: учебник. М.: Спарк, 2001. 767 с. С. 18–19.

[3] Реформування поліції в країнах Центральної та Східної Європи: процес і прогресс: учеб. пособие / П. Абрахам, Д. Бакрач, О. Ярмиш та ін.; за ред. М. Капаріні, О. Мареніна. Київ, 2005. 296 с. С. 8.

легітимна потреба в безпеці населення[1]. За свідченням західних дослідників, «жодна інша функція уряду не важить більше, аніж захист життя і майна громадян. Дійсно, зв'язок між особистою безпекою і урядом очевидний: якщо людям не забезпечено хоча б мінімальний рівень захисту, можна вважати, що уряду не існує»[2]. Відповідно до норм міжнародного права, держави несуть кінцеву відповідальність за підтримання і забезпечення миру й безпеки на своїх територіях, з тим щоб громадяни могли безперешкодно користуватися всіма правами людини[3].

Таким чином, важливість гуманізації правоохоронної діяльності держави в сучасних умовах, її спрямованість на забезпечення балансу загальносоціальних й індивідуальних інтересів, упровадження європейських і світових стандартів забезпечення правопорядку. Реалізація державою правоохоронної функції повинна призводити не до протистояння влади та громадян, їх розколу по лінії застосування примусу, а навпаки, має сприяти консолідації всіх суб'єктів та інститутів громадянського суспільства на основі усвідомлення спільних інтересів у досліджуваній сфері. Хотілося б також наголосити на важливості усвідомлення працівниками правоохоронних органів України не лише на зміні форм і методів своєї роботи, а й трансформації філософії правоохоронної діяльності, її адаптації до сучасних викликів та інших реалій сьогодення.

З огляду на викладене вище, зазначимо, що одним з напрямів реалізації правоохоронної функції держави є формування та забезпечення реалізації кримінологічної політики.

У методологічному плані пізнання кримінологічної функції, на нашу думку, ґрунтується на двох складових – концептуальних засадах запобіжної діяльності загалом та положеннях нормативного регулювання діяльності правоохоронних органів, якими прямо чи опосередковано регулюються питання запобіжного впливу на причини й умови вчинення правопорушень. Таким чином, теоретичне обґрунтування функцій передбачає передусім розкриття шляхів

[1] Реформування поліції в країнах Центральної та Східної Європи: процес і прогресс: учеб. пособие / П. Абрахам, Д. Бакрач, О. Ярмиш та ін.; за ред. М. Капаріні, О. Мареніна. Київ, 2005. 296 с. С. 156–157.

[2] Bayley D. The new structure of policing. Description, conceptualization and research agenda / David H. Bayley and Clifford D. Shearing. Washington, DC: National Institute of Justice, 2001. 48 p. P. 30.

[3] Осce A. Принципы деятельности полиции: методическое пособие по правам человека. Нидерланды: Amnesty International, 2006. 344 с. С. 60.

взаємозв'язку концептуальних положень кримінології про природу й сутність запобігання злочинам (теоретико-світоглядний сегмент) і нормативного забезпечення реалізації завдань суб'єкта запобігання в практичній площині (діяльнісний сегмент). Інакше кажучи, двома складниками (блоками) кримінологічної функції, які потребують підведення теоретичного фундаменту, слугують концептуальні та практичні підстави організації і здійснення запобіжної діяльності[1].

Водночас теоретико-світоглядний сегмент обґрунтування кримінологічної функції, поряд з загальними положеннями про запобігання злочинам, має містити знання про функції, які виконує запобігання злочинним виявам і якими, зокрема, визначаються завдання щодо побудови теоретичного конструкту всієї запобіжної діяльності. Останній блок знання є, безумовно, іманентною частиною теорії запобіжної діяльності, однак унаслідок специфічності розглядуваної теми вважаємо за необхідне зробити особливий наголос на функціональному аспекті цієї діяльності. Розкрити з достатньою повнотою зміст запобігання злочинам можна лише за умов урахування й аналізу функцій, які вона виконує, а також цілей і завдань, що стоять перед нею[2].

Отже, які функції повинно виконувати запобігання злочинам й знання про які входять до теорії запобіжної діяльності? Як свідчить аналіз спеціальної літератури, з цього питання загалом немає будь-яких суперечностей, адже ніхто з учених не заперечує проти навантаження запобіжної діяльності певним функціональним призначенням. Наприклад, О. Боков стверджує, що для профілактики злочинів характерним є різноманіття функцій: охоронна, регулятивна, виховна та ін.[3] На думку Я. Ю. Кондратьєва та О. М. Джужі, до таких функцій належать: 1) охоронна; 2) регулятивна; 3) виховна; 4) ідеологічна; 5) прогностична; 6) попереджувально-регулятивна[4]. Іноді стверджується про запобіжну функцію суб'єктів запобіжної діяльності, сутність якої полягає у: з'ясуванні та усуванні

[1] Корнякова Т. В. Кримінологічна функція органів прокуратури щодо запобігання злочинам проти довкілля. *Право України*. 2011. № 1. С. 231–239. С. 233.

[2] Курс кримінології: Загальна частина: підручник. У 2 кн. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ, 2001. Кн. 1. 352 с. С. 142.

[3] Боков А. В. Организация борьбы с преступностью: монографія. М., 2003. 175 с. С. 151.

[4] Курс кримінології: Загальна частина: підручник. У 2 кн. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ, 2001. Кн. 1. 352 с. С. 142–143.

(нейтралізації) криміногенних обставин; профілактиці реально можливих злочинів з боку певного контингенту осіб; присіканні вчинюваних злочинів; з'ясуванні й усуненні причин та умов, що сприяють учиненню злочинів; запобіганні рецидиву; розробці й організації контролю за здійсненням запобіжних заходів[1]. За своєю суттю вказані функції мають кримінологічну спрямованість, оскільки єдиною предметною сферою їх вияву є запобігання злочинам.

Дещо в іншому контексті розглядає кримінологічні функції, а отже, й функції запобігання, О. М. Литвинов. По-перше, під час їх визначення вчений ґрунтується на функціонуванні механізму протидії злочинності. По-друге, хоча й наголошується, що кримінологічна діяльність становить змістову основу соціально-правового механізму протидії злочинності[2], проте ця діяльність здебільшого розглядається крізь призму положень теорії управління процесом протидії злочинним виявам. І, по-третє, науковець стверджує про наявність не однієї, а одразу кількох кримінологічних функцій. Так, специфіку здійснення кримінологічного процесу суб'єктами протидії злочинності характеризують передусім такі профільні функції, як прогнозування, планування, організація та контроль[3].

Таким чином, можна констатувати, що функції правової держави щодо формування та забезпечення реалізації кримінологічної політики спрямовані, перш за все, на запобігання вчиненню злочинів.

Проте до сьогодні, точаться гострі дискусії щодо змісту та використання категорії запобігання злочинам, оскільки ці проблеми постійно привертають увагу вчених і практиків. Зумовлено це не лише тим, що злочинність завжди визнавалась особливо небезпечним соціально деструктивним феноменом, а й тим, що питання запобігання є однією з важливих проблем сучасної кримінологічної політики держави. З урахуванням цього особливого значення набуває всебічне та повне дослідження всіх взаємопов'язаних між собою аспектів злочинності, на основі яких можуть бути розроблені дієві механізми запобігання. У нормативно-правових актах, науковій літературі та практичній діяльності поряд з терміном «запобігання» часто вживаються й

[1] Голина В. В. Работа органов внутренних дел, суда и прокуратуры по предупреждению преступности: учеб. пособие. Харьков, 1981. 77 с. С. 15.

[2] Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків, 2008. 446 с. С. 137.

[3] Там само. С. 256.

такі, як «боротьба», «попередження», «профілактика», «припинення», «превенція», «протидія». В одних випадках ці терміни використовують як синоніми, а в інших – як різні за змістом. Так, у результаті підрахунку й аналізу законодавчої та нормативно-правової бази України, що визначає заходи запобігання злочинам, кримінологи в сучасній науці кримінології дійшли висновку, що використання терміна «запобігання» паралельно з терміном «попередження» є обґрунтованим і доцільним[1].

З огляду на викладене вище, слід визнати доцільність використання терміна «запобігання», що фактично в контексті запобігання злочинам частіше за все зустрічається в текстах законодавчих актів. Немає потреби наполягати на вживанні суто цього терміна, адже й власне КК України у ч. 1 ст. 1 серед завдань передбачив саме «запобігання злочинам»[2].

Сьогодні в юридичній літературі існує, принаймні, декілька сформованих й теоретично обґрунтованих концепції щодо визначення змісту поняття «попередження».

Зокрема, у кримінологічній літературі акцентується увага на тому, що поняття «попередження злочинів» є загальним щодо понять «профілактика», «запобігання», «протидія» та «превенція» злочинів. Профілактика (загальна й індивідуальна), яка входить до поняття попередження, з одного боку, виявлення та усунення детермінантів злочинів, з іншого – встановлення осіб з протиправною поведінкою та здійсненням стосовно них виховного впливу. Так, Г. А. Аванесов зазначає, що профілактика обумовлена складністю внутрішньої структури та багатоплановістю вираження в державно-правовій та соціальній сферах суспільства, спрямована на недопущення правопорушень, попередження антисоціальної поведінки[3].

Попередженням злочинів слід вважати систему заходів економічного, соціально-культурного, виховного та правового характеру, що здійснювалися державними органами та громадськими організаціями з метою боротьби зі злочинністю й

[1] Однолько І. Теоретичні засади запобігання злочинності. URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2013/statji_n4_29_2013/Odnoljko_143.pdf.

[2] Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2341-14?lang=uk. (дата звернення: 01.03.2020).

[3] Аванесов Г. А. Криминология: учебник. М.: Академия МВД СССР, 1984. 500 с. С. 343.

усунення її причин. Складовою цих заходів було законодавство та практична діяльність правоохоронних органів, безпосередньо суду, який застосовував специфічні заходи боротьби зі злочинністю – кримінальне покарання[1].

Так, П. Л. Фріс, з цього прtводу наголошує на тому, що саме кримінальне право становить основу для боротьби зі злочинністю, вказуючи межі злочинного, що базується на відповідній ідеологічній платформі, яка превалює в конкретному суспільстві[2]. Натомість В. М. Куц стверджує, що правове реагування на вчинення кримінальних правопорушень виступає засобом спеціальної протидії кримінальним правопорушенням і реалізується шляхом спрямування на їх суб'єктів у виді передбачених КК України кримінально-правових заходів[3].

Якщо виходити зі змісту досліджуваних понять, то найбільш широке тлумачення передбачає термін «попередження» (рос. «предупреждение»[4]) оскільки він означає випередження своїми діями якихось подій[5]. Основним змістом попередження є випередження в часі подій, які мають чи можуть відбутися, з метою впливу на них. Отже, термін «попередження злочинності (злочинів)» за змістом охоплює інші: профілактику, припинення та відвернення, і є для них узагальнюючим. Водночас термін «попередження злочинності» не є безперечним для позначення превентивної діяльності, на що слушно вказує А. І. Долгова[6]. Цей термін не пов'язаний з функцією охорони чи захисту, яка є необхідною, визначальною ознакою превенції злочинності як негативного соціального феномену.

В. М. Кудрявцев та В. Є. Емінов розглядають попередження як багаторівневу систему заходів і суб'єктів, які

---

[1] Юридический энциклопедический словарь / гл. ред. А. Я. Сухарев; редкол.: М. М. Богусловский и др. 2 идз., доп. М., 1987. С. 366. С. 343.

[2] Фріс П. Л. Ідеологія кримінального права й кримінально-правові політика. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 жовт. 2013 р.) / редкол.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2012. 288 с. С. 117–120. С. 117ю

[3] Куц В. М. Кримінальна відповідальність у системі заходів кримінально-правового характеру. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 жовт. 2013 р.) / редкол.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2012. 288 с. С. 170–171.

[4] Українсько-російський словник наукової термінології / за заг. ред. Л. О. Симоненко. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 416 с. С. 249.

[5] Ожегов С. И. Словарь русского языка. М.: Сов. энциклопедия, 1970. 900 с. С. 572.

[6] Криминология: учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. М.: Инфра. М-Норма, 1997. 784 с. С. 320.

здійснюють ці заходи, що спрямована на: а) виявлення, усунення чи послаблення або нейтралізацію причин злочинності, окремих її видів, а також умов, що їм сприяють; б) виявлення та усунення ситуацій на окремих територіях чи в певному середовищі, безпосередньо тих, що мотивують чи провокують вчинення злочинів; в) виявлення в структурі населення груп підвищеного кримінального ризику та зниження цього ризику; г) виявлення осіб, поведінка яких вказує на реальну можливість вчинення злочину, і надання стримувального та корекційного впливу, а за потреби – вплив на їх найближче оточення[1].

Порівняно з терміном «попередження», термін «*запобігання*» (рос. «пресечение») має суттєву особливість. Змістом терміна «запобігання» є також випередження в часі якихось подій з метою впливу на них. Але характер цього впливу виявляється більш конкретизованим і, навіть, радикальним. Запобігти – означає заздалегідь оберегти, захистити від чогось, що має характер небажаної події[2]. Отже, термін «запобігання злочинам» з таких позицій за змістом є дещо вужчим, ніж термін «попередження» але, на нашу думку, таким, що більше підходить для позначення превенції злочинності. Крім того, за обсягом термін «запобігання» також є узагальнюючим для понять «профілактика», «припинення» та «відвернення».

Змістом терміна «*відвернення*» (рос. «предотвращение») є усунення, здійснене заздалегідь[3]. Як правильно зазначає А. П. Закалюк, цей термін зазвичай вживають щодо певної загрози, яка вже існує[4]. Словники української мови визначають відвернення як усунення певної біди, небезпеки[5]. Отже, термін «відвернення» доцільно застосовувати щодо випадків усунення загрози вчинення конкретного злочину («відвернення злочину»).

---

[1] Криминология: учебник / под. ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. 3 изд, перераб. и дополн. М.: Юристъ, 2004. 734 с. С. 279–280.

[2] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с. С. 320; Новий словник української мови: в 3-х т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Вид-во «Аконіт», 2003. Т. 1. 928 с. С. 718; Ожегов С. И. Словарь русского языка. М.: Сов. энциклопедия, 1970. 900 с. С. 570.

[3] Ожегов С. И. Словарь русского языка. М.: Сов. энциклопедия, 1970. 900 с. С. 570.

[4] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник: учебник. У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: «Ін Юре», 2007. 424 с. С. 319.

[5] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред.. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с. С. 125; Новий словник української мови: в 3 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Вид-во «Аконіт», 2003. Т. 1. 928 с. С. 289.

З цієї причини вираз «відвернення злочинності» слід вважати таким, що не має реального змісту, оскільки термін «злочинність» є збірним і не відображає конкретної загрози.

Історично склалося так, що відверненням злочинів вважають діяльність, спрямовану на унеможливлення вчинення злочинів, що перебувають на стадії задуму або готування (ст. 14 КК України). Якщо злочин зупинено на стадії замаху (ст. 15 КК України) або в ході його здійснення (для продовжуваних злочинів), то такі дії прийнято називати *припиненням* злочину (рос. «прекращение», «пресечение»[1]). Термін «припинення» означає змушування кого-небудь перестати робити щось[2], зупинення силою, різким втручанням[3] і цілком відповідає праксеологічному змісту примусового зупинення злочинних дій.

Дещо відмінним від поняття «попередження» є термін «протидія», визначений Є. Є. Тонковим, який його визнає як тимчасову функцію держави, що розвивається залежно від успішної реалізації державно-правової політики в цій галузі – мети й завдань, що обґрунтовуються в концепції[4].

Ю. М. Антонян слушно, на наш погляд, використовує термін «попередження злочинів», аргументуючи свою позицію тим, що попередження є більш широким поняттям, оскільки охоплює всі форми, види й рівні боротьби зі злочинністю[5].

Головна мета заходів запобігання полягає в тому, щоб створити в державі таке сприятливе становище, такий міцний правопорядок, що гарантували б зниження злочинності до мінімального рівня, який доступний у суспільстві з урахуванням його економічних, організаційно-управлінських, суспільно-психологічних та інших умов існування[6].

---

[1] Українсько-російський словник наукової термінології / за заг. ред. Л. О. Симоненко. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 416 с. С. 259.

[2] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред.. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с. С. 943; Новий словник української мови: в 3-х т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Вид-во «Аконіт», 2003. Т. 2. 927 с. С. 902.

[3] Ожегов С. И. Словарь русского языка. М.: Сов. энциклопедия, 1970. 900 с. С. 575.

[4] Тонков Е. Е. Противодействие наркотизации общества как функция государства. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2005. № 1. С. 63–67. С. 63.

[5] Антонян Ю. М., Миньковский Г. М. Профилактика правонарушений: лекция. М.: Знание, 1978. 41 с. С. 8.

[6] Однолько І. Теоретичні засади запобігання злочинності. URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2013/statji_n4_29_2013/Odnoljko_143.pdf.

Іншу позицію обстоює Г. А. Аванесов, який зазначає, що до системи попередження злочинності входять різноманітні види діяльності такої спрямованості, але одним з основних є профілактика правопорушень загалом, оскільки без профілактики не може бути попередження[1].

Термін «*профілактика*» (від грец. *prophylaktikos* – запобіжний) традиційно розуміють як діяльність, спрямовану на унеможливлення вчинення злочинів, щодо здійснення яких ще не сформований злочинний намір[2]. Тобто профілактика, на відміну від припинення та відвернення злочинів, спрямована на запобігання не конкретного злочину, який *має бути* вчинений, а імовірних злочинів, які *можуть бути* вчинені. Отже, відмітними ознаками профілактики є: 1) імовірнісний характер злочинів, щодо яких здійснюється запобігання; 2) множинність (невизначена кількість) злочинів, щодо яких здійснюють запобігання; 3) можливість запобігти не лише умисним злочинам, а й злочинам з необережності; 4) наявність системи профілактичних заходів.

Як вказує Я. І. Гілінський, профілактику злочинів слід розглядати як аналогію попередження та превенції. Він стверджує, що попередження злочинності та інших форм девіантної поведінки – це вплив суспільства, інститутів соціального контролю, окремих громадян на криміногенні (девіантогенні) чинники, що призводить до скорочення чи/або бажаних змін структури злочинності (девіантності) і до вчинення потенціальних злочинних (девіантних) діянь[3].

Більш обґрунтованою, на наш погляд, є позиція кримінологів В. В. Голіни, А. Ф. Зелінського й О. М. Литвака, які зазначають, що всі заходи превентивного характеру потрібно відносити до терміна «запобігання», а профілактику – розглядати як систему заходів усунення чи нейтралізації криміногенних чинників[4].

---

[1] Аванесов Г. А. Криминология: учебник. М.: Академия МВД СССР, 1984. 500 с. С. 339.

[2] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник: учебник. У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: «Ін Юре», 2007. 424 с. С. 329.

[3] Гилинский Я. И. Объяснение преступности. *Предупреждение преступности*. 2002. № 2 (4). С. 79–85. С. 80.

[4] Литвак О. М. Держава і злочинність: монографія / наук. ред. М. Й. Коржанський. Київ: Атіка, 2004. 303 с. С. 74; Зелінський А. Ф. Кримінологія: навч. посіб. Харків: Рубікон, 2000. 240 с. С. 97; Голіна В. В. Запобігання злочинності: проблеми оптимізації соціальної активності. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3 (46). С. 206–214. С. 206.

Профілактика злочинності, як і запобігання, є родовим поняттям і слугує основою для індивідуальної профілактики, її заходів; спрямована на: обмеження впливу негативних соціальних факторів; попередження злочинності шляхом впливу на причини злочинних проявів, на умови, що сприяли таким виявам; можливості формування особистості, яка здатна вчинювати злочинні діяння та продовжувати злочинну діяльність[1].

Одним зі значущих факторів забезпечення здійснення запобігання злочинності, як визначає В. В. Голіна, є дослідження всієї системи заходів запобігання, до яких слід відносити загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний рівні запобігання злочинності. Базовим як у діалектичному, так і в практичному значенні є саме загальносоціальний рівень, основна мета якого полягає в подоланні чи обмеженні криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення негативних явищ, створюваних політичними, економічними, психологічними, ідеологічними, міжнаціональними й іншими чинниками виникнення криміногенного потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, необґрунтоване, навіть злочинне збагачення певних кіл громадян, безробіття, затримка заробітної плати, існування на межі виживання переважної частини населення, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо). Ефективність загальносоціального запобігання злочинності може бути забезпечена розумною та цілеспрямованою соціально-економічною політикою держави[2].

Отже, такі заходи не спрямовані на протидію злочинності, проте впливають на її стан.

Тобто з окреслених вище позицій учених можна визначити, що заходи загальнодержавного запобігання злочинності не обмежуються лише предметом кримінологічної науки, оскільки спрямовані на вирішення більш широкого кола питань економічного, соціального, морально-психологічного та правового характеру.

[1] Лихолоб В. Г. Правовые и нравственные вопросы предупреждения преступности ОВД: учеб. пособие. Київ, 1992. 69 с. С. 7.

[2] Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с. С. 39.

Запобіганням злочинності в широкому значенні вважають історично сформовану систему подолання об'єктивних та суб'єктивних передумов злочинності, яка реалізується шляхом цілеспрямованої діяльності всіх інститутів суспільства щодо усунення, зменшення та нейтралізації факторів, які детермінують існування злочинності та вчинення злочинів[1].

У більш вузькому, прикладному значенні запобігання злочинам становить діяльність, спрямовану на недопущення їх вчинення шляхом виявлення та усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, здійснення впливу на осіб, схильних до їх вчинення.

Тому доцільним, на наш погляд, буде підтримати позицію О. М. Литвинова щодо розуміння заходів загальносоціального (державного) характеру як сукупності ефективних заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин й усунення чи нейтралізацію детермінант злочинності[2].

Таким чином, на основі аналізу дефініції поняття «запобігання» та інших визначень пропонуємо розуміти запобігання злочинам, як сукупність заходів правоохоронних та інших державних і недержавних органів, установ і організацій та окремих громадян щодо виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів з метою недопущення настання суспільно небезпечних наслідків, чи їх рецидиву, а також превентивного впливу на осіб схильних до протиправної поведінки.

Отже, здійснення кримінологічної політики щодо запобігання злочинності на державному рівні може бути ефективним за умов виявлення детермінантів злочинів, встановленню механізму індивідуальної злочинної поведінки та вжиття заходів, що можуть усувати подальше вчинення злочинів і виявляти їх на стадії готування чи замаху[3].

---

[1] Однолько І. Теоретичні засади запобігання злочинності. URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2013/statji_n4_29_2013/Odnoljko_143.pdf.

[2] Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117. С. 111–112.

[3] Однолько І. Теоретичні засади запобігання злочинності. URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2013/statji_n4_29_2013/Odnoljko_143.pdf.

Ураховуючи викладене вище, можна констатувати, що **механізм формування та реалізації кримінологічної політики** – це соціально обумовлена, взаємоузгоджена та нормативно визначена діяльність державних органів, установ і організацій щодо встановлення та впровадження комплексу політико-правових, соціально-економічних, законодавчих і урядових заходів (рішень), спрямованих на виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів, а також боротьбу зі злочинністю.

Впровадження механізму формування та реалізації кримінологічної політики сприятиме: створенню на засадах загальної теорії кримінології науково обґрунтованої моделі боротьби зі злочинністю; формуванню, відповідно до криміногенної ситуації, комплексу політико-правових, соціально-економічних, законодавчих і урядових рішень, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов учинення злочинів і удосконаленню боротьби зі злочинністю; забезпеченню інтеграційних зав'язків взаємодії з кримінально-правовою, кримінальною процесуальною та кримінально-виконавчою політикою; удосконаленню правових інститутів, окремих юридичних норм і практики їх застосування компетентними органами; впровадженню в кримінологічну теорію і практику наукових досягнень, передового вітчизняного та зарубіжного досвіду; визначенню та забезпеченню виконання пріоритетних напрямів стратегічного й тактичного характеру щодо скорочення та нейтралізації злочинності у різних сферах суспільних відносин; сприяння, на державному рівні, діяльності науково-дослідних установ і закладів освіти з підготовки фахівців у сфері кримінологічної практики; створення умов для розвитку інституцій громадянського суспільства у сфері захисту прав людини, кримінологічних центрів, асоціацій тощо; формування суспільної думки щодо неприпустимості злочинної діяльності, а також оперативне реагування держави на обставини, фактори та соціальні відхилення (алкоголізм, наркоманію тощо), що сприяють злочинності.

2.2. Зміст і джерела забезпечення кримінологічної політики

У Рекомендації R (96) Комітету міністрів країнам-членам ЄС відносно політики боротьби зі сучасною злочинністю в період соціальних перетворень від 5 вересня 1996 р. пропонується

кожній країні ЄС мати гармонічну й раціональну політику боротьби зі злочинністю та її виявами, спрямовану на запобігання злочинності, яка включає соціальну превенцію (наприклад, соціально-економічну політику, освіту, культуру, інформацію тощо) і ситуативну превенцію (зокрема, заходи, що спрямовані на зменшення кількісних можливостей і засобів вчинення злочинів), індивідуалізацію кримінальної репресії, більш широке застосування альтернативних ув'язненню покарань, соціальну реінтеграцію злочинців і надання допомоги потерпілим.

Проведені в Україні докорінні зміни, крім позитивних результатів, призвели до ускладнення криміногенної обстановки. Злочинність як негативне соціальне явище почала домінувати в суспільстві, руйнувати державні інститути, розкладати суспільну свідомість, підривати авторитет владних структур. Нові криміногенні виклики вимагають перегляду основних напрямів запобігання злочинам. Колишні концептуальні парадигми запобігання злочинам були зруйновані, позитивний досвід відкинутий, наявні наукові розробки проігноровані. У цих умовах потрібно переосмислене бачення проблем, розробка оптимальної кримінологічної моделі, що здатна нейтралізувати негативні процеси криміналізації суспільних відносин.

Вирішення такого завдання можливе в межах розробленої наукової доктрини кримінологічної політики, яка визначає межі можливого й допустимого дослідження правового та організаційно-практичного інструментарію. Отримання результату можливо лише за умови використання в кримінології єдиної термінології, що дозволяє усвідомити значення тих чи інших понять, узгодити їх змістове значення[1].

Перше, з чим стикається теорія і практика запобігання злочинності, – це розуміння кримінологічної політики, її місця в системі протидії злочинності, наявний стан та ефективність упровадження її стратегій і невикористаний державний запобіжний ресурс. Співвідношення між потенційним, наявним і використаним ресурсом визначається інфраструктурою

[1] Кузнецов А. П. Проблема определения смежных понятий в уголовной и криминологической науке. *Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально- психологические и практические проблемы*: материалы междунар. кругл. стола (Черновцы, 21–23 сент. 2006 г.) / под ред. В. М. Баранова, П. С. Пацуркивского. Нижний Новгород, 2007. С. 1125–1127. С. 1125.

суспільства, його реально усвідомленими, адекватно відображеними у відповідних сигналах потребами[1].

Одним зі складників державної антикримінальної політики є кримінологічна політика. Водночас зазначимо, що й у зарубіжних, і вітчизняних наукових публікаціях теоретичних досліджень, присвячених саме цьому напряму, майже немає[2]. Найчастіше словосполучення «кримінологічна політика» в наукових працях уживається в значенні «кримінальна політика» або в більш широкому – «політика у сфері боротьби зі злочинністю» (іноді – «загальна теорія боротьби зі злочинністю»)[3]. Російський науковець М. П. Чубинський, визначаючи кримінальну політику як наукову дисципліну, що має висвітлювати шлях кримінального законодавця, стверджує, що вона складається з трьох напрямів боротьби зі злочинністю: кримінального законодавства, політики превенції, політики репресій (каральної політики)[4]. Політика превенції (лат. *praeventio* – запобігання) фактично і є кримінологічною політикою, тобто складником кримінальної політики. Причому одні вчені вважають, що кримінологічна політика є науково обґрунтованою стратегією і тактикою запобігання злочинності за допомогою системи спеціально-кримінологічних заходів, а також шляхів відвернення конкретних злочинів та їх припинення. На відміну від кримінальної, кримінологічна політика не передбачає видання і застосування кримінальних законів, хоча й намагається підвищити їх запобіжну функцію. Запобігання завжди має активний, наступальний, випереджальний характер, але орієнтується не на репресію, а на скорочення сфери застосування примусових заходів. Політика запобігання злочинам реалізується на основі кримінологічного прогнозування і планування з урахуванням соціальної та економічної ситуації, що постійно

[1] Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. 2 изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2013. 400 с. С. 185, 187.

[2] Зелінський А.Ф. Кримінальна політика: за і проти. *Право України*. 1992. № 8. С.34–38; Голіна В. В. Кримінологічна політика в Україні: деякі теоретико-прикладні проблеми. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2008. № 2. С. 182–190; Голіна В. В., Лукашевич С. Ю. Кримінологічна політика держави: концептуальні положення та основні принципи її формування. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Вип. 16. Харків: Кроссроуд, 2008. С. 36–48.

[3] Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью. *Концептуальные основы*. Харків: Основа, 1994. С. 100–101.

[4] Чубинский М. П. Очерки уголовной политики: понятие, история и основные проблемы уголовной политики как составного элемента науки уголовного права: монография / сост. и вступ. ст. В. С. Овчинский. М.: ИНФРА-М, 2008. 433 с. С. 78.

змінюється. Інші вчені уявляють кримінологічну політику як систему, що припиняє зв'язки: а) формування і функціонування криміногенних процесів у суспільстві; б) між цими процесами і формуванням особистості; в) між особистістю й ситуацією вчинення злочину[1]. Інакше кажучи, це є загальносоціальне і спеціально-кримінологічне запобігання злочинності.

Наукові дослідження правових явищ, у тому числі й кримінологічних, їх розуміння неможливо без розробки філологічного інструментарію, без використання термінів, понять. Термінологічний інструментарій як науково-практичний орієнтир дозволяє отримати систематизовані знання про об'єктивно існуючі закономірності того чи іншого явища, процесу, що відбувається в суспільному житті, виявити їх ознаки, зовнішню та внутрішню форми. На їх важливість, значущість і корисність звертали увагу багато дослідників у галузі права[2].

Кримінологічна політика – це, передусім, один з напрямів внутрішньої політики держави. Вона зумовлена сукупністю економічних, політичних і соціальних умов розвитку суспільства[3].

Історичний досвід багатьох країн свідчить про необхідність ведення боротьби зі злочинністю у двох тісно пов'язаних між собою напрямах: по-перше, це застосування передбачених законом покарань до осіб, які вчинили злочин; по-друге, попередження суспільством і державою ще не вчинених, але ймовірно суспільно небезпечних проявів.

У резолюції ООН ідеться: «Жодне суспільство не може збагатитися за рахунок злочинності, тому основну мету політики боротьби зі злочинністю може визначити не повне її викорінювання, а утримання в якомога менших розмірах. Кожна

---

[1] Теоретические основы предупреждения преступности: учеб. пособие / Ю. М. Антонян, А. Э. Жалинский, В. К. Звирбуль, В. В. Клочков, и др.; отв. ред.: В. К. Звирбуль, В. В. Клочков, Г. М. Миньковский. М.: Юрид. лит., 1977. 256 с. С. 31.

[2] Бойко Ю. О. Деякі питання щодо уточнення понять «закон» і «законодавство» в контексті Конституції України. *Проблеми законності*. 2001. № 46. С. 13; Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4 вид., перер. і допов. Харків: Право, 2010. 456 с.; Хавронюк М. І. Дещо про сутність кримінального права (інакший погляд). *Юридичний вісник України*. 2013. 9–15 бер. URL: http://www.pravo.org.ua/2011-07-05-15-26-55/2011-07-22-11-16-35/1313-deshcho-pro-sutnist- kryminalnoho-prava-inakshyi-pohliad.html; Решняк М. Г. Понятие уголовного закона и его соотношение с понятиями уголовного законодательства и уголовного права. *Вестник Междунар. юрид. института*. 2012. № 2. URL: http://www.iuaj.net/node/1005.

[3] Туєв О. Кримінологічна політика і стратегії протидії рейдерству. *Публічне право*. 2012. № 4 (8). С. 185–190. С. 185.

країна-учасниця повинна прийняти раціональну й узгоджену політику боротьби зі злочинністю, спрямовану на її запобігання, включаючи соціальну превенцію (наприклад, завдяки соціально-економічній політиці, освіті, інформації), ситуаційну превенцію (наприклад, завдяки заходам щодо зменшення можливостей для вчинення правопорушень), індивідуалізацію кримінальних проявів. Під час розроблення політики боротьби зі злочинністю уряди повинні брати до уваги думку фахівців, безпосередньо зацікавлених у реалізації зазначеної політики, і запрошувати їх до спільної діяльності; водночас вони повинні виявляти думки вчених, зайнятих в інших галузях»[1].

Згідно з Указом Президента України від 27 жовтня 2009 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 вересня 2009 року "Про стан злочинності в державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним виявам та корупції"» (скасований Указом Президента України від 6 червня 2014 р.), діяльність держави з протидії злочинності не має належного наукового забезпечення, нові технології та методики розробляються повільно та безсистемно, а наявні розробки впроваджуються недостатньо активно. Унаслідок цього заходи у сфері боротьби зі злочинністю, що здійснюються правоохоронними органами, не мають консолідованого й системного характеру[2].

Дослідження кримінологічної політики слід починати з визначення етимології слова «політика». Політика – це мистецтво управління державою, у якому діяльність владних структур, партій, громадських об'єднань спрямована на досягнення цілей, визначених економічними відносинами, суспільним ладом. У зв'язку з цим, дослідження поняття «кримінологічна політика» слід проводити у взаємозв'язку із соціально-економічними та політико-правовими процесами, що відбуваються в суспільстві.

[1] Предупреждение преступности и методы и методы обращения с правонарушителями: резолюция ООН 150 С (VII), принятая Экономическим и Социальным Советом ООН 16 авг. 1948 г. / Официальный сайт Организации Объединенных Наций. URL: http://www.un.org/ru.

[2] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.09.2009 р. «Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинними виявам та корупції»: указ Президента України від 27.10.2009 р. № 870/2009 URL: http://www.zakon2..gov.ua/laws/show/870/2009; Про рішень Ради національної безпеки і оборони України від 28.04.2014 р. «Про скасування деяких рішень Ради національної безпеки і оборони України» та визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента України: указ Президента України від 06.06.2014 р. № 504/2014. URL: http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/504/2014/paran2#n2.

Зазначимо, що вперше в науковий обіг у юридичній літературі поняття «кримінологічна політика» було введено в 1970-х роках. У більш пізній час Г. А. Аванесов писав, що в сучасних умовах дедалі більше посилюється вплив кримінологічної політики на всі процеси боротьби зі злочинністю[1]. Надалі термін кримінологічна політика став активно використовуватися й іншими вченими-кримінологами. До них слід віднести професора М. М. Бабаєва, який присвятив перше дослідження кримінологічній політиці[2], у тому числі процесу її розвитку. На думку М. М. Бабаєва, «політика кримінології – це здійснювана на основі загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів цілеспрямована й науково обґрунтована діяльність державних органів і громадських організацій з виявлення чинників і механізмів злочинної поведінки, усунення з життя суспільства причин, що породжують злочини, виправлення та перевиховання осіб, що вчинили злочини»[3].

Відносно недавно термін став вживатись у кримінології, а точніше в теорії і практиці керованого державного запобігання злочинності. Це словосполучення дістало у вітчизняному й зарубіжному просторі назву «кримінологічна політика», на відміну від інших політик, у сфері протидії злочинності (кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та ін.). Отже, планомірна протидія злочинності з метою її поступового скорочення й витіснення з людського буття як далека перспектива пов'язується не стільки з кримінально-правовою, скільки з кримінологічною політикою запобігання злочинності[4].

Таким чином, проблема кримінологічної політики слугувала об'єктом дослідження й інших вчених. Однак, попри наукові доробки, їм не вдалося сформулювати єдине, чітке

---

[1] Аванесов Г. А. Криминология и специальная профилактика: учебник. М.: изд-во Акад. МВД СССР, 1980. 526 с. С. 123.

[2] Бабаев М. М. О соотношении уголовной и криминологической политики. *Проблемы социологии права*: сб. науч. тр / отв. ред. А.М. Яковлев. М.: изд-во Всесоюз. ин-та по изучению причин и разработок мер по предупреждению преступности, 1982. С. 5–16.

[3] Бабаев М. М. О соотношении уголовной и криминологической политики. *Проблемы социологии права*: сб. науч. тр / отв. ред. А.М. Яковлев. М.: изд-во Всесоюз. ин-та по изучению причин и разработок мер по предупреждению преступности, 1982. С. 5–16. С. 7.

[4] Правова доктрина України: учебник. У 5 т. Харків: Право, 2013 / Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Богатирьов та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 1240 с. С. 470.

визначення поняття «кримінологічна політика». Запропонована ними палітра визначень і напрямів її реалізації різноманітна. У першому випадку кримінологічну політику вважають стратегією кримінальної політики, а всі інші галузі – тактикою[1]. У другому випадку, кримінологічна політика виводитися за межі кримінальної політики і розглядається як самостійний кримінологічний напрям[2]. У третьому випадку кримінологічній політиці відводитися роль загального охоплення політики боротьби зі злочинністю, включаючи соціально-економічні та інші заходи з усунення в країні антигромадських явищ[3].

Кримінологічну політику можна вважати своєрідною ідеологією, під впливом якої, з одного боку, розробляються форми, завдання, зміст, принципи діяльності держави у сфері нерепресивного напряму боротьби зі злочинністю, а з іншого – використовується найбільш обґрунтована з соціально-політичних позицій наявна або розробляється відповідно до неї нова теорія запобігання злочинності[4].

Вона є не лише сукупністю запланованих заходів, а й, образно кажучи, ідеологічним генератором, який підвищує запобіжну «напругу» в суспільстві, формує в ньому соціальну толерантність і повагу до соціальних цінностей, нагромаджує так званий соціальний капітал (громадський порядок, безпека, довіра, чесність, віротерпимість та ін.). За словами професора М. М. Бабаєва, якщо кримінальна політика бореться зі злом, караючи за зло, то кримінологічна політика запроваджує добро, навчаючи добра[5].

«Кримінологічна політика – поняття ширше, ніж запобігання злочинності. Кримінологічна політика є своєрідною ідеологією, під впливом якої розробляються форми, завдання, зміст діяльності держави у сфері нерепресивного напряму боротьби зі злочинністю. Кримінологічна політика слугує як

[1] Панченко П. Н. Уголовная политика – основа законности борьбы с преступностью: учеб. пособие. Н. Новгород: Нижегород. ВШ МВД РСФСР, 1991. 102 с. С. 72.

[2] Комплексное изучение системы воздействия на преступность: методологические и теоретические основы / П. П. Осипов, И. А. Исмаилов, В. Б. Никитин и др.; под ред. П. П. Осипова. Л.: Ленинград. гос. ун-т им. А. А. Жданова, 1978. 150 с.

[3] Аванесов Г. А. Криминология и специальная профилактика: учебник. М.: изд-во Акад. МВД СССР, 1980. 526 с.

[4] Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с. С. 8.

[5] Бабаев М. М. О соотношении уголовной и криминологической политики. *Пробл. социологии уголовного права*: сб. науч. тр. М.: Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разработке мер предупреждения преступности. 1982. С. 12.

єдність державної концепції протидії злочинності, що виражається у відповідних директивних актах (законах, постановах, указах Президента України, програмах, планах); наукової кримінологічної теорії запобігання злочинам; особливого виду діяльності держави, її органів, громадськості, спрямованої на ефективну протидію злочинності як соціального явища та окремим її різновидам»[1].

І. М. Даньшин та А. Ф. Зелінський вважають, що «кримінологічна політика не передбачає видання й застосування кримінальних законів. Запобігання завжди має активний, наступальний характер, але орієнтується не на репресію, а на скорочення сфери застосування примусових заходів. Політика профілактики злочинів реалізується на основі кримінологічного прогнозування й планування з урахуванням соціальної та економічної ситуації, що постійно змінюється»[2].

В. В. Голіна зазначає, що «кримінологічна політика – це складова державної внутрішньої соціально-економічної політики, яка на основі Конституції України, теорії кримінології та інтегрованих нею знань визначає методологічні засади та шляхи, якими керується держава під час здійснення нерепресивної протидії злочинності та її виявам»[3].

Поряд із застосуванням терміна «кримінологічна політика», низка авторів використовують терміни «політика у сфері профілактики злочинів», «кримінологічна (профілактична політика)», «державна політика у сфері профілактики правопорушень» тощо.

Досліджуючи поняття політики у сфері профілактики злочинів, П. С. Дагель вважає, що вона визначає основні напрями, цілі й засоби діяльності державних органів і громадськості, спеціально спрямованих на попередження злочинів шляхом усунення причин і умов, які спричиняють, і здійснення попереджувально-виховного впливу на осіб, які схильні до їх вчинення. Вона виражається як в правових нормах,

[1] Правова система України: історія, стан та перспективи. У 5 т. / ред. кол. вид.: В. В. Сташис; Акад. прав. наук України. Харків: Право, 2008. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. 840 с. С. 261.

[2] Даньшин І. М., Зелінський А. Ф. Кримінальна політика: за і протии. *Право України*. 1992. № 8. С. 29–36. С. 34.

[3] Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с. С. 9.

які регулюють профілактичну діяльність, так і в практиці їх застосування[1].

П. Л. Фріс вказує, що «політика у сфері профілактики злочинів, яка базується на наукових знаннях про причини й умови, які сприяють злочинам, характеристику злочинності, особи злочинця й профілактику, є необхідною основою для успішної реалізації законотворчої, судової та пенітенціарної діяльності. Завдання зниження рівня злочинності може бути вирішене під час здійснення профілактичних заходів економічного, соціально-культурного, ідейно-виховного та іншого характеру. Виключення ж з політики у сфері боротьби зі злочинністю профілактичного напряму призведе до штучного звуження її можливостей, позбавить головного й найефективнішого засобу в боротьбі зі злочинністю»[2].

І. Б. Медицький підкреслює, що термін «кримінологічна (профілактична) політика» може бути трактований як розроблена Українською державою та здійснювана на підставі основоположних правових принципів стратегія і тактика виявлення, аналізу й оцінки причинного комплексу злочинності, розробка найбільш оптимальних напрямів з реалізації заходів, метою яких є досягнення позитивних зрушень у характеристиках злочинності, ліквідація або зниження потенціалу криміногенних факторів, що її детермінують[3].

Зокрема, П. М. Панченко вважає, що кримінологічна політика – це стратегія кримінальної політики, політика кримінологічного попередження, що спрямовує свою діяльність на всі види попередження, шляхом розробки власної системи попередження злочинів[4].

На думку М. П. Клейменова, кримінологічна політика – науково обґрунтована, яка відповідає міжнародним стандартам і вимогам законодавства, цілеспрямована та системна діяльність державних і муніципальних органів, політичних інститутів, суб'єктів підприємницької діяльності, громадських організацій,

[1] Дагель П. С. Проблемы советской уголовной политики: учеб. пособие. Владивосток: изд-во ДВГУ, 1983. 124 с. С. 83.

[2] Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. Київ: Атіка, 2005. 332 с. С. 191.

[3] Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2007. 222 с. С. 110.

[4] Панченко П. Н. Уголовная политика – основа законности борьбы с преступностью: учеб. пособие. Н. Новгород: Нижегород. ВШ МВД РСФСР, 1991. 102 с. С. 72.

релігійних об'єднань та громадян щодо скорочення злочинності й декриміналізації суспільних відносин соціальними і правовими засобами, забезпечення захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз кримінального характеру[1].

Е. Ф. Побєгайло кримінологічною політикою вважає політику в галузі попередження злочинів, що охоплює нормотворчість, визначальну спрямованість і шляхи реалізації кримінологічної профілактики антигромадських явищ, а також напрям практичного здійснення попереджувальної діяльності, управління цією практикою[2].

Водночас Д. А. Шестаков, досліджуючи кримінологічну політику, зазначив, що це обрання державою концепції подальшого проведення стратегії й тактики протидії злочинності, що охоплює два основні напрями: кримінально-правовий та власне кримінологічний[3].

Н. О. Лопашенко вважає, що під час вирішення питання про диференціюванні кримінологічної політики необхідно брати два поняття – «кримінологія» та «політика», об'єднавши які можливо сформулювати поняття кримінологічної політики, а саме: «кримінологічна політика держави полягає в запобіжному впливі на особистість злочинця, причини й умови злочинності»[4].

На думку В. І. Борисова, «кримінологічна політика – це складний комплекс нормативно-правових, загальних і спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на попередження злочинності й усунення її причин»[5].

---

[1] Клейменов М. П. Понятие и модели криминологической политики. *Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты*: материалы III Российского конгресса уголовного права (29–30 мая 2008 г.). М., 2008. 623 с. С. 395.

[2] Побегайло Э. Ф. Кризис современной российской уголовной политики. *Преступность и уголовное законодательство: реалии, тенденции, взаимовлияние* / Саратовская гос. академия права, Центр по изучению транснациональной преступности и коррупции при Американском ун-те, Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции. Саратов: Сателлит, 2004. С. 87–109. С. 87.

[3] Шестаков Д. А. Криминология. Новые подходы к преступлению и преступности. Криминогенные законы и криминологическое законодательство. *Противодействие преступности в изменяющемся мире*: учебник. СПб.: изд-во Асланова «Юридический центр пресс», 2006. 422 с.

[4] Лопашенко Н. А. Уголовная политика: монография. М.: Волтерс Клувер, 2009. 608 с.

[5] Борисов В. И. Место уголовно-правовой политики в системе направлений политики государства в сфере борьбы с преступностью. *Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты*: материалы

Слід зазначити, що під час дослідження кримінологічної політики низка вчених виокремлюють різні її види в контексті проблематики наукових пошуків. Так, В. С. Харламов кримінологічну політику правоохоронних органів пропонує розглядати як діяльність органів правопорядку з розроблення та реалізації державної політики й нормативно-правового регулювання протидії злочинності[1].

М. Ю. Воронін, досліджуючи проблеми захисту населення від наркотизації, кримінологічну політику розуміє як реалізацію захисту населення, що належить до групи ризику від наркотизації, поведінки суб'єктів, охорону об'єкта наркотизації, створення перешкод на шляху поширення наркотиків щодо такого об'єкта, застосування як спеціальних заходів, так і заходів соціального характеру[2].

Натомість В. І. Шульга кримінологічну політику розглядає крізь призму регіональної кримінологічної політики, як інструмент боротьби зі злочинністю, що дозволяє врахувати баланс інтересів держави й регіонів, сформулювати цілі, завдання і спрямованість регіональної кримінологічної політики[3]. Не ставлячи під сумнів висловлені точки зору щодо дефініції «кримінологічна політика» і не заперечуючи дискусії з цієї проблеми, зазначимо, що всі вони мають право на наукове існування. Водночас вважаємо за доцільне висловити власну позицію щодо **дефініції кримінологічної політики** (у вузькому розумінні), якою слід визнати комплекс політико-правових, соціально-економічних, законодавчих і урядових рішень, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів, а також боротьбу зі злочинністю.

Історія переконливо доводить, що у всі часи злочинний світ не вдавалося ні залякати, ні виправити покаранням. Тому політика у сфері боротьби зі злочинністю не може бути зведена лише до традиційного, запізнілого втручання кримінального правосуддя лише після вчиненого злочину. Тут потрібні

III Российского конгресса уголовного права. М, 2008. (29-30 мая 2008 г.). М., 2008. 623 с. С. 572.

[1] Харламов В. С. Криминологическая характеристика органов правопорядка в сфере семейных отношений. *Российской следователь*. 2012. № 11. С. 30–33. С. 33.

[2] Воронин М. Ю. О содержании и сущности понятия «наркотизация населения». *Научный портал МВД России*. 2008. № 4. С. 115–119. С. 118.

[3] Шульга В. И. Региональная криминологическая политика как инструмент борьбы с преступностью. *Предупреждение организованной и коррупционной преступности средствами различных отраслей права*: сб. матер. междунар. науч. практ. конф. (Москва, ИГП РАН, 2–3 нояб. 2002 г.). М.: Юристъ, 2002. С. 289–292. С. 289.

випереджуючі кроки, якими є кримінологічно-запобіжні заходи. Суспільство й держава, безперечно, більше зацікавлені в тому, щоб попередити злочин, не дати можливості йому здійснитися, ніж у застосуванні покарання до особи, яка довела його до кінця та спричинила шкоду суспільним відносинам. Заходи з попередження злочинів – більш дієві, раціональні й гуманні форми боротьби з ними, а отже, і більш доречні[1].

Як відомо, політика виражає функції держави з керівництва тією чи тією сферою суспільного життя. Кримінологічна політика – один з головних державних інструментів протидії злочинності, механізм гармонізації соціальних відносин. Вона існує в державі разом з іншими різновидами політики у сферах економіки, екології, демографії, міграції населення та ін. Кримінологічна політика як один з напрямів соціальної політики – це головний вектор політики протидії злочинності, яка перевтілюється в стратегію і тактику реалізації політики. Стратегія і тактика передбачають відповіді на два одвічні питання: що робити і як робити. На перше питання дає відповідь стратегія, на друге – тактика. Кримінальна політика є тією частиною політики протидії злочинності, яка розробляє основні завдання, принципи, напрями та цілі кримінально-правового впливу на злочинність, а також засоби їх досягнення, і виражається в директивних документах, нормах кримінального права, актах тлумачення норм і практики їх застосування[2].

Кримінологічна політика, як стверджує В. В. Голіна, є, образно кажучи, ідеологічним генератором, який підвищує «запобіжну напругу» в суспільстві, формує в ньому соціальну толерантність і повагу до соціальних цінностей, сприяє накопиченню в суспільних відносинах так званого соціального капіталу (публічний правопорядок, повага до особистості, довіра, чесність, порядність тощо)[3].

Коли йдеться про політику боротьби зі злочинністю як один з головних державних інструментів впливу, то вона не повинна розумітися дуже вузько і зводитися лише до заходів, передбачених кримінальним законодавством. Це складний

[1] Даньшин И. М. Общетеоретические проблемы криминологии: монографія. Харків: Прапор, 2005. 224 с. С. 149.

[2] Побегайло Э. Ф. Современная криминологическая ситуация и кризис уголовной политики. *Российский криминологический взгляд*. 2005. № 1. С. 25–36. С. 26.

[3] Голіна В, Колодяжний М. Кримінологічна політика України: сутність та передумови її формування. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/6199/1/Golina_Kolodygnuy_53.pdf

соціально-правовий феномен, у якому поєднуються теоретико-інформаційні й державно-управлінські елементи[1].

Визначаючи державну політику боротьби зі злочинністю без урахування кримінологічної складової, виключається можливість впливу на злочинність й іншими заходами, наприклад, соціально-економічного, ідеологічного, морально-психологічного та іншого характеру. Ця політика не лише охоплює всю систему органів державної влади, де особливе місце відводиться правоохоронним органам, діяльність яких заснована на законі, здійснюється правовими методами, спрямована на забезпечення безпеки кожної особи в суспільстві та подолання злочинності як негативного соціального явища, а й залежить від злагодженої роботи інших установ, підприємств, організацій[2].

Злочинність не може бути подолана лише зусиллями кримінально-правових заходів. Тому було б не зовсім правильним обмежувати зміст політики протидії злочинності і прив'язувати його до можливостей лише одного кримінального права.

Ми поділяємо думку С. М. Іншакова, згідно з якою, попри важливість права для забезпечення судової практики, у ньому прихована загроза відриву від соціальної проблематики. Правовий догматизм, замикаючись на власному світі формулювань і силогізмів, абстрагується від головних проблем: які соціальні завдання повинен вирішувати той або інший закон, чи вдасться закону вирішувати ці завдання, чи працює він взагалі, і якщо працює, то наскільки ефективно. Головна відмінна риса і суть кримінальної політики як теоретичної доктрини, так і напряму практичної діяльності полягає в нерозривній єдності політичного, правового й соціологічного напрямів[3].

У зв'язку з цим слід зупинитися на питанні співвідношення кримінальної та кримінологічної політики в галузі запобігання злочинам.

Кримінологічна наука має значні можливості щодо формування політики запобігання злочинам. Остання може бути

---

[1] Иншаков С. М. Парадигма криминологии и уголовная политика. *Российский криминологический взгляд*. 2009. № 3. С. 312–323. С. 312.

[2] Литвинов О. М. Нова кримінологічна парадигма і політика протидії злочинності. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6586/Nova%20kryminolohichna%20paradyhma%20i%20polityka%20protydii%20zlochynnosti_Lytvynov%20OM_2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y

[3] Иншаков С. М. Парадигма криминологии и уголовная политика. *Российский криминологический взгляд*. 2009. № 3. С. 312–323. С. 313.

ефективною лише за умови забезпечення взаємодії між добре налагодженою системою кримінально-правових і кримінологічних заходів. Кримінальний закон повинен своєчасно забезпечити криміналізацію діянь, які раніше не вважалися злочинами і з'явилися у зв'язку зі зміною ситуації. Те саме можна сказати про декриміналізацію діянь у нових реаліях. Щодо окремих видів злочинів варто також вирішити питання стосовно визначення або усунення (пеналізації і депеналізації) деяких видів кримінальних покарань, умов їх відбування.

Ефективність кримінально-правових заходів може бути досягнута лише в тому випадку, якщо вони реалізуються при добре збудованій системі кримінологічних заходів, що забезпечують профілактику (попередження), запобігання, припинення злочинів тощо. Одне лише кримінальне право з властивим йому каральним, репресивним методами ніколи не зможе розв'язати проблему злочинності[1].

Саме попередження злочинності – та основоположна ідея, яка дозволяє говорити про самостійне існування кримінологічної політики всередині державної політики протидії злочинності. Кримінально-правова та кримінально-виконавча політики займаються попередженням злочинів (не злочинності) специфічними методами, що мають переважно каральний зміст. Попередження злочинності не входить у їх завдання[2].

Кримінологічна політика представляє діяльність держави у сфері попередження злочинності. Кримінологічна політика може бути визначена як частина внутрішньої політики держави, стратегічна складова державної політики протидії злочинності, напрям діяльності держави у сфері охорони особи, суспільства і держави від злочинних посягань, що полягає в попереджувальному (застережливому) впливі на особу злочинця, причини й умови злочинності, у створенні системи ефективних попереджувальних заходів та ефективному управлінні цією системою[3].

Кримінологічна політика включає попередження об'єктивних і суб'єктивних чинників, що обумовлюють наявність

---

[1] Литвинов О. М. Нова кримінологічна парадигма і політика протидії злочинності. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6586/Nova%20kryminolohichna%20paradyhma%20i%20polityka%20protydii%20zlochynnosti_Lytvynov%20OM_2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y

[2] Там само. С. 95–101. С. 97.

[3] Лопашенко Н. А. Уголовная политика: монография. М.: Волтерс Клувер, 2009. 608 с. С. 70–71.

злочинності в суспільстві, усунення недоліків і упущень у системі профілактики, що склалася, нейтралізацію дії причин і умов, досягнення цілей у процесі виконання покарання, ресоціалізації осіб, звільнених із місць позбавлення волі.

Кримінологічна складова є нерозривною частиною політики протидії злочинності, що реалізовується через систему законів, спрямованих на боротьбу й профілактику злочинності та її різновидів.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що кримінологічна політика є стратегією політики боротьби зі злочинністю, а решта галузей – її тактикою.

Стратегія – найважливіша частина військової науки – мистецтво ведення великих операцій, кампаній і війни. Ставлячи перед собою завдання виграти війну загалом, військова стратегія визначає напрям основного удару з таким розрахунком, щоб вирішити наперед характер операцій на весь період війни.

Тактика – це частина стратегії, вона підпорядкована їй та обслуговує її; методи боротьби, що застосовуються для досягнення наміченої мети; тактика визначення шляху й засобів, форм і способів боротьби, що найбільш відповідні конкретній обстановці в цей момент і найвірніше забезпечують стратегічний успіх (військова справа).

Стосовно політики протидії злочинності доречно використовувати одночасно два напрями (стратегію і тактику) в боротьбі зі злочинністю – загальний (стосовно системи загалом) і спеціальний (стосовно окремих елементів). Причому в межах основних галузей, задіяних у реалізації цієї політики, можна не лише сформулювати першорядно важливі найближчі тактичні питання, а й намітити стратегічно вивірені тривалі завдання, що переслідують досягнення кінцевої мети[1].

Стратегія і тактика в боротьбі зі злочинністю повинні застосовуватися відносно діяльності всієї системи органів, безпосередньо задіяних у реалізації державної політики протидії злочинності. Важливо передбачити тактику вибору найбільш ефективних засобів і методів здійснення діяльності, без якої неможливо виробити дієву стратегію протидії. З огляду на це,

[1] Литвинов О. М. Нова кримінологічна парадигма і політика протидії злочинності. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6586/Nova%20kryminolohichna%20paradyhma%20i%20polityka%20protydii%20zlochynnosti_Lytvynov%20OM_2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y

відносити стратегію до всієї політики, а тактику – лише до її галузей не зовсім правильним.

Суть політики протидії злочинності полягає в системному аналізі заходів впливу на злочинність і в системній реалізації цих заходів. Причому соціологічна інформація (про злочинність, її причини, ефективність заходів впливу на неї) у цій системі відіграє одну з ключових ролей[1].

Послідовна реалізація політики протидії злочинності в соціальній практиці – завдання не з простих. Справа в тому, що на етапі реалізації виникає значна кількість як стихійних перешкод, так і свідомої протидії, що дуже яскраво простежується на прикладі вибудовування полярної антинаркотичної політики з протидії розповсюдженню наркотиків під час існування радянської влади та боротьби з наркозлочинністю на території України в сучасний період[2].

Стосовно кримінологічної політики доречно використовувати одночасно два напрями в організації та здійсненні – загальний (стосовно системи загалом) і спеціальний (стосовно окремих елементів). У межах основних галузей, задіяних у реалізації такої політики, можна не лише сформулювати першорядно важливі найближчі питання, а й намітити стратегічно вивірені довготривалі завдання, що переслідують досягнення кінцевої мети[3].

Зміст кримінологічної політики (окремого законодавчого акта чи складової загальної державної програми запобігання/ протидії злочинності) може бути різним, але необхідно дотримуватися певної структури тексту, що дозволить викласти основні положення, наміри влади, заходи й засоби досягнення цілей, ресурсне забезпечення, контролю, оцінки досягнутих результатів тощо[4].

Структуру розділів описової частини кримінологічної політики можна частково запозичити, наприклад, з Концепції. Обов'язковими розділами основ кримінологічної політики (якщо

---

[1] Там само.

[2] Литвинов О. М. Нова кримінологічна парадигма і політика протидії злочинності. *Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ*. 2011. № 2. С. 95–101. С. 98–99.

[3] Ступник Я. Про кримінологічну складову політики протидії наркозлочинності. URL: http://ua.z-pdf.ru/7yuridicheskie/932117-2-udk-343791-pro-kriminologichnu-skladovu-politiki-protidii-narkozlochinnosti-stupnik-kandidat-yuridichnih-nauk-docent-kafe.php

[4] Голіна В, Колодяжний М. Кримінологічна політика України: сутність та передумови її формування. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/6199/1/Golina_Kolodygnuy_53.pdf

вона створюється як окремий директивний законодавчий акт) мають бути такі: визначення проблеми, на вирішення якої спрямована кримінологічна політика; аналіз причин виникнення проблеми й обґрунтування необхідності прийняття цієї кримінологічної політики для її розв'язання; мета кримінологічної політики; визначення оптимального варіанта сформування проблеми на основі порівняльного аналізу запропонованих можливих варіантів; стратегії та методи досягнення поставлених цілей[1].

У понятійному апараті кримінології з'явилося таке поняття, як «стратегія». Стратегія – це засоби досягнення цілей, мистецтво ведення боротьби зі злочинністю або її окремими виявами, вибір вирішального напряму для досягнення заздалегідь накреслених цілей[2].

Стратегія в протидії злочинності повинна застосовуватись і до діяльності всієї системи органів, безпосередньо задіяних у реалізації кримінологічної політики. Важливо передбачити тактику вибору найбільш ефективних засобів і методів провадження діяльності, без якої неможливо виробити дієву стратегію протидії. Суть кримінологічної політики полягає в системному аналізі заходів впливу на злочинність і в системній реалізації цих заходів. Причому соціологічна інформація (про злочинність, її причини, ефективність заходів впливу на неї) у такій системі відіграє одну з чільних ролей[3]. Стрижнем кримінологічних стратегій є методи запобіжного впливу, якими розуміються науково сформульовані способи руйнівного запобіжного впливу на криміногенні явища (вони в теорії кримінології отримали назву об'єкти). Як зразок можна навести рекомендації VII Конгресу ООН із запобігання злочинності і поводження із правопорушниками (26 серпня – 6 вересня 1985 р., м. Мілан), у яких розрізняють два види стратегій: загальна та спеціальна. До першого належать: підвищення рівня життя (забезпечення відповідних житлових умов, харчування, зайнятість, пенсійне і соціальне забезпечення); надання належної освіти і виховання дітям; створення умов для конструктивного проведення вільного часу молодими людьми; підвищення

[1] Там само.

[2] Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы: монография / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. М.: Наука, 1990. 272 с. С. 13.

[3] Литвинов О. М. Нова кримінологічна парадигма і політика протидії злочинності. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6586/Nova%20kryminolohichna%20paradyhma%20i%20polityka%20protydii%20zlochynnosti_Lytvynov%20OM_2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y

можливості отримання роботи, професійної підготовки й освіти для безробітних молодих людей і молоді, для осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі та ін. По суті ці стратегії добре відомі. У вітчизняній кримінології ще за радянських часів вони отримали назву «загальносоціальні заходи запобігання злочинності». Загальносоціальне запобігання злочинності реалізує антикриміногенний потенціал суспільства загалом та всіх його інститутів. Другий, спеціальний вид, передбачає такі стратегії[1].

1. *Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів*. Провідна ідея цієї стратегії, на наш погляд, – це поєднання усвідомлення і навіть страху перед викриттям злочинних дій з утрудненням їх вчинення внаслідок наявності ефективних різних бар'єрів, захисних споруд, охорони, перешкод, конструкцій, приладів, застережень, погроз відповідальністю і покаранням, порад, усунення ускладнень у сфері документообігу, дозволів, налагоджування належного зв'язку з органами влади й управління, швидкості реагування органів охорони громадського порядку на факти можливих чи розпочатих кримінальних проявів, створення мережі адаптаційних і реінтеграційних центрів, притулків, суттєвого зниження рівня дитячої безпритульності, бродяжництва, жебрацтва, п'янства, наркоманії, проституції, а також тактового інформування громадян про динаміку криміногенної обстановки з метою зменшення їх віктимності, навчання населення дотримання правил безпечної поведінки та багато іншого. Ресурс цієї стратегії запобігання злочинності, спрямований на випередження виникнення кримінальної мотивації, обмеження, усунення виявів криміногенного потенціалу, а також захист матеріальних і духовних цінностей суспільства, використовується в країні дуже слабко. Але там, де окремі елементи цієї стратегії впроваджуються, є позитивні результати, про це свідчить світовий (США, Велика Британія, ФРН та ін.) і вітчизняний досвід (м. Вінниця, м. Донецьк)[2].

2. *Стратегія втручання під час кризових ситуацій*. Ресурс цієї стратегії можна розглядати у вузькому та широкому розумінні. У вузькому значенні стратегія розрахована на надання

[1] Голіна В, Колодяжний М. Кримінологічна політика України: сутність та передумови її формування. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/6199/1/Golina_Kolodygnuy_53.pdf

[2] Перелигіна Р. Кримінологія насильства осіб жіночої статі: дис… канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 210 с.

послуг екстреного характеру (поради за телефоном довіри, соціальна допомога, деітоксикація у випадках зловживання наркотичними речовинами чи звичайне фізіотерапевтичне лікування та ін.). У широкому значенні стратегія передбачає розв'язання міжособистих групових, етнічних, національних, сімейних та інших хронічних небезпечних конфліктів. Пріоритетними напрямами в цьому слід визначити: розвідувально-пошукову роботу в кримінальній сфері; отримання за допомогою оперативно-розшукових засобів відповідної інформації про злочинні, у тому числі терористичні структури, організовані злочинні угруповання, їх лідерів, технічне озброєння, об'єкти нападу, міжнародні зв'язки, канали фінансування тощо; розвідка у кримінальному середовищі з метою збирання інформації про підготовку вчинення масштабних і резонансних злочинів; створення спеціалізованих підрозділів протидії злочинним виявам, які за своїми можливостями, організаційною побудовою, оперативною реакцією на швидкозмінні ситуації у сфері злочинності могли б на рівних здійснювати боротьбу з нею; своєчасне виявлення і припинення небезпечних – різних за природою походження – конфліктів та ін. Зайво казати, що окремі блоки заходів розглядуваної стратегії в країні здійснюються. Однак теоретичних розробок її ресурсу в запобіганні злочинності, особливо в перспективі, немає[1].

3. *Залучення громадськості до запобігання злочинності*. Світова практика і вітчизняний досвід радянського періоду свідчать про потужний ресурс участі громадськості в запобіганні злочинності. Форми та глибина такої участі різні: від інтелектуальної до фізичної, які можна класифікувати як стихійну й організовану участь громадськості в боротьбі зі злочинністю. Перша форма участі – вияв довіри до влади і правоохоронних органів, результат переборювання страху перед злочинністю, солідарність у підтримці зусиль держави щодо наведення правопорядку в країні й непорушності загальнолюдських цінностей (мітинги підтримки, хода, «під наглядом сусідів», «зупини злочинця», участь у суспільних заходах та ін.). Другу форму участі можна класифікувати таким чином: а) громадські організації, функцією яких є вирішення (на рівні громади) суперечок, примирення ворогуючих сторін, медіація та ін.; б) громадські організації, що виконують як

[1] Голіна В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості). URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4268/1/Golina_193.pdf

інформаційну, так і силову фізичну функцію (патрулювання, «офісний патруль», запобігання ситуативній злочинності і делінквентності тощо); в) громадські організації, що виконують віктимологічні функції (наприклад, La Strada). Головне розумно сполучати громадську ініціативу з дотриманням законності, а тому участь громадськості в запобіганні злочинності має бути законодавчо врегульованою[1].

4. *Виховна й інформаційна робота серед населення*. Просвіта про безпеку та самозахист – нагальна і життєво необхідна проблема сучасності, оскільки вона стосується не лише окремої людини (легковажної, необачної, зайво довірливої, ризикової та ін.), а й цілого класу громадян (підприємців, бізнесменів, службовців, фермерів, пенсіонерів, безробітних, неповнолітніх, жінок тощо). Тому взагалі у країні повинна бути розгорнута широкомасштабна робота серед населення. Завданням цієї стратегії є також протидія кримінальній ідеології, подолання страху населення перед злочинністю, забезпечення «імунітету» суспільного організму до різних соціальних перекручень і злочинних виявів. Ця робота теж має бути організована й нормативно забезпечена.

5. *Стратегія віктимологічного запобігання*. Невід'ємною складовою кримінологічного запобігання злочинності є його віктимологічний аспект. З цієї тези випливає щонайменше три висновки: по-перше, усвідомлення суспільством і державою віктимологічного ресурсу в протидії злочинності, необхідність його використання, активізації та оптимізації; по-друге, віктимологічне запобігання злочинності базується на кримінологічних положеннях з певною специфікою; по-третє, кримінологічні стратегії запобігання злочинності обов'язково повинні мати потужний віктимологічний аспект. Об'єктами віктимологічного запобігання є такі соціально-психологічні і навіть генетичні явища, як віктимність і віктимізація. Ці явища виступають, так би мовити, «тіньовим співучасником» злочинності та її виявів. Зрозуміло, що віктимологія як запобіжний ресурс здатна притаманними їй заходами вкорінювати у свідомість населення знання віктимологічного характеру про особисту безпеку (суб'єктивний ресурс), надавати рекомендації щодо послаблення процесу віктимізації в країні і оптимізації зазначених ресурсів (об'єктивний ресурс). Особливістю віктимології як ресурсу влади є можливість

[1] Там само.

досягнення позитивного результату при єдності об'єктивного і суб'єктивного її ресурсу та паралельному здійсненні заходів запобігання злочинності. Упровадження зазначених ресурсів – достатньо складна за обсягом, професіоналізмом і ресурсним забезпеченням робота. Правоохоронні органи, на які розраховує влада, нездатні охопити, як уже зауважувалося, всю багатогранність, тонкощі, винахідливість у вирішенні окреслених питань з віктимології[1].

На думку В. В. Лунєєва, відставання соціально-правового контролю над злочинністю від її якісно-кількісних змін було би точніше йменувати тенденцією у сфері злочинності, оскільки вона виходить за межі цього явища до інших кримінологічних аспектів та інтегрує в собі низку складових, різних за соціальними характеристиками, як негативних (ослаблення боротьби через нерівність сил злочинності і правоохоронних органів), так і позитивних (гуманізація, демократизація і легітимізація цієї боротьби). У системі «злочинність – боротьба з нею» злочинність є первинною[2].

У сучасних умовах державі необхідна реалістична політика протидії злочинності, яка повинна бути науково обґрунтованою, розробленою фахівцями лише після обговорення, має містити основні концептуальні та програмні документи. У межах її відбувається реалізація реформування системи правоохоронних органів, проведення судової реформи, формування ювенальної юстиції, робота з криміналізації і декриміналізації суспільно небезпечних діянь. Нині, наприклад, доречно розглядати необхідність визначення державної кримінальної політики з попередження та боротьби зі злочинністю неповнолітніх і молоді, жіночою, професійною, організованою, необережною, вуличною,

[1] Голіна В. В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості). *Вісник Нац. акад. правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 197–199; Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.; Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінолого-віктимологічна парадигма: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.; Варчук Т. В. Виктимологическое моделирование в криминологии и практике предупреждения преступности: монография. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. 239 с.; Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 522 с.; Франк Л. В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии: монография. Душанбе: Ирфон, 1977. 235 с.; Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы): монография. Одесса, 2000. 336 с.; Ривман Д. В., Устинов В. С. Виктимология: учебник. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. 332 с.

[2] Лунеев В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции: учебник. 2 изд. М.: Волтерс Клувер, 2005. 912 с. С. 65.

корисливою, корупційною злочинністю та іншими формами й категоріями злочинів[1].

Відсутність національної стратегії протидії злочинності є однією з причин, що зумовлює негативні тенденції в існуванні, поширенні та відтворенні окремих видів злочинів на транснаціональному, загальнодержавному й регіональному рівнях. Водночас заходи щодо протидії злочинності задекларовано в низці державних цільових програм.

У вітчизняній юридичній і політичній літературі термін «джерело політики» згадується вкрай рідко, без конкретизації сутнісних ознак. Як свідчить контекстуальний аналіз відповідних теоретичних положень, джерела державної політики здебільшого ототожнюються з джерелами права. З цим погодитися складно.

Із джерел державної політики суб'єкти правозастосування мають черпати інформацію про спрямування генеральної політичної лінії та фундаментальні засади своєї діяльності. Зокрема, представники зарубіжної науки досягли помітного прогресу в цьому напрямі досліджень. Зазначений прогрес полягає не в остаточному вирішенні питання про сутність джерел державної політики (з цього приводу російський правничий загал не має консолідованої думки), а в його теоретичному осмисленні. Проблематику джерел державної політики розглядають з різних політичних, правових і філософських позицій. На цьому ґрунті формуються різноманітні (іноді цілком контрадикторні) підходи, теорії, концепції. Але навіть наявну розбіжність думок слід вважати значним кроком уперед.

Аналіз поглядів зазначених учених дає змогу виокремити чотири концептуальні підходи до розуміння джерел державної політики: легістський, політико-правовий, економіко-політичний і суспільно-політичний.

У межах легістського підходу джерелом державної політики вважають нормативно-правову форму її вираження. Суть цієї концепції втілює лаконічний вислів М. Ф. Зам'ятіна: «Джерелом державної політики є нормативно-правовий акт, причому не будь-який, а лише той, що: а) відображає певні політичні аспекти; б) має належний рівень юридичної сили»[2]. Розвиваючи цю думку, деякі автори обмежують коло джерел

[1] Ступник Я. Про кримінологічну складову політики протидії наркозлочинності. URL: http://ua.z-pdf.ru/7yuridicheskie/932117-2-udk-343791-pro-kriminologichnu-skladovu-politiki-protidii-narkozlochinnosti-stupnik-kandidat-yuridichnih-nauk-docent-kafe.php

[2] Замятин Н. Ф. Отраслевая политика государства. Казань: Альфа-пресс, 1992. 226 с. С. 67.

державної політики Конституцією, законами, підзаконними нормативними актами Президента, Уряду, керівництва центральних органів державної влади[1].

З позицій прибічників політико-правового підходу, джерелами державної політики є не лише правові, а й політичні акти (декларації, заяви, звернення, виступи, послання тощо)[2]. Деякі вчені відносить до джерел державної політики програмні документи політичних партій і кандидатів на виборні посади, безвідносно до того, чи репрезентовані вони в органах державної влади[3]. Інші доводять, що політика як квінтесенція державної волі може формуватися лише суб'єктами, інтегрованими в систему державного управління[4]. Дехто вважає альтернативними джерелами галузевої політики «показові» судові процеси та засоби масової інформації[5], а дехто – політичні лозунги[6].

Економіко-політична концепція джерел державної політики ґрунтується на засадах марксистської теорії економічного детермінізму. Згідно з останньою, саме виробничі (економічні) відносини є «... реальним базисом, на якому зведена юридична й політична надбудова суспільства»[7] та «... основою соціального буття, втілюваною в конкретних політико-правових формах і течіях суспільної думки»[8]. Філософське уявлення про економічну детермінованість усіх сфер суспільного життя (зокрема,

[1] Арутюнова С. П. Основы государственной политики здравоохранения. *Вопросы реформирования государственной системы здравоохранения*: сб. науч. тр. Махачкала: изд-во ДГМА, 1994. С. 141–145. С. 142.

[2] Сулакшин С. С. Государственная политика, её источники и основания – вещи вполне конкретные. *Проблемы современного государственного управления в России*: материалы постоянно действующего научного семинара / под. ред. В. И. Якунина. 2007. Вып. № 5 (10). С. 114–116. С. 114–115.

[3] Погорелко М. Ю. Нормативно-политические и нормативно-правовые источники и основания государственных политик. *Проблемы современного государственного управления в России*: материалы постоянно действующего научного семинара / под. ред. В. И. Якунина. 2008. Вып. № 3 (17). С. 16–46. С. 17.

[4] Якунин В. И. Политико-правовые источники и основания формирования и реализации государственных политик в России. *Труды Центра проблемного анализа и государственно-управленческого проєктирования*. 2006. Вып. № 7. С. 1–33. С. 4.

[5] Третьяков А. В. Источники уголовно-правовой политики. *Криминологический журнал Байкальского гос. ун-та экономики и права*. 2008. № 1. С. 44–46. С. 46.

[6] Проблемы современного государственного управления в России: материалы постоянно действующего научного семинара / под. ред. В. И. Якунина. 2008. Вып. № 3 (17). 112 с. С. 50.

[7] Маркс К. К критике политической экономии. *Избранные произведения*. В 3 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. М.: Политиздат, 1986. Т. 1. 635 с. С. 536.

[8] Ленин В. И. Полное собрание сочинений. В 55 т. М.: изд-во полит. лит., 1971. Т. 1. 663 с. С. 429–430.

політичної, правової, духовної, культурної) суттєво відобразилося на світогляді тих правників, які вважають економіку «...найважливішим джерелом політики, позаяк остання не має власної основи... і черпає свою силу з економічних протиріч та інтересів»[1].

Ще далі в пошуках витоків державної політики заглибилися апологети суспільно-політичного підходу. Вони керуються сакраментальним постулатом про неможливість існування базису (економіки) та надбудови (політики, права, культури) за межами суспільства, а також з конституційного принципу народовладдя.

Ми підтримуємо той підхід, за яким реальними носіями інформації про зміст державної політики є не лише нормативно-правові, а й політичні документи: послання, звернення, програми, виступи, доповіді тощо. Цей безперечний факт остаточно підтверджує слушність політико-правового концепту джерел державної політики, на якому акцентує увагу Т. О. Гуржій[2].

Не всі правові та політичні документи слугують джерелами державної політики. Значна частина правових актів позбавлена політичного змісту. Водночас не кожен політичний акт приймають (проголошують, здійснюють) від імені держави. У зв'язку з цим, постає необхідність у чіткому окресленні кола документів, які є або принаймні можуть бути виразниками державно-політичної волі та, як наслідок, слугувати джерельною базою державної політики.

Чільне місце в ієрархії зазначених документів посідають Конституція України як ціннісний базис і правова основа державно-політичної діяльності, а також закони України як основна форма правового регулювання найважливіших відносин у суспільстві. До джерел державної політики належать також міжнародні договори України, постанови Верховної Ради України, правові акти Президента України, Уряду, центральних органів державного управління. За низкою ознак до цього переліку можна віднести рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів.

Питання про те, чи є джерелом державної політики в Україні нормативно-правові акти місцевих органів влади, переважна більшість правників не визначають. На наш погляд,

[1] Нигматулин Н. О. Взаимодействие экономики и политики. *Наука. Политика. Предпринимательство*. 2001. № 1–2 (7-8). С. 37–45. С. 43.

[2] Гуржій Т. О. Актуальні питання законодавчого забезпечення реалізації державної політики в сфері безпеки дорожнього руху. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 111–121. С. 112.

багато рішень місцевої влади приймають не просто на підставі, а й у розвиток чинного законодавства. Нерідко в їх змісті дослівно відтворюють концептуальні засади державної політики у сфері науки в Україні, сформульовані в законах і правових актах загальнодержавної дії. Це дає підстави розглядати їх як факультативне джерело інформації про зміст державної політики в країні.

Суто політичними джерелами, на думку Т. О. Гуржія, слід вважати документи (заяви, звернення, декларації, виступи, послання, платформи), які виражають політичні наміри та зобов'язання вищих посадових осіб, органів державної влади, а також політичних сил, представлених у їх складі[1]. Деякі дослідники шукають витоки державної політики в програмних документах громадських об'єднань або персоналій, не інтегрованих у систему державної влади: політичних партій, кандидатів на виборні посади, публічних осіб[2]. Погодитися з цим підходом складно, оскільки названі документи не втілюють державної волі, позбавлені реального правового та організаційного забезпечення.

Такою є загальна конкретизація системи джерельної бази державної політики в країні. Питання ідентифікації джерел державної політики досі залишається на узбіччі магістральних шляхів наукового пошуку. У вітчизняній юридичній і політичній літературі термін «джерело політики» згадується вкрай рідко, та й то – без конкретизації сутнісних ознак. Причому, як свідчить контекстуальний аналіз відповідних теоретичних положень, джерела державної політики здебільшого ототожнюються з джерелами права. З подібною постановкою питання погодитися важко, власне, як і примиритися з явною недооцінкою його актуальності. Тому видається за необхідне виділити чотири концептуальні підходи до розуміння джерел державної політики:

– легістський (Конституція, закони і підзаконні акти);

– політико-правовий (декларації, заяви, звернення, виступи, послання);

– економіко-політичний (економіка);

– суспільно-політичний (народ).

[1] Гуржій Т. О. Актуальні питання законодавчого забезпечення реалізації державної політики в сфері безпеки дорожнього руху. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 111–121. С. 115.

[2] Якунин В. И. Политико-правовые источники и основания формирования и реализации государственных политик в России. *Труды Центра проблемного анализа и государственно-управленческого проєктирования*. 2006. Вып. № 7. С. 1–33. С. 20.

Установити переваги певної кримінологічної концепції джерел державної політики можна лише шляхом досягнення наукової домовленості, заснованої на добровільній згоді всіх дослідників окресленої проблематики. Причому методологічний аспект питання повинен відійти на задній план – в основу наукового компромісу мають покладатися міркування практичної доцільності. Джерелами державної політики пропонуємо вважати систему правових і політичних документів, котрі відображають зміст політики держави[1].

Тому, на нашу думку, до джерел кримінологічної політики України належать:

1. Конституція України як висхідний правовий регулютор відносин у сфері запобігання злочинам. Вона визначає загальні напрями всієї державної політики та функціонування системи державної влади: організацію та здійснення правосуддя (розділ VIII), контрольно-наглядової діяльності (розділ VII), повноваження органів влади та взаємовідносини між ними (розділи IV–VI). Водночас вона містить орієнтири соціальної справедливості, прерогативи прав людини та громадянина, їх захисту від обмежень, порушень і протиправних посягань тощо[2].

Конституція України у формі основних засад визначила курс держави та її правову політику, спрямовану на запобігання злочинам. У цьому й полягають вихідні конституційні передумови попереджувальної спрямованості діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. Саме тому Конституція України становить вихідні підвалини й основні джерела розробки та прийняття відповідних законодавчих і підзаконних актів (державних програм, указів Президента України тощо).

2. Міжнародні договори, ратифіковані або згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 9 Конституції України). З цього приводу В. М. Іщенко зауважує, що «інкорпорація в українське законодавство міжнародного договору, що містить інші положення, ніж чинна Конституція, загалом можлива, проте лише за умови, що попередньо в

[1] Загурський О. Джерела кримінально-процесуальної політики України. URL: http://www.pravnuk.info/urukrain/1352-dzherela-kriminalno-procesualno-politiki-ukrani.html

[2] Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (дата звернення: 01.03.2020).

Конституцію будуть внесені відповідні зміни (ч. 2 ст. 9 Конституції України)»[1].

О. М. Дроздов вважає, що «як елемент правової системи вони не повинні суперечити Конституції. Водночас під час регулювання міжнародних відносин вони мають посідати пріоритетне місце щодо будь-якого закону держави, крім Конституції»[2].

До міжнародно-правових актів, що регулюють сферу кримінологічної політики, належать: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.) та ін.

3. Закони України, що посідають першочергове місце в системі джерел кримінологічної політики. Вважаємо доцільним розробити класифікацію зазначених актів за деякими критеріями структурно-діяльнісного характеру, поділивши їх на п'ять окремих груп:

а) *закони, що визначають статус суб'єктів правоохоронної діяльності, на яких покладено обов'язки запобігання злочинам*. Передусім до цієї групи необхідно віднести Закон України «Про Національну поліцію»[3]. Цим законом запобігання правопорушенням і їх припинення віднесене до числа основних завдань поліції як правоохоронного органу (ст. 2), які визнаються загальними й обов'язковими до виконання працівниками всіх структурних підрозділів і органів, незалежно від напрямів виконуваної роботи, повноважень та безпосередніх обов'язків, покладених на них. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»[4], відносячи, серед іншого, до головних завдань оперативно-розшукової діяльності пошук і фіксацію фактичних даних про злочинні діяння окремих осіб та груп, з метою їх припинення та в інтересах кримінального судочинства

[1] Іщенко В. М. Джерела (форми) кримінально-процесуального права. *Право і безпека*. 2002. № 3. С. 44.

[2] Дроздов О. М. До проблем визначення множинності джерел кримінального права України. *Юридичний журнал*. 2007. № 6. С. 81.

[3] Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19. (Дата звернення: 02.03.2020).

[4] Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. Дата оновлення: 02.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12. (Дата звернення: 02.03.2020).

(ст. 1), заклав водночас чіткі правові засади щодо реалізації оперативними підрозділами, у тому числі Національної поліції України, функції запобігання злочинам;

б) *кодифіковані законодавчі акти*. До цієї групи по-перше необхідно віднести Кримінальний кодекс України[1], у ст. 1 якого запобігання злочинам уперше в історії вітчизняного кримінального законодавства віднесено до одного з основних завдань цього кодексу, у чому, насамперед, закріплюється відповідна державна кримінально-правова політика;

в) *закони, що регулюють запобігання окремим видам злочинів та правопорушень*. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»[2], ст. 1 якого першим з переліку його основних завдань визначає «створення загальних правових і організаційних засад у сфері боротьби з організованою злочинністю, сприяння її попередженню та ліквідації». Закон України «Про запобігання корупції»[3] визначає правові й організаційні засади запобігання корупції, виявлення та припинення її проявів, поновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення наслідків корупційних діянь. Законом передбачені спеціальні повноваження Національного агентства з питань запобігання корупції та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямовані на запобігання корупції;

д) *закони, що регламентують правовий запобіжний вплив на певні категорії осіб*. До цієї групи належить, наприклад, Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»[4]. У ст. 1 цього Закону вводиться поняття «соціальний патронаж» – допомога звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних,

[1] Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2341-14?lang=uk. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30..06.1993 р. № 3341-XII. Дата оновлення: 05.01.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18. (Дата звернення: 02.03.2020).

[4] Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. Дата оновлення: 20.01.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17. (Дата звернення: 02.03.2020).

психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на їх соціальну адаптацію; «Про пробацію»[1] – метою якої є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень і забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності;

ж) *закони, що регламентують громадський контроль за правоохоронною діяльністю та участь громадськості в запобіганні злочинам*, наприклад Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону»[2] у ст. 1 визначає, що громадяни України мають право створювати громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку та державного кордону, сприяння правоохоронним та іншим органам у запобіганні та припиненні адміністративних правопорушень, злочинів, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань тощо. Відповідно, до основних завдань громадських формувань віднесено надання допомоги органам поліції у забезпеченні публічного порядку та безпеки, запобіганні адміністративним проступкам і злочинам тощо (ст. 9, 13). Окрім того, до прав громадських формувань належить ведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, схильними до вчинення адміністративних правопорушень і злочинів (ст. 10).

4. Рішення Конституційного Суду України. На думку Н. В. Малярчук, «рішення Конституційного Суду України являють собою самостійне джерело права, що має нормативно-інтерпретаційну природу. Конституційний Суд України здійснює функцію правотворчості, зокрема у кримінальній формі. Причому фактична зміна кримінального регулювання відбувається саме на підставі судового рішення органу конституційного правосуддя, а не внаслідок подальшого рішення законодавця»[3].

5. Підзаконні акти. На думку С. С. Алексєєва, «підзаконний акт – це нормативний юридичний акт компетентного органу, що

[1] Про пробацію: Закон Украины від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III. Дата оновлення: 04.11.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Малярчук Н. В. Рішення Конституційного Суду України: правова природа і кримінально-процесуальне значення. *Держава і право*. Вип. 42. С. 596–598.

заснований на законі й не суперечить йому»[1]. Ми не погоджуємося з твердженням В. М. Іщенка про те, «що головною особливістю підзаконних актів є те, що вони не мають суперечити кримінальному закону чи коректувати його, повинні видаватися керівниками міністерств або відомств у межах наданих їм повноважень»[2]. Адже до суб'єктів, які видають підзаконні акти, слід віднести Президента України, Кабінет Міністрів України.

6. Постанови Пленуму Верховного Суду України. З огляду на значне звуження повноважень Верховного Суду, виникає закономірне питання щодо долі постанов Пленуму ВСУ, прийнятих до ухвалення нового Закону «Про судоустрій і статус суддів». Для правової системи України така ситуація є прецедентом, оскільки практика попередніх років напрацювала лише механізм збереження юридичної сили за відповідними постановами Пленуму Верховного Суду України при зміні чинного законодавства, якої вони стосуються.

Позбавлення ВСУ повноважень з узагальнення судової практики може призвести до створення абсолютно різної практики застосування одних і тих самих положень законодавства судами різної спеціалізації.

На сьогодні момент вирішувати питання дії постанов Пленуму Верховного Суду України фактично нікому. Верховний Суд буде позбавлений відповідних повноважень, а повноваження вищих спеціалізованих судів так далеко не поширюються. Можна прогнозувати, що принаймні на перших етапах постанови Пленуму Верховного Суду України без втрати чинності де-юре будуть поступово вибувати з правового вживання де-факто залежно від прийняття з відповідних питань постанов пленумів вищих спеціалізованих судів. Зрозуміло, що це збільшить плутанину у вітчизняному правовому полі, від чого постраждають передусім учасники судових процесів[3].

7. Рішення Європейського суду з прав людини. О. М. Дроздов вважає, що «нині на загальноєвропейському рівні захист на підставі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод надає Європейський суд з прав людини. Цілком очевидно, що рішення Євросуду повинні мати певні

[1] Алексеев С. С. Проблемы теории государства и права. М., 1987. 448 с. С. 59.

[2] Іщенко В. М. Джерела (форми) кримінально-процесуального права. *Право і безпека*. 2002. № 3. С. 44.

[3] Судова реформа: що погіршать запропоновані покращення. URL: http://www.news.ligazakon.Ua/news/2010/8/18/28865.htm.

правові наслідки для формування національного кримінологічного законодавства»[1]. Норми Конвенції діють у тому вигляді, як вони тлумачаться Європейським судом, тому правові позиції Суду, а також створена ним система автономних правових понять, як результат тлумачення Конвенції, мають принципове значення для правильного їх розуміння[2].

Таким чином, **джерела кримінологічної політики** – це форма вираження (закріплення) політико-правових, соціально-економічних, законодавчих і урядових рішень (заходів), спрямованих на виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів, а також боротьбу зі злочинністю тієї чи іншої держави. Саме в джерелах кримінологічної політики декларуються мета, завдання та напрями кримінологічної політики держави, основні принципи її реалізації, визначаються пріоритети у сфері боротьби зі злочинністю.

Нормативно-правової бази розробки, прийняття й реалізації саме державних програм запобігання та протидії злочинності в Україні фактично до 2004 року не було. У кримінологічній літературі за радянських часів пропонувалися міркування й концептуальні моделі стосовно основних положень, структури, змісту заходів тощо таких програм[3]. Актуальність державного програмування боротьби зі злочинністю змушувала практику йти шляхом «спроб і помилок», а то й запозичення досвіду їх розробки у деяких держав (наприклад, у США). Тому державні програми у цій сфері, започатковані в Україні з 1993 р., мали різні назви, преамбули, підрозділи, спрямованість, зміст. Заходи були розраховані на різні строки, затверджувалися і контролювалися різними державними суб'єктами та ін.

[1] Дроздов О. М. Роль Європейського Суду з прав людини в розвитку кримінально-процесуального законодавства. Матеріали наукових семінарів та круглих столів, проведених Національною академією України імені Ярослава Мудрого спільно з АПрН України в рамках Фестивалю науки (15–16 травня 2007 р., м. Харків). Х., 2007. С. 196.

[2] Капліна О. В. Проблеми удосконалення кримінально-процесуального законодавства з урахуванням правотлумачної практики Європейського Суду з прав людини. Матеріали наукових семінарів та круглих столів, проведених Національною академією України імені Ярослава Мудрого спільно з АПрН України в рамках Фестивалю науки (15–16 травня 2007 р., м. Харків). Х., 2007. С. 46.

[3] Аванесов Г. А. Теория и методология криминологического прогнозирования: монография. М.: Юрид. лит., 1972. 334 с.; Теоретические основы предупреждения преступности / отв. ред. В. К. Звирбуль, В. В. Клочков, Г. М. Миньковский. М.: Юрид. лит., 1977. 256 с.; Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы монография. М.: Наука, 1990. 272 с.

Перша програма мала назву «Державна програма боротьби зі злочинністю». Її було прийнято Законом України від 25 червня 1993 р. строком на три роки (у подальшому Програма). У преамбулі цієї Програми підкреслювалось, що гострота криміногенної обстановки в країні вимагає вжиття комплексних заходів з боку держави, що мали б забезпечити її стабілізацію у найближчі три роки. Пріоритетна увага за цих умов мала бути надана питанням правового забезпечення правоохоронної діяльності, удосконаленню системи запобігання правопорушенням, посиленню боротьби з організованою злочинністю, забезпеченню охорони громадського порядку та громадської безпеки.

Загалом слід позитивно оцінити Закон України «Про Державну програму боротьби зі злочинністю» як перший такий документ за всю історію України, котрий став прообразом інших подібних документів. Необхідно також відмітити, що його прийняття – це вагомий внесок у розвиток кримінологічної політики нашої держави. Програма передбачала комплексний підхід до боротьби зі злочинністю[1].

Двадцять восьмого червня 1996 р. прийнято Конституцію України[2], згідно зі ст. 116 якої Кабінет Міністрів України «розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку» (п. 4), а також «здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю» (п. 7). Відповідно до ст. 117 Конституції України КМУ в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання. Виходить, що і програми, і заходи боротьби зі злочинністю та забезпечення правопорядку – це прерогатива Кабміну України. Проте в ст. 92 Основного Закону встановлено, що виключно законами України визначаються, зокрема, основи національної безпеки, організація Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку (п. 17).

Таким чином, існувала (та існує) певна законодавча термінологічна невизначеність: «здійснює заходи щодо

[1] Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Сучасна нормативно-правова база та практика державного програмування протидії злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2011. Вип. 21. С. 46–59. С. 46.

[2] Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (Дата звернення: 02.03.2020).

забезпечення громадського порядку, боротьби зі злочинністю» – компетенція Кабміну України; «виключно законами України визначаються основи «забезпечення громадського порядку» – компетенція Верховної Ради України. Чинна на той час перша Програма боротьби зі злочинністю була затверджена саме Верховною Радою України. До компетенції Президента України затвердження державних програм боротьби зі злочинністю не входило. Проте 17 вересня 1996 р. Указом Президента України була затверджена друга програма. Вона мала іншу назву: «Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки»[1], контроль за виконанням якої покладався на КМУ та на – нині ліквідований – Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України.

23 березня 2000 року було прийнято Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»[2]. Цим Законом встановлювався загальний порядок розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного й соціального розвитку, а також права та відповідальність учасників державного прогнозування і розроблення програм економічного та соціального розвитку України.

Зазначеним Законом, передусім, визначався загальний порядок прогнозування та розроблення державних економічних програм з метою обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень органами законодавчої та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів. Закон, таким чином, започаткував наукове обґрунтування передбачених напрямів розвитку країни, окремих адміністративно-територіальних одиниць тощо. Крім того, він слугував взірцем для наступних нормативно-правових актів, що конкретизували загальний порядок розроблення, затвердження та реалізації програмних документів.

[1] Про Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996–2000 рр.: Указ Президента України від 17.09.1996 р. № 837/96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/96.

[2] Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000 № 1602-III. Дата оновлення: 02.12.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14. (Дата звернення: 02.03.2020).

Однак цим законом безпосередньо не регламентувались розробка, затвердження та виконання державних цільових програм боротьби зі злочинністю.

Тому і третя програма з назвою «Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 роки»[1] також була затверджена Указом Президента України від 25 грудня 2000 року, у якій контроль щодо процесу її виконання був покладений на КМУ.

Законом України «Про державні цільові програми»[2], прийнятим 18 березня 2004 року, визначено основні засади розроблення, затвердження та виконання державних цільових програм.

Відомо, що для боротьби зі злочинністю недостатньо одних лише заходів кримінально-правового впливу і правоохоронної діяльності. За всієї важливості вдосконалення та реформування останніх очевидно, що вони мають обмежений характер, бо не впливають на корінні криміногенні явища й процеси, що її породжують. Виникло (ще з давніх часів) розуміння, що для більш-менш ефективної боротьби зі злочинністю потрібні, крім кримінально-правових, інші – запобіжні заходи, тобто заходи, спрямовані на вдосконалення та реформування у сфері суспільних відносин з метою поступового витіснення різноманітних за природою походження та полем дії криміногенних явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві та які породжують або сприяють нарощуванню криміногенного потенціалу в суспільстві та його виявам у вигляді злочинів – загальносоціальне запобігання[3].

Отже, головна роль у поступовому витісненні та усуненні причин і умов негативних явищ взагалі (наприклад, бездоглядність дітей, насильство в сім'ї, алкоголізм, наркоманія, проституція, конфліктність, соціальні протиріччя, бідність, небезпечне майнове розшарування людей та ін.) і злочинності зокрема належить насамперед комплексу перспективних

[1] Про Комплексну програму профілактики злочинності на 2001–2005 роки: Указ Президента України від 25.12.2000 р. № 1376/2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1376/2000. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004 р. № 1621-IV. Дата оновлення: 12.10.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Голіна В, Колодяжний М. Кримінологічна політика України: сутність та передумови її формування. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/6199/1/Golina_Kolodygnuy_53.pdf

різнопланових заходів, тобто загальносоціальному запобіганню злочинності[1].

Загальносоціальне запобігання злочинності є, таким чином, найважливішою і невід'ємною складовою соціальної політики, соціальною реакцією держави і суспільства на злочинність, як соціальне явище. Суспільство та його представники у законодавчих і центральних органах влади та управління повинні зрозуміти важливі положення кримінологічної політики, що державна цільова програма запобігання злочинності є складовою системи державного планування та соціального розвитку[1] і повинна бути віднесена до загальнодержавних програм соціального розвитку України (ч. 3 ст. 1 Закону України «Про державні цільові програми»), а не до «інших» державних цільових програм. Зміна класифікаційного статусу такої програми тягне суттєві нормативні й соціальні наслідки – програми стануть Законом України і матимуть його силу. І тоді ініціатором розроблення концепції державної цільової програми запобігання злочинності і її виконавцем стане КМУ, що підвищить його відповідальність за виконання запланованих заходів перед Верховною Радою України[2].

Відповідно до приписів Закону України «Про державні цільові програми» від 18 березня 2004 р. і постанови КМУ «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм» від 31 січня 2007 р. розроблена і затверджена 30 грудня 2006 р. четверта за рахунком, але структурно і змістовно відмінна від попередніх «Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007–2009 роки»[3], якою передбачався незрозумілий «каскадний» контроль за виконанням цієї програми. Однак 29 вересня 2010 р. розпорядженням КМУ схвалюється Концепція Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року[4]. Якщо зіставити концепції попередніх Комплексних програм профілактики правопорушень (наприклад, на 2007–2009 рр.; на 2011–2015 рр.),

[1] Там само.

[2] Голіна В, Колодяжний М. Кримінологічна політика України: сутність та передумови її формування. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/6199/1/Golina_Kolodygnuy_53.pdf

[3] Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1767. Дата оновлення: 21.11.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-2006-п. (Дата звернення: 02.03.2020).

[4] Про схвалення Концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.09.2010 р. № 1911-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1911-2010-р.

то їх директивні приписи дуже схожі, навіть повторюють один одного. Разом зтим, проблеми залишаються невирішеними, а відповідальності за невиконання нормативних рішень, до сьогодні, ніхто не поніс.

У 2015 році прийнято Стратегію національної безпеки України[1], метою якої є утвердження прав і свобод людини та громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального й гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО.

Підтвердженням того, що кримінологічна політика відбулася як складова державної анти кримінальної полытики стало прийняття Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р[2]. Метою Концепції, як зазначається у цьому документі, є забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин й умов учинення злочину, захист інтересів людини, суспільства і держави від протиправних посягань, а також налагодження дієвої співпраці між центральними і місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та громадськістю в зазначеній сфері. У Концепції визначаються шляхи і способи розв'язання низки проблем, очікувані результати від її реалізації, обсяг фінансових, матеріально технічних, трудових ресурсів. Постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 767 було затверджено План заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р.[3]

---

[1] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-р. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р.: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 р. № 767. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-2012-п.

Аналізуючи наведену модель державної політики у сфері профілактики правопорушень (а це кримінологічна політика), можна дійти висновку, що остання письмово зафіксована у певних документах, у яких містяться (або проглядаються) перспективні (стратегічні) і поточні (оперативні) шляхи, способи саме запобігання злочинності. Але якщо це державна політика, то вона повинна бути затверджена Законом України, а не розпорядженням (як щось другорядне) Кабінету Міністрів України. Сьогодні Верховна Рада України – вищий законодавчий орган з потужним директивним потенціалом – знаходиться наче осторонь запобігання злочинності в Україні, хоча, як це не дивно, запобігання і протидія її окремим частинам (наприклад, корупції, організованій злочинності, легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, тощо) регулюються законами України[1]. Таке положення зумовлено недосконалістю конституційного розподілу повноважень Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України стосовно національної політики у сфері запобігання і протидії (боротьби) злочинності. Відповідно до п. 17 ст. 85 Конституції України[2], виключно законами України визначаються «основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку». У п. 1 ст. 106 Конституції України Президент України «забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави». Згідно з п. 7 ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України «здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю». Тобто Кабінет Міністрів України не визнає і не розробляє основ забезпечення громадського порядку і боротьби зі злочинністю, але лише здійснює заходи щодо забезпечення громадського порядку і боротьби зі злочинністю. Отже, виключно законами України повинні визначатися основи забезпечення громадського порядку і боротьби зі злочинністю. Так воно й було, коли Законом України від 25 червня 1993 р. була прийнята перша в країні Державна програма боротьби зі злочинністю. І це було конституційно правильно. Але згодом

[1] Голіна В. В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості). *Вісник Нац. акад. правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 193–201. С. 194.

[2] Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (Дата звернення: 02.03.2020).

аналогічні програми, однак із різною назвою, затверджувалися то Президентом України, то (з 2007 р.) постановою Кабінету Міністрів України, а з 2011 р. замість програми діють згадані Концепція і План заходів щодо її реалізації. Певну плутанину в нормативне забезпечення Державної кримінологічної політики вніс Закон України «Про державні цільові програми» від 18 березня 2004 р. і постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 106 «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм», у яких державні цільові програми класифікувалися на загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, науково-культурного розвитку, охорони довкілля, які охоплюють всю територію держави або значну кількість її регіонів, мають довгостроковий період виконання і здійснюються центральними і місцевими органами влади; інші програми, метою яких є розв'язання окремих проблем розвитку економіки і суспільства, а також проблем розвитку окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, що потребують державної підтримки.

Із незрозумілого розсуду програма боротьби зі злочинністю та державної безпеки віднесена до інших, тобто другорядних програм, які мовби не відповідають критеріям загальнодержавності. Виникає запитання: невже державна політика у сфері запобігання злочинності, яка руйнує суспільство і державу, спричиняє мільйонні жертви, багатомільярдні матеріальні (прямі й побічні) збитки і витрати, може бути віднесена до «інших програм»? Вважаємо, це помилка. У правовій, демократичній, соціальній державі така програма повинна займати одне з чільних місць в ієрархії державних політик і прийматися законом. Саме в процесі обговорення проєкту програми та плану в Верховній Раді України ці документи можуть отримати відповідну нормативну цілісність і змістовність.

Якщо звернутися до наведеної Концепції і Плану щодо її реалізації, то привертає увагу безсистемний набір численних – подекуди дрібних, абстрактно сформульованих, неконкретизованих, а тому безперспективних – з точки зору їх виконання суб'єктами запобігання злочинності – проблем і заходів. Цей стереотип чиновницького визначення шляхів і способів розв'язання проблем, до речі, наспіх сформульованих або запозичених із минулих таких самих концепцій, планів заходів, програм, – данина застарілим підходам до вирішення

проблем запобігання злочинності. Утім у самій концепції зазначається, що «погіршення соціально-економічної ситуації в державі негативно позначається на криміногенній ситуації, зумовлює необхідність формування принципово нових підходів до розв'язання проблем у сфері профілактики правопорушень». Але жодних «принципово нових підходів» до розв'язання перелічених у Концепції проблем у Плані заходів з її виконання не відбулося[1].

Вимоги «нових підходів» примушують розглянути ресурс кримінологічної політики з точки зору реалій сьогодення та перспективних можливостей для досягнення її цілей[2].

Сучасна кримінологічна наука України базується на вихідних положеннях теорії запобігання злочинності, в арсеналі якої існує трирівнева система запобіжного впливу: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний напрям. Кожний з них має свої ресурси (більш-менш значні запаси, які можна використати за потреби). Будь-яка держава й суспільство прагне того, щоб мати достатній і необхідний ресурси для мінімізації об'єктивних і суб'єктивних соціальних суперечностей і негативних наслідків використання інших політик, у тому числі у сфері протидії злочинності[3].

Ресурсний потенціал загальносоціального напряму запобігання злочинності полягає в тому, що він спрямований на вдосконалення суспільних відносин з метою поступового, але невпинного усунення різноманітних негативних явищ, криміногенних суперечностей, що, крім іншого, формують у людей викривлену правосвідомість, злочинну мотивацію і відповідну поведінку. За сферами та цілями здійснення загальносоціальні заходи можуть бути такими: соціально-економічні, господарчо-управлінські, ідеологічні, культурно-виховні, соціально-демографічні, правові, технічні, технологічні, екологічні, архітектурні, фінансові, освітні, інформаційні, комунікаційні, оборонні та ін. І хоча їх здійснення – це буденна, поточна діяльність держави, яка проводиться не заради боротьби чи злочинності (у неї більш фундаментальні цілі), але й тут треба змінювати кримінологічний погляд на цей напрям – під час розробки, плануванні й реалізації заходів загальносоціального

[1] Голіна В. В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості). *Вісник Нац. акад. правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 193–201. С. 196.

[2] Там само.

[3] Там само.

характеру обов'язковим їх результатом повинно бути зростання антикриміногенного потенціалу в суспільстві та підвищення правосвідомості громадян. Однак для проведення в країні саме такої політики необхідні, з одного боку, політична воля влади, а з іншого – зацікавленість у її проведенні та підтримка населення. Без цього стверджувати, що в країні дійсно впроваджується кримінологічна політика, – щонайменше не розуміти серйозності проблеми протидії злочинності. У нашій свідомості не викорінене поверхове й непрофесійне уявлення про це явище. Ресурс загальносоціального напряму запобігання злочинності ще невичерпаний[1].

Загальносоціальний напрям кримінологічної політики є основою, фундаментом радикальної спеціальної діяльності щодо запобігання злочинам.

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності – це конкретна системна протидія злочинним виявам, а отже, власне злочинності. Воно є загальною назвою комплексу різноманітних за природою, галузевою визначеністю, правовою регламентацією, спеціалізацією, професіональністю, масштабністю, суб'єктами, криміногенними явищами й процесами, кадрами, ресурсним забезпеченням, засобами, принципами заходів і видів діяльності державних органів, приватних установ, підприємств, фірм, громадських організацій і громадян, що мають за мету скоротити й послабити рівень і суспільну небезпечність злочинних виявів, криміногенний потенціал у суспільстві[2], не допустити формування і реалізації злочинної мотивації або припинити вже початі злочини, реінтегрувати в суспільство раніше засуджених. Ресурс спеціально-кримінологічного запобігання злочинності як складової кримінологічної політики включає не лише можливості кримінології, а й запобіжний потенціал інших галузей знань (економічних, екологічних, технічнічних, медичних, інформаційних, біотехнологічних та ін.).

Треба зауважити, що впровадження в практику кримінологічної політики – достатньо витратна за ресурсним забезпеченням, складна за обсягом і професіоналізмом робота. Правоохоронні органи, на які розраховує влада, нездатні за

[1] Голіна В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості). URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4268/1/Golina_193.pdf

[2] Голіна В. В. Криміногений потенціал суспільства: поняття, зміст, форми реалізації. *Проблеми законності*: зб. наук. пр / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого», 2012. Вип. 119. С. 166–176. С. 168.

своїми ресурсами охопити всю багатогранність її проблем, а тим більше власними силами.

«Нові підходи» до запобігання та протидії злочинності не передбачають радикального «революційного» руйнування наявних теорій та інститутів, які протистоять злочинності, але ми ґрунтуємося на тому, що в сучасних непростих з різних точок зору умовах державі і суспільству потрібно дещо змінити стереотипи підходів до запобігання злочинності. З одного боку, це зменшення рівня криміногенного потенціалу суспільства – цього могутнього джерела правопорушень, злочинів, девіацій, деструктивної поведінки, збочень, віктимності тощо, чому має служити професійно використаний ресурс загальносоціального запобігання злочинності, а з іншого – перейти до невеликих за кількістю стратегій[1], призначення яких – зниження або обмеження девіаційних, деліктогенних і кримінальних виявів криміногенного потенціалу чи захищення матеріальних і моральних соціальних цінностей від злочинних посягань.

2.3. Суб'єкти забезпечення кримінологічної політики України

Попри складність криміногенної ситуації на початку тисячоліття, правоохоронним органам України вдалося стабілізувати ситуацію в боротьбі зі злочинністю та розпочати реформування своїх структур. Проте на цьому тлі відбувається відставання державно-правового контролю над злочинністю, а небезпечний її рівень вимагає активного курсу на запобігання злочинам. Водночас у державі донині не сформовано ефективної системи запобігання злочинам, недосконалою є її законодавча основа, а засоби, що застосовуються, не завжди є ефективними. Усе це вимагає створення надійного науково-практичного підґрунтя, удосконалення форм, методів і заходів запобіжної діяльності[2].

Як засвідчує практика, суб'єктом правоохоронної діяльності слугує держава через свої представницькі, виконавчі, судові органи і прокуратуру, а також громадські організації та

[1] Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы: монография. М.: Наука, 1990. 272 с. С. 13.

[2] Супруненко Д. О. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам в Україні: дис…. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 345 с.

об'єднання. З огляду на це, суб'єктом діяльності щодо протидії злочинності та запобігання злочинам можуть бути визнані орган, організація, окрема особа, які в цій діяльності виконують хоча б одну з таких функцій щодо заходів запобігання: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення. Інші, зокрема забезпечувальні, заходи (навчання, видання літератури, підготовка рекомендацій, фінансування тощо) не дають функціональних підстав поширювати на їхніх виконавців термін «суб'єкт» запобігання злочинності та злочинним виявам[1].

На думку Н. В. Щедріна, і можна з цим погодитись, суб'єктами запобігання злочинам є державні органи, службові особи, недержавні організації та громадяни, які здійснюють відповідний вплив на визначений об'єкт з метою недопущення вчинення злочинів. Крім того, серед них виділяють тих, що здійснюють запобігання непримусовими методами, і тих, які реалізують таке запобігання з використанням методів примусу[2].

О. М. Бандурка і Л. М. Давиденко поділяють суб'єкти запобігання злочинам на такі групи:

1) суб'єкти, які визначають основні напрями, завдання, форми й методи запобігання та протидії злочинності в країні;

2) суб'єкти, що здійснюють інформаційно-аналітичне забезпечення запобігання та протидії злочинності;

3) суб'єкти, які виявляють криміногенні фактори і сигналізують про них;

4) суб'єкти, що безпосередньо реалізують заходи з реагування на окремі злочини, а також заходи щодо послаблення або нейтралізації криміногенних факторів, зокрема щодо корекції особистісних деформацій та усунення обставин, що їх сформували[3].

На думку В. В. Голіни, за видом запобігання злочинам можна виділити такі групи суб'єктів:

1) суб'єкти, які визначають основні напрями, завдання, форми запобіжної діяльності (політику боротьби з організованою злочинністю, її окремими частинами і видами), здійснюють

[1] Супруненко Д. О. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам в Україні: дис…. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 345 с.

[2] Щедрин Н. В. Основы общей теории предупреждения преступности: учеб. пособие. Красноярск. КГУ, 1999. 58 с. С. 30.

[3] Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Основа, 2003. 368 с. С. 100.

планування, спрямовують та контролюють її, забезпечують правове регулювання;

2) суб'єкти, що здійснюють безпосереднє управління та координацію окремих напрямів, видів та учасників спеціально-кримінологічного запобігання злочинам;

3) суб'єкти, які виявляють і пізнають криміногенні фактори та інформують про них інших суб'єктів запобігання злочинам («забезпечуючі» суб'єкти);

4) суб'єкти, що виконують запобіжні заходи з випередження, обмеження, усунення криміногенних об'єктів, захисту соціальних благ та особи; здійснюють запобігання та припинення злочинів.

Суб'єкти протидії злочинності та запобігання злочинам можуть бути поділені також на такі групи:

а) органи й організації, які керують цією діяльністю, організують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування);

б) органи й організації, стосовно яких протидії злочинності та запобігання злочинам віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій (МВС, СБУ, прокуратура, суд, спеціалізовані громадські організації);

в) органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на протидію злочинності та запобігання злочинам, але їхня діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінантів злочинності та окремих злочинів (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги, адміністрація підприємств, установ, організацій тощо)[1].

В основу наведеного поділу суб'єктів запобігання та протидії злочинності покладено функціональну ознаку, передусім реальний вплив виконуваних ними функцій і відповідних їм видів діяльності на усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинності та злочинних проявів.

Систему суб'єктів запобігання та протидії злочинності можна розглядати також і за іншими підставами. Наприклад, за: ступенем участі в організаційних процесах[2], управлінським

[1] Форос Г. В. Суб'єкти діяльності щодо попередження злочинів та протидії злочинності. *Правова держава*. 2012. № 4. С. 179–184. С. 181.

[2] Боков А. В. Организация борьбы с преступностью: монография. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. 175 с. С. 112–113.

потенціалом[1], спеціалізацією дій[2], спрямованістю праці[3] тощо. Причому кожна із запропонованих класифікацій є справедливою і слугує підґрунтям для прикладних досліджень, у тому числі за обраною тематикою. Безперечно, важливо, щоб за цих умов забезпечувалося дотримання загальних принципів та правил класифікації, передусім її однопорядковості, проведення за єдиною підставою тощо. Цим принципам суперечить ставлення в одну лінію поділу суб'єктів, виділених за різними ознаками, наприклад за рівнем запобіжної діяльності та її спеціальним призначенням, наявністю повноважень щодо проведення запобіжної діяльності та її здійсненням у межах чи за межами кримінального судочинства.

На основі проведеного аналізу можна запропонувати таку структуру суб'єктів запобігання злочинам, зокрема:

1) державні органи, які визначають державну політику у сфері боротьби зі злочинністю;

2) державні органи, які здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання злочинам;

3) державні органи, які здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання злочинам;

4) органи, установи, організації та окремі громадяни діяльність яких безпосередньо не пов'язана із запобіганням злочинів, водночас реалізація повноважень чи виконання громадянського обов'язку безпосередньо впливає на усунення причин та умов злочинів.

Сукупність суб'єктів протидії злочинності та запобігання злочинам, їх повноважень, правових і організаційних заходів, форм і засобів здійснення останніх нерідко називають системою запобігання злочинності[4]. Проте, враховуючи що, в Україні, з огляду на неповноту законодавчого регулювання, недосконалу організацію та безпосереднє здійснення запобіжної діяльності,

[1] Литвинов О. М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів: монография. Херсон: Олді-плюс, 2003. 312 с. С. 44–47.

[2] Зелинский А. Ф. Криминология: учеб. пособие. Харків: Рубикон, 2000. 240 с. С. 135; Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін.; за заг ред. О. М. Джужі. Київ: Прецедент, 2004. 208 с. С. 63–65; Малкова В. Д., Токарева А. Ф. Организация деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений: учебник. М., 2000. 322 с. С. 18.

[3] Жалинский А. Э. Специальное предупреждение преступлений в СССР: вопросы теории: монография. Львов: Вища школа, 1976. 193 с. с. 15.

[4] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник: учебник. У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с. С. 347–348.

відсутність у ній багатьох забезпечуючих та виконавчих заходів та засобів, фактично немає підстав називати її системою. Тому зазначені суб'єкти цієї діяльності віднесено до таких, не стільки враховуючи реальне системне виконання ними запобіжних функцій, скільки з огляду на те, як вони визначені в нормативних актах.

Структурні елементи системи суб'єктів запобігання та протидії злочинності взаємопов'язані за вертикаллю і горизонталлю кримінальними процесуальними нормами, вони впливають одна на одну (хоча й по-різному за ступенем значущості). Одночасно кожний суб'єкт, як і будь-який структурний підрозділ правоохоронних органів, має системну ознаку, тобто певний комплекс властивостей і якостей, які не можуть бути зведені лише до арифметичної суми складових елементів[1].

І навпаки. На думку науковців (і вона є слушною), це означає, що окремі суб'єкти, які є складовими зазначеної системи (як і підрозділи правоохоронних органів), хоч і мають свої специфічні завдання, функції та відносну самостійність, проте лише система (або орган загалом) спроможна вирішувати визначені завдання і реалізовувати покладені функції в повному обсязі.

Таким чином, до суб'єктів формування кримінологічної політики України необхідно віднести державні органи, які визначають державну політику у сфері боротьби (у тому числі запобігання злочинам) зі злочинністю, а саме:

– Верховна Рада України;

– Президент України;

– Кабінет Міністрів України;

– органи місцевого самоврядування.

До суб'єктів реалізації кримінологічної політики належать:

– державні органи, які здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання злочинам;

– державні органи, які здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання злочинам;

– органи, установи та організації, окремі громадяни, діяльність яких напряму не пов'язана з запобігання злочинам, водночас реалізація повноважень чи виконання громадянського

[1] Супруненко Д. О. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам в Україні: дис…. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 345 с.

обов'язку безпосередньо впливає на усунення причин та умов злочинів.

Окремо слід застерегти щодо використання за сучасних умов неповного правового регулювання в Україні запобіжної діяльності такої підстави класифікації її суб'єктів, як наявність у них визначених повноважень стосовно її проведення. Нині в актах законодавства, які комплексно регулюють статус і повноваження деяких правоохоронних органів, що за призначенням мають займатися діяльністю щодо запобігання злочинним та іншим протиправним порушенням, завдання та обов'язки проведення цієї діяльності прямо не передбачені. Це стосується, наприклад, чинного Закону України «Про прокуратуру»[1]. Проте очевидно не викликає сумніву, що діяльність прокуратури у визначених її формах, крім інших функцій, має й запобіжний характер щодо злочинних та інших правопорушень. За тих самих підстав, очевидно, не має сенсу обмежувати належність до суб'єктів запобіжної діяльності підприємств, установ і організацій, точніше їхньої адміністрації, звертанням до них правоохоронних органів або власною компетенцією, передбаченою в установчих документах чи нормативних актах. Відомо, що незалежно від цього, суб'єкти господарювання з метою уникнення матеріальних втрат прибутків вживають необхідних заходів щодо запобігання крадіжкам, іншим господарським злочинам, спричиненню шкоди іншими злочинними діями тощо. Тому наявність передбачених правових повноважень щодо запобіжної діяльності за нинішніх умов не є надійною підставою для виокремлення суб'єктів запобігання злочинним виявам. Більш повно охоплює коло останніх реальне здійснення ними запобіжної функції, тобто функціональна підстава їхнього виділення та класифікації[2].

До загальнодержавних суб'єктів формування кримінологічної політики належить *Верховна Рада України*. Відповідно до ст. 75 Конституції України, «…єдиним вищим органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна

[1] Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Дата оновлення: 13.12.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник: учебник. У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с. С. 347.

Рада України»[1]. У ст. 85 визначено повноваження Верховної Ради України, де серед 36 пунктів значна частина безпосередньо або опосередковано стосуються проблем протидії злочинності та охороні правопорядку. Зокрема, до таких повноважень належить визначення внутрішньої та зовнішньої політики, затвердження загальнодержавних нормативно-правових актів і програм економічного, науково-технічного, національно-культурного розвитку, охорони навколишнього середовища, формування правових основ загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. Повноваження Парламенту дають підстави для розробки кримінально-правової політики, формування правової бази та ресурсного забезпечення такої політики[2]. Але, безперечно, головним напрямом діяльності цього суб'єкта запобігання є з*аконодавче регулювання запобігання злочинам,* що полягає в законодавчій діяльності Верховної Ради, яка визначає в законах мету і завдання запобігання злочинам, коло суб'єктів, що здійснюють цю діяльність, їх компетенцію, основні форми та методи роботи. Запобіжна функція діяльності ВР полягає в законодавчому регулюванні відносин у сфері економіки, політики, ідеології, культури та побуту, який сприяв би усуненню чи нейтралізації негативних сторін громадського життя, що можуть виявитися як причини й умови злочинності. Така організація суспільного життя повинна бути забезпечена належною законодавчою базою.

Сутність законодавчого регулювання запобіжної діяльності на індивідуальному рівні полягає в тому, що норми законів і підзаконних актів стимулюють соціально корисну поведінку, протидіючи факторам, що негативно впливають на формування та життєдіяльність особи[3].

Поряд з цим законодавчі та підзаконні акти визначають завдання та заходи запобігання злочинам загалом та окремих її видів, порядок, форми і методи здійснення цієї діяльності, функції різних її суб'єктів, координацію і взаємодію між ними. Закони й інші нормативні акти забезпечують відповідальність

[1] Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с. С. 99.

[3] Легеза Є. Конспект лекцій з дисципліни «Актуальні проблеми превентивної та профілактичної діяльності Національної поліції». URL: https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0905/1.1.pdf

уповноважених осіб за виконання своїх обов'язків, суворе дотримання особистих і майнових прав, законних інтересів громадян та установ.

У кримінологічній політиці можна виділити два основні напрями правового регулювання запобігання злочинам. Перший напрям має «матеріальний» характер і полягає у впливі за допомогою права на криміногенні фактори зовнішнього середовища, які прямо або опосередковано детермінують злочинну поведінку, з метою їх усунення. Другий напрям має «процесуальний» характер і полягає в юридичному закріпленні прав та обов'язків органів, уповноважених осіб і громадян – суб'єктів запобігання злочинам у встановленні змісту й порядку здійснення запобіжних заходів[1].

Верховна Рада України визначає засади внутрішньої політики, серед яких має визначати засади в галузі політики протидії злочинності, зокрема запобігання їй, включаючи його загальносоціальний та спеціально-кримінологічний напрями. Компетенція та повноваження Верховної Ради України дають їй змогу всебічно визначати політику запобігання злочинності, створювати для реалізації останньої відповідне законодавство, здійснювати парламентський контроль за його дотриманням. Є підстави стверджувати, що ці повноваження Верховна Рада України майже не використовує. Політика щодо запобігання злочинності, як і загалом протидії їй, не визначена. Низка законодавчих актів у цій галузі не прийняті, передусім Закон України «Про запобігання злочинам (або злочинності)». Тривалий час чекають своєї черги для розгляду низка інших законопроєктів, норми яких мають важливе запобіжне значення. Парламентські слухання безпосередньо з цього питання не проводилися. Верховна Рада України обмежується загальною інформацією з нього під час заслухання загальних або спеціальних звітів керівників Генеральної прокуратури, МВС, Служби безпеки, інших правоохоронних органів. Комітети Верховної Ради України, передусім профільні: правової політики, законодавчого забезпечення діяльності правоохоронних органів, по боротьбі з організованою злочинністю і корупцією, здебільшого обмежуються законопроєктною функцією, участю в роботі слідчих та спеціальних комісій, реагуванням на окремі

[1] Легеза Є. Конспект лекцій з дисципліни «Актуальні проблеми превентивної та профілактичної діяльності Національної поліції». URL: https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0905/1.1.pdf

факти. Контрольна діяльність Комітетів у цій галузі малопомітна[1].

Президент України як гарант додержання Конституції, прав і свобод людини та громадянина повинен усіляко дбати про забезпечення їх додержання і захисту, у тому числі засобами запобігання злочинності. Певною мірою ці повноваження виконувалися. Президент України затверджував Комплексну програму боротьби зі злочинністю (1999, 2001, 2005 рр.), де чільне місце відводилося програмуванню діяльності щодо запобігання їй. Затверджувалися й інші концептуальні та програмні документи з питань протидії окремим виявам злочинності, зокрема корупції[2]. Президент України у 1995–2004 рр. та за нинішньої каденції часто видавав укази, у яких безпосередньо або через доручення Уряду передбачалося розроблення та вжиття заходів, прямо або опосередковано спрямованих на запобігання злочинності. Загалом президентських актів зазначеної тематики не бракує. Проте суттєвим недоліком був і є недостатній контроль за виконанням указів та розпоряджень Президента, відсутність належної відповідальності тих, хто допускає їх невиконання, передусім голів обласних, міських і районних державних адміністрацій. На багатьох територіях запобігання злочинності не організовано, фактично не здійснюється як постійна система.

Таким чином, хоча ч. 1 ст. 102 Конституції України[3] не визначено, до якої гілки влади належить Президент України, водночас ч. 2 цієї статті визначено, що: «Президент є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина». Тому на виконання Конституції України та Законів України Президент України підписує закони України, спрямовані на загальносоціальне та спеціальне запобігання правопорушенням і злочинам, указами регламентує

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник: учебник. У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с. С. 348.

[2] Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним виявам і корупції: Указ Президента України від 09.02.2004 р. № 175/2004. Дата оновлення: 03.03.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175/2004. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (Дата звернення: 02.03.2020).

правоохоронну та запобіжну діяльність, затверджує комплексні програми попередження злочинності на певний період.

Але необхідно зауважити, що в зв'язку зі змінами до Конституції України Комплексна програма на 2007–2009 роки[1] була затверджена постановою Кабінету Міністрів. Слід зауважити, що ця програма несе як позитивні, так і негативні ознаки. Безперечним позитивом програми є термін її дії. Попередні програми належали до категорії довгострокових і за час свого функціонування встигали морально застарівати, враховуючи швидкоплинність суспільних відносин у період становлення державності. Термін у два роки дозволяє точніше прогнозувати розвиток подій, а отже, формувати більш конкретні (адресні) плани заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням та злочинам. Досить дискусійним є питання передачі повноважень затвердження комплексних програм від Президента України до Кабінету Міністрів України. З одного боку, саме Кабінет Міністрів України, формуючи бюджет на поточний рік, насичує такі програми реальним змістом щодо забезпечення окремих пунктів програми необхідними ресурсами, тим більше, що правоохоронні органи функціонально підпорядковані Кабінету Міністрів України.

З іншого боку, ніхто не позбавляв Президента повноважень, передбачених ч. 2 ст. 102. За таких умов значною мірою втрачається актуальність діяльності такого дорадчого органу, як Рада національної безпеки та оборони, де акумульовані досить потужні людські ресурси зі значним науковим та організаційно-управлінським потенціалом.

З 1993 до 2005 рр. при Президентові України діяв Координаційний комітет по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, який стосовно названих небезпечних діянь повинен був координувати діяльність державних органів щодо організації їх запобігання. У перші 10 років існування Комітет виявляв активність, у тому числі в означеному напрямі, але згодом фактично припинив свою діяльність, часто вона виходила за межі конституційних повноважень Президента. У 2005 р. Комітет було ліквідовано, а його повноваження фактично покладено на Раду національної безпеки і оборони при

[1] Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1767. Дата оновлення: 21.11.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-2006-п. (Дата звернення: 02.03.2020).

Президентові України. Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. до загроз національної безпеки віднесені поширення корупції у державному апараті та вияви організованої злочинної діяльності (ст. 7).

Вищим органом виконавчої гілки влади є *Кабінет Міністрів України*. Кабінет Міністрів України, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади за нинішніх умов мали стати основними суб'єктами організації діяльності щодо протидії злочинності та всебічного забезпечення цієї діяльності, передусім організаційно-управлінського, інформаційного, наукового, ресурсного. Відповідно до ст. 116 Конституції України щодо запобігання злочинам, Кабінет Міністрів України: «…уживає заходів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина; …здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю; …спрямовує та координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади»[1]. По суті згідно з вказаними завданнями в царині запобігання злочинам, Кабінет Міністрів України здійснює організаційно-управлінські функції, суть яких полягає в:

– координації діяльності міністерств та відомств спеціальних суб'єктів запобігання;

– ресурсному забезпечені запобіжної діяльності, розробці механізмів такого забезпечення;

– формуванні концептуальних моделей проведення запобіжних заходів на загальнодержавному рівні;

– формуванні державних резервів і концептуальних схем маневрування резервними ресурсами в повсякденній запобіжній діяльності та на випадок екстрених ситуацій.

Наведений перелік завдань далеко не повний, але він дає уявлення про специфіку діяльності Кабінету Міністрів України як суб'єкта формування кримінологічної політики.

Кабінет Міністрів України певною мірою виконував свою організаційно-управлінську функцію в зазначеному напрямі: інколи організовував перевірку виконання програм, затверджених Президентом, систематично збирав інформацію про це, у 2013 р. заслухав на своєму засіданні хід виконання Концепції реалізації

[1] Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (Дата звернення: 02.03.2020).

державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року[1]. Однак у цій роботі було недостатньо предметності, результативності, управління мало переважно «паперовий» характер. Значні упущення в цій роботі пов'язані з тим, що підрозділ апарату Кабінету Міністрів України, який повинен був організовувати виконання програм, законів, указів з цих питань фактично не займався цим, переклавши управлінські функції в питаннях запобігання злочинності значною мірою на апарат Міністерства внутрішніх справ. Апарат Кабінету Міністрів України у 1999–2001 рр. не підтримав ініціативи Академії правових наук щодо створення постійного системного інформаційного забезпечення діяльності щодо запобігання злочинності у формі Державної автоматизованої системи кримінологічної інформації[2]. Фактично були повністю припинені використання наукових розробок, організація наукового забезпечення цієї діяльності. Наприклад, Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 рр. була складена без наукового аналізу причин та умов, що сприяють злочинним виявам, тому містила мало конкретних заходів щодо усунення кримінологічних чинників. Крім того, запобіжна діяльність здебільшого недостатньо фінансувалася, через що роками не виконувалися передбачені заходи. Принципово не змінилося становище і щодо розроблення та прийняття чергової Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, воно відбувалося без належного наукового обґрунтування, зокрема кримінологічного, та без передбачення участі науковців у її виконанні.

Органи місцевого самоврядування є також суб'єктами формування кримінологічної політики. Вони на своєму рівні мають виконувати всі повноваження щодо її організаційно-управлінського забезпечення (планування, у тому числі комплексне, видання управлінсько-нормативних актів, безпосередня організація через постійні комісії, депутатів та ін.), здійснення контролю виконання, надання певних ресурсів, залучення та активізації діяльності громадських об'єднань,

[1] Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-р. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник: учебник. У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

створення і підтримки спеціалізованих самодіяльних організацій. Їхнім обов'язком є безпосереднє здійснення спрямованих економічних, освітніх, виховних, медичних, інших соціальних заходів, які мають загальносоціальне запобіжне значення, а також налагодження індивідуального запобігання вчиненню злочинів конкретними особами, зокрема через надання останнім підтримки, допомоги, здійснення запобіжного контролю, соціальної реабілітації. Проте ці повноваження та обов'язки багатьма органами місцевого самоврядування не виконуються[1].

Суб'єктом реалізації кримінологічної політики шляхом координації діяльності у сфері запобігання злочинам є *органи прокуратури*. Згідно із Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII[2], хоч він прямо не передбачає завдання щодо запобігання злочинності, проте зміст деяких напрямів (і форм) діяльності прокурора дозволяє зробити висновок про те, що вони фактично сприяють запобіжному впливу щодо детермінантів злочинності.

Кримінологічна діяльність прокуратури реалізується прокурорами в кількох напрямах: 1) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 2) нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних провадженнях, а також застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; 3) підтримання державного обвинувачення в суді; 4) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; 5) координація діяльності правоохоронних органів з питань протидії злочинності та корупції; 6) проведення кримінологічного аналізу[3].

Поза сферою кримінального судочинства прокурори, окрім того, зобов'язані: а) сприяти профілактичній діяльності громадськості, б) роз'яснювати положення чинного кримінального закону, в) здійснювати співробітництво з відповідними установами інших держав та міжнародними організаціями у сфері запобігання і протидії злочинності,

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник: учебник. У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінології науки. 424 с.

[2] Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Дата оновлення: 13.12.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Супруненко Д. О. Функції прокуратури як суб'єкта запобігання злочинам в Україні. *Наук. вісн. Ужгородського нац. ун-ту*. 2015. Вип. № 35. Ч. 1. С. 75–79. С. 78–79.

г) інформувати громадськість про стан законності та заходи щодо її зміцнення[1].

Причому, попри те, що згідно зі ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» її запобіжна функція окремо не виділена, фактично вона притаманна всім напрямам наглядової діяльності в межах повноважень прокуратури і другорядною вважатися не може. Але недостатня законодавча її визначеність дає привід для різноманітних тверджень щодо того, що прокуратура не повинна займатися запобіжною діяльністю, для пропозицій з обмеження її функцій і повноважень, передачі їх іншим державним органам, по суттєвому реформуванню органів прокуратури за взірцем її структурної й функціональної побудови в зарубіжних країнах. У цьому контексті особливого звучання набуває (як це передбачено у п. 9 розд. XV Перехідних положень Конституції України) позбавлення її загальнонаглядової функції, яка найбільшою мірою, як свідчить практика, спрямована на запобігання злочинним виявам[2].

Національна поліція України займає першочергове місце в системі державних органів, які здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання злочинам. Національна поліція України – центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку[3].

Для виконання обов'язків, покладених на Національну поліцію, у тому числі щодо запобігання злочинам, у її структурі утворено різні служби та підрозділи. У складі поліції функціонують: кримінальна поліція; патрульна поліція; органи досудового розслідування; поліція охорони; спеціальна поліція; поліція особливого призначення. Для одних служб запобігання злочинам – одна з основних функцій, яку вони виконують у процесі своєї діяльності. Це служби кримінальної поліції, у тому числі карного розшуку, протидії наркозлочинності, захисту економіки та ін. У їхній профільній діяльності по боротьбі зі злочинністю у відповідному напрямі одне з основних місць має

[1] Проблеми протидії злочинності: підручник / О. Г. Кальман, І. М. Козьяков, В. М. Куц та ін.; за ред. проф. О.Г. Кальмана. Харків: ТОВ «Новасофт», 2010. 351 с. С. 154–155.

[2] Мірошниченко С. С. Запобігання злочинності – одна із функцій органів прокуратури. *Проблеми законності*. 2005. Вип. 75. С. 158–161. С. 158

[3] Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19. (Дата звернення: 02.03.2020).

посідати запобігання злочинам спеціально-кримінологічними засобами, передусім групового та індивідуального спрямування. Слід відзначити, що тривалий період основний обсяг службового часу названих підрозділів витрачається на виявлення та розкриття злочинів, а на їх запобігання не вистачає часу, через що рівень злочинності (а не статистичні показники про неї) фактично не знижується[1].

Окремо слід виділити служби, які повинні вести роботу щодо запобігання злочинам на стадіях, що передують формуванню злочинного мотиву, здійснюючи запобігання антисуспільної спрямованості та криміногенної орієнтації й мотивації особи. Це: патрульна поліція, органи превентивної діяльності – патрульно-постові підрозділи і дільничні офіцери поліції; служба дозвільної та реєстраційної роботи; служба безпеки дорожнього руху; державна служба охорони; приймальники-розподільники та ін. Поки що їхню запобіжно-профілактичну діяльність не можна визнати предметною, системною та результативною. Вона зазвичай обмежується виявленням і взяттям на облік осіб, які допускають правопорушення, та притягненням їх до відповідальності, переважно адміністративної, у разі вчинення правопорушень[2].

У діяльності Національної поліції щодо запобігання злочинам мають використовуватися різні форми й засоби, зокрема:

– виявлення та усунення причин й умов злочинності, окремих її видів і конкретних злочинів;

– аналіз кримінологічної ситуації;

– участь у складанні комплексних планів запобігання (профілактики) правопорушенням, передбачення в них та подальше вжиття відповідних заходів;

– заходи загальної профілактики, перевірки на об’єктах обслуговування дотримання умов та правил, що перешкоджають вчиненню злочинів, у тому числі стосовно зберігання зброї, вибухових речовин, усунення можливості їх використання зі злочинною метою;

– контроль за дотриманням правил торгівлі та вживання алкогольних напоїв, незаконним обігом наркотиків;

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник: учебник. У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінології науки. 424 с.

[2] Там само.

– спеціальні запобіжні операції («заслон», «зброя», «трал», «нелегал» та ін.);

– запобігання злочинам слідчими підрозділами у кримінальних провадженнях шляхом аналізу причин й умов, що сприяють учиненню злочинів;

– багатогранне індивідуальне запобігання[1].

До органів, діяльність яких напряму не пов'язана із запобіганням злочинам, проте діяльність яких безпосередньо впливає на усунення причин та умов злочинів, можна віднести: органи державного нагляду, їх діяльність здійснюється в процесі виконання своїх функцій багатьма службами (понад п'ятдесят):

– *органи юстиції*. Слід відзначити передусім запобіжну роль загалом щодо правопорушень, у тому числі стосовно злочинних виявів, яку має відігравати Міністерство юстиції України та його органи на місцях у формуванні та реалізації державної правової політики, у законопроєктній діяльності, державній реєстрації та систематизації законодавства і роботі щодо забезпечення адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, а також у захисті прав і свобод людини та громадянина тощо[2]. Запобіжний ефект має також діяльність: нотаріату – стосовно охорони прав та інтересів громадян, юридичних осіб щодо фактів, відповідно до яких існує нотаріальна форма реєстрації та закріплення; адвокатури – діяльність, що пов'язана з пропозицією внесення змін до чинного законодавства України та проєктів нормативно-правових актів;

– органи державного та господарського управління – через запобігання та недопущення порушень в їхній діяльності, які можуть призвести чи сприяти вчиненню злочинів, передусім у службовій сфері, у сферах економіки, управління;

– засоби масової інформації – сприяння запобіганню злочинам через тематику та визначені форми своєї діяльності, що мають запобіжно-профілактичний ефект стосовно злочинності, злочинних виявів, причин та умов, які їх зумовлюють;

– навчальні заклади;

– сім'я, громадські та релігійні організації;

– установи культури та мистецтва.

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник: учебник. У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінології науки. 424 с.

[2] Там само.

– громадяни. Віднесення громадян до суб'єктів реалізації кримінологічної політики є дискусійним. Участь окремих осіб у виконанні запобіжних функцій, на думку багатьох фахівців, зазвичай зумовлена формами, визначеними кримінальним процесуальним та іншим законодавством або певними ознаками цих осіб, зокрема належністю до громадської організації, участю в складі трудового колективу.

Слушною слід визнати позицію О. М. Джужі, який пропонує розглядати політику у сфері боротьби зі злочинністю на основі рівневої диференціації[1], що, з відповідними корективами, може бути використано і для характеристики *рівнів формування та реалізації кримінологічної політики.*

З огляду на зазначене, можна виокремити такі рівні формування та реалізації кримінологічної політики України: *доктринальний, програмний, законодавчий, науковий, правовиконавчий і правозастосовний.*

Доктринальний рівень передбачає існування державно-політичної доктрини кримінологічної політики. Як і будь-яка інша політика, кримінологічна передбачає наявність стратегічного політичного бачення розвитку. На жаль, такої доктрини Україна за роки незалежності не розробила, що, як наслідок, викликає відповідну непослідовність в її здійсненні, прикладом чого можуть, бути відомі зміни у кримінальному процесуальному законодавстві.

Програмний рівень тісно пов'язаний із доктринальним і передбачає наявність чітких як стратегічних, так і тактичних (короткотермінових) планів у галузі законодавчої діяльності та регулювання правозастосувальної діяльності у сфері кримінологічної політики.

Законодавчий рівень пов'язаний з безпосередньою діяльністю щодо розроблення та прийняття кримінологічних актів і директивних (підзаконних) документів, що визначають застосування кримінологічних норм.

Науковий рівень охоплює розробку концепції запобігання злочинам, яка здійснюється в діяльності науково-дослідних установ та окремих учених, що розробляють цю проблематику.

[1] Джужа О. М. Науково-практичний інтерес до становлення кримінологічної політики України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією: теорія і практика*. 2005. № 11. С. 164–175. С. 175.

Правовиконавчий рівень – найоб'ємніший, оскільки охоплює сферу дотримання норм, що здійснюється переважною більшістю громадян нашої країни.

Правозастосовний рівень – пов'язаний зі сферою застосування кримінологічних заходів запобігання правоохоронними та судовими органами. Саме цей рівень кримінологічної політики перебуває «на поверхні», оскільки найчастіше піддається аналізу як фахівцями, так і засобами масової інформації.

Рівнева диференціація кримінологічної політики дозволяє виділити *суб'єкти формування кримінологічної політики.* До них належать:

– Верховна Рада України;
– Президент України;
– Кабінет Міністрів України;
– органи місцевого самоврядування.

Суб'єктами реалізації кримінологічної політики слугують:

– правоохоронні органи (прокуратура, МВС, СБУ, органи Державної податкової служби, Державної митної служби, органи Міністерства юстиції України та ін.);

– інші державні та недержавні органи, установи та організації (органи юстиції, органи державного та господарського управління, засоби масової інформації та ін.);

– громадяни.

Розроблення та реалізація окремих напрямів кримінологічної політики мають здійснюватись на базі аналізу *криміногенної* та *кримінальної ситуацій,* які повинні проводитись як на макро-, так і на мікрорівнях. Як відомо, *кримінологічна ситуація,* за визначенням А. І. Долгової, є «…ситуацією, яка створює високу вірогідність злочинної поведінки, породження або збільшення злочинів (росту, зростання її суспільної небезпечності тощо). Це, передусім, ситуація взаємодії обставин, що породжують причинові комплекси злочинності»[1]. Кримінологічна ситуація повинна визначати як напрями кримінологічної політики, так і перспективи її рівневих розробок та реалізації.

[1] Криминология: учебник / под ред. А. И. Долговой. 3 изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2005. 912 с. С. 291.

2.4. Інформаційне забезпечення кримінологічної політики

Сучасний етап розвитку суспільства означений зростанням темпів і масштабів інформаційного обміну, збільшенням соціальної ролі інформації в системі регулювання суспільних відносин та висуванням нових вимог до організації управління.

Активізація боротьби зі злочинністю, яка, безперечно, є чи не найбільшим злом, що загрожує нашому суспільству, потребує науково обґрунтованої стратегії і тактики. Останні ж, своєю чергою, мають знаходитись у руслі загальної політики держави у сфері боротьби зі злочинністю і реалізовуватись через галузеві напрями: кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та кримінологічну політику. Політика у сфері боротьби зі злочинністю, як і будь-яка інша політика, повинні розроблятись і реалізовуватись на основі об'єктивної інформації стосовно процесів та явищ, які перебувають у сфері її інтересів. Для цього виду правової політики в обсяг такої інформації входять, у першу чергу, відомості, які кримінологи звично визначають як показники злочинності – її динаміка, структура, коефіцієнт, результативність запобіжних заходів та ін. Однак навіть поверхневий погляд на існуючу ситуацію дає підстави для таких висновків:

– офіційні показники злочинності, які подаються відповідними органами, не відповідають реальному стану речей;

– реальний стан злочинності в країні характеризується негативними тенденціями, пов'язаними зі зростанням як кількісних, так і якісних показників;

– понад 20-річний досвід будівництва незалежної Української держави свідчить лише про декларативність заяв про наміри боротьби зі злочинністю, які не мають відповідної наукової бази, оскільки політичні рішення щодо реалізації реальної боротьби зі злочинністю цілком ігнорують дослідження науковців, що вивчають цю проблематику[1].

Кримінологічна політика як діяльність спеціальних органів державної влади, що визначає і реалізовує стратегію боротьби зі злочинністю, не може серйозно впливати на криміногенну ситуацію як у країні, так і в регіоні, не маючи під собою спеціально підібраної інформації, що періодично змінюється.

[1] Фріс П. Л. Інформаційне забезпечення політики у сфері боротьби зі злочинністю. *Актуальні проблеми політики*. 2009. Вип. 38. С. 20–25. С. 20.

Така інформація дозволяє суб'єктам кримінальної політики не лише об'єктивно оцінити криміногенну ситуацію, що склалася, а й намітити певною мірою реальні шляхи щодо її корекції у вигідному для суспільства напрямі[1].

Значення таких відомостей для організації кримінологічної системи безперечна. Для наочності інформаційні потоки можна порівняти із сигнальними прапорцями на автомагістралі, що не лише визначають напрям руху якого-небудь рухомого об'єкта, а й коректують межі власне траєкторії руху.

Кримінологічна політика, як і будь-яка інша державна політика, становить процес перетворення політичних ідей у програмні документи й практичні дії з досягнення відповідних результатів. Часто буває, що добре продумана та розроблена політика не приносить очікуваних результатів через низький рівень її реалізації. Тому неможливо відокремити формування кримінологічної політики від її реалізації, оскільки ще на першому підготовчому етапі необхідно прогнозувати й ураховувати можливу ефективність впровадження планів і програм у конкретних умовах. Крім того, на всіх етапах формування, реалізації та оцінки результатів існують загальні проблеми, які необхідно вивчати і займатися їх вирішенням на основі комплексного підходу.

На практиці стадії формування державної політики в різних сферах постійно перетинаються і накладаються один на одного, створюючи множинні паралельні процеси, у яких не існує чітко виділених причин і наслідків, кінця та початку дій різних груп суб'єктів. Однак з логічної точки зору будь-які використані державою технології прийняття рішень прив'язані до певних етапів цього процесу, на яких робляться конкретні значущі за своїм змістом управлінські дії, встановлюється співвідношення офіційних і неофіційних (формальних і неформальних, наявних і тіньових) механізмів узгодження інтересів, допускаються ті або інші способи адміністративної поведінки керуючих суб'єктів і тим самим задається послідовність використання певних способів і процедур державного управління[2].

---

[1] Босхолов С. С. Основы уголовной политики. Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты: монография. 2 изд. М.: Центр ЮрИнфоР, 2004. 301 с.

[2] Державне управління: підручник. У 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) та ін. Київ: НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.

Зазвичай у теорії управління процес прийняття рішень намагаються диференціювати, спираючись на різні підходи. Але найбільш простий з них полягає у виділенні трьох основних етапів, що дозволяють послідовно знижувати невизначеність знань під час розроблення цілей державного управління: підготовчого етапу, етапу постановки цілей та етапу їх реалізації[1].

Кажучи узагальнено про державну політику, ми вважаємо, що в процесі її реалізації мають місце різні види діяльності. Суб'єкти державної політики повинні використовувати і правильно розпоряджатися відповідними ресурсами: кадровими, фінансовими, інформаційними, матеріальними та ін. Вони зобов'язані планувати і розробляти, відповідні нормативні документи: директиви, плани, інструкції тощо. Вони також організовують та контролюють діяльність різних внутрішніх і зовнішніх структур. В обов'язок суб'єктів державної політики входить досягнення певних результатів значущих для певних соціальних груп. Ми підтримуємо думку фахівців, що досліджували питання формування та реалізації державної політики, які вважають, що процес реалізації політики можна розглядати як сукупність різних видів діяльності (політичної, технічної, управлінської, інтелектуальної) і результатів цієї діяльності (продуктів, послуг)[2].

Центральне місце у цій діяльності займає «управлінський цикл», який чітко визначає технологію управлінської діяльності, склад і послідовність робочих операцій, що виконуються в її процесі. А. М. Клочко у своїй роботі встановлює[3], що загалом управлінський цикл становить просторово-часову форму вияву функцій управління. Функції управління визначають зміст діяльності, спрямованої на організацію заходів з управління соціально-економічними процесами. А. Файоль не дав чіткого визначення функції управління, виділивши такі з них: передбачення, планування, організацію, координацію, контроль у

[1] Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 1999. 702 с. С. 530.

[2] Лобанов В. В. Государственное управление и общественная политика: учеб. пособие. СПб.: Питер, 2004. 447 с.; Державна політика: підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) та ін. Київ: НАДУ, 2014. 448 с

[3] Клочко А. М. Кадрове забезпечення органів внутрішніх справ України: монографія. Харків: Золота миля, 2012. 492 с. С. 184.

своїй роботі «Вчення про управління», виданої у 1924 році[1]. Цілком вдалу спробу визначити зміст управлінського циклу в кінці 60-х років минулого століття зробив Г. Х. Шахназаров, який відніс до стадій управління наступні: збір інформації; її оцінку; постановку проблем; підготовку проєкту рішення; прийняття рішення; організацію; поточний контроль; регулювання; перевірку виконання; оцінку результатів[2]. Нескладно помітити, що назва низки етапів збігається з позначенням окремих функцій управління (організація, регулювання, контроль).

Сучасна теорія управління виділяє такі основні функції: цілепокладання, аналіз, прогнозування, планування, організацію, координацію, мотивацію, облік і контроль, комунікацію, прийняття рішення[3]. Здійснення кожної з них передбачає практично всі етапи циклу, оскільки будь-який вид управлінської діяльності охоплює і постановку цілей, і прийняття, і організацію виконання відповідних рішень. Таким чином, функція управління є об'єктивно необхідна, відносно самостійна частина управлінської діяльності (елемент управління), що характеризується специфічним змістом, особливою просторово-часовою формою вираження. Управлінський цикл становить повторювану сукупність послідовно здійснюваних операцій, в міру і в ході реалізації яких суб'єкт управління досягає бажаних результатів-цілей.

Прийняття управлінських рішень у сфері реалізації кримінологічної політики пов'язано з поінформованістю про соціальні процеси. Відсутність інформації сприяє прийняттю непослідовних рішень про можливі шляхи і засоби підвищення ефективності політики із запобігання злочинам. Водночас володіння інформацією дозволяє розробляти цілі й завдання, спрямовані на їх реалізацію, що враховує найбільш характерні особливості керованої соціальної системи. В управлінському циклі досить чітко і за часом, і за змістом виділяється період (елемент, стадія), коли в першу чергу і в основному вирішується

---

[1] Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 1999. 702 с. С. 87.

[2] Шахназаров Г. Х. Стадии управления и демократический контроль. *Советское гос. и право*. 1969. № 2. С. 25.

[3] Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України: монография. Харків: Основа, 2004. 780 с.; Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 1999. 702 с.; Теорія управління в Національній поліції: навч. посіб. / за ред. В. А. Ліпкана. Київ: КНТ, 2007. 884 с.

завдання саме збору, обробки, аналізу та синтезу цільової інформації, яка дозволила б підготувати і прийняти правильне управлінське рішення[1].

Таким чином, найбільш важливою змістовою характеристикою процесу управління, управлінського циклу є перерозподіл, причому вихідна інформація, що перетворюється в інформацію владну. Цей процес і становить інформаційну роботу, яку здійснюють всі суб'єкти управління.

Нині безперечною є теза про те, що в сучасному суспільстві інформація є одним з найважливіших ресурсів соціально-економічного розвитку, без неї неможливо організовувати суспільне життя, управління будь-якою сферою. Неповнота, недостовірність або відсутність інформації може призвести до прийняття неправильного рішення, спричинити серйозні втрати, як для окремих суб'єктів, так і для суспільства загалом. Якість управлінських рішень як одного з центральних елементів процесу управління безпосередньо пов'язана з повнотою, достовірністю та своєчасністю отриманої інформації. Відносне відставання інформаційного забезпечення може знизити ефективність вирішення економічних, політичних і соціально-культурних завдань, причому в силу особливостей інформаційного забезпечення відставання останнього не може бути компенсовано розвитком інших сфер[2].

Поняття «інформаційне забезпечення» міцно увійшло в науковий і практичний обіг і на сьогодні широко використовується під час висвітлення проблем управління в соціальній сфері, зокрема у сфері управління правоохоронною діяльністю.

На сьогодні інформація є визначальним фактором розвитку економічної, технічної, правової та наукової сфер людської діяльності. Попри важливість такої субстанції, як інформація, її сутністю, процесами збирання, оброблення, аналізу, зберігання, передачі та поширення вчені стали займатися лише у XX ст.

Термін «інформація» походить з латинської мови й означає «пояснення», «викладення», «обізнаність». Протягом багатьох століть сутність цього поняття не раз змінювалась, то розширюючись, то суттєво звужуючись. У процесі дослідження

[1] Хрущ Н. А., Корпан О. С., Желіховська М. В. Проблеми прийняття управлінських рішень в системі стратегічного управління. *Вісник Хмельницького нац. ун-ту*. 2010. № 1. С. 41–45. С. 41.

[2] Конопльов В. В. Правове забезпечення підготовки та прийняття управлінських рішень в органах внутрішніх справ. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 5. С. 198–202. С. 199.

інформації представники різних галузей науки зазначали, що це явище є досить складним і неоднозначним, воно постійно ускладнюється, змінюється якісно, зростає кількість джерел і споживачів інформації[1].

Термін «інформація» – один із найпопулярніших у нашому лексиконі. Існує значна кількість визначень інформації. У загальному розумінні інформація – це певні відомості, сукупність будь-яких даних знань[2].

На думку Г. Воробйова, інформація – це філософська категорія, що розглядається на рівні з такими поняттями, як простір, час, матерія. У загальному вигляді інформацію можна представити як повідомлення, тобто форму зв'язку між джерелом, яке передає повідомлення, та наступником, який його отримує[3].

З точки зору філософії, у понятті «інформація» необхідно розрізняти два аспекти. По-перше, це так звана структурна інформація, тобто міра організації або впорядкованості системи чи процесу, їх внутрішня характеристика. В іншому аспекті інформація безпосередньо пов'язана з процесом відображення як у матеріальному, так і в нематеріальному світі. Якщо предмет зазнає певних змін, що є результатом впливу іншого предмета, то перший предмет стає носієм інформації про другий предмет[4]. Отже, інформація – це відомості (сукупність відомостей, повідомлення, дані), які зменшують невизначеність знань про будь-яке явище, подію у їх користувача у сфері, до якої вони належать. Інформації ніколи не буває достатньо, але індивід не може знати всю інформацію про явище, хоча саме вона є потужним засобом орієнтації людини в оточуючому середовищі, засобом регулювання та саморегулювання її поведінки[5].

На думку О. Кохановської, не всі галузеві теорії та визначення інформації на сьогодні проаналізовані з точки зору їх глибинного змісту і можливостей використання під час розроблення інформаційного законодавства, більшість ідей, викладених у спеціальних наукових джерелах, не знайшли свого відображення в

---

[1] Гуцалюк М. В., Гайсенюк Н. А. Організація захисту інформації: навч. посіб. Київ: Альтерпрес, 2005. 244 с. С. 5.

[2] Твердохліб М. Г. Інформаційне забезпечення менеджменту: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2000. 314 с. С. 172.

[3] Воробьев Г. Г. Информационная культура управленческого труда: учеб. пособие. М.: Экономика, 1971. 108 с. С. 183.

[4] Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: монографія. Київ: Кондор, 2004. 384 с. С. 41

[5] Колодій І. Поняття та зміст інформації: соціальні та правові аспекти. *Підприємство, господарство і право*. 2007. № 1. С. 83–86. С. 83.

доктрині інформаційного права[1]. Саме тому існує проблема більш ґрунтовного аналізу наявних теорій інформації та накопиченого іншими галузями науки досвіду вивчення феномена інформації.

О. Городов вважає, що поняття інформації як центральне в природничо-наукових галузях знань залишається одним з найбільш спірних і таких, що виявляє суперечності[2]. Дискусійність пов'язана з тим, що представники різних галузей науки та практичної діяльності по-різному сприймають поняття інформації, що зумовлено специфічним характером галузевих принципів і методів вивчення та використання інформації. Ці розбіжності виявляються в сприйнятті самої інформації як специфічної субстанції, у визначенні форм її прояву в матеріальному світі, її місця в певних системах світогляду, її ролі у функціонуванні індивідів, суспільних груп, держави та суспільства загалом[3].

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що інформація є найважливішим фактором суспільного розвитку. Змістовою стороною інформації є правовий режим її збирання, продукування, зберігання, оброблення та поширення.

Ефективність запобігання злочинам залежить від якості інформаційного забезпечення формування та реалізації кримінологічної політики. Тому на сучасному етапі розвитку держави перед кримінологічною наукою гостро постає питання про обґрунтування ідеї створення автоматизованої системи кримінологічної інформації. У зв'язку з цим існує нагальна потреба в самостійних дослідженнях, присвячених різним аспектам кримінологічної інформації.

Однією з ключових проблем сучасної вітчизняної кримінологічної науки визнано проблему отримання науково обґрунтованого уявлення про стан і динаміку злочинності України[4]. В умовах високого рівня латентності злочинності

[1] Кохановська О. Галузеві розробки проблем інформації як передумова правового регулювання інформаційних відносин. *Підприємство, господарство і право*. 2004. № 12. С. 144–147. С. 144.

[2] Городов О. А. Основы информационного права России: учеб. пособие. М.: Юрид. центр Пресс, 2003. 305 с. С. 12.

[3] Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: монографія. Київ: Кондор, 2004. 384 с. С. 42.

[4] Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття. *Інформаційний бюлетень Координаційного бюро з проблем кримінології*. Київ, 2002. Вип. 5.; Понятийный аппарат современной криминологии: терминологический словарь / А. Г. Кальман, И. А. Христич; под общ. ред. В. В. Голины; Ин-т изучения проблем преступности АПрН Украины. Харків: Гимназия, 2005. 272 с.; Кулик О. Г. Злочинність в

актуальною постає проблема розширення джерел об'єктивної інформації про злочинність, з'являється нагальна потреба в самостійних дослідженнях, присвячених аналізу безпосередньо джерел кримінологічної інформації на предмет можливості використовувати їх у кримінологічних дослідженнях. Окреслена проблематика була сформульована Координаційним бюро з проблем кримінології НАПрН України понад 10 років тому назад[1] і донині не втратила свого значення.

В Україні першими до більш детального розгляду проблем кримінологічної інформації звернулися А. Е. Жалинський та М. В. Костицький, які спробували визначити її поняття, зміст та особливості, спроєктували на неї відповідні характеристики соціальної інформації[2]. Ці питання вони розглядали в ракурсі забезпечення інформаційних потреб профілактики злочинів. Останнє позначилося на обмеженні запропонованих ними визначень інформації профілактичними «рамками». Крім того, зміст кримінологічної інформації був звужений ними до положень, даних, що отримані чи оцінені «на основі теорії і методів кримінології», в «рамках кримінологічних досліджень», тобто зведений до поняття наукової інформації. Водночас ці «обмеження» жодним чином не знижують значення монографічного розгляду питань кримінологічної інформації вперше не лише в Україні, а й загалом у Радянському Союзі[3].

Так, О. В. Боков обґрунтовує необхідність віднесення до кримінологічної інформації блоку інформації про жертв злочинів (віктимологічної інформації), підкреслюючи міждисциплінарний характер кримінологічної інформації, її зв'язок з іншими видами соціальної інформації[4]. О. М. Джужа та Т. Л. Кальченко визначають види та надають певну характеристику окремим

Україні на початку XXI століття: монография. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 272 с.; Кримінологія: навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 264 с.

[1] Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття. *Інформаційний бюлетень Координаційного бюро з проблем кримінології*. Київ, 2002. Вип. 5.

[2] Жалинский А. Э., Костицкий М. В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация: монографія. Львов: Вища школа, 1980. 215 с.

[3] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: підручник: учебник. У 3 кн. / А. П. Закалюк. Кн. 3: Практична кримінологія. Київ: Ін Юре, 2008. 320 с. С. 16–17

[4] Боков А. В. Особенности криминологической информации, мер пред упреждения преступности и проблемы управления. *Вестник Московского университета МВД России*. 2004. № 4. С. 71–74. С. 71–72.

джерелам кримінологічної інформації[1]. О. М. Литвинов розглядає кримінологічну інформацію як важливий елемент системи моніторингу попередження злочинів і правопорушень[2].

Аналіз визначень понять «кримінологічна інформація» у спеціальній літературі[3] стосовно того, які дані слід відносити до цього виду інформації, дозволяє зробити такі висновки. На сьогодні немає єдиного загальновизнаного поняття, а існуючі потребують деякого вдосконалення. Низка авторів відносять до кримінологічної інформації відомості про злочинність (зокрема стан, структуру, динаміку), причини й умови (або фактори) злочинності, деякі – відомості про злочинність, але причини й умови (або фактори) злочинів, деякі – відомості про злочини і причини та умови (або фактори) злочинів. Усі включають відомості про особу злочинця. Окремі автори відносять до кримінологічної інформації блок інформації про жертв (потерпілих) злочинів. Переважна більшість учених відносять до кримінологічної інформації також відомості про заходи боротьби зі злочинністю або злочинами.

Загальновизнаним є також підхід, відповідно до якого **кримінологічна інформація** – це сукупність відомостей (знань) про стан і тенденції злочинності, її причини та умови, результати кримінологічного прогнозу, методику розробки заходів запобігання злочинам, оцінки їх ефективності та боротьби із злочинністю. Причому кримінологічну інформацію умовно

---

[1] Джужа О. М., Кирилюк А. В. Джерела кримінологічної інформації про стан злочинності в Україні. *Право України*. 2003. № 12. С. 65–70; Кальченко Т. Л. Проведення кримінологічних досліджень, їх методологія та джерела кримінологічної інформації. *Актуальні проблеми теорії та практики ОРД*: зб. наук. ст., спец. вип. № 4 присвяч. 75-річчю від дня народження відом. вченого проф. Б. І. Бараненка. Луганськ: РВВ Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. С. 241–248.

[2] Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 446 с. С. 68.

[3] Алауханов Е. Криминология: учебник. Алматы, 2008. 429 с. С. 201; Алексеев А. И., Герасимов С. И., Сухарев А. Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы: монография.М.: Норма, 2001. 496 с. С. 192; Боков А. В. Особенности криминологической информации, мер пред упреждения преступности и проблемы управления. *Вестник Московского университета МВД России*. 2004. № 4. С. 71–74. С. 72; Кальман А. Г., Христич И. А. Понятийный аппарат современной криминологии: терминологический словарь / под общ. ред. В. В. Голины; Ин-т изучения проблем преступности АПрН Украины. Харків: Гимназия, 2005. 272 с. С. 72; Криминология: словарь / под общ. ред. Сальникова В. П. СПб.: «Лань», Изд-во СПб ун-та, 1999. 256 с. С. 59; Кримінологія: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, Андріан Бек та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 414 с. С. 399; Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: учебник. У 3 кн. / А. П. Закалюк. Кн. 3: Практична кримінологія. Київ: Ін Юре, 2008. 320 с. С. 19.

поділяють на чотири блоки: а) дані, що характеризують злочинність як масове негативне явище. Такими відомостями є статистичні дані, що відображають рівень, структуру, динаміку та інші параметри злочинності; б) відомості (знання), що характеризують причини злочинності загалом та окремих її видів та груп. Сюди входить різна за своїм характером інформація про негативні явища, процеси та окремі обставини, що детермінують злочинність загалом і вчинення окремих злочинів. Джерелом такої інформації є матеріали кримінальних проваджень, адміністративних та цивільних справ, акти ревізій та інші матеріали контролюючих органів, виступи у пресі, по радіо й телебаченню про обставини та умови, що сприяли вчиненню конкретних злочинів, матеріали соціологічних і кримінологічних досліджень про рівень свідомості та правосвідомості населення, вплив соціальних явищ на злочинну поведінку та ін.; в) інформація про: діяльність спеціальних органів та підрозділів по виявленню, розслідуванню злочинів; реалізацію вимог закону про неминучість відповідальності за вчинений злочин; ефективність заходів із запобігання злочинам та іншим правопорушенням. Цей блок кримінологічної інформації охоплює відомості як кількісного, так і якісного характеру; г) методичні рекомендації та практичні посібники щодо запобігання злочинам, інформаційні листи, статті та інші публікації про досвід боротьби зі злочинністю та запобігання злочинам тощо. Значення кримінологічної інформації полягає в тому, що вона сприяє державному програмуванню в системі заходів кримінологічної політики, завданням якого є боротьба зі злочинністю та її запобігання[1].

Поділяємо позицію тих авторів, які вважають, що до кримінологічної інформації слід відносити відомості про теоретичні та практичні проблеми, що становлять предмет кримінології[2]. Загальновизнаною є позиція про те, що предметом кримінології є злочинність, її фактори (причини та умови), особа злочинця, особа жертви, заходи протидії злочинності.

---

[1] Джужа О. М., Орлов Ю. Ю. Аналіз загальнодержавних комплексних заходів запобігання злочинам в Україні. *Правове забезпечення діяльності міліції/поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід*: зб. наук. пр. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 136 с. С. 14–26.

[2] Аванесов Г. А. Криминология: учебник. 2 изд. М.: изд-во Акад. МВД СССР, 1984. 500 с. С. 180; Боков А. В. Особенности криминологической информации, мер пред упреждения преступности и проблемы управления. *Вестник Московского университета МВД России*. 2004. № 4. С. 71–74. С. 71.

У кримінологічній літературі виокремлюють такі кількісно-якісні характеристики злочинності, як рівень, інтенсивність, динаміка, географія, структура, характер, обсяг заподіяної шкоди. Водночас, як зазначає А. І. Долгова, виявами злочинності є злочини, особи, які їх вчиняють (злочинці), жертви злочинів, матеріальна шкода, наслідки злочинності, організовані злочинні формування[1]. З огляду на зазначене, вважаємо правомірним окремо не зазначати у визначенні поняття «кримінологічна інформація» блоки інформації про злочини, особу злочинців та жертв злочинів, оскільки поняття злочинність охоплює всі ці блоки інформації, а також інші, зазначені вище. В іншому випадку послідовним є включення у визначення понять «кримінологічна інформація» не лише відомостей про злочини, злочинця та жертву, а й про інші її вияви. Такий підхід робить визначення занадто громіздким.

Крім того, аналіз спеціальної літератури дозволяє виділити такі ознаки кримінологічної інформації. Призначення кримінологічної інформації – забезпечення запобігання злочинам. Теоретичні положення та емпіричні дані є кримінологічною інформацією за умови, що їх було отримано або оцінено на основі теорії та методики саме кримінології[2]. На нашу думку, необхідно додати і те, що кримінологічна інформація стає такою не лише за умови, що її отримано відповідними засобами, а й за умови, що її отримано із належного джерела інформації. Джерела і засоби є належними, якщо жодна з їхніх характеристик не ставить під сумнів об'єктивність кримінологічної інформації.

Слід зазначити, що поняття кримінологічної інформації ще не є сталим у кримінології. Розглядаючи окремі питання, пов'язані з використанням кримінологічної інформації, часто не дають її визначення[3], нечітко окреслюють її структуру, зокрема до неї невиправдано не включають інформації про злочини, особу злочинця, загальносоціальне запобігання злочинності тощо або помилково зазначають, що структура кримінологічної інформації включає відомості про розкриття та розслідування злочинів, а насправді до неї входить інформація про злочини, отримана на

[1] Криминология: учебник / под ред. А. И. Долговой. 3 изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2005. 912 с. С. 71.

[2] Жалинский А. Э., Костицкий М. В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация: монографія. Львов: Вища школа, 1980. 215 с. С. 131.

[3] Курс кримінології: Загальна частина. У 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

різних стадіях реагування на них, у тому числі на момент їх розслідування тощо[1].

На думку В. В. Голіни, кримінологічна інформація стосовно спеціально-кримінологічного запобігання є сукупністю осмислених і пристосованих для потреб її суб'єктів відомостей про кримінологічні об'єкти та ефективність запобіжного впливу. Таке розуміння кримінологічної інформації можна взяти за основу під час дослідження впливу прокуратури та її запобіжних функцій на стан кримінологічної ситуації в Україні[2].

У межах цього дослідження встановлено, що кожен блок кримінологічної інформації має своє призначення. Водночас усі її блоки тісно «співробітничають» між собою, сприяючи досягненню цілей і завдань, щодо запобігання злочинам. Причому за змістом і джерелами походження кримінологічну інформацію науковці поділяють на два види: 1) інформація у вигляді теоретичних положень, висновків, узагальнень, рекомендацій як стосовно об'єктів попереджувальної діяльності, так і відносно ефективних форм та методів запобіжної роботи; 2) інформація, одержувана безпосередньо під час запобіжної роботи, здійснення інших напрямів діяльності суб'єктами запобіжної діяльності, даних різних державних органів про реальний стан кримінологічних об'єктів[3]. На думку М. І. Зиріна, природа відображуваних явищ та процесів є основною структурною характеристикою інформації, що необхідна для ефективного функціонування системи запобігання[4]. За цією ознакою можна виділити три основні складові: а) інформація про стан об'єктів запобігання злочинам; б) інформація про соціальні умови запобіжної діяльності; в) інформація про стан суб'єктів запобігання злочинам.

Запропонована класифікація є оптимальною і цілком може бути використана в аналізі кримінологічної ситуації в країні суб'єктами кримінологічної політики.

Якщо окреслити коротко, то кримінологічна інформація є інформацією про кримінологічно значущі об'єкти, а якщо ще

---

[1] Аванесов Г. А. Криминология: учебник. 2 изд. М.: изд-во Акад. МВД СССР, 1984. 500 с.

[2] Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с. С. 54

[3] Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харків: Нац. ун-т внутр. дел., 2005. 302 с. С. 174.

[4] Зырин М. И., Романов В. В. Профилактика преступлений: учеб. пособие. Мн.: Университетское, 1986. 287 с.

коротше, то кримінологічною є кримінологічно значуща інформація. Значущість інформації для кримінології визначається належністю об'єктів інформації до її предмета. До останнього належать: 1) злочинність як вияв кримінальної активності частини членів суспільства та її прояви у вигляді злочинних вчинків та злочинної діяльності; 2) особа злочинця, включаючи кримінологічну характеристику особистості та інших індивідуальних якостей останньої, типологія якої охоплює не лише її тип за кримінального вияву, а й передкримінальний тип, що відбиває результати формування її суспільної небезпечності та криміногенної мотивації; 3) детермінація злочинності, включаючи причини й умови вчинення окремого злочину, його механізм, зокрема роль у ньому потерпілого; 4) діяльність стосовно запобігання злочинності. Наведене дає підстави для визначення поняття кримінологічної інформації[1].

Кримінологічна інформація – вид соціальної інформації, одержаної з достовірних джерел та оціненої за допомогою кримінологічних засобів, про кількісно-якісні характеристики злочинності, супутні їй фактори, про напрями та форми запобігання злочинам.

Як у зв'язку з цим зауважив В. А. Зубчук, у літературі визначено вимоги до аналітичної роботи, які полягають у достовірності та повноті інформації, що використовується, її всебічності, системності та плановості, комплексному використанні методів аналізу, до яких слід додати своєчасність. обґрунтованість, достатність, конкретність, доцільність. Причому, характеризуючи *своєчасність* аналітичної роботи, необхідно зазначити, що аналітичні дії зазвичай мають передувати прийняттю і реалізації управлінського рішення. Головним у цьому контексті є те, що аналіз ситуації, явища чи події повинен забезпечити раціональність відповідних дій. *Обґрунтованість* аналітичної роботи полягає в обумовленні необхідності проведення саме конкретного виду аналітичного дослідження, добору конкретних методик його здійснення, визначення часових і кількісних параметрів аналітичного матеріалу. Передбачається також визначення критеріїв (мірила) оцінки явища чи процесу, що вивчається. Обґрунтованість – це те, що робить аналітичну роботу саме такою, а не безсистемними діяннями, позбавленими логічного

[1] Гумін О. Тези лекцій «Кримінологічна інформація. Кримінологічний аналіз», Львів, 2011. URL: http://mir.zavantag.com/pravo/17365/index.html

зв'язку. Своєю чергою *достатність* аналітичної роботи становить кількісний ступінь аналітичних заходів і їх результатів, необхідних для вивчення об'єкта дослідження. Позаяк недостатність аналітичних дій призводить до неповного знання про об'єкт, а їх надлишковість зумовлює непотрібні затрати матеріальних і людських ресурсів. *Конкретність* аналітичної роботи – це чітке визначення необхідних аналітичних методів і дій, а також програмування (визначення) кінцевого результату дослідження. Саме конкретність дозволяє із самого початку чітко запрограмувати аналітичну діяльність, особливо у сфері з напрацьованою системою методик, і уникнути роботи за принципом «спроб і помилок». Не менш важливою є й *доцільність* аналітичної роботи, яка є невід'ємною вимогою і полягає у зіставленні майбутнього аналітичного результату й управлінського рішення. Саме доцільність дозволяє забезпечити формулу: дослідження повинно бути корисним для практичної діяльності, а не здійснюватись само для себе[1].

Розкриття предметно-галузевої значущості поняття «інформаційне забезпечення» потребує передусім з'ясування семантики терміна «забезпечення», яке останнім часом широко вживається в законодавстві, юридичній літературі і в монографічних дослідженнях[2].

Довідкові видання тлумачать термін «забезпечення» схожим чином, але з певними відмінностями. Наприклад, у новому тлумачному словнику української мови забезпечення розглядається у двох значеннях: 1) надання чи створення матеріальних засобів; 2) гарантування чогось[3].

У тлумачному словнику термін «забезпечення» пояснюється через дієслово «забезпечувати», яке вживається в кількох значеннях: «створювати надійні умови для здійснення чого-небудь»; «гарантувати щось»; «захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки»[4]. Крім того, забезпечення можна

[1] Зубчук В. А. Теоретичні основи організації аналітичної роботи в органах внутрішніх справ. *Вісник університету внутрішніх справ*. 2011. Вип. 10. С. 103–107. С. 104–105.

[2] Гумін О. Тези лекцій «Кримінологічна інформація. Кримінологічний аналіз», Львів, 2011. URL: http://mir.zavantag.com/pravo/17365/index.html.

[3] Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Т. 2. Ж–О / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 1999. 9111 с. С. 684.

[4] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2004. 1440 с. С. 280–281.

розглядати як те, чим забезпечують кого-небудь, що-небудь (засоби).

Згідно з таким тлумаченням, термін «забезпечення» в юридичному значенні можна розглядати у двох аспектах, а саме: 1) унормування певного порядку діяльності суб'єктів суспільних відносин; 2) передбачена законом чи вироблена практикою сукупність заходів, спрямованих на вдосконалення або покращення функціонування будь-чогось за певних умов[1].

Під забезпеченням у широкому розумінні щодо діяльності Національної поліції України, виходячи з наведеного його тлумачення, слід розуміти систему відповідно наукових і практичних напрямів оптимізації діяльності поліції під час реалізації покладених на неї функцій.

У теорії управління інформаційним забезпечення вважають діяльність, що організовується в межах управління, спрямована на проєктування, функціонування та вдосконалення інформаційних систем, що забезпечують ефективне вирішення завдань управління[2].

Р. Калюжний та В. Шамрай виділяють три основні значення поняття «інформаційне забезпечення»: забезпеченість системи управління відповідною множиною інформації; діяльність, пов'язана з організацією збору, реєстрації, передачі, зберігання, опрацювання і представлення інформації; діяльність щодо формування цілеспрямованої суспільної й індивідуальної свідомості суб'єктів суспільних відносин щодо управління в конкретній сфері суспільних відносин[3].

Г. Герт, говорячи про інформаційне забезпечення правоохоронних органів, визначає його як діяльність суб'єктів управління, що спрямована на надання службам та підрозділам таких органів відомостей, необхідних їм для здійснення

[1] Артем'єв Д. Поняття та основні напрямки інформаційного забезпечення діяльності міліції громадської безпеки. URL: http://radnuk.info/statti/551-informatsi/14591-2011-01-18-06-28-03.html

[2] Воскресенский Г. М. Теория и практика информационного обеспечения управления в органах внутренних дел: учеб. пособие. М.: Акад. МВД СССР, 1985. 121 с. С. 21.

[3] Інформаційне забезпечення управлінської діяльності в умовах інформатизації: організаційно-правові питання теорії і практики: монографія / за ред. Р. А. Калюжного та В. О. Шамрая. Київ: КВІЦ, 2002. 296 с. С. 39.

покладених на них завдань і функцій, та задовольняє відповідні вимоги[1].

З огляду на викладене вище, інформаційне забезпечення поліції громадської безпеки – постійне узагальнення практики діяльності Національної поліції України, виявлення недоліків і нагальних проблем, їх наукове розроблення та відповідне законодавче й методичне вирішення. Інформаційне забезпечення можна розглядати як своєрідний загальний метод організації чи вдосконалення тієї чи іншої діяльності. Водночас це процес, пов'язаний з отриманням (збиранням), опрацюванням, використанням і збереженням інформації, яка відображає реальні явища, події, факти тощо. Щодо діяльності поліції, то головним тут є пошук значущої для такої діяльності інформації, чітке визначення її меж і документування з метою запобігання злочинам [2].

Однак, поряд з цим стало виявлятися помітне відставання в розробці глобальних, методичних проблем інформаційного забезпечення боротьби зі злочинністю на різних рівнях. У центрі уваги дослідників виявилися, кримінологічна та управлінська (оперативно-службова) інформація.

У юридичній літературі зазначені питання донині залишаються освітленими фрагментарно: Низка авторів, що займаються проблемами управління, дійшли висновку, що деякі з питань стратегічного характеру можуть бути сформульовані у вигляді кількісних оцінок, тобто в числовій формі. Однак причому виникає низка труднощів. Занадто часто деякі важливі для аналізу цифри відображають наспіх зроблені оцінки таких факторів, як тіньова економіка країни, характер міжнаціональних відносин, рівень міграційних процесів та ін. Крім цих факторів часто буває потрібно прийняти до уваги й інші, наприклад менталітет тих чи інших верств населення. Цілком очевидно, що ці оцінки можуть бути дуже далекі від дійсного стану речей, і тому результати обробки такої неточної і розпливчатою інформації не можна вважати достовірними.

Очевидно, складно розраховувати на адекватне управлінське рішення, якщо воно ґрунтується на недостатньо

[1] Административная деятельность органов внутренних дел. Часть общая: учебник / С. Н. Бочаров, Г. П. Герт, И. А. Еремичев, Л. М. Колодкин и др.; под ред. А. П. Коренева. М.: изд-во Моск. ун-та МВД России, 2002. 309 с. С. 124.

[2] Артем'єв Д. Поняття та основні напрямки інформаційного забезпечення діяльності міліції громадської безпеки. URL: http://radnuk.info/statti/551-informatsi/14591-2011-01-18-06-28-03.html

точній інформації. Труднощі, викликані неточною інформацією одержуваної суб'єктом кримінологічної політики і недосконалістю методів вирішення багатьох спеціальних завдань, обмежують той внесок, який конкретний суб'єкт кримінологічної політики міг би внести у вирішення задач з реалізації кримінологічного захисту, як на державному, так і на регіональному рівнях. Таким чином, під час розв'язання цих проблем можемо говорити про повноту інформаційного забезпечення реалізації цілей кримінологічної політики.

С. С. Босхолов[1] та В. М. Плішкін[2] інформаційним забезпеченням називають організовану в межах управління діяльність, спрямовану на проєктування, функціонування та вдосконалення інформаційних систем, що забезпечують ефективне виконання завдань управління, встановлюючи, що інформаційне забезпечення слід вважати функцією управління.

Як соціальне явище інформаційне забезпечення становить діяльність щодо задоволення конкретних суспільних потреб, покликану обслуговувати не лише виробництво, обмін, розподіл та споживання, а й управління цими сферами. Державне управління передбачає обов'язкове інформування органів влади та інших суб'єктів про процеси та явища. Причому прийняті у ході реалізації функції управління органами влади рішення, проведені заходи та інші дії є інформацією, як для власне джерела інформації, так і для всіх інших суб'єктів.

З огляду на те, що функція інформаційного забезпечення має важливе значення, слід звернути увагу на потребу в інформаційному забезпеченні різних соціальних процесів. С. С. Босхолов інформаційною потребою пропонує вважати потребу чи недолік у знаннях, відомостях, даних, тобто в інформації, необхідній для реалізації цілей і задач, що стоять перед споживачем цієї інформації[3]. Своєю чергою П. Л. Фріс зазначає, що практичне значення використання поняття «інформаційна потреба» визначається тим, що воно дозволяє охопити й описати певний зміст інформації, що отримується з

[1] Босхолов С. С. Основы уголовной политики. Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты: монография. 2 изд. М.: Центр ЮрИнфоР, 2004. 301 с. С. 198.

[2] Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 1999. 702 с. С. 533.

[3] Босхолов С. С. Основы уголовной политики. Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты: монография. 2 изд. М.: Центр ЮрИнфоР, 2004. 301 с. С. 285.

різних джерел. Причому опис інформації здійснюється на основі цільового підходу, суворого обліку характеру діяльності, прав та обов'язків суб'єкта кримінологічної політики[1].

Усвідомлення інформаційних потреб детермінує процес інформаційного забезпечення. Причому потреби визначають джерела інформації, напрями пошуку інформації та її збору, а в подальшому – обробку, групування, аналізу та інтерпретації отриманих даних, узагальнення висновків та надання рекомендацій щодо вдосконалення або зміни досліджуваного соціального механізму. Поняття інформаційної потреби охоплює як обсяг інформації, так і її зміст, тобто має кількісну та якісну характеристику. Як зазначають А. Е. Жалинський та М. В. Костицький, застосування поняття «інформаційна потреба» спрямоване на оптимізацію використання інформації (якісний аспект) і його мінімізацію (кількісний аспект)[2]. Крім того, поняття інформаційної потреби відображає цільовий підхід до інформації у сфері реалізації та формування кримінологічної політики, пов'язує вирішення приватних задач з їх впливом на ефективність кримінологічної політики держави загалом.

Звісно, як слушно зауважив С. С. Босхолов, потреби, у тому числі й інформаційні, носять динамічний характер, і дійсно, вони мінливі і розвиваються в силу розширення інформаційного простору, тим самим, стимулюючи постійне вивчення соціальних процесів. Усвідомлення та визначення потреби в інформації певного обсягу, виду може відбуватися як в ході практичної діяльності суб'єктів кримінологічної політики, так і в результаті теоретичних досліджень. Причому залишається слушним твердження А. Е. Жалінського та М. В. Костицького про те, що інформаційна потреба є стан потреби не лише в інформації, а й у її реальному використанні, охоплюючи інтелектуальні, технічні й інші засоби, за допомогою яких використання інформації виявляється можливим і своєчасним.

Таким чином, інформаційна потреба кримінологічної політики – це потреба в інформації, що відбиває конкретний об'єкт злочинності, структуру факторів, що її детермінують, криміногенну ситуацію в якій знаходиться особа та інша інформація, яка відображає стан захищеності конкретної

[1] Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. монографія. Київ: АТІКА, 2005. 332 с. С. 294.

[2] Жалинский А. Э., Костицкий М. В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация. Львов: Вища школа, 1980. 215 с. С. 172.

соціальної групи від вчинення злочинів. При цьому проблема вдосконалення інформаційного забезпечення кримінологічної політики одночасно є і проблемою визначення обсягу і структури необхідної інформації, і проблемою використання інформації для цілей реалізації даного напряму внутрішньої політики держави.

Правильно проведена робота з інформаційного забезпечення реалізації кримінологічної політики сприяє організації діяльності її суб'єктів в умовах конкретного часу та місця. Визначення завдань і методів кримінологічних заходів й створення перешкод на шляху поширення певних видів злочинів також здійснюється на основі отриманої інформації.

Інформаційне забезпечення є основою прогнозування кримінологічної ситуації, причому прогностичній оцінці підлягають як фактори, що впливають на збільшення та поширення негативних соціальних явищ, так і чинники, які стабілізують ситуацію. Інформаційне забезпечення сприяє вивченню, поширенню та впровадженню передового досвіду, виявлення проблем у сфері запобігання злочинам. Інакше кажучи, інформаційне забезпечення дає змогу знати – де, коли і як слід проводити реалізацію кримінологічних заходів, які засоби для цього слід використати, які результати можна отримати, як раціональніше використовувати арсенал запобіжних засобів і можливостей.

Основними критеріями надійності кримінологічної інформації можуть бути повнота, правильність, достовірність, істинність і можливість використання. Саме «можливість використання» говорить про цілеспрямованість інформаційного забезпечення. Слід зауважити, що до факторів, які впливають на надійність кримінологічної інформації в інформаційному забезпеченні формування та реалізації кримінологічної політики, відноситься зміна кримінологічної ситуації та застарілі методологічні підходи до отримання кримінологічної інформації.

Інтереси кримінологічної безпеки країни сьогодні, як ніколи, вимагають об'єктивного і всестороннього моніторингу (з використанням відповідних індикаторів), який передбачає, передусім, фактичне відстеження, аналіз і прогнозування найважливіших груп показників (індикаторів), реалізацію спеціально розроблених механізмів запобігання загрозам безпеки й досягнення стійкого стану соціально-економічної сфери[1].

[1] Литвак О. М. Держава і злочинність: монографія / наук. ред. М. Й. Коржанський. Київ: Атіка, 2004. 303 с.; Гордуз М. Інформаційне забезпечення суб'єктів кримінально-правової політики. URL: http://radnuk.info/statti/229-kruminal-pravo/14665-2011-01-18-22-30-53.html

Ураховуючи специфіку проблем забезпечення кримінологічної безпеки населення на регіональному рівні, необхідно виробити особливу систему параметрів, орієнтовану на відповідні регіони. Відповідно до стратегії боротьби зі злочинністю в окремих публікаціях розглядалися проблеми визначення показників кримінологічної безпеки[1]. Проте в них предметом обговорення були в основному системи показників для оцінки відповідного сегмента національної безпеки на державному рівні. Ураховуючи важливість і специфічність регіональних проблем, вбачається за необхідне спеціальне опрацювання проблем показників для регіонів, засноване на регіонально орієнтованому методичному підході, котрий повинен забезпечити:

– кримінологічну оцінку ситуації в регіоні;

– оцінку кризових ситуацій в соціально-економічній сфері в регіоні;

– виділення пріоритетів і траєкторій соціально-економічного розвитку регіону;

– розробку й обґрунтування програмно-цільових заходів щодо забезпечення економічної безпеки регіону.

Розробка системи критеріїв і параметрів кримінологічної безпеки регіонів має базуватися на використанні таких загальнометодологічних ознак:

– потреба в аналізі й обліку всіх сторін регіональної злочинності;

– системність, тобто облік істотних взаємозв'язків і взаємозалежностей між параметрами кримінологічної безпеки на вказаному рівні;

– варіантність (альтернативність), виявлення і обґрунтування декількох варіантів виходу з найбільш небезпечних криміногенних ситуацій;

– безумовний примат соціальної безпеки як найбільш важливий елемент оцінки життєдіяльності населення в регіоні;

– прийнятна межа, тобто виявлення і реалізація доступних заходів щодо недопущення виникнення порогових ситуацій[2].

---

[1] Костицький М. В. Соціально-психологічні особливості української нації та проблеми злочинності. *Актуальні проблеми боротьби та попередження злочинності*: матеріали наук.-практ. семінару (Івано-Франківськ, 15–16 лют. 2004 р.). Івано-Франківськ, 2004. 288 с.; Литвак О. М. Держава і злочинність: монографія / наук. ред. М. Й. Коржанський. Київ: Атіка, 2004. 303 с.

[2] Баулін Ю. В. Деякі принципові новели Загальної частини Кримінального кодексу України та проблеми їх застосування. *Держава і право*. 2001. № 13. С. 310–311.

Таким чином, необхідним є прийняття *Концепції кримінологічної політики*, що дозволить створити методологічну основу інформаційного забезпечення діяльності в цьому напрямі, причому пріоритетними напрямами необхідно визнати такі:

– розроблення єдиних правових, методичних, програмно-технічних і технологічних підходів під час організації інформаційного забезпечення;

– формування інтегрованих банків даних спільного використання статистичних та демографічних відомостей, оперативно-розшукової та оперативно-довідкової інформації на базі сучасної обчислювальної техніки з організацією швидкого доступу до них суб'єктів реалізації кримінологічної політики;

– створення за єдиною технологічною схемою локальних електронних мереж у службах і підрозділах правоохоронних органів з об'єднанням їх у регіональні інформаційно-аналітичні системи.

Реалізація кримінологічної політики є своєрідною «формою життя» ідей, концепцій у запобіганні злочинам, що впроваджені в нормах, програмах, конкретних актах правозастосування. Це частина політики держави у сфері контролю над злочинами, соціальної політики держави, і складаються з усього спектра різноманітних заходів правового, організаційного, технічного та іншого характеру.

Належне інформаційне забезпечення кримінологічної політики покликане надати процесам її формування та забезпечення ознак:

- динамічності, тобто здатності своєчасного реагування на зміни політичного, соціального, економічного, технічного, культурного та іншого розвитку суспільних відносин, тенденції яких можуть нести у собі криміногенний потенціал;
- обґрунтованості, тобто здатності враховувати та впроваджувати сучасні теоретичні та прикладні розробки вітчизняних і зарубіжних вчених і практиків, а також рекомендації міжнародних органів, установ і організацій;
- легітимності, тобто відповідності нормативним вимогам національного законодавства та міжнароднно-правовим актам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

С. 310; Босхолов С. С. Основы уголовной политики: конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты: монография. 2 изд. М.: Центр ЮрИнфоР, 2004. 301 с. С. 88; Гордуз М. Інформаційне забезпечення суб'єктів кримінально-правової політики. URL: http://radnuk.info/statti/229-kruminal-pravo/14665-2011-01-18-22-30-53.html

Інформаційне забезпечення формування та реалізації кримінологічної політики має бути спрямоване: по-перше, на виявлення реального стану злочинності в країні; по-друге, на встановлення чинників демографічного, економічного, соціально-психологічного, організаційного й іншого характеру, що її детермінують; по-третє, на прийняття та реалізацію таких законодавчих, урядових, міжнародних та інших рішень і заходів, які б забезпечували належний рівень запобігання кримінальним правопорушенням, захист прав і свобод людини і громадянина в Україні.

2.5. Міжнародний досвід забезпечення кримінологічної політики

Аналіз міжнародного досвіду боротьби зі злочинністю свідчить, що за сучасних умов злочинні вияви становлять реальну загрозу демократичному розвитку та національній безпеці більшості країн світу. Кримінальні елементи, маючи тісні міжрегіональні та міжнародні зв'язки, дедалі частіше спрямовують свої зусилля на встановлення контролю над найбільш прибутковими сферами суспільних відносин[1].

Відсутність єдиної національної концепції боротьби зі злочинністю, неузгодженість загальнодержавних, регіональних, галузевих державних цільових програм соціальної профілактики за відповідними напрямами не сприяє запобіганню злочинності в країні. Таке становище не відповідає проголошеним конституційним положенням про соціальну, демократичну та правову державу, оскільки ситуація, що склалася, не враховує реалій сучасності, адже боротьба зі злочинністю давно перетворилася на глобальну світову проблему, яка набула не лише національного, а й міжнародного, транснаціонального характеру[2].

Актуальність дослідження в цій сфері обумовлена тим, що протягом останнього десятиріччя в усьому світі спостерігається тенденція до зростання рівня злочинності, та, водночас, брак заходів соціально-правового контролю від зростаючої криміналізації суспільних відносин. В Україні відсутня схвалена на державному рівні Концепція боротьби зі злочинністю, що

[1] Клочко А. Досвід зарубіжних країн у сфері боротьби зі злочинністю. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/44992/3/Klochko_protydiia_zlochynnosti.pdf;jsessionid=9C0EEC783EB5042557D4539E70703C81

[2] Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність: монография. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009. 356 с. С. 7.

обумовлено багатьма економічними, соціальними, політичними, правовими й іншими особливостями та протиріччями розвитку ринкових відносин в країні: не завершено створення системи кримінальної юстиції; триває реформування правоохоронних органів; продовжується розбудова національного законодавства; впроваджуються державні інституції, які повинні відповідати кращим європейським і світовим стандартам у цій сфері суспільних відносин[1].

Негативним фактором впливу на суспільно-політичну ситуацію в Україні залишається триваюче *масштабне збройне протистояння на Сході країни*. Згідно з 24-ю доповіддю Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) щодо ситуації з правами в Україні, підготовленою за результатами роботи Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ), за період із 16 травня до 15 серпня 2018 року на Сході України задокументовано 242 порушення. Це засвідчує збільшення кількості порушень прав людини порівняно із задокументованим УВКПЛ у попередньому звітному періоді (із 16 травня до 15 серпня 2018 року). Уряд України несе відповідальність за 147 із зафіксованих порушень, озброєні групи – за 28 зафіксованих, а Уряд Російської Федерації (як окупаційної держави в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі) – за 32.

За період із 16 серпня до 15 листопада 2018 року УВКПЛ зафіксувало 50 жертв серед цивільного населення (14 загиблих і 36 поранених), що на 52,4 % менше порівняно з попереднім звітним періодом. Окремі сутички та локальні перестрілки сприяли стійкій небезпеці. Урядові сили й озброєні групи продовжували практику розташування своїх позицій та просування в населених районах, розділяючи таким чином села, наражаючи цивільних мешканців на підвищену небезпеку, руйнуючи їх способи та засоби подолання наслідків конфлікту. Приблизно 36 % жертв серед цивільного населення за звітний період було спричинено обстрілами та легкими озброєннями, причому більшість з них була зафіксована на території, яка контролюється озброєними групами, і можуть бути віднесені до дій Уряду[2].

[1] Клочко А. Досвід зарубіжних країн у сфері боротьби зі злочинністю. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/44992/3/Klochko_protydiia_zlochynnosti.pdf;jsessionid=9C0EEC783EB5042557D4539E70703C81

[2] Сайт Управління Верховного комісара ООН з прав людини (The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights – OHCHR). Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні. 16 серп. – 15 листоп. 2018 року (укр. мова). С. 1–2. URL:

Загалом за весь період конфлікту з 14 квітня 2014 року до 15 листопада 2018 року УВКПЛ зафіксувало 3020 жертв серед цивільного населення. З урахуванням 298 загиблих під час авіакатастрофи рейсу МН17 «Малайзійських авіаліній» 17 липня 2014 року, загальна кількість цивільних осіб, загиблих через конфлікт, становить щонайменше 3318. За оцінками УВКПЛ, загальна кількість поранених цивільних осіб по стану на листопад 2018 року становить від 7000 до 9000 осіб[1].

Хоча ситуація в зоні ООС стала більш сприятливою, кількість загиблих і поранених суттєво зменшилася, вона продовжує негативно впливати на політичну ситуацію в країні. Усувається можливість для формування мирного політичного напряму розвитку країни, забезпечення економічного зростання, серед громадян поширені настрої незадоволення, втоми від війни. Це спричиняє зростання активності найбільш радикальних, зокрема ультранаціоналістичних, політичних утворень і підвищення рівня їх популярності серед населення.

Як слушно зазначає В. В. Голіна, прогрес людства у третьому тисячолітті виявляється в багатьох аспектах: успіхи освоєння космосу й мирного атому; розвиток інформаційних технологій; вивчення нерозкритих надможливостей мозку людини; спроби використання стовбурових клітин під час лікування різних хвороб і навіть вирощування нових людських органів та інші види сучасних інновацій і творчої діяльності. На жаль, прогрес світового співтовариства виявляється й у деструктивних, злочинних і небезпечних для подальшого сталого розвитку людства формах. Ними є тероризм, сепаратизм, спроби повалення урядів різних країн і захоплення територій суверенних держав. Бажання представників міжнародних злочинних угруповань отримання злочинних мільярдних прибутків призводять до деградації людства. Торгівля людьми, людськими органами, сексуальна експлуатація дітей і жінок є поширеними злочинними виявами у багатьох, навіть західних розвинених, країнах світу. Тому для боротьби з переліченими та іншими видами злочинної діяльності світова спільнота має акумулювати

https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/24thReportUkraineAugust_November2018_UKRANIAN.pdf (дата звернення: 02.03.2020).

[1] Там само.

сучасні досягнення науки і техніки, передові стратегії запобігання злочинності[1].

Тенденція зростання злочинності, що характерна для країн світу, небезпечна й для України. Останніми роками в України з'явилися нові види злочинів, передусім у фінансово-кредитній сфері: підробка банківських чеків та кредитних карток, випуск і поширення незабезпечених цінних паперів, проведення незаконних операцій з переказу за кордон великих грошових сум, фіктивні банкрутства тощо. За даними Інтерполу, у країнах Західної Європи діють кілька злочинних об'єднань, зайнятих контрабандними поставками з України та інших держав СНД на світовий ринок. Представники «української мафії» відіграють дедалі більшу роль у світових злочинних співтовариствах. За даними МВС України, близько 2 тис. громадян України залучені у такі формування і мають стійкі зв'язки зі злочинними структурами країн СНД, Балтії, США, ФРН, Польщі, Угорщини, Туреччини та інших держав[2].

Аналіз аналітичних та оперативних матеріалів правоохоронних органів свідчить про зростання в Україні криміналізації економічної сфери. Криміналітет прагне взяти під свій контроль її найбільш важливі напрями: кредитно-фінансовий, зокрема банківський, інвестиційний, паливно-енергетичний, приватизаційний, зовнішньоекономічний та ін. За останні п'ять років кількість злочинів у економічній сфері збільшилася на 68,6 %, і це при її надвисокому рівні латентності. Злочинні угруповання глибше проникають у кредитно-фінансові відносини шляхом створення різноманітних комерційних структур, товариств, банків, страхових компаній, фондів з метою легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, посилення впливу на ключові позиції в економіці[3].

Концептуальне значення для запобігання злочинності має Статут ООН[4], який є загальним багатостороннім міжнародним

[1] Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Світова злочинність: сучасні тенденції та стратегії протидії. *Вісник Нац. акад. правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 92–100. С. 92

[2] Довідка про злочини, вчинені в Україні за 2010–2016 рр.: інформація Департаменту аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2017. 124 с.

[3] Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність: монография. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009. 356 с.

[4] Устав организации объединенных наций. *Действующее международное право*. В 3 т. / сост. Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. М.: изд-во междунар. независимого ин-та междунар. права, 1999. Т. 1. 864 с.

договором, що заклав фундамент сучасного міжнародного правопорядку, встановив основні міжнародно-правові принципи та визначив норми поведінки держав та інших суб'єктів міжнародного права на світовій арені. Слід зазначити, що один з напрямів діяльності Організації Об'єднаних Націй пов'язаний зі сприянням укладанню міжнародних договорів та угод щодо боротьби з міжнародною злочинністю. На сьогодні міжнародна спільнота має систему міжнародних договорів, що були підготовлені й укладені в межах ООН та інших міжнародних організацій[1]. Зокрема, це Конвенція 1948 р. про попередження геноциду та покарання за нього[2], Міжнародна конвенція 1965 р. про ліквідування усіх форм расової дискримінації[3], Міжнародна конвенція 1973 р. про припинення злочину апартеїду та покарання за нього[4], Конвенція 1968 р. про незастосування строків давності до військових злочинів та злочинів проти людства[5], Додаткова конвенція 1956 р. про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства[6], Єдина конвенція 1961 р. про наркотичні засоби[7] та ін.

Зростання рівня злочинності та зміцнення її транснаціонального характеру обумовили необхідність міжнародного співробітництва в боротьбі з нею з європейськими країнами на сучасному етапі життєдіяльності українського суспільства. Водночас слід сказати, що регулювання взаємодії міжнародного та національного права в цій сфері значною мірою здійснюється за допомогою більш толерантних засобів, ніж право.

---

[1] Леженіна О. І. Міжнародна правоохоронна діяльність: поняття, цілі, завдання, принципи. *Вісник Нац. ун-ту внутр. справ*. 2003. № 21. Ч. 1. С. 164–170. С. 165.

[2] Конвенція про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1989. № 13. Ст. 108.

[3] Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации (1966 г.). *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1969. № 25. Ст. 219.

[4] Конвенция о прекращении преступления апартеида и наказании за него (1973 г.). *Права человека*: сборник международных договоров. Нью-Йорк: Издательство ООН, 1989. С. 78–86.

[5] Конвенція про незастосування строку давнини до військових злочинів та злочинів проти людства 1968 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1969. № 14. Ст. 104.

[6] Дополнительная конвенция об отмене рабства, работорговли и институтов и обычаев, подобных рабству (1956 г.). *Сборник действующих договоров и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами*. Вып. 17–18. М., 1960. С. 274–278.

[7] Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1964. № 3. Ст. 54.

Саме такими засобами є, передусім, дотримання міжнародних стандартів. У їх розробленні важлива роль належить Конгресу ООН щодо попередження злочинів та поводження з правопорушниками. З метою вивчення стану й тенденцій злочинності в окремих регіонах світу кожні п'ять років починаючи з 1955 р. відбуваються науково-практичні заходи, що організовуються ООН, які мають назву «Конгреси ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя»[1]. Документи, які приймаються Конгресом, підтверджуються Генеральною Асамблеєю ООН. Унаслідок цього утворилась ціла низка своєрідних стандартів, що охоплюють практично всі аспекти у сфері запобігання злочинам і правопорушенням[2].

Підготовку й організацію цих заходів покладено на один з головних органів ООН – Економічну й соціальну раду (ЕКОСОР). З 1950 р. у складі ЕКОСОР існує Комітет експертів із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками. За останні 60 років цей структурний підрозділ, який є підготовчим органом, неодноразово змінював свою назву і статус: у 1971 р. – Комітет із запобігання злочинності та з боротьби з нею; у 1993 р. – Комісія із запобігання злочинності з кримінального правосуддя[3]. Зміна найменування відповідної Комісії викликала і зміну назви самих конгресів: «Конгрес ООН із запобігання злочинності та поводження з правопорушниками» (1955–2000 рр.) – на «Конгрес ООН із запобігання злочинності та з кримінального правосуддя» (2005 р.).

З 1955 р. було проведено 13 конгресів у таких містах, як Женева (1955 р.), Лондон (1960 р.), Стокгольм (1965 р.), Кіото (1970 р.), Женева (1975 р.), Каракас (1980 р.), Мілан (1985 р.), Гавана (1990 р.), Каїр (1995 р.), Відень (2000 р.), Бангкок (2005 р.), Сальвадор (2010), Доха (2015).

Як зазначають вітчизняні вчені В. В. Голіна та М. Г. Колодяжний, конгреси ООН із запобігання злочинності та з кримінального правосуддя становлять універсальні форуми, на яких не лише підсумовують співробітництво держав світу у сфері

[1] Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию: сб. материалов: в 3 кн. Кн. 1 / Нац. акад. прав. наук Украины; НИИ изучения проблем преступности им. акад. В. В. Сташиса; кол. сост.: В. В. Голина, М. Г. Колодяжный; под ред. В. В. Голины. Киев: Ред. журн. «Право Украины»; Харьков: Право, 2013. 188 с. С. 9–27.

[2] Голик Ю. В., Коробеев А. И. Преступность – планетарная проблема (К итогам XII Конгресса ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию). СПб.: изд-во «Юрид. центр Пресс», 2012. 215 с.

[3] Лунеев В. В. Десятый конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, его место в истории конгрессов. *Государство и право*. 2000. № 9. С. 95–100.

боротьби зі злочинністю, а й пропонують нові стратегії запобігання різним її виявам[1]. Унікальність цих заходів полягає в тому, що в їх засіданнях беруть участь понад 100 країн світу, які представляють міністри закордонних і внутрішніх справ, представники урядів, інших органів державної влади й органів місцевого самоврядування, громадських організацій, делегати з різних наукових (у тому числі кримінологічних) установ. Особливість, теоретична і практична цінність конгресів ООН полягає також у можливостях обмінятися досвідом використання науково обґрунтованих, практично випробуваних і доведених конкретними діями у відповідних країнах світу заходів щодо попередження злочинних дій[2].

Наприклад, на 11-му Конгресі ООН, що відбувся в Бангкоку, взяло участь 130 країн світу, у тому числі й Україна. На форумі наглядачами були представлені майже всі підрозділи Секретаріату ООН. Вартий уваги той кримінологічно значущий факт, що на його засіданні взяли участь наглядачі таких кримінологічних установ, як: Міжрегіональний науково-дослідний інститут Програми ООН з питань злочинності і правосуддя; Азіатський і Далекосхідний, Латиноамериканський, Африканський інститути із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками; Європейський інститут із запобігання злочинності й боротьби з нею; Міжнародний центр з реформи кримінального права й політики у сфері кримінального правосуддя; Австралійський інститут кримінології; Міжнародний вищий інститут кримінологічних досліджень; Арабський університет наук безпеки імені принца Наїфа; Міжнародний центр із запобігання злочинності; Інститут досліджень у галузі безпеки; Корейський інститут кримінології; Міжнародна науково-професійна консультативна рада[3].

На Конгресі були присутні представники таких спеціалізованих установ: Продовольча й сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй; Міжнародна організація цивільної авіації; Всесвітній банк; Міжнародний валютний фонд; Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку. Своїх наглядачів мали 22 міжурядові й 32 неурядові організації. Робота 1100 експертів з різних країн світу мала особистий характер. Це,

[1] Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Конгреси ООН: перспективи використання їх рекомендацій у плануванні та здійсненні заходів запобігання злочинності в Україні. *Проблеми законності*. 2010. № 108. С. 169–177. С. 169.

[2] Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Конгреси ООН: перспективи використання їх рекомендацій у плануванні та здійсненні заходів запобігання злочинності в Україні. *Проблеми законності*. 2010. № 108. С. 169–177. С. 169.

[3] Там само. С. 170.

безперечно, свідчить, з одного боку, про занепокоєність країн світу зростаючою динамікою злочинності, її транснаціональним характером, а з іншого – підвищення авторитетності конгресів, цінність їх стратегій у боротьбі зі злочинністю. Зокрема, в Україні та навіть на рівні ООН не ведеться офіційної статистики щодо транснаціональної злочинності. За експертними оцінками, сьогодні понад 300 угруповань країн близького зарубіжжя мають міжнародні зв'язки, а їх більша частина (70 %) обмежується територією пострадянських країн. Сегмент «української» злочинності цього виду у світовій транснаціональній злочинності поки залишається незначним, а отже, ситуація обумовлює вироблення такої державної політики в Україні, яка б передбачала створення надійних перепон для нейтралізації її поширення. Дослідження дає змогу стверджувати, що в сучасній Україні найбільш поширеними є такі вияви транснаціональної злочинності: легалізація (відмивання) коштів та іншого майна, отриманих злочинним шляхом; злочинність, пов'язана з торгівлею людьми; незаконний обіг наркотичних засобів[1].

Складність і серйозність таких форумів полягає ще й у тому, що їм передують численні неофіційні консультації, наради, конференції, що відбуваються в різних державах і на яких виробляються предмет і тематика конгресу, порядок, місце й час його проведення та ін.

Вивчення й узагальнення матеріалів конгресів ООН із запобігання злочинності та з кримінального правосуддя дозволяє дослідити еволюцію запобіжних заходів різних суб'єктів у тих чи інших країнах світу протягом останніх 60 років, використати в Україні найкращі наукові й практичні здобутки світової спільноти у сфері боротьби зі злочинністю.

Певний інтерес, з цього приводу, складають **назви основних розділів і зміст питань, на які звертали увагу на конгресах ООН із запобігання злочинності й поводження з правопорушниками, що відбулися у 1955–2015 рр.**

Перший конгрес ООН: «Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими». «Відбір і навчання персоналу для кримінально-виправних установ». «Праця в тюрмі; технічна

[1] Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання: автореф. дис … д-ра юрид. наук. Дніпропетровськ: Б. в., 2010. 40 с. С. 11–12.

допомога у запобіганні злочинності й поводженні з правопорушниками». «Запобігання ювенальним вчинкам» та ін.[1].

Другий конгрес ООН: «Інтеграція тюремної праці в народне господарство, зокрема, оплата праці ув'язнених». «Запобігання різним видам злочинності, що походять від соціальних змін і супроводжують економічний розвиток у менш розвинених країнах». «Нові форми злочинності неповнолітніх: їх походження, запобігання». «Поводження, догляд і допомога матеріально залежним в'язням». «Поводження з ув'язненими і звільненими (професійне керівництво, навчання й розміщення)» тощо[2].

Третій конгрес ООН: «Соціальні зміни і злочинність». «Соціальні чинники і запобігання злочинності». «Громадські превентивні заходи». «Заходи боротьби з рецидивізмом». «Строк з випробуванням та інші заходи поза виправних установ». «Спеціальні превентивні й виправні заходи для молоді» та ін.[3].

Початок новому підходу у цій сфері був покладений IV Конгресом ООН (1970 р.). Прийнята декларація містила основи широкого соціального підходу. Зазначалась необхідність здійснення ефективних заходів із координації та збільшення інтенсивності діяльності щодо попередження злочинності в загальному контексті економічного та соціального розвитку, який визначається кожною державою. Вказувалось, що профілактика злочинності повинна стати частиною програми соціально-економічного розвитку кожної країни. Ці положення були також підтверджені Генеральною Асамблеєю ООН в 1980 р. Асамблея наголосила на необхідності проведення реформ національних систем кримінального права з тим, аби адекватно реагувати на прояви злочинності, а також надалі вдосконалювати організацію міжнародного співробітництва[4].

П'ятий конгрес ООН: «Зміни у формах і масштабах злочинності – міжнародній і внутрішньодержавній». «Кримінальне законодавство, юридичні процедури та інші форми соціальної боротьби із запобігання злочинності». «Нова роль поліції та інших органів забезпечення правопорядку з особливим наголосом на

[1] A/CONF.6/1. Доповідь Першого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Женева, 22 серп. – 3 вер. 1955 р.). URL: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC.

[2] Там само.

[3] A/CONF.26/7. Доповідь Третього конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Стокгольм, 9–18 серп. 1965 р.). URL: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC.

[4] Там само.

змінювану обстановку й мінімальні норми ефективності». «Поводження з ув'язненими правопорушниками, які знаходяться на волі, з особливим наголосом на дотримання прийнятих ООН мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими». «Економічні й соціальні наслідки злочинності: нові проблеми для досліджень і планування» та ін.[1].

Шостий конгрес ООН: «Каракаська декларація». «Тенденції у сфері злочинності і стратегії з її запобігання». «Норми й керівні принципи ООН у сфері кримінального правосуддя: від установлення норм до їх здійснення. Смертна кара». «Нові перспективи у сфері запобігання злочинності. Кримінальне правосуддя й розвиток: роль міжнародного співробітництва». «Справедливість і правосуддя стосовно неповнолітніх: до і після вчинення злочину». «Злочинність і зловживання владою. Правопорушення й правопорушники поза досяжністю закону?». «Деінституціоналізація виправних заходів та її наслідки для ув'язнених». «Розвиток статистики у сфері злочинності і правосуддя». «Кодекс поведінки службових осіб з дотримання правопорядку». «Правова поінформованість і поширення правових знань». На ньому було прийнято понад 20 резолюцій та інших рекомендацій[2].

Сьомий конгрес ООН: «Керівні принципи у сфері запобігання злочинності і кримінального правосуддя в контексті розвитку й нового міжнародного економічного порядку». «Пекінські правила». «Декларація основних принципів правосуддя щодо жертв злочинів і зловживання владою». «Розробка стандартів для запобігання злочинності серед неповнолітніх». «Насильство в сім'ї». «Типова угода про передачу ув'язнених-іноземців і рекомендації стосовно поводження з ув'язненими-іноземцями». «Боротьба проти незаконного обігу наркотиків». «Справедливе поводження з жінками в рамках системи кримінального правосуддя». «Положення, що гарантують права осіб, засуджених до смертної кари». «Молодь, злочинність і правосуддя». «Кримінальні акти терористичного характеру». «Жертви злочинів». На форумі прийнято понад 25 резолюцій[3].

Особлива увага приділяється боротьбі з організованою злочинністю, яка стала суттєвою небезпекою миру в багатьох

[1] Там само.

[2] A/CONF.87/14/Rev.1. Доповідь Шостого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Каракас, 25 серп. – 5 вер. 1980 р.). URL: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC.

[3] Там само.

країнах. Цій проблемі був присвячений VIII Конгрес ООН (1990 р.). Він схвалив Основні напрями попередження та контролю за організованою злочинністю. Про детальність стандартів свідчить вже й те, що вони містяться в 24 рекомендаціях, які стосуються як національної діяльності, так і міжнародного співробітництва. Йдеться про стратегії здійснення профілактики, розвитку кримінального законодавства та активізації правопорядку. В міжнародному плані було передбачено розроблення типового законодавства, створення міжнародного банку даних, а також заходи щодо посилення захисту законного фінансового ринку від незаконно набутого капіталу. Були прийняті зразки типових договорів стосовно співробітництва в боротьбі з міжнародною (транснаціональною) злочинністю[1].

Дев'ятий конгрес ООН: «Міжнародне співробітництво і практична технічна допомога у зміцненні законності: сприяння здійсненню програми ООН із запобігання злочинності та з кримінального правосуддя». «Заходи по боротьбі з транснаціональною й організованою злочинністю і роль кримінального права в охороні навколишнього середовища: національний досвід і міжнародне співробітництво». «Системи кримінального правосуддя й поліції: управління й удосконалення роботи поліції та інших правоохоронних органів, прокуратури, судів і виправних установ і роль юристів» (щодо захисту обвинувачених). «Стратегії у сфері запобігання злочинності, зокрема, щодо злочинів у міських районах і злочинності серед неповнолітніх та злочинів із застосуванням насильства, включаючи питання про потерпілих: оцінка й нові перспективи». На форумі прийнято 11 резолюцій та інші рішення[2].

Десятий конгрес ООН: «Віденська декларація про злочинність і правосуддя: відповіді на виклики XXI століття». «Становлення у світі у сфері злочинності й кримінального правосуддя». «Міжнародне співробітництво в боротьбі з транснаціональною злочинністю: нові виклики XXI століття». «Зміцнення законності й системи кримінального правосуддя». «Ефективне запобігання злочинності: в ногу з новітніми досягненнями». «Правопорушники

[1] A/CONF.144/28/Rev.1. Доповідь Восьмого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Гавана, 27 серп. – 7 вер. 1990 р.). URL: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC; Гусєва К. А. Нормативно-правове забезпечення запобігання злочинам міліцією України: дис.... канд. юрид. наук. Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2009. 245 с. С. 58–59.

[2] Там само.

й жертви: відповідальність і справедливість у процесі відправлення правосуддя». «Боротьба з корупцією». «Злочини, пов'язані з використанням комп'ютерної мережі». «Участь громад у запобіганні злочинності». «Жінки в системі кримінального правосуддя» та ін.[1]

Одинадцятий конгрес ООН із запобігання злочинності та з кримінального правосуддя: «Бангкокська декларація». «Ефективні заходи по боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю». «Міжнародне співробітництво в боротьбі з тероризмом і зв'язки між тероризмом та іншою злочинною діяльністю в контексті роботи Управління ООН з наркотиків і злочинності». «Корупція: погрози й тенденції XXI століття». «Економічні й фінансові злочини: виклики до стійкого розвитку». Форум провів 6 тематичних семінарів-практикумів і прийняв 2 резолюції[2].

Певний кримінологічний інтерес становить дванадцятий Конгрес ООН із запобігання злочинності та з кримінального правосуддя, який відбувся у Сальвадорі (Бразилія) 2–19 квітня 2010 року[3].

Конгрес ООН дав змогу активізувати обговорення на високому рівні практичних пропозицій за основними напрямами шляхом: утвердження, що стабільна система кримінального судочинства є основним елементом структури верховенства права; визнання центральної ролі системи кримінального правосуддя у питаннях розвитку; визнання необхідності застосування цілісного підходу до реформування системи кримінального правосуддя для підвищення ефективності системи кримінального правосуддя у боротьбі зі злочинністю; виявлення нових форм злочинності, які становлять загрозу для суспільства у всьому світі, та вивчення шляхів протидії таким формам злочинності та боротьби з ними.

Зазначений Конгрес ООН також був пов'язаний із прийняттям Сальвадорської декларації про комплексні стратегії для відповіді на глобальні виклики: системи запобігання злочинності та кримінального правосуддя та їх розвиток у світі, що змінюється[4]. У

[1] Там само.

[2] A/CONF.203/18. Доповідь Одинадцятого Конгресу ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя (Бангкок, 18–25 квіт. 2005 р.). URL: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC.

[3] AЖЕ8/65/230. Доповідь Дванадцятого Конгресу ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя (Бразилія, 12–19 квітня 2010 року). URL: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC.

[4] Там само.

цьому документі акцентована увага на: перспективні напрями протидії злочинності (запобігання насиллю щодо жінок та дітей, протидію тероризму, корупції, транснаціональній організованій злочинності, кіберзлочинності, незаконному обігу культурних цінностей, незаконному обігу наркотиків, протидію економічному шахрайству та злочинам з використанням персональних даних, запобігання розповсюдженню серед дітей та молоді продукції порнографічного характеру, продукції, що пропагує культ насильства та жорстокості, запобігання незаконній міграції та насильству щодо мігрантів та їх сімей, продовження боротьби з виявами расизму та ксенофобії тощо); належне фінансування проведення ефективної політики, розробки програм та заходів.

На дванадцятому Конгресі ООН було розглянуто такі питання: діти, молодь і злочинність; забезпечення впровадження керівних принципів ООН у сфері протидії злочинності; засоби кримінального правосуддя у боротьбі з незаконним ввозом мігрантів і торгівлею людьми; міжнародне співробітництво у протидії відмиванню «брудних коштів» на підставі чинних документів ООН; останні тенденції у використанні науково-технічних досягнень правопорушниками та компетентними органами, які здійснюють боротьбу зі злочинністю, у тому числі кіберзлочинністю; практичні підходи щодо зміцнення міжнародного співробітництва в рішенні проблем, пов'язаних із боротьбою зі злочинністю; заходи попередження злочинності та кримінального правосуддя у боротьбі з насильством відносно мігрантів, працюючих-мігрантів та їх сімей; з підготовки кадрів у сфері запобігання злочинності, кримінального судочинства та попередження тероризму; розробку нових моделей корекції поведінки засуджених осіб; гуманізацію покарання за окремі злочини, та продовження практики більш ширшого застосування альтернативних видів покарання; удосконалення законодавства та політики з попередження віктимізації, включаючи повторну віктимізацію та надання захисту та допомоги потерпілим тощо. Більшість з зазначених положень декларації знайшли своє відображення у формуванні державної політики у сфері протидії злочинності, передусім у Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року[1].

[1] Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-р. (Дата звернення: 02.03.2020).

Тринадцятий конгрес відбувся 12–19 квітня 2015 р. у Катарі в м. Доха, у якому взяли участь понад 5 тис. представників із 142 країн світу: урядовці, керівники правоохоронних органів, провідні науковці, експерти, делегати від різних неурядових організацій та ін. Матеріали цих конгресів є своєрідним віддзеркаленням сучасного стану світової злочинності та прогресивної практики її протидії. Проаналізуємо найбільш значущу з кримінологічної точки зору інформацію, яка стала предметом розгляду на 13-му Конгресі ООН із запобігання злочинності й кримінального правосуддя[1].

Головною темою тринадцятого Конгресу була «Інтеграція питань запобігання злочинності й кримінального правосуддя в широкий порядок денний ООН для розгляду соціальних та економічних викликів, сприяння забезпеченню верховенства права на національному й міжнародному рівнях і розширенню участі громадськості». Основні питання порядку денного вказаного заходу стосувались: 1) стану злочинності та кримінального правосуддя у світі; 2) запобігання транснаціональній організованій злочинності; 3) підвищення ефективності протидії торгівлі людьми та незаконній міграції; 4) обмеження кіберзлочинності та незаконного обігу культурних цінностей; 5) національних підходів до участі громадськості в запобіганні злочинності. Результати проведення тринадцятого конгресу відображені в Дохійській декларації, у якій зазначені основні проблеми у сфері запобігання злочинності й кримінального правосуддя[2].

Зміст зазначених конгресів демонструє тенденцію до стійкого розширення їх тематики, проблем, що розглядаються державами-учасницями. Це є природним відображенням реагування світової спільноти на поступове збільшення криміногенності у світі в епоху розвитку глобалізаційних процесів.

Україна стосовно цього не є винятком, доказом чому є Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»[3]. Водночас у ній

[1] ADO 15/33/688. Доповідь Тринадцятого Конгресу ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя (Доха, 12–19 квітня 2015 року) URL: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC; Голіна В. Світова злочинність: сучасні тенденції та стратегії протидії. URL: https://revolution.allbest.ru/law/00885905_0.html

[2] Голіна В. Світова злочинність: сучасні тенденції та стратегії протидії. URL: https://revolution.allbest.ru/law/00885905_0.html

[3] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015

відсутні положення, що були у скасованому Рішенні Ради національної безпеки і оборони України «Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним виявам та корупції»[1]. У ньому зазначається, що «...злочинність... становить серйозну загрозу національній безпеці України. Вона стала одним із негативних чинників, який серйозно впливає на ефективність діяльності органів державної влади, підриває стабільність і систему правопорядку, захищеність прав, свобод і законних інтересів громадян». Далі звертається увага на необхідність: «…системної протидії організованій економічній злочинності та "тінізації" економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності та водночас консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації»[2].

У зв'язку із зазначеним вище постає запитання: а чому б не звернути увагу розробникам державної та регіональних програм запобігання злочинності й іншим суб'єктам боротьби з нею в Україні на вказані конгреси ООН, що містять колосальний антикриміногенний потенціал наукового й прикладного характеру, у тому числі й у сфері планування й прогнозування запобігання злочинності та її видам? Актуальність цієї проблеми збільшується, зважаючи на результати проведених і тих, що здійснюються, досліджень, які свідчать про незадовільний стан розробки, реалізації, координації й фінансування державної, регіональних і міських програм запобігання злочинності в країні.

Вагома роль зазначених конгресів ООН полягає в їх можливостях щодо: а) закладення нормативних підвалин для подальшої плідної співпраці різних держав у царині боротьби зі злочинністю; б) кримінологічного прогнозування і планування

№ 287/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015. (Дата звернення: 02.03.2020).

[1] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.09.2009 р. «Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинними виявам та корупції»: указ Президента України від 27.10.2009 р. № 870/2009 URL: http://www.zakon2..gov.ua/laws/show/870/2009.

[2] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.09.2009 р. «Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинними виявам та корупції»: указ Президента України від 27.10.2009 р. № 870/2009 URL: http://www.zakon2..gov.ua/laws/show/870/2009; Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Конгреси ООН: перспективи використання їх рекомендацій у плануванні та здійсненні заходів запобігання злочинності в Україні. *Проблеми законності*. 2010. № 108. С. 169–177. С. 174.

запобіжної діяльності з огляду на вивчення злочинності в багатьох країнах; в) аналізу стратегій боротьби зі злочинністю та її видами, а також їх урахування суб'єктами запобіжної діяльності в Україні; г) отримання технічної, кадрової, організаційної та іншої допомоги з боку правоохоронних та інших органів різних держав; д) обміну й поширення знань, досвіду й найкращих здобутків науковців і практиків щодо попередження злочинних проявів[1].

Загалом документи, розроблені й прийняті Конгресами ООН, стали на сьогодні основою формування міжнародних стандартів щодо запобігання злочинам. Зокрема, ці стандарти були закріплені в так званих Керівних принципах у сфері попередження злочинності й кримінального правосуддя…, що були затверджені ООН[2]. Вказаний міжнародний документ наголошує на необхідності активізувати боротьбу проти міжнародної злочинності шляхом дотримання та укріплення правопорядку і законності в міжнародних відносинах і з цією метою доповнювати та розвивати далі міжнародне кримінальне право, виконувати в повному обсязі зобов'язання, які витікають із міжнародних договорів та документів в цій галузі, переглядати свої національні законодавства з тим, щоб забезпечити їх відповідність вимогам міжнародного кримінального права. Обґрунтовано потребу щодо негайного прийняття національного законодавства для боротьби зі зростаючими виявами транснаціональної злочинності. Розроблено, крім того, рекомендації щодо поліпшення професійної підготовки та технічного оснащення співробітників правоохоронних органів і органів кримінального судочинства, забезпечення їх співробітництва з іншими відповідними установами на національному рівні.

Значна увага в Керівних принципах приділена боротьбі з корупцією, оскільки, як підкреслюється в них, саме вчинення корупційних діянь державними посадовими особами може звести нанівець ефективність всіх видів урядових програм щодо запобігання злочинності. Керівними принципами рекомендовано: проаналізувати адекватність кримінального та кримінального

[1] Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Конгреси ООН: перспективи використання їх рекомендацій у плануванні та здійсненні заходів запобігання злочинності в Україні. *Проблеми законності*. 2010. № 108. С. 169–177.

[2] Руководящие принципы в области предупреждения преступности и уголовного правосудия в контексте развития и нового международного экономического порядка: документы ООН. *Советская юстиция*. 1992. № 13–14. С. 39–40. С. 39–40.

процесуального законодавства з тим, щоб реагувати на всі прояви корупції та відповідні дії, які їй сприяють, застосовувати необхідні санкції; розробити адміністративні та регулятивні механізми для запобігання корупції та зловживання владою; законодавчо визначити процедури виявлення та розслідування корупційних дій, а також розгляду кримінальних проваджень у відношенні корумпованих посадових осіб; розробити правові положення щодо конфіскації засобів і майна, які були набуті в результаті корупції; вжити належних заходів стосовно підприємств, які причетні до корупції.

Таким чином, стосовно міжнародних стандартів, розроблених та ухвалених Організацією об'єднаних націй, варто зауважити, що більшість з них органічно доповнює українське законодавство, у тому числі й щодо регулювання сфери запобігання злочинам та іншим правопорушенням.

Значний інтерес для удосконалення процесів формування та реалізації кримінологічної політики на національному рівні складає передовий досвід запобігання злочинам інших країн світу. Так, для США характерно позитивні напрацювання боротьби зі злочинністю в загальнонаціональному плануванні, а для Японії – на місцевому рівні. Зокрема, у 1970 р. Конгрес США прийняв Закон про контроль за організованою злочинністю, який передбачає низку законодавчих і профілактичних заходів щодо запобігання злочинам, що підлягають федеральній юрисдикції. У США також розширюється залучення громадян у профілактичну роботу, де існує інститут добровільних помічників поліції[1].

У Франції у 1983 р. створено Національну раду із запобігання злочинам, до якої увійшли члени парламенту, мери міст, міністри, експерти, представники бізнесових структур. Головою Національної ради із запобігання злочинам є прем'єр-міністр країни. Рада вирішує такі завдання: фінансує програми запобігання злочинам; інформує громадськість про стан справ зі злочинністю; розробляє національну політику у сфері боротьби зі злочинністю, стимулює державні антикримінальні ініціативи, координує взаємодію між місцевими органами влади, громадськими організаціями і приватним сектором. У Великій Британії з 1966 р. працює Постійна конференція з профілактики

[1] Клочко А. Досвід зарубіжних країн у сфері боротьби зі злочинністю. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/44992/3/Klochko_protydiia_zlochynnosti.pdf;jsessionid=9C0EEC783EB5042557D4539E70703C81

злочинів, до якої входять представники Конфедерації британських промисловців, Торговельної палати, профспілок і Асоціації старших офіцерів поліції. У складі цієї організації діють робочі групи, які спеціалізуються на запобіганні грабежам та розбійним нападам[1].

Значним досягненням системи профілактики злочинів розвинутих іноземних країн слід визнати її ґрунтовне правове забезпечення. Урядові програми містять визначення напрямів соціологічних досліджень, розробку їхніх методик, підготовку персоналу, фінансування, організацію і реалізацію превентивних заходів з акцентом на ранню профілактику[2].

Програми часто передбачають систему заходів спеціально-кримінологічної превенції, які належать до сфери кримінального, процесуального і пенітенціарного права. Характерною рисою у боротьбі зі злочинністю у США в останні десятиліття є прагнення до централізованого планування і координації цієї сфери діяльності, створення для цього спеціальних органів і наділення їх досить широкими повноваженнями[3].

Проте за відсутності подібних державних структур запобіганню злочинності в Україні певною мірою має сприяти вивчення превентивної діяльності правоохоронних структур інших країн світу і запозичення їх позитивного досвіду. Можна з упевненістю сказати, що це є нагальною потребою для України, яка прагне стати повноправним членом Європейського Союзу[4].

Узагальнення сучасних тенденцій і стратегій протидії злочинності у різних країнах світу дає підстави для таких висновків:

1) сучасна світова злочинність характеризується відносною сталістю кількісних показників за більшістю майнових і насильницьких злочинів;

2) структура світової злочинності представлена переважно такими злочинами, як: крадіжки; грабежі; незаконне заволодіння

[1] Клочко А. Досвід зарубіжних країн у сфері боротьби зі злочинністю. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/44992/3/Klochko_protydiia_zlochynnosti.pdf;jsessionid=9C0EEC783EB5042557D4539E70703C81

[2] Там само.

[3] Воронин Ю. А. Система борьбы с преступностью в США: учеб. пособие. Свердловск: изд-во Уральского ун-та, 2015. 100 с.

[4] Клочко А. Досвід зарубіжних країн у сфері боротьби зі злочинністю. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/44992/3/Klochko_protydiia_zlochynnosti.pdf;jsessionid=9C0EEC783EB5042557D4539E70703C81

автотранспортними засобами; вбивства; сексуальна експлуатація; зґвалтування; злочини у сфері незаконного обігу наркотиків;

3) найбільш криміногенними регіонами світу є Латинська Америка та Африка, а найменш криміногенними – Європа й Північна Америка;

4) поширеними прибутковими видами транснаціональної організованої злочинності є: злочинність у сфері економіки, наркозлочинність, торгівля людьми, тероризм, кіберзлочинність, незаконний обіг культурних цінностей;

5) успішне запобігання більшості злочинам не уявляється можливим без широкої участі громадськості;

6) стратегія громадського впливу на злочинність полягає у залученні окремих громадян, громадських організацій правоохоронної спрямованості тощо до охорони правопорядку, участі у програмах профілактики злочинності, надання інформації про вчинені злочини з обов'язковим матеріальним заохоченням цих напрямів роботи з боку держави і приватного бізнесу;

7) сучасний передовий міжнародний досвід запобігання злочинності має враховуватись органами кримінальної юстиції України при розробці й практичній реалізації стратегій протидії злочинності в нашій державі[1].

На основі проведеного короткого аналізу міжнародного досвіду формування та реалізації кримінологічної політики необхідно зауважити, що сьогодні існують, у тому числі і на високому державному рівні, різні змістові характеристики державного реагування на відповідні соціально негативні діяння, передусім кримінального характеру. Досить часто говорять про потребу посилення боротьби зі злочинністю, протидії злочинності, чи удосконалення контролю над рівнем злочинності. Проте, і до сьогодні узгодженого політико-правового рішення (стратегічного документа) на національному рівні, яке б визначало нормативну основу діяльності державних та інших суспільних інститутів щодо зниження рівня злочинності та усунення чинників, які її породжують чи обумовлюють, – так і не прийнято. Провжуються дискусії щодо внутрішнього змісту зазначених категорій[2], який, на наше переконання, зовсім різний

[1] Голіна В. Світова злочинність: сучасні тенденції та стратегії протидії. URL: https://revolution.allbest.ru/law/00885905_0.html

[2] Стрельцов Є. Л. Реалізація кримінологічних ідей у кримінально-правових приписах. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_16.pdf

бо цілі використання, зміст заходів і об'єм повноважень суб'єктів застосування абсолютно не однаковий.

Так, одні автори наголошують, що боротьба, яка у своєму загальному розумінні передбачає перемогу однієї сторони над іншою, в нашому випадку відображає відповідну форму державної реакції відносно злочинів, яких необхідно побороти[1]. Але, з точки зору Є. Л. Стрельцова, до таких злочинів, яких в результаті боротьби потрібно спочатку «перемогти», а потім і «викорінити», необхідно віднести лише такі діяння, котрі за своїми основними показниками не лише не співпадають, а й суперечать основним принципам суспільної моралі, що існують у відповідній державі. І для таких діянь, що важливо підкреслити, не існує об'єктивних причин виникнення та існування. Саме розуміння цього принципового положення має закладати відповідну спрямованість у зміст такої програми. Для того щоб ставити питання про боротьбу з конкретною групою злочинів, спочатку потрібно визначитися з тим, наскільки ці дії «не співпадають» або навіть «суперечать» цінностям, проголошеним у суспільстві[2].

Водночас така форма державного реагування на злочинність як встановлення контролю над її рівнем передбачає зовсім протилежне ставлення до феномену злочинності, а саме: визнання того, що це явище є об'єктивною складовою існуючого державного устрою, і саме з урахуванням цього потрібно вибудовувати відносини[3]. Наприклад, О. М. Бандурка та О. М. Литвак зазначають, що низка економічних злочинів, що вчиняються в нашій країні, не лише не суперечать існуючим у державі основним положенням, а й є її частиною[4]. Тому боротьба з такими злочинами, в тому розумінні, яке вказувалось вище, буде, по суті, означати «боротьбу» з існуючою системою, а такі дії вже мають інше визначення.

Таке становище, за якого форма державного реагування на злочинність сьогодні не має офіційно визнаного змісту, ставить своє завдання перед кримінологічною теорією. Передусім воно

[1] Российская криминологическая энциклопедия / под общ. ред. А. И. Долговой. М.: НОРМА, 2000. 808 с. С. 80.

[2] Стрельцов Є. Л. Реалізація кримінологічних ідей у кримінально-правових приписах. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_16.pdf

[3] Там само.

[4] Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харків: Основа, 2003. 368 с. С. 9; Литвак О. М. Держава і злочинність / наук. ред. М. Й. Коржанський. Київ: Атіка, 2004. 303 с. С. 63.

пов'язане з необхідністю встановлення причин конкретного суспільного небезпечного діяння, групи таких діянь або цілого виду. Безумовно, не завжди такі загальні причини приводять до того, що конкретна особа «повинна» їх вчинити. Але саме визначення цього допоможе зрозуміти сутність таких діянь, їх родові та видові ознаки, а це, в свою чергу, допоможе і державі більш чітко визначитися з тим, що їй потрібно робити – боротися, впливати, контролювати, а, можливо, взагалі не криміналізувати такі діяння або декриміналізувати їх. Сьогодні в Кримінальному кодексі України існує багато груп злочинів, які мають різні змістовні характеристики, але практично єдині санкції, і саме тому потребують дослідження щодо виявлення причин їх вчинення та вибору відповідної форми державного реагування. Достатньо об'єктивне встановлення загальних причин виникнення та існування відповідної групи злочинів, дасть можливість і кримінології здійснювати більш реальний вплив на форму і зміст кримінального законодавства[1].

Також потрібно погодитися з тим, що будь-який, а тим більше закон про кримінальну відповідальність, що має охороняти важливі суспільні цінності, повинен проходити попередній кримінологічний аналіз. Таке вивчення має стосуватися не лише безпосереднього тексту відповідного проєкту. Підтримуючи тезу, що в основі рішення про прийняття відповідного кримінального закону знаходяться суспільні фактори і явища[2], кримінологічна експертиза зможе дослідити «співвідношення» дій людини, суспільних обставин і реакцію держави[3].

У подальшому, вже після прийняття відповідного закону про кримінальну відповідальність, кримінологія повинна здійснювати фахову оцінку всього комплексу обставин, які пов'язані з його практичним застосуванням. Така експертна оцінка надасть додаткової продуктивності й кримінальному праву. На нашу думку, саме таке всебічне вивчення конкретного злочину (групи злочинів) дозволить запропонувати не тільки заходи, які можуть забезпечити лише «карний» вплив на таке діяння, а й сприяти забезпеченню реалізації всіх змістових

[1] Стрельцов Є. Л. Реалізація кримінологічних ідей у кримінально-правових приписах. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_16.pdf

[2] Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. Київ: Атіка, 2005. 332 с

[3] Стрельцов Є. Л. Реалізація кримінологічних ідей у кримінально-правових приписах. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_16.pdf

положень, які закладалися державою у відповідну форму реагування на суспільно небезпечне діяння[1].

Висновки кримінологічної експертизи потрібні й у вирішенні питанн про декриміналізацію або депеналізацію відповідних діянь. Наприклад, декриміналізація низки злочинів у сфері господарської діяльності, зокрема, банківських злочинів, яка відбулася кілька років тому, не дуже узгоджується із загальносвітовою тенденцію посилення відповідальності за такі злочини, передусім, банківських службовців за вчинення ними зловживань у роботі[2].

Тому, не розвиваючи дискусію з цих питань, а зважаючи на зміст рекомендацій міжнародних інституцій з питань боротьби зі злочинністю, враховуючи вимоги міжнародно-правових документів і положень ст. 1 Кримінального кодексу України, пропонується: а) прийняти *проект Закону «Про запобігання злочинам»* (додаток А), який би визначив основи правового регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з наявністю та функціонуванням державної системи запобігання злочинам, нормативно закріпив би цілі, принципи та заходи запобігання, класифікації суб'єктів та ресурсне забезпечення запобіжної діяльності; б) розробити *нову Стратегію боротьби зі злочинністю в Україні до 2025 року.*

Її положення можуть знаходити свою реалізацію практично в усіх сферах суспільного відносин і галузях права. Наприклад, у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України, на відміну попереднього, відсутні будь-які норми, які на законодавчому рівні зобов'язували б органи досудового розслідування при провадженні дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальних проваджень, по-перше, виявляти причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, а, по-друге, направляти відповідні подання з цими відомостями до установ і організацій та вимагати відповіді від них протягом одного місяця[3].

Прийняття цього документа дасть можливість:

- більш чітко визначитися з багатьма поняттями, які сьогодні дискутуються у кримінологічному середовищі, надати

[1] Гаджиев Г. А. Онтология права (критическое исследование юридического концепта действительности): монография. М.: Норма: ИНФРА-М, 2013. 320 с. С. 6.

[2] Стрельцов Є. Л. Реалізація кримінологічних ідей у кримінально-правових приписах. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_16.pdf

[3] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17. (Дата звернення: 02.03.2020).

їм уже як нормативним категоріям необхідного визначення та розуміння;

- окреслити загрози злочинності в політичній, економічній, соціальній та інших сферах супільного життя, а також ризики заподіяння шкоди незалежності, суверенітету і територіальній цілісності держави з урахуванням збройної агресії на Сході України, анексії Криму та інших зовнішньополітичних чинників;

- скорегувати напрями, завдання, цілі та принципи формування та реалізації кримінологічної політики;

- сформулювати пріоритетні напрями розвитку галузевого законодавства усфері захисту прав і свобод людини і громадянина, публічної безпеки та правопорядку від злочинних посягань;

- впорядкувати, а навіть, синхронізувати діяльність органів, установ і організацій з різним статусом і функціями у боротьбі зі злочинністю щодо застосування заходів запобігання та покарання, переконання та примусу;

- визначити можливості та межі використання новітніх наукових і науково-технічних розробок щодо виявлення, недопущення та розслідування злочинів, усунення їх причин і умов, захисту та охорони потерпілих, свідків та інших учасників кримінального провадження;

- конкретизувати напрями та можливості міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю.

Тому варто погодитися з тезою А. П. Закалюка про те, що для цього необхідно вирішити низку важливих завдань: концептуально уточнити, а деякою мірою і більш предметно визначити шляхи актуалізації сучасної української кримінології, відповідним чином скорегувати тематику і спрямованість її досліджень і наукових розробок[1]. Саме це надасть необхідних аргументів для створення офіційної Стратегії, що має вирішити багато різноманітних складних завдань стосовно реалізації державного реагування на злочинність. Це так само допоможе надати цьому підходу більш системного та міждисциплінарного характеру.

[1] Закалюк А. П. Концептуальне бачення сучасної кримінологічної ситуації в Україні та шляхів актуалізації кримінології в українському суспільстві. *Право України*. 2009. № 7. С. 5–9. С. 6.

РОЗДІЛ 3
ФОРМУВАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ВІДПОВІДНО ДО КРИМІНОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

3.1. Аналіз, оцінка та прогноз кримінологічної ситуації

Результати вивчення наукових і практичних джерел засвідчують, що з-поміж видів кримінологічного аналізу найбільш поширеним є аналіз кримінологічної ситуації[1].

Термін «аналіз» походить від грецького «analysis» (розклад, розмежування) і означає метод дослідження, що полягає в мисленому або практичному розчленуванні цілого на частини[2].

Аналогічне визначення цього терміна можна знайти і в сучасних тлумачних словниках української мови[3].

Щодо терміна «кримінологічна ситуація», то такої однозначності в науковій літературі немає[4]. Як у зв'язку з цим слушно зробив висновок А. П. Закалюк, у доктринальних джерелах та на практиці вживається поняття «кримінологічна обстановка»[5]. Зокрема, нормативними актами МВС України на органи Національної поліції України покладено обов'язок проводити аналіз оперативної обстановки у визначені строки та з таких питань:

1) поточний аналіз за чергову добу, декаду. Причому кожен з цих видів аналізу оперативної обстановки має свої конкретні цілі та відмінності;

2) помісячний аналіз;

3) поквартальний, піврічний та річний аналіз[6].

---

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 59.

[2] Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Головна редакція Української енциклопедії, 1997. 775 с. С. 47.

[3] Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. Харків: Фоліо, 2005. 767 с. С. 18.

[4] Бібліографія (кримінологія та профілактика злочинів) / упоряд.: В. В. Василевич, С. І. Мінченко, Т. О. Сіродан та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2008. 296 с. С. 57–60.

[5] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 58.

[6] Василевич В. Проблеми кримінально-правової, кримінально-виконавчої, кримінологічної (профілактичної) політики. URL: http://uk.x-pdf.ru/5istoriya/102297-54-aktualni-problemi-vdoskonalennya-chinnogo-zakonodavstva-ukraini-vipusk-xxvii-ivano-frankivsk-2011-bbk-679-4ukr-re.php

Проте зазначені заходи мають суто відомчий (оперативно-службовий) характер і не повною мірою відображають стан кримінологічної ситуації як у тому чи іншому районі, так і загалом у державі. Як результат, щорічно в Україні кількість злочинів є сталою (у межах незначної похибки у бік зменшення або збільшення)[1], оскільки повною мірою не встановлюються детермінанти (від лат. determinans – той, що визначає, обмежує)[2] їх виникнення та інші складові, що становлять зміст предмета кримінології[3].

Водночас цілком очевидним є висновок, що за кримінологічного підходу злочинність слід аналізувати, по-перше, одночасно в контексті умов зовнішнього для людини середовища та характеристик власне людини; по-друге, не як одномоментний акт (що здійснюється у ході аналізу оперативної обстановки), а як певний процес, що розгортається в просторі та часі[4]. Як з цього приводу вдало зауважив В. В. Голіна, злочинність і злочини не є одно порядковими поняттями, вони не співвідносяться один з одним як загальне та одиничне явище, а отже, сукупністю злочинів (навіть статистичною, що наявна під час аналізу оперативної обстановки ОВС) не можна пояснити сутність злочинності[5].

Аналітичний підхід можна знайти і в роботах Д. А. Шестакова, який небезпідставно вважає, що теоретично не можна виключити існування людей, які зовсім не схильні до скоєння злочинів, чого не можна сказати про суспільство: якщо злочинність певної людини в принципі може дорівнювати нулю, то злочинність суспільства завжди має абсолютну величину[6]. Саме тому, як правильно зробив висновок В. В. Лунєєв, вихід з кримінального «капкана», у який загнало себе людство, полягає в

[1] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 5 (105). С. 19–34. С. 21.

[2] Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Головна редакція Української енциклопедії, 1997. 775 с. С. 203.

[3] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 1.: Теоретичні засади та історія кримінологічної науки. 424 с. С. 13.

[4] Криминология: учебник для юридических вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. М.: изд. группа ИНФРА М – НОРМА, 1997. 184 с. С. 59.

[5] Голина В. В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления. *Проблеми законності*: Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. Т. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 324–336. С. 327.

[6] Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрясли криминологии / под ред. Д. А. Шестакова. СПб.: изд-во «Юрид. центр Пресс», 2003. 353 с. С. 15–16.

розширенні й поглибленні кримінально-правового контролю над протиправною поведінкою; контролю кримінально-правового та кримінологічного, при пріоритетності останнього, як найбільш радикального і ефективного[1].

Загальновідомо, що злочинність є соціальною тому, що в її основі лежать соціально-економічні закони, зумовлені сукупністю сформованих виробничих відносин і характером продуктивних сил. Крім того, злочинність загалом породжується причинами та умовами, що мають соціальний характер [2], і це вимагає аналіз злочинності на рівні міста, району тощо здійснювати шляхом вивчення кримінологічної ситуації, а не оперативної обстановки, оскільки останнє є лише елементом (частиною), що складає зміст першого поняття.

За такого підходу будуть піддаватись аналізу, оцінці та прогнозу всі об'єкти кримінологічного спрямування: детермінант злочинності, інші предмети, явища і процеси, включаючи економічного, демографічного, ідеологічного та іншого порядку, що знаходяться в прямому чи опосередкованому зв'язку зі злочинністю[3]. Причому, як слушно зауважив В. І. Шакун, досить важливо при аналізі злочинності враховувати демографічні, урбанізаційні процеси та їх впливи на злочинність[4]. Зокрема, як свідчить статистика, щорічно в структурі злочинця 60–70 % становлять особи, які на час учинення злочину ніде не працювали та не навчались або з власної волі або у зв'язку з безробіттям, низькими заробітками тощо в певному регіоні, місті, районі[5].

Проте в науці існують й інші думки з цього приводу. Зокрема, несприйняття вченими розуміння злочинності як властивості суспільства по його вихідних позиціях поділяється в

[1] Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции: мировой криминологический аналіз / Ин-т час. и права Рос. АН. М.: НОРМА, 1997. 498 с. С. 475.

[2] Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2009. 312 с. С. 25.

[3] Алексеев А. И., Герасимов Р. И., Сухарев А. Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы: монография. М.: изд-во НОРМА, 2001. 496 с. С. 47–48.

[4] Шакун В. І. До питання про вплив демографічних процесів на злочинність. *Теоретичні та практичні проблеми використання криміналістики і судової експертизи у розкритті та розслідуванні злочинів*. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1996. С. 185–199. С. 185–186.

[5] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 5 (105). С. 19–34. С. 25.

доктринальних джерелах на два різновиди – ідеологічний та детермінаційний[1].

Ідеологічне заперечення пов'язане з невід'ємним від марксистських традицій у радянській кримінології так званим класовим розумінням злочинності. За такого розуміння злочинності, як правильно зазначає П. І. Гришаєв, ігноруються якісні відмінності злочинності в державах з різним соціальним устроєм[2].

Детермінічне несприйняття поняття злочинності ґрунтується на тому, що в ньому як властивості суспільства породжувати злочини відсутні вказівки на ознаки визначеного предмета і йдеться не про злочинність, а про її причини[3].

Проте і перших, і других авторів об'єднує висновок про те, що саме злочинність як властивість суспільства відтворювати злочинність залишається незмінною, вона на диво є живучою і ніби знаходить у нових умовах нові причини для нових злочинів[4].

Таким чином, під час аналізу оперативної обстановки зазначені вияви злочинності не враховуються, у зв'язку з цим рівень її оцінки та прогнозу є такими, що не повною мірою відображають реальний стан правопорядку в окремо взятому населеному пункті, регіоні та загалом у державі. З цього випливає, що при вивченні стану злочинності Національна поліція та інші правоохоронні органи мають використовувати таке поняття, як кримінологічна ситуація[5].

Попри те, що в науковій літературі ця правова категорія чіткого визначення не має, виходячи із запропонованих вченими поглядів на її зміст доречно сформулювати таке тлумачення кримінологічної ситуації: це – стан злочинності, що склався на певній території (населеному пункті, регіоні, державі) за певний

[1] Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрясли криминологии / под ред. Д. А. Шестакова. СПб.: изд-во «Юрид. центр Пресс», 2003. 353 с. С. 16–17.

[2] Гришаев П. И. Структура полной причины преступности. М.: Юрид. лит., 1984. 126 с. С. 24.

[3] Криминология. Общая часть: учебник / под ред. В. В. Орехова. СПб.: Лань, 1992 362 с. С. 53–54.

[4] Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрясли криминологии / под ред. Д. А. Шестакова. СПб.: изд-во «Юрид. центр Пресс», 2003. 353 с. С. 20.

[5] Василевич В. Проблеми кримінально-правової, кримінально-виконавчої, кримінологічної (профілактичної) політики. URL: http://uk.x-pdf.ru/5istoriya/102297-54-aktualni-problemi-vdoskonalennya-chinnogo-zakonodavstva-ukraini-vipusk-xxvii-ivano-frankivsk-2011-bbk-679-4ukr-re.php

період часу (добу, декаду, місяць, квартал та ін.) унаслідок дії різноманітних причин та умов політичного, економічного, ідеологічного, правового, соціально-демографічного та іншого характеру, що визначають її зміст та особливості, а також інформаційне забезпечення та заходи боротьби з цим явищем[1].

Отже, системоутворювальними елементами, що становлять зміст вказаного поняття, є:

а) стан злочинності (рівень, структура, динаміка, географія тощо)[2];

б) певна територія – адміністративні межі діяльності правоохоронних органів (місто, район, область та ін.);

в) статистичні періоди звітності[3];

г) детермінанти злочинності – сукупність причин та умов, що породжують і сприяють вчиненню злочинів в окремо взятому населеному пункті чи регіоні[4];

д) стан інформаційного забезпечення зазначеного явища[5];

е) стан реалізації заходів боротьби зі злочинністю в межах окремо взятого населеного пункту чи регіону[6].

Статистична сукупність цих ознак (їх виявів у реальності) дає таким чином уяву про криміногенний потенціал суспільства[7] (у цьому випадку – про криміногенну ситуацію), а саме про те, яка частина та які прошарки населення найбільше концентрують цей потенціал, чому і які суспільні відносини його зменшують чи збільшують, а також, які необхідно здійснити заходи для його зниження. Це слугує додатковим аргументом видозміни

[1] Василевич В. Проблеми кримінально-правової, кримінально-виконавчої, кримінологічної (профілактичної) політики. URL: http://uk.x-pdf.ru/5istoriya/102297-54-aktualni-problemi-vdoskonalennya-chinnogo-zakonodavstva-ukraini-vipusk-xxvii-ivano-frankivsk-2011-bbk-679-4ukr-re.php

[2] Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с. С. 43–46.

[3] Про державну статистику: Закон України від 17.09.1992 р. Дата оновлення: 19.04.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-12. (Дата звернення: 02.03.2020).

[4] Алексеев А. И. Криминология: курс лекцій. 4 изд., испр. и дополн. М.: изд-во «Щит-М», 2004. 315 с. С. 52–54.

[5] Інформаційне забезпечення управлінської діяльності в умовах інформатизації: організаційно-правові питання теорії і практики: монографія / Р. А. Калюжний, В. О. Шамрай, М. Я. Швець та ін. Київ: Акад. ДПС України, 2002. 295 с. С. 7–8.

[6] Лихолоб В. Г. Органи внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю: (морально-правовий аспект реалізації закону). Київ: Вища школа, 1991. 219 с. С. 23.

[7] Голина В. В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления. *Проблеми законності*: Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. Т. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 324–336. С. 335.

нормативних актів правоохоронних органів у частині, що стосується обов'язковому аналізу не оперативної обстановки, а криміногенної ситуації, з огляду на те, що останній термін є більш об'ємним та об'єктивним під час відображення реалій, пов'язаних зі злочинними виявами на певній адміністративно-територіальній одиниці держави.

З іншого боку, такий підхід на практиці дозволить наповнити реальним змістом плани соціально-економічного розвитку й місцеві бюджети, що складаються в регіонах, оскільки буде спрямований на подолання, нейтралізацію, блокування тощо детермінантів злочинності. У цьому випадку результативність цього напряму, як слушно стверджує В. І. Борисов, багато в чому буде залежати не лише від законодавства й узгодженої діяльності правозастосовних та правоохоронних органів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю, а й головним чином від соціально-економічного стану, моралі та правової культури суспільства і від природного бажання більшості громадян позбутися злочинності[1].

У зазначеному контексті варто по-іншому підійти й до оцінки та прогнозу кримінологічної ситуації. Причому важливе (якщо не вирішальне) значення мають такі фактори:

1) повнота реєстрації в правоохоронних органах, зокрема в органах Національної поліції, заяв і повідомлень про злочини й інші події, що мали місце на обслуговуваній адміністративно-територіальній одиниці;

Ідеться про зниження рівня латентності (від лат. *latens* (latentis) – прихований)[2] злочинності, особливо тієї її частини, що детермінується поведінкою посадових осіб правоохоронних органі, які з тих чи інших причин не реєструють в офіційних матеріалах обліку отриману від різних суб'єктів (фізичних і юридичних осіб) інформацію про злочин та пригоди[3]. Так, як свідчать результати окремих досліджень, у правоохоронних органах виявляються лише 2 % від усіх фактів хабарництва, 6 % викрадань у м'ясомолочній промисловості, 46 % – у торгівлі[4];

---

[1] Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрямки. *Проблеми законності*: Респ. міжвідом. наук. зб / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 305–312. С. 306.

[2] Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Головна редакція Української енциклопедії, 1997. 775 с. С. 385.

[3] Джужа О. М., Моісеєв Є. М., Василевич В. В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): навч. посіб. Київ: Атіка, 2001. 368 с. С. 47.

[4] Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противедойствие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харків: изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. 302 с. С. 33–34.

2) повнота доведення заяв та повідомлень до певних виконавців або керівників відповідних підрозділів органу та його керівництва для реагування на зазначену інформацію. Як свідчить практика, кримінологічна інформація є обов'язковим компонентом у боротьбі зі злочинністю[1]. Обумовлено це тим, що інформаційно-аналітичне забезпечення цієї діяльності пов'язано з отриманням, перетворенням, аналізом, використанням і збереженням інформації, що відображає реальні явища та процеси, факти і події, які відбуваються в цій галузі. Проте всупереч теорії та практики боротьби зі злочинністю, що виробили низку вимог яким має відповідати кримінологічна інформація, суб'єкти її отримання не завжди їх дотримуються, ігноруючи як формально визначені в нормативно-правових актах, так і неформальні правила використання даного виду соціальної інформації[2]. Особливо це актуально в контексті змісту такої вимоги, як відповідність інформації компетенції суб'єкта її отримання[3];

3) стан реагування на повідомлення про злочини та пригоди та отримані при цьому результати, включаючи інформацію про затриманих осіб; вилучені речові докази; транспортні засоби; виявлені трупи; про потерпілих від злочинів, яких доставлено в територіальні органи охорони здоров'я, або про осіб, яким надано іншу допомогу тощо.

Причому, як слушно зробили висновок Л. М. Давиденко та О. О. Бандурка, оцінка рівня, структури й динаміки злочинності в певному регіоні, місті, районі тощо повинна здійснюватись з урахуванням латентності злочинності, яка, своєю чергою, в науці класифікована на три групи:

– до першої групи належать злочини, що характеризуються низьким ступенем латентності: умисні вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, розбої, грабежі;

– другу групу становлять злочини із середнім ступенем латентності: хуліганство, зґвалтування, крадіжки особистого та громадського майна, автотранспортні злочини, злочини порушення правил охорони праці та техніки безпеки;

---

[1] Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противедойствие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харків: изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. 302 с. С. 28.

[2] Криминология: учебник / под. ред. В. Д. Малкова. М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. 528 с. С. 201–202.

[3] Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противедойствие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харків: изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. 302 с. С. 30

– до третьої належать злочини з високим ступенем латентності: викрадення державної власності шляхом розтрати і присвоєння, дача й отримання хабара, шахрайство, злочини в галузі економіки[1].

Якщо статистичний аналіз показав, що збільшення зареєстрованої злочинності відбулось за рахунок злочинів першої групи, то це означає, що в регіоні наявне фактичне її зростання, а отже, має бути відповідна оцінка та реагування на таку інформацію та кримінологічну ситуацію.

Якщо ж кількість зареєстрованих злочинів збільшилась за рахунок злочинів третьої групи, то це може свідчити про активізацію діяльності правоохоронних органів, тобто про правильне та своєчасне реагування на кримінологічну інформацію і кримінологічну ситуацію.

Зміна ж показників другої групи злочинності може означати як зниження активності правоохоронних органів у цій галузі діяльності, так і бути результатом викривленої практики штучного «регулювання» рівня злочинності, тобто свідчитиме про неадекватне реагування на кримінологічну інформацію та кримінологічну ситуацію;

4) визначення повідомлень, за якими відсутні відомості щодо результатів реагування та є необхідність у проведенні заходів останнього.

З прийняттям 2012 року Кримінального процесуального кодексу України в історії розвитку кримінального процесу нашої країни відкрито нову сторінку, а чисельні зміни й доповнення, внесені до нього останнім часом, наочно свідчать про продовження реформування цієї сфери діяльності. Передусім, зумовлено це тим, що ефективна протидія сучасним злочинним виявам вимагає від законодавця запровадження дієвої системи кримінальної юстиції, яка, з одного боку, дозволить гарантувати захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, а з іншого – забезпечить швидке, повне й неупереджене розслідування та судовий розгляд. Нині під час прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події здійснюється їх перевірка, вирішується питання про наявність або відсутність складу кримінального правопорушення. Крім того, з моменту внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей

[1] Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противедойствие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харків: изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. 302 с. С. 41–43.

про вчинення конкретною особою кримінального правопорушення слідчий, прокурор уповноважені проводити різні процесуальні дії, завдяки яким буде прийнято рішення про наділення особи статусом підозрюваного або закриття кримінального провадження.

Водночас, проаналізувавши статистичні дані Генеральної прокуратури України, слід констатувати, що 2016 року внесено 1104 фактів приховування заяв чи повідомлень про кримінальні правопорушення від реєстрації до Єдиного реєстру досудових розслідувань, 2017 р. – 1332, 2018 р. – 1319. Упродовж 2015–2018 рр. спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості задоволених скарг судом на рішення, дії, бездіяльність органів досудового розслідування, прокуратури. Так, у 2015 р. судами було розглянуто 12035 скарг на рішення, дії, бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування злочинів, з яких 3874 було задоволено (тобто 32,2 %), 2016 р. – 12361 скарга, з яких задоволено – 4922 (39,8 %), 2017 р. – 10316 скарг, з яких задоволено – 4654 (45,1 %), 2018 р. – 9488 скарг, з яких задоволено – 4402 (46,4 %). Наведена статистика є тим індикатором, котрий наочно вказує на дефекти правового регулювання досудового розслідування, що, звісно, негативно позначається на досягненні завдань кримінального провадження. Завдання кримінального провадження можуть бути належним чином виконані, а права, свободи та законні інтереси його учасників надійно захищені лише за умови, що кожному факту порушення закону надаватиметься належна правова оцінка шляхом встановлення відповідності обставин події, що містить ознаки кримінального правопорушення, фактичним даним. Чітка правова регламентація процесуальної діяльності саме на першому етапі досудового провадження є передумовою законності й обґрунтованості подальшого розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

З набуттям чинності КПК України 2012 р.[1], порівняно з КПК України 1960 р. дізнання й досудове слідство як форми досудового розслідування набули нового змісту. Саме ж досудове розслідування розпочинається з моменту надходження

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17. (Дата звернення: 02.03.2020).

інформації про вчинене кримінальне правопорушення, яку обов'язково вносять до ЄРДР[1].

Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування[2].

Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення затверджуються Генеральною прокуратурою України за погодженням з Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Національним антикорупційним бюро України, органом, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства[3].

На виконання вимог ст. 214 КПК України функціонує електронна база даних – ЄРДР[4]. Відповідно до п. 1.3 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого наказом генеральної прокуратури України від 6 квітня 2016 р. № 139, ЄРДР утворений та ведеться з метою забезпечення: реєстрації кримінальних правопорушень (проваджень) та обліку прийнятих під час досудового розслідування рішень, осіб, які їх учинили, та результатів судового провадження; оперативного контролю за додержанням законів під час проведення досудового розслідування; аналізу стану та структури кримінальних правопорушень, вчинених у державі; інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів.

---

[1] Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС України від 08.02.2019 р. № 100. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19.

[2] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

[3] Там само.

[4] Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС України від 08.02.2019 р. № 100. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19.

Разом із цим ч. 1 ст. 214 КПК України щодо початку досудового розслідування, поряд з нібито зрозумілими джерелами відомостей такими як заява та повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, вжито законодавцем формулювання «з будь-якого джерела», яке може бути неоднозначно розтлумачено в слідчій практиці. Водночас відомчими нормативно-правовими актами, зокрема в системі Міністерства внутрішніх справ України, п. 1.3 Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події (2019 р.)[1],

Джерелом інформації про кримінальні правопорушення та інші події, зокрема, є:

1) заяви (повідомлення) осіб, які надходять до органу (підрозділу) поліції, особи, уповноваженої на здійснення досудового розслідування, або службової особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв (повідомлень);

2) самостійно виявлені слідчим або іншою посадовою особою органу поліції з будь-якого джерела обставини кримінального правопорушення;

3) повідомлення осіб, які затримали підозрювану особу під час учинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється в його вчиненні тощо[2].

Водночас недоліком чинного КПК України, порівняно з КПК України 1960 р., є невизначеність процесуальної форми заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення. Однак закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві України чіткої форми заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення може призвести до випадків безпідставної відмови у прийнятті та реєстрації у ЄРДР заяви або повідомлення за формальними підставами – відсутність або неналежне оформлення обов'язкового реквізиту у зверненні особи.

[1] Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС України від 08.02.2019 р. № 100. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19.

[2] Там само.

Положення про порядок ведення ЄРДР передбачає такі **правила прийняття заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення:**

1) усні заяви заносяться слідчим або прокурором до протоколу, який підписується заявником;

2) відомості про кримінальне правопорушення, викладені у заяві, повідомленні чи виявлені з іншого джерела повинні мати короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

3) слідчим або прокурором, особа, яка подає заяву чи повідомляє про кримінальне правопорушення під розпис попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення, крім випадків надходження заяви, повідомлення поштою або іншими засобами зв'язку;

4) заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення вважаються поданими з моменту попередження особи про кримінальну відповідальність (за виключенням випадків, коли таке попередження не можливо зробити з об'єктивних причин: надходження заяви, повідомлення поштою, іншим засобом зв'язку, непритомний стан заявника, відрядження тощо).

Приводами до початку кримінального провадження є:

1) заяви про вчинене кримінальне правопорушення, які можуть бути усними або письмовими (заяви можуть надійти від фізичних або юридичних осіб);

2) повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, якими можуть бути:

а) повідомлення підприємств, установ, організацій і посадових осіб;

б) повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу, відповідно до ч. 2 ст. 207 КПК України;

в) повідомлення в засобах масової інформації;

3) самостійне виявлення слідчим із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, у тому числі під час досудового розслідування;

4) самостійне виявлення прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зокрема за результатами перевірки у порядку нагляду, зокрема під час здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів;

5) самостійно виявлені посадовою особою правоохоронних та контролюючих державних органів факти вчинення чи підготовки до вчинення кримінальних правопорушень.

Відповідно до п. 4–9 Положення про порядок єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, якщо заява (повідомлення) надійшла до органу (підрозділу) поліції під час особистого звернення заявника одночасно з її (його) реєстрацією в інформаційно-телекомунікаційній системі «Інформаційний портал Національної поліції України» або журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, уповноважена службова особа оформлює та видає заявникові талон-повідомлення єдиного обліку про прийняття і реєстрацію заяви (повідомлення) про кримінальне правопорушення та іншу подію.

Заява (повідомлення), що надходить телефоном за скороченим номером екстреного виклику поліції «102», реєструється в інформаційному порталі Національної поліції України з автоматичним присвоєнням порядкових номерів єдиного обліку[1].

Законодавець фактично передбачив можливість фільтрувати заяви і повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення, а також відділяти некримінальні події вже на етапі їх прийняття та реєстрації. Основною відмінністю є те, що сьогодні скорочено строк для вирішення цього питання до 24 годин, на відміну від положень КПК 1960 року, яким цей строк був передбачений у межах 10 діб.

Скасування інституту «порушення кримінальної справи» та відсутність дослідчої перевірки дозволило уникнути повторного проведення деяких процесуальних дій, які є необхідними в межах дослідчої перевірки (наприклад: опитування – допит; довідка спеціаліста – висновок експерта). Запровадження кардинально нової процедури дозволило громадянам реалізувати своє право на захист уже відразу після надходження заяви чи повідомлення про злочин, оскільки кожна заява, повідомлення мають бути розглянуті, а отже, за ними приймаються належні рішення. Варто підтримати законодавця, а також науковців щодо позитивності

[1] Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС України від 08 лют. 2019 р. № 100. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19

скасування довготривалої дослідчої перевірки, оскільки спроба на етапі, коли ще не прийнято рішення про початок розслідування, беззаперечно встановити факт учинення кримінального правопорушення, тобто виявити всі суб'єктивні й об'єктивні елементи складу злочину, неправомірна. Це не відповідає пізнавальній ситуації, що складається на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності.

У зв'язку з ухваленням і набуттям чинності КПК 2012 р. дослідчий кримінальний процес (дослідче провадження) не ліквідований, а набув нового змісту. Нині під час прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події здійснюється їх перевірка, вирішується питання про наявність або відсутність складу кримінального правопорушення. Крім того, з моменту внесення до ЄРДР відомостей про вчинення конкретною особою кримінального правопорушення слідчий, прокурор уповноважені проводити різні процесуальні дії, завдяки яким буде прийнято рішення про наділення особи статусом підозрюваного або закриття кримінального провадження.

Водночас слід ураховувати, що сучасне європейське кримінальне судочинство йде шляхом диференціації та спрощення досудових і судових процедур, основні ідеї якого закладені у Рекомендації № 6R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи «Стосовно спрощення кримінального судочинства» від 17 вересня 1987 року. Метою запровадження спрощеної процедури є прискорення розгляду кримінальних проваджень та виключення тяганини розслідування. Приведення національного законодавства у відповідність до вимог міжнародно-правових стандартів у сфері кримінального судочинства зумовлює аналіз нормативних положень різних країн з питань початку досудового розслідування.

Аналогічні українським положенням є норми, закріплені у КПК Республіки Казахстан, а саме: у ст. 179 визначено, що початком досудового розслідування є реєстрація заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення в ЄРДР або перша невідкладна слідча дія. Відповідно до законодавства Грузії, підставою для початку слідства є інформація про злочин, що надійшла до слідчого або прокурора, виявлена в ході кримінального процесу або опублікована в мас-медіа (ст. 101 КПК Грузії). Схожі за змістом положення передбачені в кримінальному процесуальному законодавстві Республіки Білорусь. Зокрема, у п. 4 ст. 6 КПК Республіки Білорусь

передбачено, що досудове провадження – це прискорене провадження та провадження від дня надходження заяви, повідомлення про злочин до передачі кримінальної справи прокуророві для направлення в суд для розгляду по суті або припинення провадження у справі, а також підготовка матеріалів у кримінальній справі приватним обвинувачем і стороною захисту. Натомість у ст. 150 КПК Киргизької Республіки міститься перелік приводів та підстав порушення кримінальної справи: 1) заяви громадян; 2) заява з повинною; 3) повідомлення посадової особи організації; 4) повідомлення в засобах масової інформації; 5) безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором ознак злочину.

У КПК Польщі передбачено, що в разі наявності достатніх підстав вважати, що було вчинене кримінальне правопорушення, яке було виявлене уповноваженим органом чи про вчинення якого було отримане повідомлення, виноситься постанова про початок розслідування, в якій вказується діяння, що є предметом кримінального провадження, а також його правова кваліфікація.

Законодавче положення ч. 1 ст. 214 КПК України є формою реалізації засади публічності кримінального провадження, відповідно до якої прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за винятком випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також ужити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК України)[1].

Сьогодні в п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України передбачена можливість оскарження бездіяльності слідчого, прокурора, яка полягає в невнесенні відомостей про кримінальне

[1] Порядок організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора України від 28.03.2019 р. № 51. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-19.; Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України: наказ МВС України від 06.07. 2017 р. № 570. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/ show/z0918-17; Про організацію діяльності органів прокуратури з питань ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, статистики та її аналізу: наказ Генеральної прокуратури України від 16.10.2015 р. № 275. *ЛІГА:ЗАКОН*. URL: http://search.ligazakon.ua/ l_doc2.nsf/link1/GP15016.html.

правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. Так, за даними Генеральної прокуратури України, упродовж 2015–2018 рр. спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості задоволених скарг судом на рішення, дії, бездіяльність органів досудового розслідування, прокуратури. Так, у 2015 р. судами було розглянуто 12 035 скарг на рішення, дії, бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування злочинів, з яких 3874 було задоволено (тобто 32,2 %), 2016 р. – 12 361 скарга, з яких задоволено – 4922 (39,8 %), 2017 р. – 10 316 скарг, з яких задоволено – 4654 (45,1 %), 2018 р. – 9488 скарг, з яких задоволено – 4402 (46,4 %).

Крім того, аналіз судової статистики свідчить, що найчисельнішою категорією скарг є саме скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. Так, слідчий суддя Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області І. І. Івашкович у справі № 308/5377/15-к від 22 травня 2015 р., розглянувши скаргу ОСОБА_1 на бездіяльність слідчого Ужгородського МВ УМВС України в Закарпатській області щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, прийняв рішення про задоволення скарги особи. В обґрунтування свого рішення слідчий суддя зазначив, що, згідно зі ст. 214 КПК України, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування. Відповідно до ч. 4 цієї статті, відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається. Ні КПК України, ні Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань не передбачає підстав, які б давали право прокурору не вносити заяву про злочин до ЄРДР.

Трапляються випадки, коли кваліфікація діяння під час внесення відомостей до ЄРДР визначається з ігноруванням змісту інформації, яка міститься в заяві. Наприклад, у заяві йдеться про вчинення крадіжки, поєднаної з таємним проникненням до житла, а в Єдиному обліку реєструється заява з приводу крадіжки дверного замка. Крім того, трапляються випадки штучного приховування заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, що, на думку опитаних нами оперативних

працівників та працівників слідчих підрозділів, «обумовлено намаганням не псувати статистику найабсурднішими заявами про правопорушення та безперспективними справами». У такому разі через приховування посадовими особами фактів вчинення правопорушення відбувається штучне покращення показників роботи органів досудового розслідування. Але в такому випадку йдеться про порушення прав потерпілих від злочину.

Про такий стан протиправних дій правоохоронних органів свідчать відповідні дані Генеральної прокуратури, отримані в результаті нагляду за діяльністю органів досудового розслідування. Зокрема, за три місяці 2015 року було виявлено 1116 порушень Закону, допущених при реєстрації заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення.

З метою вирішення зазначеної проблеми необхідно:

по-перше, зобов'язати посадових осіб складати протокол прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення із точним викладенням обставин, на які вказує потерпілий або заявник;

по-друге, слідчому, прокурору суворо дотримуватись норм Кримінального кодексу України щодо правильної кваліфікації діяння під час внесення відомостей до ЄРДР. У разі порушення даних вимог потерпілому повинно бути надано право оскаржувати як дії слідчого, прокурора, так і посадових осіб, які приймали заяву про вчинене кримінальне правопорушення. Тому, в КПК України повинна бути передбачена можливість оскарження дій слідчого, прокурора не лише щодо їх бездіяльності у разі невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР (яка сьогодні передбачена в п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України), а й будь-якої їх незаконної діяльності на початковому етапі кримінальної процесуальної діяльності. У такому випадку будь-яке незаконне рішення слідчого, прокурора на початку досудового розслідування повинно бути оскаржене до слідчого судді.

У зв'язку з цим, до ч. 1 ст. 303 КПК України доцільно внести відповідні зміни, а саме п. 1 викласти в новій редакції:

«1) рішення слідчого, прокурора про початок досудового розслідування – заявником, потерпілим, його представником, законним представником».

Одночасно із цим ч. 1 ст. 303 КПК України варто доповнити пунктом 1-1, який викласти у такій редакції:

«1-1) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами

статті 169 цього Кодексу, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк, – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільцем тимчасово вилученого майна».

Крім того, ураховуючи викладене та зважаючи на необхідність удосконалення діючого законодавства в частині початку досудового розслідування, варто внести зміни **до частини 1 та частини 4 статті 214 КПК України,** а саме:

«1. Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 48 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування»;

«4. Слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається.

Заяви або повідомлення фізичних або юридичних осіб про вчинене кримінальне правопорушення можуть бути усними або письмовими. Усні заяви заносяться до протоколу прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення або таке, що готується. У протоколі зазначаються відомості про особу потерпілого або заявника, та обставини вчинення кримінального правопорушення, які відомі особі. Протокол підписують потерпілий або заявник і посадова особа, яка склала протокол.

До заяви або повідомлення можуть бути додані документи і предмети, які підтверджують обставини вчинення кримінального правопорушення».

Сучасний етап розвитку кримінального процесу дає змогу сформулювати сутність початку досудового розслідування, з одного боку, як окремого етапу досудового розслідування, метою якого встановлення факту кримінального правопорушення та його закріплення в ЄРДР, а з іншого – як здійснювану в

установленому законом порядку кримінальну процесуальну діяльність слідчого, прокурора стосовно розслідування обставин кримінального правопорушення, а також правовідносини, що виникають унаслідок такої діяльності як між зазначеними посадовими особами, так і з іншими учасниками кримінального судочинства.

5) відомості про розкриті злочини, а також про злочини, що залишилися не розкритими.

Як у зв'язку з цим правильно зробив висновок В. І. Борисов, розв'язання завдань державної політики боротьби зі злочинністю, особливо в застосуванні кримінального законодавства, не може обмежуватись питаннями якості й дієвої ефективності останнього[1]. Досягнення необхідного для суспільства стану безпеки від злочинних посягань можливе лише шляхом широкого і комплексного поєднання заходів боротьби зі злочинністю, що мають бути відображені в інформації про розкриті та нерозкриті злочини, а саме:

– організаційно-правових і адміністративно-управлінських (як вияв державної волі);

– соціально-економічних, культурних і природничо-людських (як розвиток суспільства та людини);

– спеціально-законодавчих;

– методологічно-правових;

– кримінологічних (загальних та видових).

Серед сучасних проблем, пов'язаних з інформацією про розкриті (нерозкриті) злочини та їх розслідуванням, В. А. Журавель небезпідставно виділяє такі:

а) уніфікацію сучасних поглядів на сучасну криміналістичну методику як науково-практичну категорію;

б) модернізацію існуючих і розроблення нових методичних рекомендацій з розслідування тих чи інших категорій злочинів на підставі запровадження універсальної, базової моделі розслідування злочинів, ситуаційного підходу, що дасть змогу більш ефективно оцінювати кримінологічну інформацію та кримінологічну ситуацію;

в) викладення відповідних методичних рекомендацій у найбільш доступній для сприйняття формі, в тому числі й у вигляді певних програм розслідування й алгоритмічних схем дій

[1] Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрямки. *Проблеми законності*: Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 305–312. С. 311–312.

слідчого, що реалізується на базі сучасних комп'ютерних технологій та має враховувати особливості реалізації кримінологічної інформації та використовуватись для стабілізації кримінологічної ситуації на певній адміністративно-територіальній одиниці[1].

6) відомості стосовно вжитих заходів по інформації та їх результатів щодо злочинів та інших правопорушень, які були вчинені та зареєстровані правоохоронними органами.

7) відомості про факти, щодо яких потрібні заходи з'ясування обставин, що привели до їх вчинення або сприяли останньому, та які потребують реагування з метою запобігання продовження дії, вчинення повторних правопорушень.

Звичайно, за такого підходу варто розраховувати на якісні зміни в структурі, динаміці та інших показниках злочинності, а тому по-новому оцінювати зміст і можливості реалізації кримінологічної інформації на практиці, оскільки остання, як обґрунтовано прийшов до висновку А. П. Закалюк, є не лише засобом формування і реалізації державної політики і державних програм у галузі запобігання злочинам[2], а й засобом кримінологічного прогнозування, що є проявом прогностичного характеру кримінологічної інформації[3].

Так, загалом можна визначити діяльність, пов'язану з оцінкою кримінологічної інформації.

Ураховуючи, що у наукових джерелах немає одностайності та чіткого визначення даного поняття та виходячи зі змісту терміну «оцінка», що визначений у тлумачних словниках[4], то під оцінкою кримінологічної ситуації слід розуміти діяльність відповідних суб'єктів (науковців-практиків у галузі права, працівників державних і недержавних органів, установ і організацій тощо), що спрямована на визначення рівня, структури та динаміки злочинності в певному населеному пункті (регіоні та ін.) за звітний період, з урахуванням дії різноманітних причин та

[1] Журавель В. А. Актуальні проблеми криміналістичної методики розслідування злочинів // *Проблеми законності*: Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 362–375. С. 362–363.

[2] Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1767. Дата оновлення: 21.11.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-2006-п. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 26–27.

[4] Ожегов С. И. Словарь руського языка. 10 изд., стереотип. / под. ред. Н. Ю. Шведовой. М.: изд-во «Сов. энциклопедия», 1973. 847 с. С. 415.

умов політичного, економічного, ідеологічного, правового та іншого характеру, а також стану інформаційного забезпечення та боротьби з цим явищем.

Отже, структурно-системними елементами зазначеного поняття є:

1) діяльність, тобто функціонування (праця, дія) певного суб'єкта пізнання злочинності[1];

2) відповідні суб'єкти діяльності – науковці у силу їх соціального статусу[2]; практичні працівники правоохоронних органів і суду у контексті виконання своїх функціональних обов'язків, зокрема завдань по збиранню та оцінці статистичних даних про злочинність[3]; інші суб'єкти (суб'єкти законодавчої ініціативи, представники громадськості, включаючи і міжнародні організації та ін.);

3) рівень, структура й динаміка злочинності та інші її показники[4], що є загальновизнаними як в науці[5], так і на практиці[6].

4) певний об'єкт дослідження (населений пункт, регіон та ін.);

5) кримінологічна ситуація – як певний стан злочинності, що склався в результаті дій різноманітних причин, що породили, та умов, які сприяли вчиненню злочинів на об'єкті дослідження (оцінки, аналізу тощо);

6) інформаційне забезпечення зазначеної діяльності (реєстраційна дисципліна статистична звітність, діяльність ЗМІ);

7) стан боротьби зі злочинністю на об'єкті дослідження злочинності (правові, організаційні, технічні та інші можливості правоохоронного органу щодо запобігання злочинам, їх

[1] Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. Харків: Фоліо, 2005. 767 с. С. 150.

[2] Криминология: учебник / Гуров А. И. и др.; науч. ред.: Н. Ф. Кузнецова, В. В. Лунеев. М.: Волтерс Клувер, 2005. 640 с. С. 53–54.

[3] Криминология: учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. 4 изд.; перераб. и доп. М.: Норма, 2009. 800 с. С. 237–241.

[4] Криминология / под общ. ред. Ю. Ф. Кваши. Ростов-на-Дону; Феникс, 2002. 704 с. С. 49–51.

[5] Криминология: учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. М.: Изд. группа ИНФРА М – НОРМА, 1997. 184 с. С. 107–141.

[6] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 році (за даними судової статистики). *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 5 (117). С. 20–35. С. 22–26.

розкриття та подолання суспільно небезпечних наслідків злочинності)[1].

Результати такої оцінки кримінологічної ситуації в певному регіоні (населеному пункті, районі тощо) дають можливість більш предметно і об'єктивно визначити (передбачити) тенденції розвитку злочинності у майбутньому, а також конкретизувати чинники, що такі зміни обумовлюють.

У наукових джерелах термін «прогнозування кримінологічної ситуації» чітко у змістовому аспекті не визначений. Замість нього найбільш вживаним серед науковців і практиків є поняття «прогнозування злочинності», що, з огляду предмета цього дослідження та співвідношення одиничного (у цьому випадку – прогнозування кримінологічної ситуації) та загального явищ (прогнозування злочинності), є поняттями не тотожними. Такий висновок випливає зі змісту терміна «кримінологічне прогнозування».

На переконання А. П. Закалюка, таке прогнозування – це засіб діагностування у формі передбачення майбутнього стану явищ, процесів, фактів, діяльнісних виявів, що становлять предмет кримінології або мають кримінологічне значення та відіграють роль об'єктів прогнозування[2]. Причому останнє здійснюється з метою врахування прогнозу їхніх змін для забезпечення адекватного корегування управління діяльністю щодо запобігання та протидії суспільно небезпечному функціонуванню цих об'єктів.

В. В. Лунєєв вважає, що кримінологічне прогнозування – це наукове передбачення основних змін (тенденцій, закономірностей) розвитку злочинності або вірогідності вчинення злочину конкретними особами в найближчому майбутньому[3].

О. М. Джужа та Ю. Ф. Кравченко дійшли висновку про те, що вказане прогнозування – це процес наукового передбачення змін тенденцій, кількісних і якісних характеристики злочинності, її детермінантів, особи злочинця, діяльності попередження

[1] Дремин В. Н. Престпность как сициальная практика: институциональная теория криминализации общества: монография. Одесса: Юрид. літ., 2009. 613 с. С. 97–117.

[2] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 1.: Теоретичні засади та історія кримінологічної науки. 424 с. С. 393.

[3] Криминология: учебник / А. И. Гуров и др.; науч. ред. Н. Ф. Кузнецова, В. В. Лунеев. М.: Волтерс Клувер, 2005. 640 с. С. 220.

злочинів у майбутньому, а також перспектив розвитку самої кримінологічної науки[1].

На думку В. Д. Малкова, кримінологічне прогнозування – це процес наукового пізнання майбутнього стану злочинності, факторів, що впливають на її зміни, і розробки кримінологічного прогнозу[2].

На думку М. М. Клюєва, зазначене прогнозування – це ймовірне судження про майбутній стан (рівень, структуру, динаміку) злочинності та її детермінанти, можливості профілактики та інші засоби впливу на злочинність у певний період часу[3].

Ю. М. Антонян вважає, що кримінологічне прогнозування полягає в спробах вияснити, яким буде стан злочинності в майбутньому часі[4].

Низка науковців (О. П. Зрєлов, Ю. Ф. Кваша, Д. Ю. Тамбовцев та ін.), дають таке визначення цього поняття: «Кримінологічне прогнозування – це процес збору інформації про майбутній стан злочинності, її структуру, динаміку, рівнях, а також про можливі події, явища, процеси, що можуть чинити вплив на злочинність і на характеристику боротьби суспільства з цим суспільно небезпечним явищем»[5].

Г. Й. Шнайдер переконаний, що зміст такого прогнозування становить аналіз вірогідності злочинних дій і процесів, в основі якого лежить вивчення емпіричних даних та облік тенденцій цього розвитку від минулого до майбутнього і від теперішнього до майбутнього[6].

Ю. В. Солопанов з цього приводу зазначив таке: «Прогнозування злочинності у власному розумінні цього слова розпочинається з того моменту, коли наука під впливом практики ставить і розпочинає вирішувати завдання передбачення основних тенденцій злочинності в майбутньому, вносячи в

[1] Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с. С. 161

[2] Криминология: учебник / под. ред. В. Д. Малкова. М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. 528 с. С. 219.

[3] Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2009. 312 с. С. 71.

[4] Антонян Ю. М. Криминология: избранные лекции. М.: «Логос», 2004. 448 с. С. 169.

[5] Криминология: учебник / под общ. ред. Ю. Ф. Кваши. Ростов-на-Дону; Феникс, 2002. 704 с. С. 145.

[6] Шнайдер Г. Й. Криминология: пер. с нем / под общ. ред. и с предлож. Л. О. Иванова. М.: Изд. группа «Прогресс» – «Универс», 1994. 504 с. С. 186.

роздуми про неї не лише якісну, а й, за можливості, кількісну визначеність»[1].

Група вчених, яка досліджувала цей процес (Ю. Ф. Іванов, П. М. Опанасенко, В. Г. Пшеничний та ін.), дійшли висновку, що кримінологічний прогноз – це ймовірне судження про майбутній стан (рівень, структуру, динаміку) злочинності та її детермінанти, можливості профілактики й інші засоби впливу на злочинність у певний період часу[2].

О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко переконані, що кримінологічне прогнозування – це процес пізнання майбутнього стану злочинності та факторів, що впливають на її зміни[3].

Різноманітні визначення вказаного виду прогнозування можемо знайти й в інших кримінологічних джерелах, зокрема в роботах Г. А. Аванесова, І. В. Бестужева, С. Є. Віцина та ін.[4].

Проте, виходячи зі змісту злочинності, і її соціально-правової природи та особливостей детермінації[5], та з предмета цього дослідження, слід зауважити, що в науковій літературі щодо такого поняття, як прогноз кримінологічної ситуації, достатньої інформації не має.

Якщо узагальнити всі приведені вище й інші підходи науковців і практиків, у яких дається визначення кримінологічного прогнозу, то можна запропонувати таке поняття прогнозу кримінологічної ситуації: «Це таке науково обґрунтоване передбачення основних змін розвитку злочинності чи вірогідності вчинення злочинів конкретними особами в недалекому майбутньому в певному населеному пункті (районі, області та ін.), з урахуванням різноманітних факторів, що їх детермінують, а також стану інформаційного забезпечення і боротьби з цим суспільно небезпечним явищем, що здійснюється на підставі, існуючих тенденцій і закономірностей його виникнення та розвитку».

---

[1] Криминология и профілактика пре ступлений: учебник / под ред. А. И. Алексеева. М.: МВШМ МВД СССР, 1989. 431 с. С. 204.

[2] Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействия: монография. Харків: Гос спец. изд-во «Основа», 2003. 368 с. С. 126.

[3] Там само.

[4] Бібліографія (кримінологія та профілактика злочинів): довідник / упоряд.: В. В. Василевич, С. І. Мінченко, Т. О. Сіродан та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2008. 296 с. С. 60–64.

[5] Голина В. В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления. *Проблеми законності*: Респ. міжвідом. наук. зб / відп. ред. Т. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 324–336. С. 324.

Таким чином, системно-структурними ознаками, що визначають зміст вказаного поняття, є:

1) науково обґрунтоване передбачення, яке витікає зі змісту цього терміну, передбачити означає припустити що-небудь заздалегідь, чекати чогось (робити правильний висновок про напрям розвитку чого-небудь; про можливість якоїсь надії тощо на основі вивчення фактів, даних тощо)[1].

Вивчення наукової літератури показало, що кримінологічне прогнозування злочинності стало розвиватися як науковий напрям з початку 60-х рр. минулого сторіччя в працях Г. А. Аванесова, А. І. Алексеєва, Ю. М. Антоняна, С. В. Бородіна, М. М. Бабаєва, А. А. Герцензона, А. І. Гурова, В. К. Звірбуля, Н. Ф. Кузнєцової, В. М. Кудрявцева, І. І. Карпеця, В. В. Лунєєва, А. С. Міхліна та ін.

Загальним питанням кримінологічного прогнозування злочинності присвячені дослідження: О.М. Бандурки, В.С. Батиргарєєвої, В.І. Борисова, І.Г. Богатирьова, В.В. Голіни, Б.М. Головкіна, А. П. Закалюка, О. М. Джужі, В.М. Дрьоміна, О.М. Костенка, О.Г. Кулика, О.М. Литвинова, В.І. Шакуна, О.Н. Ярмиша та ін., які обґрунтували необхідність розвитку зазначеного наукового напряму як важливої складової в механізмі боротьби зі злочинністю;

2) основні зміни розвитку злочинності.

Традиційно кримінологи виокремлюють такі кримінологічні ознаки злочинності: стан (об'єм), інтенсивність (коефіцієнт), динаміка, структура, характер, територіальний розподіл по різних регіонах держави, соціальні наслідки злочинності[2].

Варто погодитися з думкою, що мова в даному випудку йде про так зване загальнекримінологічне прогнозування злочинності[3].

3) вірогідність учинення злочинів окремими особами.

Вірогідний означає достовірний, тобто такий, що не викликає сумніву[4].

---

[1] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с. С. 723.

[2] Криминология: учебник / под. ред. В. Д. Малкова. М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. 528 с. С. 38–46.

[3] Аванесов Г.А. Основы криминологического прогнозирования: учеб. пособие / под ред. Н. А. Стручкова. М.: науч.-исслед. и ред.-изд. отдел, 1970. 152 с. С. 12.

[4] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с. С. 147.

Вказаний вид кримінологічного прогнозування науковці виділяють у самостійний вид – прогнозування індивідуальної злочинної поведінки[1];

4) недалеке майбутнє (або строки кримінологічного прогнозування).

Аналіз ситуації як вітчизняної, так і зарубіжної кримінологічної літератури засвідчив, що серед науковців немає однозначності з приводу строків даного прогнозування[2], тому у визначенні поняття «прогноз кримінологічної ситуації» застосовують «недалеке майбутнє»;

5) певний населений пункт (об'єкт прогнозування).

Цей вид та елемент змісту прогнозування кримінологічної ситуації випливає із завдань боротьби зі злочинністю, стоять перед конкретними правоохоронним органом або перед науковцем;

6) різноманітні фактори, що детермінують злочинність як загалом, так і на певному об'єкті (предметі) прогнозування (правові економічні, соціальні, матеріально-технічні, т. ін.);

7) інформаційне забезпечення прогнозування.

Об'єктивні потреби та прагнення до оптимального автоматизованого інформаційного забезпечення сучасного постіндустріального суспільства обумовлюють необхідність використання даного ресурсу при здійсненні кримінологічного прогнозування. Важливе місце при цьому має інформаційне забезпечення боротьби зі злочинність. Як з цього приводу зробив обґрунтований висновок А.П. Закалюк, інформатизація в кримінології, зокрема в діяльності, пов'язаної з прогнозуванням злочинності, – це сукупність взаємопов'язаних видів суспільної діяльності, спрямованої на забезпечення інформаційних потреб у зазначеній діяльності шляхом створення сучасної інформаційної інфраструктури (інформаційних систем, мереж, ресурсів, технологій) кримінологічних знань[3].

---

[1] Даньшин І. Кримінологічне планування заходів протидії злочинності та її прогнозування. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4 (39). С. 145–152. С. 148.

[2] Стоматов Е. Г. Особливості прогнозування індивідуальної злочинної поведінки засуджених – членів групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі. *Держава та регіони*: наук.-вироб. журнал. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2009. № 4 (Серія: Право). С. 112–120. С. 118–119.

[3] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 48.

Зміст формалізації в галузі кримінологічного прогнозування, на його думку і з цим, як показує практика, варто погодитись, виявляється за такими напрямами:

– підвищення рівня та швидкості забезпечення кримінологічної діяльності з питань прогнозування інформацією;

– розробка та запровадження нових методів та методик кримінологічного прогнозування, що ґрунтуються на широкому використанні автоматизованої інформації та комп'ютерних технологій;

– удосконалення інформаційної бази кримінологічного прогнозування, інших аналітичних та управлінських операцій у цій галузі;

– удосконалення застосування в кримінологічних дослідженнях, зокрема під час кримінологічного прогнозування, математичного аналізу різноякісних та багатовимірних величин, зокрема чинників злочинності, з метою визначення їх детермінантного значення та міри зв'язку з учиненими злочинами[1];

8) стан боротьби зі злочинністю в певному населеному пункті (районі, області тощо).

Причому, як правильно зауважили О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко, важливим моментом, що характеризує злочинність як масове негативне явище, є те що це не просто арифметична множина злочинів. На їх переконання і слід з цим погодитись, не дивлячись на те, що кожен конкретний злочин у багатьох випадках є збігом обставин (що особливо характерно для необережних злочинів), злочинність загалом є цілісним утворенням, яке має певні системні властивості та підкоряється статистичним закономірностям[2].

Усе це, без сумніву, варто враховувати при здійсненні кримінологічного прогнозування як загалом, так і його видів зокрема;

9) існуючі тенденції та закономірності виникнення і розвитку злочинності.

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 48–49.

[2] Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействия: монография. Харків: Гос спец. изд-во «Основа», 2003. 368 с. С. 9.

За змістом тенденції – це напрям розвитку чого-небудь; прагнення, намір, властиві кому-, чому-небудь (потяг, схильність до чогось)[1].

Без сумніву, не враховуючи цих компонентів і складових у формуванні та розвитку злочинних явищ і процесі, включаючи й на індивідуальному рівні, досить проблематично здійснити, всебічний та об'єктивний прогноз злочинності та кримінологічної ситуації зокрема.

Проте варто погодитись і з іншим висновком, що зробили вчені з цього приводу: для того, щоб прогнози були достовірними, необхідно використовувати якомога більшу кількість даних, які впливають на результати[2], тобто власне використовувати під час прогнозування усю їх сукупність.

Як свідчить вивчення наукової літератури, види кримінологічних прогнозів пропонує поділяти залежно від об'єкта й предмета прогнозування.

За об'єктом кримінологічний прогноз поділяють на прогноз:

– злочинності;

– особи злочинця;

– причин та умов злочинності або її детермінації;

– засобів запобігання злочинам[3];

– наслідків злочинності[4];

– прогнозування науки кримінології[5];

– прогнозування діяльності правоохоронних органів;

– прогнозування можливих наслідків та заходів, що застосовуються для запобігання злочинності[6].

Попри все різноманіття підходів, що висловлені науковцями з цього приводу, найбільш вдалою на сьогодні є класифікація видів прогнозування залежно від об'єкта, запропонована А. П. Закалюком, а саме:

---

[1] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с. С. 303.

[2] Стоматов Е.Г. Особливості прогнозування індивідуальної злочинної поведінки засуджених – членів групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі. *Держава та регіони*: наук.-вироб. журнал. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2009. № 4 (Серія: Право). С. 112–120. С. 118.

[3] Бузало П. М., Кириченко О. В. Кримінологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 192 с. С. 50.

[4] Криминология: учеб. пособ. / под. общ. ред. В. Е. Эминова. М.: ИНФРА – М, 1997. 160 с. С. 27.

[5] Четвериков В. С. Криминология: учеб. пособ. М.: ИНФРА – М, 1996. 128 с. С. 89.

[6] Курс лекций по криминологии / под ред. И. Н. Даньшина (Общая часть), В. В. Глолины (Особенная часть). Харків: Одиссей, 2007. 280 с. С. 111.

– прогнозування злочинності (у всіх її виявах і станах);

– прогнозування детермінант злочинності та її «фонових» явищ й інших чинників, що її зумовлюють;

– прогнозування індивідуальної злочинної поведінки (або особистості злочинця);

– прогнозування діяльності щодо запобігання і протидії злочинності та управління цією діяльністю[1].

До цього переліку деякі вчені (Е. Г. Стоматов) небезпідставно пропонує додати і такий різновид кримінологічного прогнозування, як прогнозування можливих наслідків заходів, що застосовуються для запобігання злочинам[2].

Аналогічну позицію займають І. М. Даньшин та В. В. Голіна, які вважають, що така діяльність має стати головною турботою кримінологів з огляду на те, що заходи, які здійснюються органами влади та управління, не завжди вирізняються виваженим характером та передбачають можливі наслідки зовні позитивних заходів[3].

Без сумніву з таким підходом варто погодитись повністю.

За предметом кримінологічне прогнозування науковці поділяють на:

а) пошукове прогнозування (стан об'єкта), яке виявляє зміну його об'єктів й абстрагується від норм та інших управлінських рішень щодо цих об'єктів;

б) нормативне (тенденції та періоди розвитку об'єкта), яке здійснюється з огляду на існуючі норми, ідеали, цілі цієї діяльності[4].

Таку саму класифікацію можна знайти й у працях зарубіжних вчених, зокрема В. Е. Емінова[5].

Проте із запропонованими підходами можна погодитися лише частково, ураховуючи, як зробив висновок А. П. Закалюк,

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 1.: Теоретичні засади та історія кримінологічної науки. 424 с. С. 392.

[2] Стоматов Е. Г. Особливості прогнозування індивідуальної злочинної поведінки засуджених – членів групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі. *Держава та регіони*: наук.-вироб. журнал. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2009. № 4 (Серія: Право). С. 112–120. С. 117.

[3] Курс лекций по криминологии / под ред. И. Н. Даньшина (Общая часть), В. В. Глолины (Особенная часть). Харків: Одиссей, 2007. 280 с. С. 111.

[4] Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействия: монография. Харків: Гос спец. изд-во «Основа», 2003. 368 с. С. 127–128.

[5] Криминология: учеб. пособ. / под. общ. ред. В. Е. Эминова. М.: ИНФРА – М, 1997. 160 с. С. 27.

їх штучність, а саме: діяльність щодо об'єктів кримінологічного прогнозування зазвичай утримувана, до того ж на законодавчому рівні, тому зміна об'єктів та нормативних умов, у яких вона відбувається, нероздільні[1].

Багато хто з вітчизняних дослідників взагалі не здійснює поділ кримінологічного прогнозування за такими критеріями, обмежуючись виділенням видів прогнозування за строками (В. П. Захаров, О. Г. Конт, С. М. Мирончук та ін.)[2]. Навряд чи можна погодитись з такою позицією, враховуючи, що вона є мало обґрунтованою. Крім того, варто визнати, що поділ кримінологічного прогнозування на різні види за предметом має сенс, оскільки за критерії береться об'єкт прогнозування, який, як вірно зауважив Е. Г. Стоматов, своєю чергою, нерозривно пов'язаний з предметом кримінології або процесами, явищами та фактами, що мають кримінологічне значення[3].

Водночас досі в юридичній науці визначення предмета кримінологічного прогнозування не надано в повному об'ємі, з урахуванням його правової природи, особливостей, виявів тощо. Свого часу ще Г. А. Аванесов визначив предметом прогнозу явища та процеси, які ще не настали, однак їх настання цілком можливе[4].

Практика засвідчує, що будь-який прогноз складається на певний період або строк, який у наукових джерелах називається такими термінами, як «глибина прогнозу» або «упередження кримінологічної ситуації»[5]. Запропонована ще на початку 70-х років XX століття класифікація кримінологічних прогнозів за часовим інтервалом застосовується науковцями і донині[6]. Зокрема всі кримінологічні прогнози поділяються на:

– короткострокові (охоплюють період 1–2 роки);

---

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 1.: Теоретичні засади та історія кримінологічної науки. 424 с. С. 392.

[2] Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій усанові: монографія / В. П. Захаров, О. Г. Конт, С. М. Мирончук, Л. І. Міліщук. Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2007. 513 с. С. 387–388.

[3] Стоматов Е. Г. Особливості прогнозування індивідуальної злочинної поведінки засуджених – членів групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі. *Держава та регіони*: наук.-вироб. журнал. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2009. № 4 (Серія: Право). С. 112–120. С. 117.

[4] Аванесов Г. А. Теория и методология криминологического прогнозирования: монография. М.: Юрид. лит., 1972. 334 с. С. 8.

[5] Там само. С. 124–125.

[6] Курганов С. И. Основы криминологии: учеб. пособ.. М.: NOTA BENE, 1998. 144 с. С. 87–89.

– середньострокові (від 3 до 10 років);
– довгострокові (10–20 років).

Проте низка науковців (Б. В. Коробейников, Н. Ф. Кузнєцова, Г. М. Міньковський та ін.) короткостроковими кримінологічними прогнозами вважають такі, що здійснюються на період до 1 року; середньостроковими – до 5 років; а довгостроковими – 10–20 років[1].

У кримінологічній літературі можна зустріти й інші підходи, а саме: короткостроковими вважаються ті кримінологічні прогнози, що здійснюються протягом від 1 до 2 років; середньостроковими – від 3 до 5 років; довгостроковими – 10–20 років[2].

Дискусії з цього приводу тривають донині. Так В. Р. Четверіков небезпідставно (особливо в контексті змісту предмета цього дисертаційного дослідження) пропонує до видів кримінологічного прогнозування віднести надстрокове прогнозування з періодом на добу, тиждень, квартал тощо[3]. Хоча така позиція є небезспірною. Зокрема, заперечують такий вид прогнозування І. М. Даньшин[4], В. В. Голіна[5], С. В. Максимов[6], Е. Г. Стоматов[7] та ін.

Не вдаючись загалом в дискусію, слід зауважити, що виходячи зі змісту боротьби зі злочинністю, яке має безперервний (перманентний) характер, та з того, що передбачення має на меті з'ясування стану злочинності заздалегідь на підставі вивчення існуючих фактів і даних, якими володіють правоохоронні органи (йдеться про інформацію чергових служб, оперативних підрозділів, інших суб'єктів

[1] Криминология: учебник / под. ред. Б. В. Коробейникова, Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. М.: Юрид. лит., 1988. 384 с. С. 214.

[2] Тютиков С. Р. Криминологическое прогнозирование преступности среди осужденных и лешенних свободы: автореф. дис… канд. юрид. наук. Рязань: РИПиЭ, 1998. 19 с. С. 15–16.

[3] Четвериков В. С. Криминология: учеб. пособие. М.: ИНФРА – М, 1996. 128 с. С. 91.

[4] Даньшин І. Кримінологічне планування заходів протидії злочинності та її прогнозування. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4 (39). с. 145–152. С. 149.

[5] Курс лекций по криминологии / под ред. И. Н. Даньшина (Общая часть), В. В. Глолины (Особенная часть). Харків: Одиссей, 2007. 280 с. С. 158

[6] Максимов С. В. Краткий криминологический словарь: учеб. пособие. М.: Юрист, 1995. 220 с. С. 18.

[7] Стоматов Е.Г. Особливості прогнозування індивідуальної злочинної поведінки засуджених – членів групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі. *Держава та регіони*: наук.-вироб. журнал. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2009. № 4 (Серія: Право). С. 112–120. С. 118.

інформаційної діяльності), варто на практиці проводити й надстрокове прогнозування кримінологічної ситуації у певному населеному пункті, регіоні, області та ін.

Навряд чи можна розділити думки деяких російських учених (О. В. Старков, С. Р. Тютіков, В. С. Четверіков), які пропонують до видів кримінологічного прогнозування віднести далекостроковий прогноз (понад 20 років і більше термін передбачення)[1], оскільки в умовах швидкоплинних процесів, що відбуваються у світі й в Україні (політичних, економічних, правових) та супроводжуються кон'юктурно-корпоративними інтересами певних груп населення (партій, бізнес-груп тощо), спрогнозувати розвиток кримінологічної ситуації на далеке майбутнє видається вкрай складним завданням.

Серед видів кримінологічного прогнозування не можна обійти стороною й таких із них, як прогнозування індивідуальної злочинної поведінки. З цього приводу в науці здавна точаться дискусії. Зокрема, і сучасні дослідники цієї науково-практичної проблеми і дотепер вбачають недостатність як теоретичних розробок, так і методик індивідуального кримінологічного прогнозування. Так, А. П. Закалюк серед перешкод, що стримують наукові дослідження у цьому напряму назвав такі чинники, як:

а) насторожене ставлення багатьох кримінологів до самої можливості передбачення індивідуальної поведінки особи, що склалася під впливом ідей «свободи волі» у поведінці особи, несумісних з передбаченням її діяльнісних проявів;

б) імовірний характер індивідуальних прогнозів, що ґрунтуються на інтегрованому висновку щодо дії та взаємодії дуже великої кількості чинників, точну тенденцію розвитку яких важко і майже не можливо передбачити;

в) тривала дискусійність щодо вибору і підходу у визначенні основного методу індивідуального прогнозування через поширення факторного методу, що не сприяв опрацюванню прикладної методики;

г) мляве проникнення до кримінології кількісних методів, досягнень математичної статистики, без чого не можливий аналіз та прогноз дії численних чинників поведінки людини;

д) цілком виправдане уявлення про виняткову складність наукового визначення чинників індивідуальної активності,

[1] Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с. С. 92.

особливо антисуспільної та злочинної, які мають різну природу, роль, детермінічне значення, оскільки підтримання ідеї обґрунтування прогнозу поведінки на підставі психологічних чинників, прогнозування наперед не було[1].

Безперечно, прогнозуючи розвиток тієї чи іншої кримінологічної ситуації, не можна не передбачити поведінки окремих осіб, поведінка яких та спосіб життя свідчать про вірогідну можливість вчинення злочинів. Зокрема, щорічно в структурі злочинців пальму першості (від 60 до 70 %) отримують особи, які на час вчинення злочину ніде не працювали та не навчалися[2], а отже, передбачити вчинення такою категорією суб'єктів злочинів можна, і це обов'язково потрібно здійснювати. З цього приводу варто підтримати висновок Є. Г. Стоматова, який небезпідставно вважає, що за індивідуального прогнозування йдеться не про однозначний прогностичний висновок, а про найбільш імовірні варіанти, можливої поведінки в майбутньому[3].

Як свідчить практика, на заваді успішності прогностичної діяльності, у тому числі щодо прогнозування кримінологічної ситуації, стає те, що вона ґрунтується на інформації про події та факти, які відображені в статистичній інформації про злочинність (ст. 19 Закону України «Про інформацію»)[4], оскільки остання не показує реального стану речей. Одним із чинників, що «створюють» результати кримінологічного прогнозування, є так звана латентна злочинність[5].

Як показало вивчення юридичної літератури, на цю складову злочинності давно звернули увагу науковці, які зазначають, що висновки, які зроблені лише на підставі даних

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 1.: Теоретичні засади та історія кримінологічної науки. 424 с. С. 126.

[2] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 році (за даними судової статистики). *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 5 (117). С. 20–35. С. 32.

[3] Стоматов Є. Г. Особливості прогнозування індивідуальної злочинної поведінки засуджених – членів групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі. Держава та регіони: наук.-вироб. журнал. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2009. № 4 (Серія:4 (Серія: Право). С. 112–120. С. 114.

[4] Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657–XII. Дата оновлення: 21.12.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12. (Дата звернення: 02.03.2020).

[5] Дремин В. М. Преступность как объект криминологического изучения. Преступность и криминологические основы уголовной юстиции: монография / В. Н. Дремин, А. А. Березовский, Н. А. Орловский и др. Одесса: Фенікс, 2007. 280 с. С. 44–45.

про зареєстровані злочини (наприклад, стан злочинності погіршився (покращав; відбулися підвищення (зниження) злочинності тощо), у низці випадків потребують суттєвого корегування[1].

Зазначена проблема була й залишається актуальною і такою, що потребує постійної уваги як з боку практичних працівників, так і з боку науковців. Як свідчить практика зазвичай коли відзначається зростання показників злочинності, то це пояснюється, як правило, активізацією роботи з цілеспрямованого пошуку та виявлення інформації про вчинені злочини (чи про ті, що готуються), у тому числі й латентні, або покращенням обліково-реєстраційної роботи правоохоронних органів.

З огляду на зазначене, слід констатувати, що відсутність даних щодо латентної категорії злочинів варто вважати серйозною перепоною на шляху отримання повної та достовірної інформації про стан кримінологічної ситуації у певному населеному пункті, районі, регіоні та загалом в Україні.

Підбиваючи загальні підсумки з цього питання, необхідно зазначити, що при аналізі, оцінці та прогнозуванні кримінологічної ситуації вкрай важливо враховувати всі запропоновані в науці й апробовані на практиці види кримінологічного прогнозування, а також наявні методологічні заходи прогностичної діяльності, що дозволить не лише реалізувати завдання та досягти мети такого передбачення, а й розширити можливості реалізації на практиці теоретично обґрунтованих висновків, рекомендацій та пропозицій.

Для вдосконалення зазначеної діяльності слід здійснити такі заходи:

1. Доповнити Закон України «Про інформацію» ст. 25-1 «Кримінологічна інформація», під якою в науці розуміють інформацію, що відображає реальні явища і процеси, факти і події, що відбуваються у сфері боротьби зі злочинністю[2], та викласти цю статтю саме у такій редакції.

Необхідність доповнення зазначеного нормативно-правового акту обґрунтоване тим, що кримінологічна інформація,

[1] Босхолов С. С. О некоторых аспектах информационного обеспечения прогнозирования преступности в связи с оценкой ее латентной части. *Методология и методика прогнозирования в сфере борьбы с преступностью*: труды Академии МВД СССР. М.: Академия МВД СССР, 1989. С. 85–92. С. 89.

[2] Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействия: монография. Харків: Гос спец. изд-во «Основа», 2003. 368 с. С. 119–120.

будучи складовою частиною соціальної інформації (ст. 25 Закону України «Про інформацію») має власний зміст та особливості, оскільки відображає передусім такі негативні сторони соціальної дійсності, як злочинність та інші правопорушення.

Крім того, ця інформація охоплює відомості про детермінанти злочинності, а також про стан та ефективність функціонування системи протидії злочинності, інші дані, тобто інформацію, яка є складовою при аналізі, оцінці та прогнозуванні кримінологічної ситуації.

З іншого боку, кримінологічна інформація охоплює широке коло питань і тісно пов'язана з іншими видами інформації (статистичною, адміністративною, масовою, та ін. (ст. 18 Закону України «Про інформацію»)), оскільки використовує відомості різних галузей знань, що так чи інакше відображають окремі аспекти боротьби зі злочинністю.

Це є одним із вагомих аргументів щодо доповнення Закону України «Про інформацію» ст. 25-1 «Кримінологічна інформація». До інших аргументів можна віднести і право громадян на інформацію (ст. 32 Конституції України[1], ст. 31 України «Про інформацію»), і можливості доступу до інформації, що зазначені в ст. 29 даного Закону, та ін.

2. Внести зміни і доповнення до відомчих нормативно-правових актів правоохоронних органів з питань аналізу та оцінки оперативної обстановки, зокрема до наказу МВС України № 111 «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України»[2], а саме:

2.1. Замінити вжитий у наказі термін «оперативна обстановка» на «кримінологічну ситуацію», що обґрунтовано доведено у цьому підрозділі роботи.

2.2. Змінити структуру аналізу оперативної обстановки (кримінологічної ситуації) у певному населеному пункті районі, області, та ін. (мова ведеться про місячні, квартальні, піврічні та річні звіти), включивши в неї такі елементи:

---

[1] Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: наказ МВС України від 16.02.2018 р. № 111. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18.

– відомості про кількість зареєстрованих повідомлень про події та кримінальні правопорушення;

– відомості про виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення;

– відомості про потерпілих від протиправних посягань;

– інформація про детермінанти злочинності;

– інформація про кількість осіб, що перебувають на профілактичних обліках, та їх види, а також громадян, що притягались до кримінальної відповідальності та проживають на території обслуговування Національної поліції України (раніше судимі, судимість з яких знята та погашена в порядку ст. 89–91 КК України; осіб, з яких така судимість не знята не погашена, осіб які були звільненні від кримінальної відповідальності згідно вимог ст. 44–49, 85–86 КК України; осіб, щодо яких застосовані примусові заходи медичного або виховного характеру; осіб, звільнених від покарання або від його відбування (ст. 74–87 КК України);

– дані про латентну злочинність (розрахунки здійснюються за спеціально встановленій формулі);

– дані про структуру населення, яке проживає на території обслуговування (загальну кількість і динаміку змін) за звітний період, зокрема кількість: працездатних осіб; працюючих; осіб що навчаються; безробітних та осіб, що не навчаються; дорослого населення, жінок, дітей, пенсіонерів та ін.);

– характеристика населеного пункту (кількість: новобудов; підприємств, у тому числі державних; працюючих підприємств та ін.);

– особливості географії населеного пункту (кількість вулиць і будівель (у тому числі приватного сектору; кількість вулиць що не освічуються у темну пору доби та вулиць, до яких відсутні маршрутні рейси та ін.)[1];

– інші дані про об'єкт дослідження (наприклад, про кількість рентабельних підприємств; кількість осіб, що живуть за межею (чи на межі) бідності; кількість, іноземців та осіб без громадянства та ін.).

[1] Шнайдер Г. Й. Криминология: пер. с нем / под общ. ред. и с предлож. Л. О. Иванова. М.: изд. группа «Прогресс» – «Универс», 1994. 504 с. С. 201–232.

3.2. Основні форми та засоби впливу на кримінологічну ситуацію

Як показало вивчення юридичної літератури, питанням кримінологічної ситуації, і тим більше – формам і засобам впливу на неї, як вітчизняними, так і зарубіжними вченими приділяється недостатня увага. І це попри те, що, як слушно стверджує А. П. Закалюк, за всіма напрямами та в різних формах у державі і навіть у правоохоронній системі відчувається критичний дефіцит та недооцінка кримінологічних знань[1]. Саме тому, на переконання В. В. Голіни, слід на концептуальних рівнях розібратись з різноманітними кримінологічними категоріями, явищами і процесами, оскільки вони формують в кримінології наукові школи, які, своєю чергою, суттєво впливають на державну політику боротьби зі злочинністю[2].

Це повною мірою, безперечно, стосується й до такого складного для розуміння явища, як кримінологічна ситуація, що й обумовлено вибір цієї проблематики у якості окремого предмета цього дисертаційного дослідження. Визначальною обставиною з цього приводу стало те, що найбільш фундаментально зазначена проблематика була вивчена ще у 1983 році в роботі Єжи Бафія «Проблеми кримінології. Діалектика криміногенної ситуації»[3], яка, проте, таке і не знайшла у повній мірі свого відображення та відповідної реалізації у практичній діяльності правоохоронних органів. І це при тому, що, як зауважив М. О. Стручков, у дослідженні Є. Бафії центральне місце займає досить важлива проблема, яка дозволяє розкрити механізм злочинної поведінки, – проблема кримінологічної ситуації, що породжує вчинення злочину[4].

Не втратило це питання своєї актуальності і з огляду створення у XXI ст. надійної системи запобігання злочинності, як одного із пріоритетних напрямів держави щодо забезпечення

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: Видавничий ім. «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 4.

[2] Голина В. В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления. *Республ. міжвідом. наук. зб* / відп. ред. В.Я. Тацій. Харків: Національна юридична академія Україн, 2009. Вип. 100. С. 324. 336 с. С. 324.

[3] Бафия Е. Проблемы криминологии. *Диалектика криминолгической ситуации* / под ред. и с предисловием Н. А. Стручкова. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с.

[4] Стручков Н. А. Предисловие. Проблемы криминологии. *Диалектика криминологической ситуации*. М.: Юрид. лит., 1983. С. 5–18. С. 5.

безпеки суспільства, про що аргументовано наголошують у своїх розробках вітчизняні науковці (С. Ф. Денисов, А. В. Юрасов)[1].

Водночас, покладення головної функції із запобігання злочинам, на думку О. М. Литвака, на інститут кримінальної відповідальності є недоцільним, адже він не лише попереджує, а й провокує злочинну діяльність, зокрема рецидивістів[2]. У цьому аспекті головне місце має посідати, як аргументовано доводять окремі науковці (С. М. Алфьоров), комплекс превентивних заходів, спрямованих на недопущення вчинення злочину та припинення вже розпочатого[3].

Ураховуючи зазначені проблеми і завдання, що пов'язані з їх вирішенням, та з метою пошуку визначення, яке в методологічному та теоретичному аспектах найбільш повно відображало б діалектику об'єктивного і суб'єктивного у проявах, а також аналізі генезису та динаміці злочину і злочинності, Є. Бафія й визначив термін «криміногенна ситуація», зазначивши при цьому, що теорія криміногенної ситуації має максимально відповідати ідеї кримінології як наука про людину, яка поводиться злочинно, кримінології як діалектиці людини, що відчужена від процесу соціалізації[4].

Основні компоненти любої криміногенної ситуації він вбачав у таких площинах:

1) загальних зв'язках і залежностях між явищами суспільно-господарського розвитку та тенденціями в динаміці злочинності, передусім у виді:

– напрямів розвитку соціального середовища (вплив урбанізації, промисловий розвиток районів, міграції і т. ін.);

– вплив культури, звичаїв, моралі на соціальне життя і формування системи соціальних цінностей (стан освіти, професійна підготовка та відношення до роботи, стан моральної культури і т. ін.);

2) факторів, що формують механізм злочинної поведінки, зміст яких виражається у виді:

---

[1] Денисов С. Ф., Юрасов А. В. Розвиток спеціального законодавства з питань запобігання злочинності в Україні. *Держава та регіони*: Серія: Право: науково-вироб. журнал. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2009. № 4. С. 35–42. С. 36.

[2] Литвак О. М. Теоретичні основи попередження злочинності. *Вісник Нац. ун-ту внутр. справ*. 2004. Вип. 25. С. 136–145. С. 136.

[3] Алфьоров С. М. Попередження злочинності: загальна характеристика та певні пріоритетні напрями вдосконалення. *Держава та регіони*: Серія: Право. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2010. № 2. С. 57–61. С. 58.

[4] Бафия Е. Проблемы криминологии. *Диалектика криминолгической ситуации* / под ред. и с предисловием Н. А. Стручкова. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с. С. 74.

– інтенсивності та виду соціальних деструктурних зв'язків;

– ролі та виду актуальних ситуацій у поведінці людини;

– концентрування тих рис в особистості людини, які обмежують формування в неї позитивних соціальних реакцій[1].

На підставі аналізу злочинних компонентів Є. Бафія сформулював таке поняття «криміногенна ситуація»: «це – така складова нової якості динамічної системи взаємодіючих факторів різного виду, що спрямовані на вчинення злочинів», виокремивши в цій системі:

а) загальні соціальні явища, що відображаються на злочинності;

б) фактори механізму злочинної поведінки;

в) сприяння самої жертви вчиненню злочину як криміногенний фактор;

г) сприяючі обставини[2].

Загалом погоджуючись зі змістом запропонованої дефініції, вірно, враховуючи сучасні політичні, ідеологічні, економічні та інші реалії України[3], дещо по-іншому розглянуті використані у понятті «криміногенна ситуація» слова та словосполучення. Зокрема, загальноприйнятим у новітній теорії (з 1991 р.) є вживання в наукових джерелах терміна «кримінологічна ситуація»[4] замість запропонованого Є. Бафія поняття «криміногенна ситуація».

Як обґрунтовано у зв'язку з цим прийшов до висновку А. П. Закалюк, останнє є значно вужчим і стосується лише сукупності кримінологічних чинників, що породжують злочинність[5]. Водночас як свідчить практика та результати даного дослідження, кримінологічна ситуація складається та перебуває під постійним впливом низки детермінант (від лат. determinans (determinantis) – той, що визначає, обмежує)[6] –

[1] Там само. С. 74–75.

[2] Бафия Е. Проблемы криминологии. *Диалектика криминолгической ситуации* / под ред. и с предисловием Н. А. Стручкова. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с. С. 78.

[3] Серьогіна С. Г. Проблеми конституційного права й державного будівництва. *Проблеми законності*: Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 101–113. С. 112–113.

[4] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: Видавничий ім. «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 198.

[5] Там само.

[6] Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: ГР УРЕ, 1977. 775 с. С. 203.

сукупності причин і умов злочинності[1], що породжують та обумовлюють злочинність загалом та конкретний злочинний прояв, зокрема: серед них впливають на кримінологічну ситуацію та відносини, як їх визначають, є, як зауважив А. П. Закалюк, й норми чинних законодавчих та інших нормативно-правових актів[2]. На його думку – і це не викликає заперечень, кримінологічна ситуація – це взаємопов'язана сукупність криміногенних та антикриміногенних чинників (хоча вірніше було б назвати їх кримінологічними та антикримінологічними), на що цей вчений й акцентує увагу інших науковців у своїх роботах[3].

Дійсно, у кожній сфері суспільних відносин, у тому числі й у тій, що регулюється (чи підлягає регулюванню конкретним законом або іншим нормативно-правовим актом, існує певна сукупність кримінологічних та антикримінологічних чинників). Саме ця сукупність й визначає кримінологічну ситуацію у зазначеній сфері діяльності. Крім того, під впливом зміни змісту зазначених чинників, а зрештою і співвідношення між ними та антикримінологічними чинниками, кримінологічна ситуація також зазначає зміни у певні періоди часу стосовно детермінації тих чи інших злочинів, що вчиняються у цій сфері суспільних відносин.

Як з цього приводу обґрунтовано зробив висновок Є. Бафія, кримінологічна (криміногенна) ситуація складає те якісно нове, що сформувалось із факторів цього типу, кожен із яких, взятий окремо, не визначав того, що конкретна особа або взагалі люди вчиняють злочини. Це нова якість у соціальному вимірі, вид синтезу криміногенно (кримінологічно) впливаючих сил[4].

Проте прихильників терміну «криміногенна ситуація» можна зустріти й в сучасних наукових джерелах. До таких можна віднести, зокрема Ю. О. Левченко, який під криміногенною ситуацією розуміє подію чи стан, що спонукає особу до прийняття

---

[1] Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. М.: изд-во МГУ, 1969. 232 с. С. 87–88.

[2] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: Видавничий ім. «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 198

[3] Закалюк А. П. Методологічні проблеми підвищення якості законотворення в Україні засобами науково-кримінологічної експертизи. *Вісник Академії правових наук України*. 1996. № 7. С. 68–77. С. 76.

[4] Бафия Е. Проблемы криминологии. *Диалектика криминолгической ситуации* / под ред. и с предисловием Н. А. Стручкова. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с. С. 78.

рішення вчинити злочин[1]. Виходячи з теорії-детермінації злочинності та системності їх проявів[2], навряд чи можна погодитись з таким підходом, оскільки зміст кримінологічної ситуації складають не лише суб'єктивні фактори (у цьому випадку – умови, що сприяють вчиненню злочину), а й об'єктивні чинники (соціальні стани, процеси, явища, та ін.).

І хоча місце ситуації в механізмі конкретної злочинної поведінки, як встановлено В. В. Лунєєвим, є різним[3], кримінологічна ситуація є своєрідним «містком» між особою злочинця, середовищем і злочином[4]. При цьому, як показує практика, вона може відігравати вирішальну роль у злочинах, вчинених з необережності, у стані сильного душевного хвилювання тощо, та стимулюючу роль різного ступеня інтенсивності.

До спірних елементів, що становлять зміст поняття «кримінологічна ситуація», яке сформулював Є. Бафія, слід також віднести й такий, як сприяння самої жертви вчиненню злочину як криміногенний фактор[5].

Зокрема, загальновизнаними у віктимології у новітній її історії (з 1991 р. розпочинаючи) є положення про те, що віктимізація здійснюється не лише у результаті пасивної чи активної поведінки жертв злочину, а й в силу їх соціального статусу, статі та ін.[6]. Крім того, встановлено, що віктимна поведінка може бути об'єктивно небезпечною для самого потерпілого, у результаті чого може сприяти створенню кримінологічної ситуації[7].

Як видається, не досить ґрунтовно викладені Є. Бафія й так звані «сприяючі обставини», що складають один з елементів

---

[1] Левченко Ю. О. Криміногенна ситуація в механізмі конкретного злочину. *Кримінологія*: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2009. С. 41–42. С. 41

[2] Малков В. Д. Причины и условия преступности. *Криминология*: учебник / под ред. В. Д. Малкова. М.: ЗАО Юстицинфрм, 2004. С. 56-81 С. 56–58.

[3] Лунеев В.В. Системный подход к изучению мотивации преступного поведения. *Вопросы борьбы с преступностью*. М.: Юрид. лит., 1980. вып. 33. С. 7–11. С. 7.

[4] Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии. О структуре индивидуального преступного поведения. М.: Юрид. лит., 1968. 176 с. С. 38.

[5] Бафия Е. Проблемы криминологии. *Диалектика криминолгической ситуации* / под ред. и с предисловием Н. А. Стручкова. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с. С. 78.

[6] Шнайдер Г. Й. Криминология: пер. с нем. / под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. М.: изд. группа «Прогресс» – «Универс», 1994. 504 с. С. 355–360

[7] Джужа О. М., Моісеєв Є. М. Проблеми потерпілого від злочину (кримінологічний та психологічний аспекти): навч. посіб. Київ: УАВС, 1994. 51 с. С. 12

змісту поняття «криміногенна (кримінологічна) ситуація»[1]. Зокрема, зміст зазначених обставин він бачив у тому, що вони відображають дійсність, яка оточує будь-яку людину (як світ речей, так і соціальні відносини)[2] не конкретизуючи при цьому ці обставини, що, звичайно, не дає змоги більш детально з'ясувати їх роль у формуванні кримінологічної ситуації та в механізмі злочинної поведінки.

Разом з тим, варто погодитись з Є. Бафія стосовно того, що сприяючі обставини є постійною складовою частиною кримінологічної ситуації по ознаках зовнішньої обстановки. У цьому контексті вони дійсно не мають вирішального значення для визначення змісту кримінологічної ситуації, хоча зазначені обставини постійно сприяють злочинності, активно використовується і тому впливають на виникнення цієї ситуації. Так, за формальними ознаками норми кримінального права забезпечують дотримання норм, інших галузей права[3], тому підстави для порушення цих норм можна визнати суттєвими обставинами, що входить у склад кримінологічної ситуації.

У сучасних кримінологічних джерелах можна знайти й інші умови, що сприяють як вчиненню злочинів загалом, так й формуванню кримінологічної ситуації. Деякі автори (О. М. Бандурка, Л. М. Давиденко) небезпідставно називають їх «кримінологічними факторами соціального середовища»[4], поясняючи це тим, що зазначене поняття відображає:

– по-перше, конкретну різноманітність суспільних відносин у цьому просторово-часовому просторі умов (наприклад, України періоду реформ і переходу до ринкової економіки[5]);

– по-друге, комплексність відповідних соціальних умов матеріального та духовного світу[6].

---

[1] Бафия Е. Проблемы криминологии. *Диалектика криминолгической ситуации* / под ред. и с предисловием Н. А. Стручкова. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с. С. 78.

[2] Там само.

[3] Сташис В. В., Тацій В. Я. Концептуальні положення і система чинного Кримінального кодексу України. *Проблеми законності*: Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 278–290. С. 278–279.

[4] Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Спец. Изд-во «Основа», 2003. 368 с. С. 44.

[5] Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки: монографія. Львів: вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2008. 380 с. С. 170–226.

[6] Криминология: учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. М.: изд. группа НОРМА-ИНФРА, 1997. 784 с. С. 233–224.

Не викликає у зв'язку з цим заперечень висновок, до якого дійшли О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко, про те, що поняття «кримінологічні (криміногенні) фактори» та «фактори злочинності» є тотожними, оскільки зміст слова «криміногенний» буквально означає властивість, яка здатна детермінувати злочинність[1].

Аналогічні підходи можна знайти в роботах А. П. Закалюка, який обґрунтовано довів, що коли йдеться про детермінацію злочинності, то мається на увазі вся сукупність явищ, процесів, фактів, виявів, з якими злочинність взаємопов'язана та якими вона зумовлена[2], та А. М. Бойка, який небезпідставно вважає, що кримінологічна детермінація належить до соціальної, тому в основу кримінологічної теорії детермінації наведено вчення про соціально детермінацію[3].

З огляду на це, можна констатувати, що «кримінологічні фактори соціального середовища» або «сприяючі фактори», мову про які вів Є. Бафія, – це і причини, і умови (необхідні та попутні), і явища, які знаходяться з ними у функціональному зв'язку, а також певний стан соціальних процесів і явищ, їх взаємообумовлених варіантів бути двигуном, перемінною у формуванні та зміні стану кримінологічної ситуації (або кримінологічної обстановки, про що, зокрема, наголошував О. О. Горяїнов[4]).

До таких сприяючих обставин (факторів, чинників, тощо) можна віднести такі:

1) відносини економічного характеру – пріоритетні галузі народного господарства, джерела інвестицій, стан бюджету, хід приватизації, рівень розвитку малого та середнього підприємництва, зайнятість населення та ін.[5].

Як з цього приводу влучно зауважив Ф. Бродель, економіка ніколи не буває ізольованою. Її ґрунт, її простір є так само тим

[1] Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Спец. Изд-во «Основа», 2003. 368 с. С. 33.

[2] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 1. 424 с. С. 184.

[3] Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки: монографія. Львів: вид. центр Львівський нац. ім. І. Франка, 2008. 380 с. С. 113.

[4] Горяинов К. К. Криминологическая обстановка (методические аспекты). М.: Наука, 1991. 126 с. С. 24.

[5] Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки: монографія. Львів: вид. центр Львівський нац. ім. І. Франка, 2008. 380 с. С. 206.

ґрунтом і простором, де поселяються і живуть інші сутності – культурна, соціальна, політична, – які звісно втручаються в економіку, аби сприяти їй чи так само їй протистояти[1]. Водночас як зробив обґрунтований висновок А. М. Бойко, у процесі аналізу загальних закономірностей, які визначають співвідношення соціальних чинників, що впливають на економічну злочинність, їх не можна розглядати як певну рівнозначну єдність. Тісний зв'язок і взаємообумовленість у трансформаційний період існує саме між економікою та політикою, інші соціальні чинники порівняно самостійні[2];

2) відносини соціального характеру – життєвий рівень населення, забезпечення населення товарами, житлом, послугами, рівень доходів, якість медичного забезпечення і т. ін.

Зокрема, як влучно у зв'язку з цим висловився Е. Де Сото, протиправна господарська діяльність – це альтернатива, за якої недотримання закону суттєво перевищує вигоди від його дотримання, особливо тоді, коли дотримання закону не дає можливості задовольнити життєві потреби зубожілого населення[3];

3) відносини соціально-культурного характеру – рівень освітнього, культурного, спортивного розвитку населення, звичаї, традиції, стереотипи поведінки, що обумовлені національними, релігійними, історичними та іншими особливостями.

Вже всім зрозуміло, як правильно вважає М. М. Бродський, що, вирішуючи одні проблеми, ринок за певних несприятливих умов спричинює багато інших, не менш серйозних і небезпечних[4];

4) відносини соціально-демографічного характеру – чисельність і щільність населення, темпи росту або зниження, співвідношення груп населення по соціально-професійному і сімейному стану, розмір території мешкання, міграція населення та ін.

---

[1] Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. У 3 т. / пер. з франц. Київ: Основи, 1988. Т. 3: Час світу. 631 с. С. 35.

[2] Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки: монографія. Львів: вид. центр Львівський нац. ім. І. Франка, 2008. 380 с. С. 206–207.

[3] Де Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире / пер. с англ. Б. Пинскер. M.Cattallaxy, 1995. 320 с. С. 12.

[4] Бродский М. Н. Законодательная база экономического развития: наук. изд. Сер. «Право и экономика». СПб.: изд-во Европейский дом, 2002. 592 с. С. 67.

Зокрема, як встановив Г. Й. Шнайдер, архітектурне проєктування та планування міст можуть серйозно допомогти жителям встановити дієвий контроль за своїм безпосереднім середовищам життєдіяльності, у тому числі запобігати злочинності[1]. Аналогічні підходи можна знайти в роботах В. І. Шакуна[2];

5) стан соціального контролю за протиправною поведінкою населення, ефективність правоохоронної діяльності[3].

Як з цього приводу зробив висновок О. М. Литвинов, значення оцінки ефективності функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності полягає і тому, що вона дозволяє суб'єкту орієнтуватися в реальній діяльності, усвідомлювати зміни, викликані як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками[4].

Таким чином, якщо узагальнити вищезазначені та інші теоретичні та практичні підходи, що сформувалися щодо розуміння змісту кримінологічної ситуації, то можна запропонувати наступне її поняття: «…Це такий стан суспільних відносин в державі, чи окремо взятому регіоні (області, районі, населеному пункті та ін.), що детермінований системою взаємодіючих і взаємозумовлених обставин, які привели або можуть привести до вчинення злочину або злочинів».

Отже, системотворчими ознаками, які становлять зміст вказаного поняття, є:

а) певний стан суспільних відносин (економічних, політичних, соціально-психологічних, культурних, релігійних, моральних і т. ін.).

Досить аргументовано з цього приводу у свій час зауважив А. Кетлє: «Суспільство охоплює зародок всіх злочинів, які можуть вчинитись, тому що в ньому закладені умови, що сприяють їх розвитку; воно, так би мовити, готує злочин, а злочинець – лише знаряддя. Всякий стан передбачає, таким чином, відоме число та відомий порядок вчинків, які виступають

[1] Шнайдер Г. Й. Криминология: пер. с нем / под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. М.: изд. группа «Прогресс» – «Универс», 1994. 504 с. С. 223.

[2] Шакун В. І. Урбанізація і злочинність. Київ: Наука, 1996. 256 с.

[3] Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: ГОС. Спец. Изд-во «Основа», 2003. 368 с. С. 33–34.

[4] Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 446 с. С. 371.

як необхідний наслідок його організації»[1]. Це було справжнім відкриттям. В перше було встановлено та статистично доведено, що, складу злочинів із окремих різних по своїй природі, індивідуальних актів, утворюються явище, яке різко відрізняється від його складових частин. Таким чином, як слушно зробив висновок В. В. Голіна, формується злочинність як соціальне явище, що існує в суспільстві, завдяки суспільству та у зв'язку з умовами цього суспільства[2].

Саме тому зазначений елемент і увійшов у зміст поняття кримінологічної ситуації;

б) цей стан охоплює як загалом державу, так і її адміністративно-територіальні одиниці та окремо взяті населені пункти.

Такий підхід, у першу чергу, обумовлений формальними вимогами, а саме – встановленою, зокрема Законом України «Про держану статистику»[3] та відомчими нормативно-правовими актами, звітністю, у тому числі з питань боротьби зі злочинністю; а, з іншого боку, – предметом кримінологічних досліджень, одним з елементів яких є злочинність (її стан, рівень, структура, динаміка та ін.)[4];

в) ідеться не про просту сукупність, а про систему обставин, що детермінують злочинність, тобто про таку їх суму (масив), що об'єднана спільною ознакою, призначенням тощо[5].

Як у зв'язку з цим дійшов висновку В. М. Дрьомін, серед наукових напрямів, які суттєво вплинули на підхід до злочинності як до системи, слід виділити ті галузі наукових знань, що були зв'язані з дослідженням суспільства і суспільних процесів, зокрема теорії системного аналізу або, інакше кажучи, «теорії систем»[6].

---

[1] Кетле А. Человек и развитие его способностей или опыт общественной физики: учебник. СПб.: И.О. Бакет, 1865. Т. 1. 937 с. С. 44.

[2] Голина В.В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления. Республ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Національна юридична академія України, 2009. Вип. 100. С. 324. 336 с. С. 324. С. 327.

[3] Про державну статистику: Закон України від 17.09.1992 р. Дата оновлення: 19.04.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-12. (Дата звернення: 02.03.2020).

[4] Криминология: учебник / под общ. ред. Ю. Ф. Кваши. Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. 704 с. С. 33–36.

[5] Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. Харків: Фоліо, 2005. 767 с. С. 529.

[6] Дремин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: монография. Одесса: Юрид. лит., 2009. 613 с. С. 118.

Вивчення наукової літератури засвідчило, що одним із перших на системний метод у кримінології та перспективи моделювання злочинності звернув увагу С. Є. Віцин[1].

Значний внесок у розвиток зазначеної теорії зробив І. М. Даньшин, який характеризує злочинність як цілісну, тобто таку, що ґрунтується на статистичних закономірностях системи одиничних суспільно небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом[2].

На сьогодні, висновок про системний характер злочинності (у цьому випадку – її детермінант) є загальновизнаним[3], що й обумовлено включення даного елемента у зміст поняття «кримінологічна ситуація»;

г) стан, що детермінований обставинами, які привели або можуть привести до вчинення злочину (злочинів).

Як з цього приводу зауважив Є. Бафія, теорія криміногенної ситуації має суттєве пізнавальне значення для аналізу різних типів злочинності, оскільки вона не передбачає автоматично пояснювати всю злочинність одним фактором, але враховує той факт, що вивчення дійсності пов'язало наявність для кожної групи злочинів модифікованих, визначених в інших умовах, на іншому рівні загального, системи рушійних факторів[4].

З іншого боку, враховуючи, що у кримінальному законодавстві України передбачена кримінальна відповідальність як за закінчений, так і за незакінчений злочин (ст. ст. 13, 16 КК України)[5], у визначені поняття «кримінологічна ситуація» дуже важливо враховувати такий криміногенний стан, який не лише привів до вчинення злочину, а й може до цього привести. Причому, як слушно вважає В. І. Борисов, досягнення необхідного для суспільства стану безпеки від злочинних посягань можливе лише шляхом широкого й комплексного поєднання заходів боротьби зі злочинністю, включаючи й

[1] Вицин С. Е. Системный подход и преступность: учебное пособие. М.: изд-во Академии МВД СССР, 1990. 140 с.

[2] Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография. Харків: Прапор, 2005. 224 с. С. 55.

[3] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 1. 424 с. С. 155–176.

[4] Бафия Е. Проблемы криминологии. *Диалектика криминолгической ситуации* / под ред. и с предисловием Н. А. Стручкова. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с. С. 82.

[5] Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2341-14?lang=uk. (Дата звернення: 02.03.2020).

кримінологічні[1], що й обумовило вибір зазначеного компонента під час визначення поняття «кримінологічна ситуація».

Таким чином, слід визнати, що у загальному змісті кримінологічна ситуація – це інтегрований спосіб взаємодії різного роду кримінологічно обумовлених обставин. Це і є, як доречно висловився Є. Бафія, своєрідним сплетінням криміногенності[2].

Щодо основних форм та засобів впливу на кримінологічну ситуацію, то як в науці, так і на практиці єдиних підходів з цього приводу не розроблено та не прийнято. При цьому вивчення наукової літератури показало, що у більшості випадків зазначену проблему вчені вирішують через аналіз механізму кримінологічної ситуації, зокрема через дослідження генезису криміногенних факторів, що її формують. Зокрема, О. М. Литвинов у цьому контексті запропонував удосконалити соціально-правовий механізм протидії злочинності таким чином:

а) вирішити актуальні проблеми ефективної реалізації антикриміногенного потенціалу в системі соціально-правового механізму протидії злочинності;

б) оптимізувати інтегративні зв'язки між елементами соціально-правового механізму протидії злочинності;

в) визначити систему оцінки ефективності функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності[3].

Проте О. М. Литвинов не обґрунтував зазначених форм, а тому певною мірою взяти це за основу впливу на кримінологічну ситуацію не можна.

Деякі загальні шляхи вирішення даного завдання запропонував у свій час Є. Бафія. З цього приводу, зокрема, він зауважив, що для пошуку генезису криміногенних факторів (тобто форм і засобів впливу на криміногенну ситуацію) досить звернутись до найбільш загальних механізмів формування протилежних впливів[4]. Так, для сил, які впливають на

[1] Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями. *Проблеми законності*: Респ. міжвідом. наук. зб / Відп. ред. В.Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 305–312 с. С. 312.

[2] Бафия Е. Проблемы криминологии. *Диалектика криминолгической ситуации* / под ред. и с предисловием Н. А. Стручкова. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с. С. 80.

[3] Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 446 с. С. 337–386.

[4] Бафия Е. Проблемы криминологии. *Диалектика криминолгической ситуации* / под ред. и с предисловием Н. А. Стручкова. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с. С. 88.

виникнення деструктивних зв'язків, у цьому механізмі мають значення:

а) фактори, що схиляють до деструктивних зв'язків, – коли недоліки у соціальному оточенні є значними та спостерігається процес відсторонення від соціалізації (процес деморалізації, явища розумової недорозвинутості);

б) фактори деструктивної мотивації, – коли особа ставить перед собою цілі, досягнення яких є можливим шляхом вчинення злочину, коли міжособистісні конфлікти вирішуються також за допомогою злочину; коли поведінка визначається емоціями або мотиваціями раптового, неконтрольованого типу, такими, як ревнощі, злість, заздрість, приниження і т.д., задоволення яких пов'язано з агресивною поведінкою;

в) фактори деструктивної непридатності, – коли організм біологічно або фізіологічно є непридатним до контакту із реальністю, технікою, транспортом і т.д.; особа не в стані вибрати відповідну поведінку, не володіє гальмуючою реакцією, схильна до не очікувальних дій та ін.[1]

Можна було б з таким підходом погодитись, але, як вірно прийшли висновку Л. М. Давиденко та О. О. Бандурка, кримінологічне вивчення злочинності (у цьому випадку – вибір основних форм і засобів впливу на кримінологічну ситуацію) мають сенс лише тоді, коли воно є впливом на дане явище з метою його обмеження[2], того Є. Бафія, на жаль, не запропонував.

Аналогічну позицію обстоює В. В. Голіна, який переконаний і важко з цим не погодитись, що акцент кримінологічних досліджень (у тому числі щодо вивчення кримінологічної ситуації) та практики протидії злочинним виявам має переноситься на реальне – незвичне для сьогоднішньої теорії і практичної діяльності – джерело злочинності – криміногенний потенціал суспільства[3]. Саме це джерело відкриває широкі перспективи використання як загальносоціального, так і спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. Крім того, змінюється уява про природу злочинної поведінки, про роль репресивного та профілактичного

[1] Там само. С. 88–89.

[2] Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харьков: Нац. ун-т внутр. дел, 2005. 302 с. С. 53

[3] Голина В. В. Научные подходы к понятию преступности в постсоветской криминологии. *Шлях до кримінології*. Памяті Анатолія Петровича Закалюка: збірник матеріалів / Національна академія правових наук України. Координаційне бюро з проблем кимінології та кримінологічних досліджень. Київ-Запоріжжя: КПУ, 2010. С. 11–27. С. 25.

впливу на, зокрема, кримінологічну ситуацію та загалом на вроджені схильності особи до девіантної поведінки.

Причому, як свідчить практика та встановлено науковцями, у механізмі формування кримінологічної ситуації з урахуванням сил, що на неї впливають (стримують), звертають на себе увагу наступні фактори:

1) засвоєння на постійній основі заборон та кримінально-правових вимог, знання санкцій і норм поведінки, що стримують їх застосування (свідома – стримуваність – володіння собою);

2) закріплення простих принципів розуміння хорошого та поганого, порядності, правдивості, справедливості та основних моральних цінностей, що є стримуючими у сфері типових кримінально-правових заборон (не вбий, не вкради, т. ін.) та обмежують мотивації, які витікають із простих потреб, таких, як бажання мати як можна більше, потяг до демонстрації своєї волі, позиції (стриманість – як результат керівництва моральними принципами);

3) безпосередній громадський контроль за поведінкою людей, який здійснюється:

– самими громадянами;

– правоохоронними органами.

У процесі громадського контролю виявляються соціально бажані норми поведінки (безпосередньо контролюєма поведінка)[1].

Цікавим у зв'язку з цим є висновок, до якого прийшов Я. І. Гілінський, а саме: не бажаючи знати історію правозастосування, у тому числі за кордоном, не бажаючи зрозуміти, що покарання та його жорстокість ніколи не слугували запобіганню злочинам, а лише задовольняли низьке почуття помсти, законодавча сучасна влада продовжує надіятись на ефективність заборонно-репресивних заходів у протидії злочинності (зокрема, в конкретній кримінологічній ситуації, що склалась), а правоохоронні органи у своїй практиці із «задоволенням» підтримують репресивну свідомість населення та законодавців[2]. Крім того, історично законодавство розвивалось таким чином, що кримінальне право, як вірно зауважив Д. А. Шестаков, досить багато забрало собі з інших правових

[1] Бафия Е. Проблемы криминологии. *Диалектика криминолгической ситуации* / под ред. и с предисловием Н. А. Стручкова. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с. С. 89.

[2] Гилинский Я. И. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль: монография. СПб.: Алеф-Пресс, 2014. 574 с. С. 59.

галузей та нав'язує громадянам державний примус, нерідко для вирішення таких ситуацій, у яких його застосування зовсім не потрібно (зокрема, у впливі на кримінальну ситуацію формами і засобами громадського контролю)[1].

Варто зазначити, що в лише пізні формування протилежних впливів на кримінологічну ситуацію між силами, які породжують та стимулюють деструктивність певної частини криміногенно активного населення, вирішальний вплив на вид соціальних зв'язків, а отже, соціального контролю, мають такі з них:

а) взаємозалежність людей;

б) залежність між функціями людей;

в) залежність між системами цінностей (між оцінками, якими люди користуються у тих зв'язках, що склались)[2].

Як з цього приводу зауважив В. І. Шакун, криміногенна ситуація, що склалася в Україні, вимагає більш об'єктивного, глибокого й всебічного, ніж існував раніше, погляду на численні проблеми кримінологічної профілактики. В Україні поглиблюється суперечність між інститутами влади й суспільством. Інколи складається враження, що у нас взагалі існують дві країни. До того ж, одна країна намагається вижити, а інша живе в якомусь іншому вимірі, з відмінними пріоритетами, цінностями, іншою системою координації. Причому системи зворотного зв'язку взагалі немає [3].

Отже, якщо узагальнити вищезазначені й інші підходи, що існують в науці та на практиці, то можна запропонувати наступне визначення форм впливу на кримінологічну ситуацію: «Це така діяльність інститутів громадянського суспільства, державних органів, установ і організацій, органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів, що спрямована на стимулювання конструктивної та стримування (перенаправлення) деструктивної (протиправної) поведінки особи чи групи осіб, блокування, нейтралізацію чи руйнування причин і умов злочинності як в окремо взятому населеному пункті чи регіоні, так і в країні загалом.

---

[1] Преступность среди социальных проблем и Новая концепция и отрасли криминологии: монография / под. ред. Д. А. Шестакова. СПб.: изд-во «Юридический цент Пресс», 2003. 353 с. С. 11.

[2] Бафия Е. Проблемы криминологии. *Диалектика криминолгической ситуации* / под ред. и с предисловием Н. А. Стручкова. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с. С. 89.

[3] Шакун В. І. Онтологічний вимір у кримінології. *Шлях до кримінології*. Київ-Запоріжжя: КПУ, 2010. С. 28–36. С. 28.

З огляду на це, до основних форм впливу на кримінологічну ситуацію варто віднести:

1. *Громадський вплив.*

Свого часу Е. Дюркгейм висловив думку про те, що існування злочинності – нормальне явище, адже останнє становить деяку функцію суспільства, невід'ємну його частину і не лише передбачає наявність шляхів для необхідних перемін, а й в окремих випадках готує ці зміни[1].

Схожу позицію обстоює Д. А. Шестаков, який вважає, що під злочинністю слід розуміти властивість суспільства відтворювати множину небезпечних для людини діянь, які піддаються кількісній інтерпретації та є визначальними при введені кримінально-правових заборон[2].

Дійсно, теоретично не можна виключити існування людей, зовсім не схильних до вчинення злочинів, чого не можна сказати про суспільство. Якщо злочинність окремої особи в принципі може дорівнювати нулю, то злочинність суспільства завжди має абсолютну величину[3].

З цього випливає, що протилежністю, а отже, однією із форм впливу на злочинність має стати саме суспільство (у даному випадку – та її частина, яка є носієм суспільно корисних цінностей та орієнтирів, постійно готова і спроможна протистояти злочинності (ефективно впливати на криміногенну ситуацію), тобто інститути громадянського суспільства, заклади освіти, науки та культури тощо.

Як слушно з цього приводу зауважив В. М. Дрьомін, злочинці не є соціально ізольовані в якійсь особливій кримінальній субкультурі… У своїй загальній масі, які вчиняють кримінально карані діяння, включені в систему реальних і найрізноманітніших суспільних відносин. Для одних злочин суперечить їхній життєвій диспозиції, для інших – є результатом специфічних ціннісних орієнтацій і соціальних установок. Усі види правомірної активності людини тією чи іншою мірою

[1] Дюркгейм Э. Норма и патология. *Социология преступности*. М.: Наука, 1966. С. 37–44. С. 39–40.

[2] Преступность среди социальных проблем и Новая концепция и отрасли криминологии / под. ред. Д. А. Шестакова. СПб.: изд-во «Юридический цент Пресс», 2003. 353 с. С. 15.

[3] Преступность среди социальных проблем и Новая концепция и отрасли криминологии / под. ред. Д. А. Шестакова. СПб.: изд-во «Юридический цент Пресс», 2003. 353 с. С. 15–16.

можуть поєднуватися зі злочинними формами поведінки[1]. Саме тому, варто погодитися з думкою В. І. Шакуна про те, що подальший розвиток кримінологічної науки в Україні (у даному випадку – знань про форми і засоби вплив на кримінологічну ситуацію) має спиратися на міждисциплінарне поле досліджень, з урахуванням загальних принципів, які керують поведінкою систем, що самоорганізуються[2].

Причому, як небезпідставно прийшов висновку Є. Бафія, під час моделювання теорії запобігання (впливу на криміногенну ситуацію) ми маємо йти до того, щоб система рекомендаційних засобів була адекватною до різних генетичних і динамічних факторів, їх співвідношенню і зв'язком[3], тобто ще раз підтвердив пріоритетну роль суспільства, громадськості у впливі на злочинність.

2. *Вплив державних органів і органів місцевого самоврядування* (так званих неспеціалізованих суб'єктів запобігання злочинам)[4].

Як з цього приводу зауважив А. М. Бойко, той факт, що хтось із чиновників завдяки протиправним діям суттєво поліпшує службове чи матеріальне становище, стимулює інших до вчинення подібних діянь. Так ситуація поступово породжує в суспільній свідомості відчуття втрати значення правових і моральних норм, соціально корисних орієнтирів та цінностей. Безкарність протиправної діяльності провокує в її суб'єктів (і не лише у них) відчуття вседозволеності[5].

Вплив цієї групи суб'єктів на криміногенну ситуацію полягає у тому, що вони визначають завдання і пріоритети у сфері протидії злочинності, формують законодавчу та іншу нормативно-правову базу цієї діяльності, встановлюють компетенцію, права і обов'язки інших учасників впливу на цю ситуацію, здійснюють організаційне, фінансове, матеріально-технічне та інше забезпечення протидії злочинності[6].

---

[1] Дрьомін В. М. Праксеологічний підхід до пізнання злочинності. *Шлях до кримінології*. Київ-Запоріжжя: КПУ, 2010. С. 104–126. С. 109.

[2] Шакун В. І. Онтологічний вимір у кримінології. *Шлях до кримінології*. Київ-Запоріжжя: КПУ, 2010. С. 28–36. С. 36.

[3] Бафия Е. Проблемы криминологии. *Диалектика криминолгической ситуации* / под ред. и с предисловием Н. А. Стручкова. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с. С. 125.

[4] Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харьков: Нац. ун-т внутр. дел, 2005. 302 с. С. 15–16.

[5] Бойко А.М. Соціально-психологічні чинники корупції в Україні. *Шлях до кримінології*. Київ-Запоріжжя: КПУ, 2010. С. 79–87. С. 84.

[6] Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харьков: Нац. ун-т внутр. дел, 2005. 302 с. С. 16.

3. *Вплив правоохоронних органів*.

Інтегративною ознакою суб'єктів даного впливу на кримінологічну ситуацію є те, як встановили Л. М. Давиденко та О. О. Бандурка, що основний зміст їх діяльності складають конкретні засоби, застосовуючи які, вони виявляють порушення законів і притягають до юридичної відповідальності винуватих осіб[1]. Саме тому можна сказати, що всю діяльність цих органів правомірно розглядають як специфічну форму впливу на кримінологічну ситуацію, оскільки багато правопорушень незлочинного характеру можуть перерости у злочини, якщо вони не будуть своєчасно виявлені та усунуті. При цьому, як зауважив В. І. Шакун, практична реалізація наукових кримінологічних теорій має полягати у втіленні отриманих результатів у діяльності органів державної влади, обов'язком яких є протидія злочинності, забезпечення прав і свобод громадян[2], зокрема у конкретній кримінологічній ситуації.

І, на кінець, варто погодитись і ще з одним науковим висновком з даного приводу: буття пов'язує свої закони і правила існування, неприйняття яких загрожує знищенням і перетворенням у небуття. Перед людиною стоїть завдання – виявити ці закони і перетворити їх на правила своєї діяльності, в норми поведінки. У такий спосіб правила буття стають правилами людини. І ті норми, які суперечать законом буття, буттям же і знищуються[3].

Такими загалом можуть бути форми впливу на кримінологічну ситуацію, хоча такий підхід, без сумніву, є не безспірним, враховуючи, що кількість наукових розробок з означеної тематики є мізерною.

Щодо засобів впливу на кримінологічну ситуацію, то такими можна назвати різноманітні заходи, прийоми, способи, знаряддя тощо, які використовуються різноманітними суб'єктами протидії злочинності у межах своєї компетенції та з дотриманням принципів протидії злочинності[4], у першу чергу принципу законності.

---

[1] Там само. С. 19

[2] Шакун В. І. Онтологічний вимір у кримінології. *Шлях до кримінології*. Київ-Запоріжжя: КПУ, 2010. С. 28–36. С. 36.

[3] Козловський А.А. Гносеологічні принципи права. *Проблеми філософії права*. Київ, 2005. Т. 3. № 1–2. С. 30–35. С. 35.

[4] Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харьков: Нац. ун-т внутр. дел, 2005. 302 с. С. 22–27.

У кримінологічних джерелах зазначені засоби класифікуються по-різному, у залежності від обраного критерію. Тому, враховуючи, що це не є предметом даного дослідження та те, що засоби впливу на кримінологічну ситуацію є тотожними по змісту із засобами протидії злочинності, їх можна класифікувати таким чином:

а) засоби загальносоціального характеру;

б) засоби спеціально-кримінологічного спрямування, включаючи оперативно-розшукову діяльність, що спрямована на виявлення кримінологічно значущих об'єктів, ситуацій, явищ тощо, та на їх нейтралізацію, блокування, подолання тощо;

в) засоби індивідуального впливу.

Виходячи зі змісту та структури кримінологічної ситуації, що запропоновані в науці[1], засоби впливу на кримінологічну ситуацію можна поділити на:

– правові;
– організаційні;
– управлінські;
– матеріально-технічні;
– ідеологічні та ін.

Аналогічний підхід з даного приводу пропонує й Т. А. Денисова, яка переконана, що одночасно необхідно створити механізм, який буде перешкоджати можливому свавіллю державної влади. Формальні засади такого механізму містить концепція правової держави, в основі якої знаходиться ідея індивідуальної свободи, що розкривається в принципах верховенства природних та невід'ємних прав і свобод людини, розподілу влади, верховенства права, взаємних обов'язків громадянина та держави[2].

Саме таким, як видається, має й бути зміст основних форм та засобів впливу на кримінологічну ситуацію. Крім того, як з цього приводу зауважив Є. Бафія, теорія криміногенної ситуації має найбільш повно відповідати ідеї кримінології як науки про людину, яка поводиться злочинно; кримінології як діалектики людини, відчуженої від процесу соціалізації[3], що й було враховано при розкритті змісту цього питання дослідження.

---

[1] Бафия Е. Проблемы криминологии. Диалектика криминолгической ситуации / под ред. и с предисловием Н. А. Стручкова. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с. С. 81–82.

[2] Денисова Т. А. Феномен покарання. *Шлях до кримінології*. Київ-Запоріжжя: КПУ, 2010. С. 88–96. С. 94–95.

[3] Бафия Е. Проблемы криминологии. *Диалектика криминолгической ситуации* / под ред. и с предисловием Н. А. Стручкова. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с. С. 74.

Для реалізації зазначених у цій роботі наукових ідей та підвищення ефективності діяльності різноманітних суб'єктів впливу на кримінологічну ситуацію варто здійснити наступні заходи:

1. При управліннях Національної поліції України в областях створити науково-дослідні підрозділи (центри, відділи, лабораторії), які б безпосередньо займалися аналізом конкретної кримінологічної ситуації, що наявна в окремо взятому регіоні (населеному пункті), з урахуванням територіальних і регіональних особливостей злочинності, їх сезонних коливань тощо, а також розробляли ефективні заходи впливу на цю ситуацію, у тому числі з підвищення рівня взаємодії всіх суб'єктів впливу на кримінологічну ситуацію.

Такий підхід обумовлений принаймні трьома обставинами:

– по-перше, потребою забезпечення реалізації основних положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» щодо коригування завдань та функцій правоохоронних органів, упровадження нових засад проходження служби, нових критеріїв оцінки роботи правоохоронців для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави від протиправних посягань[1];

– по-друге, необхідністю завершення реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади (децентралізації) в Україні, з метою створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад[2]. Основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня, серед інших, визначено забезпечення громадської безпеки, що сприятиме виваженому формуванню та ефективній реалізації кримінологічної політики на регіональному рівні.

– по-третє, заангажованістю та певною відірваністю від потреб практики, що наявні в діяльності Науково-дослідного інституту МВС України, який не має своїх підрозділів на місцях, а також, не повною мірою може впливати на конкретну

[1] Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text

[2] Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text

кримінологічну ситуацію, що складається в окремо взятому регіоні.

2. Внести зміни до нормативно-правових актів МВС України, що регулюють питання, пов'язані з визначенням ефективності діяльності поліції та визнати пріоритетним напрямом діяльності – запобігання кримінальним правопорушенням, що дозволить правильно визначати та реалізовувати ефективні форми й засоби впливу на кримінологічну ситуацію.

3. Докорінно змінити навчальні програми з курсу «Кримінологія», особливо для закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання МВС України, щоб кожен хто навчається набув таких знань, навичок і компетентностей, які б дозволили їм легко виконувати будь-які практичні завдання, що пов'язані із застосуванням різноманітних форм і засобів впливу на кримінологічну ситуацію, тобто зробити акцент не стільки на отримання теоретичних знань, скільки на засвоєння практичних навичок у боротьбі зі злочинністю.

Деякі елементи такого підходу викладені у цій роботі та апробовані на практиці.

3.3. Державні програми та комплексне програмування в системі заходів кримінологічної політики

Системна й скоординована діяльність державних органів влади, органів місцевого самоврядування та громадськості щодо боротьби зі злочинністю залишається сьогодні найбільш складною та важливою у розбудові України як незалежної, демократичної й правової держави.

Динаміка структурних перетворень політичних, економічних і правових інститутів супроводжується нині значним рівнем та небезпечними тенденціями злочинності в Україні, що загрожує її національній безпеці, негативно впливаючи на всі сфери суспільного життя. Саме тому формування й реалізація виваженої, ефективної та збалансованої кримінологічної політики держави має забезпечити активну й дієву боротьбу зі злочинністю, а зміцнення законності та правопорядку має бути пріоритетними в діяльності всіх державних органів влади, органів місцевого самоврядування й суспільства загалом. Проте розроблення теоретичних і практичних засад кримінологічної політики належить до

значущих та складних проблем сучасної антикримінальної діяльності держави. Зокрема, невизначеність доктринальних положень кримінологічної політики, її пріоритетів і форм реалізації зрештою позначається на рівні ефективності боротьби зі злочинністю в країні[1].

Аналітичний напрям кримінологічної діяльності щодо запобігання злочинам полягає в кримінологічному аналізі злочинності на загальнодержавному та регіональних рівнях.

Інформаційно-аналітична робота є одним з напрямів реалізації кримінологічної політики та водночас найважливішим засобом державного програмування у системі заходів кримінологічної політики. Крім того, кримінологічна поінформованість ставить за мету поширення серед населення відомостей про злочинність, її стан на окремих територіях, причини та умови вчинення злочинів, особу злочинця, засоби вчинення злочинів, заходи запобігання злочинам тощо[2].

На основі проведеної інформаційно-аналітичної роботи здійснюється програмування та планування у системі заходів кримінологічної політики. Розглянемо кожний з цих елементів.

Боротьба зі злочинністю може бути ефективною лише в тому випадку, якщо вона здійснюється на міцній правовій основі, що відповідає об'єктивним закономірностям періоду формування правової держави та становлення громадянського суспільства в Україні. Розвиток законодавства, націленого на протидію злочинності, повинен бути тісно пов'язаний з реформами в економіці, політичній і соціальній сферах, з міжнародними зобов'язаннями країни, з потребами суспільства в обмеженні негативних явищ, що порушують його нормальну життєдіяльність.

На сьогодні ефективність боротьби зі злочинністю у державі та протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам, які впливають на кримінологічну ситуацію залежить, крім іншого і від якісного програмування цієї діяльності на всіх рівнях. У зв'язку з цим, актуальним є питання щодо розробки державної комплексної програми боротьби зі злочинністю, яка станом на 2017 рік ще не розроблена.

---

[1] Джужа О. М., Василевич В. В. Концептуальні засади співвідношення кримінальної, кримінально-правової та кримінологічної політики. Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ. 2014. № 4 (93). С. 30–45. С. 30.

[2] Супруненко Д. О. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам в Україні: дис…. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 345 с.

На жаль, сьогодні ще відсутні вагомі підстави наголошувати на суттєвих змінах у цій сфері. Проведення попереднього аналізу дало змогу встановити, що програмні документи, у яких відображається державна політика у сфері боротьби зі злочинністю, носять здебільшого декларативний характер, залишається відсутнім належне ресурсне забезпечення з боку держави на правоохоронні цілі, в окремих випадках ще залишається формалізм під час їх реалізації, проте з однією суттєвих проблем є відсутність середньострокової державної комплексної програми боротьби зі злочинністю. Зростаюче використання програмно-цільового методу у протидії злочинності свідчить про тенденцію зміни усталеної наукової парадигми, перехід до більш змістовної й ефективної форми знань про програмування запобігання злочинності[1].

Як записано у Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р., метою здійснення кримінологічної політики є забезпечення її ефективної реалізації шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин й умов учинення злочинів, захист інтересів людини, суспільства і держави від протиправних посягань, налагодження дієвої співпраці між органами влади та громадськістю в зазначеній сфері.

Одним з очікуваних результатів повинно стати зменшення кількості вчинюваних правопорушень[2].

Зазначимо, що питанням формування кримінологічної політики та стратегії, програмування запобігання злочинності на державному рівні приділяли увагу у свої працях такі вітчизняні вчені як: О. М. Бандурка[3], В. В. Голіна[4], І. М. Даньшин[5],

[1] Титаренко О. Передумови формування державної комплексної програми протидії злочинності в Україні. URL: http://ua.z-pdf.ru/7yuridicheskie/963224-1-oo-titarenko-kandidat-yuridichnih-nauk-docent-dnipropetrovskiy-derzhavniy-universitet-vnutrishnih-sprav-udk-34385-peredu.php

[2] Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-р. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності: монографія. Харків: НікаНова, 2012. 318 с.

[4] Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні: монографія / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2012. 304 с.

[5] Даньшин І. М., Зелінський А. Ф. Кримінальна політика: за і проти. *Право України*. 1992. № 8. С. 29–32.

О. М. Джужа[1], А. П. Закалюк[2], А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман[3], О. Г. Кулик[4], О. М. Литвак[5], О. М. Литвинов[6], П. Л. Фріс[7], В. І. Шакун[8] та інші. Також 2008 року М. М. Клюєв захистив кандидатську дисертацію на тему «Кримінологічні засади програмування запобігання злочинності»[9].

Аналізуючи наведені дві теоретичні і одну прикладну моделі кримінологічної політики, В. В. Голіна дійшов висновку, що кримінологічна політика письмово зафіксована у певних державних документах, у яких містяться поточні і перспективні її наміри, ідеї, завдання, стратегії у сфері саме запобігання злочинності[10]. Таким державним документом може бути закон чи підзаконний акт, наприклад: основи державної політики запобігання злочинам; концепція державної програми профілактики правопорушень; концепція реалізації державної політики у запобіганні злочинам; національна стратегія запобігання злочинам тощо.

Так, С. В. Бородін – один з перших радянських кримінологів, який надав зразкову структуру комплексної програми боротьби зі злочинністю, пише, що радянську кримінальну політику, яка орієнтує різні сили суспільства на боротьбу зі злочинністю на комплексній основі, необхідно розробляти на базі широкого співробітництва не лише кримінологів і юристів більш широкого профілю, а й економістів, філософів, психологів, педагогів та ін. Кримінальна політика має

---

[1] Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

[2] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник: учебник. У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: «Ін Юре», 2007. 424 с.

[3] Курс лекций по криминологии / И. Н. Даньшин, В. В. Голина, А. Г. Кальман, А. В. Лысодед; под. ред. И. Н. Даньшина, В. В. Голины. Х: «Одиссей», 2007. 280 с.

[4] Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.

[5] Литвак О. М. Держава і злочинність / наук. ред. М. Й. Коржанський. Київ: Атіка, 2004. 303 с.

[6] Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монография. Харків: Вид-во Харк. Нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 446 с.

[7] Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис. … д-ра юрид. наук. Київ, 2005. 440 с.

[8] Шакун В. І. Влада і злочинність. Київ: Пам'ять століть, 1997. 223 с.

[9] Клюєв М. М. Кримінологічні засади програмування запобігання злочинності: автореф. дис.... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.

[10] Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні: монографія / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2012. 304 с. С. 25.

отримати розгорнуте вираження в комплексній програмі боротьби зі злочинністю[1]. У роботі розглядаються концепція і модель комплексної програми боротьби зі злочинністю, методологія її розробки, цілі і завдання, співвідношення державної і регіональних (республіканських, крайових, міських) програм та інші питання.

Водночас кримінологічне планування реалізується у формі управлінських документів – різного виду планів, програм. У зв'язку з цим у кримінологічній літературі іноді висловлюється думка, нібито «планування» і «програмування» є термінами-синонімами, що взаємозамінюють один одного. Вочевидь, пише І. М. Даньшин, така думка є хибною, оскільки програмування є лише деталізацією планування стосовно функцій окремих суб'єктів запобігання злочинам, порядку, послідовності, строків виконання ними конкретних запланованих заходів[2].

У деяких роботах кримінологічне планування розглядається як процес розробки системи заходів, певних видів діяльності, спрямованих на скорочення злочинності шляхом запобіжного впливу на причини й умови, що обумовлюють кримінальну активність, створюють для неї сприятливі умови. Формою розробленої системи заходів, як вважається, можуть бути документи з будь-якою назвою: «план», «програма», просто «заходи», «комплексні цільові програми», «сумісні заходи правоохоронних органів» та ін.[3] Але одночасно, усупереч сказаному, здійснюється заява, що в широкому значенні під програмою слід розуміти основні напрями будь-якої діяльності й очікувані якісні характеристики її результатів. А у більш вузькому значенні програма має розглядатися як специфічний інструмент, методологія і методика планування, характерні для сучасного етапу розвитку управління[4].

Таким чином, між планом і програмою існує суттєва розбіжність. Це фактично різні документи. Перш ніж розробити

[1] Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы. М.: Наука, 1990. С. 9, 14, 22, 24.

[2] Даньшин І. М. Кримінологічне планування заходів протидії злочинності та її прогнозування. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2004. № 4. С. 144–148. С. 146.

[3] Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2012. 304 с. С. 75.

[4] Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харків: Основа, 2003. 368 с. С. 76.

план, треба визначити його методологію – програму, а в ній містяться основні напрями запобіжної діяльності, цілі та ін.

У сучасній кримінологічній літературі програмування (не планування) розглядається як творчий, складний, інтегрований процес, який поєднує кримінологічні засади запобігання злочинності та елементи управлінського циклу, що передують виробленню та ухваленню рішення (визначення цілей, збір інформації, її обробка, визначення структури тощо) та мають специфічну цільову спрямованість – визначення цілей і завдань запобігання злочинності та засобів їх реалізації на певний період часу. Елементи управлінського циклу, що випливають з прийняття програми (передача рішення, організація його виконання та регулювання процесу контролю), лежать також у рамках розглянутого програмування і слугують засобами реалізації програмного документа[1].

Як зазначає М. М. Клюєв, програма запобігання злочинності (на відміну від плану) – це загальне рішення щодо сукупності заходів, необхідних для вирішення проблем впливу на злочинність або окремі її види. План виступає як документ, спрямований на реалізацію програми, у якому конкретизуються в змістовному відношенні певні її аспекти[2].

З огляду на ці положення, під програмуванням заходів запобігання злочинності розуміється науково обґрунтована, основана на чинному законодавстві спільна діяльність різних суб'єктів запобігання злочинності із вироблення погоджених рішень директивного характеру, що передбачають механізм довгострокових і поточних заходів щодо виявлення й усунення причин та умов вчинення протиправних дій, виховного впливу на правопорушників та осіб, які вчиняють інші протиправні дії. Сама програма запобігання злочинності в цьому контексті являтиме собою систему обов'язкових для всіх суб'єктів приписів про заходи організаційного, правового, оперативного, аналітичного, економічного, виховного та іншого характеру, спрямовані на запобігання злочинам та іншим правопорушенням[3].

---

[1] Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні: монографія / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2012. 304 с.

[2] Клюєв М. М. Кримінологічні засади програмування запобігання злочинності: дис. … канд. юрид. наук. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2008. 198 с. С. 19.

[3] Там само. С. 20.

У цьому контексті програма запобігання злочинності становить систему відповідних заходів впливу на злочинність та її види за допомогою документального визначення етапності вирішення відповідних завдань, засобів і способів їхньої реалізації, а також показників очікуваних результатів.

Застосування програмно-цільових структур є одним з елементів принципово нового підходу до організації та забезпечення комплексного характеру запобігання злочинності, який сформовано в межах новітньої концепції, що обумовлює розробку, прийняття та здійснення заходів у взаємозв'язку та відповідності з визначеними системними та програмними вимогами[1].

Комплексне програмування запобігання злочинності має свій специфічний зміст, тобто свою мету, суб'єкти запобігання, об'єкти, а також свої способи взаємозв'язку й взаємодії між суб'єктами та об'єктами[2].

Приймаючи ідею групового суб'єкта програмування запобігання злочинності, О. М. Литвинов виділив три основні рівні її здійснення. Перший – діяльність на рівні великих соціальних груп, другий – на рівні малих, третій – на рівні окремих виконавців[3].

За суб'єктно-функціональним складом у програмуванні можна виділити такі підструктури:

– на рівні держави та суспільства загалом – діяльність законодавчого та виконавчих органів влади (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент);

– на рівні регіонів та окремих груп населення – діяльність правоохоронних органів, громадськості, міжнародних організацій (МВС України, прокуратура, ООН, громадські об'єднання, ЮНІСЕФ тощо);

– на рівні окремих індивідів – діяльність конкретних органів та установ (Національна поліція України, служби у справах дітей тощо) на певний вид злочинів (корислива, насильницька злочинність тощо).

[1] Клюєв М. М. Кримінологічні засади програмування запобігання злочинності: автореф. дис.... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.

[2] Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності: монография. Харків: НікаНова, 2012. 318 с. С. 52.

[3] Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с. С. 207.

З об'єктно-функціональної сторони програмування запобігання злочинності характеризується також трьома рівнями диференціації впливу:

– на загальному рівні об'єктом впливу відповідної системи є запобігання злочинності з метою упорядкування соціально-корисної діяльності в цьому напряму;

– на рівні особливого – запобігання злочинним виявам певного виду або злочинній діяльності певної соціальної (маргінальної) групи;

– на рівні окремого – запобігання злочинним актам конкретного індивіда як формі прояву девіантної поведінки[1].

Суб'єкти програмування запобігання злочинності є носіями функціональних прав і обов'язків в галузі управління, мають певну компетенцію щодо постійної або систематичної участі в ньому відповідно до норм, що регулюють таку діяльність[2].

Визначення мети є початковим етапом управління. Цим принциповим аспектом соціальні системи і відрізняються від біологічних та технічних систем: вплив на об'єкт здійснюється саме завдяки цілеспрямованості. Формування мети, а за нею завдань системи, повинно виходити із глибокого та всебічного аналізу розвитку суспільства, конкретної сфери, що підлягає управлінню та характеристик системи, яка підлягає управлінню[3].

З урахуванням рівневої диференціації та системно-структурних зв'язків між запобіганням злочинності та програмуванням, цілі цих видів діяльності напряму зв'язані між собою. При цьому мета програмування зорієнтована на мету запобігання злочинності, конкретизує її з акцентом на результативності. Тому, на наш погляд, цілком справедливо говорити про дворівневе деталізоване визначення поняття, що розглядається[4].

Основним елементом процесу розробки програми запобігання злочинності є науково обґрунтована постановка цілей і завдань такого роду діяльності. Цілі програмування запобігання злочинності виступають тут як керівні начала,

---

[1] Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

[2] Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 702 с. С. 446.

[3] Білоусова О. О. Кримінологічна модель протидії злочинності в Україні: дис. …канд. юрид. наук. Харків, 2012. 203 с. С. 49.

[4] Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

вихідні положення, якими оперують суб'єкти в процесі розробки, прийняття та реалізації розглянутих рішень. Зокрема, до цілей програмування належать: скорочення, а у перспективі зниження рівня злочинності та правопорушень; подолання негативних явищ суспільного розвитку, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень (наприклад, масове поширення фонових явищ, створення «конвертаційних центрів»); запобігання девіантній поведінці громадян, порушень закону, що спричиняють шкоду суспільству або сприяють вчиненню кримінальних правопорушень; запобігання протиправним формам поведінки, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень у суспільстві, колективі, родині; розвиток та удосконалювання позитивних соціально-правових процесів, що запобігають антигромадській поведінці громадян та сприяють дотриманню законів, дисципліни, норм моралі; підвищення рівня свідомості та організованості громадян, формування поваги до права, активної життєвої позиції у боротьбі зі злочинами та іншими антигромадськими вчинками.

До кола відповідних названим цілям завдань віднесено: упорядкування процесів підготовки, прийняття і реалізації управлінських рішень у вказаній сфері; підвищення ефективності всіх видів кримінологічної діяльності; підвищення ефективності координації діяльності у сфері запобігання злочинності; забезпечення регіонального моніторингу злочинності, її факторів і наслідків, а також ефективності запобігання їй; оптимізація витрат на правоохоронну діяльність на регіональному рівні; раціоналізація управління системою на основі прийняття своєчасних рішень; забезпечення підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних і контролюючих органів; удосконалювання нормативно-правового забезпечення діяльності щодо запобігання злочинності; стимулювання активності суб'єктів громадянського суспільства тощо[1].

Модельний перелік основних очікуваних результатів програмування на регіональному рівні, включає наступні позиції: підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів регіонального рівня по запобігання злочинності або окремим її видам; удосконалення процесів реєстрації злочинів; зниження рівня злочинності, досягнення позитивних змін в її структурі та динаміці; зменшення рівня латентності окремих видів тяжких і

[1] Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

особливо тяжких; притягнення до кримінальної відповідальності керівників, активних членів, організаторів регіональних і трансрегіональних організованих злочинних формувань; зростання кількості звернень громадян у правоохоронні органи і суди за захистом своїх законних прав і інтересів, відновленням прав, відшкодуванням заподіяної шкоди тощо[1].

Як зазначає В. Д. Малков, таке програмування об'єктивно властиве управлінню запобіганням злочинності, яке покликано забезпечити свідому, цілеспрямовану, а отже, і заздалегідь програмовану спільну діяльність суб'єктів запобігання злочинності (при зборі кримінологічної інформації, розробці програмних документів, у ході прийняття останніх, реалізації, оцінці ефективності тощо)[2].

Сама програма запобігання в цьому контексті може виступати як управлінське рішення, тобто як реальний вибір альтернативи, здійснюваний тим або іншим суб'єктом програмування в рамках його прав і обов'язків і спрямований на досягнення цілей запобігання злочинності. А процес управління у сфері програмування представляється можливим умовно розглядати як такий, що складається із двох основних стадій: перша – підготовка і прийняття рішень, друга – організація їхньої практичної реалізації[3].

Виступаючи в ролі одного з окремих принципів управління, програмування запобігання злочинності водночас можна уявити у ролі специфічної управлінської функції в кримінологічній сфері. Дану функцію можна визначити як постановку завдань окремим суб'єктам, їхнім підрозділам і співробітникам на основі загальних цілей системи і складання відповідного механізму взаємозалежних програмних завдань, що визначають порядок, строки й відповідальних за виконання комплексу або окремих заходів в області запобігання злочинності, включаючи правопорушення.

---

[1] Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

[2] Малков В. Д. Основы программирования работы органов внутренних дел. *Основы научной организации управления и труда в органах внутренних дел*. М.: Юрид. лит., 1974. С. 92–114. С. 92–93.

[3] Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України: монография. Харків: Основа, 2004. 780 с. С. 116–128; Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 702 с. С. 449.

Належна організація ефективного запобігання злочинності повинна включати планомірний вплив не лише на державному рівні, а й на регіональному, адже різні регіони нашої країни суттєво відрізняються різними факторами, що обумовлюють характер кримінологічної обстановки загалом. Вказані рівні диференціації кримінологічного впливу взаємозалежні та взаємодоповнюючі. Стосовно основних передумов ефективного їх співіснування слід зазначити, що ними є автономізація за умов одночасної інтеграції в межах названої системи функціонуючих підструктур.

Головну особливість програмування становлять запобіжні програми і заходи, тобто система обов'язкових приписів, комплекс соціальних заходів, спрямованих на запобігання і обмеження злочинності, інших правопорушень, а також супутніх їм негативних соціальних явищ[1].

Програмування запобігання злочинності зовні, в оточуючому середовищі проявляється у вигляді певного юридичного акту оформлення відповідного управлінського рішення стосовно певної діяльності. Цим актом є програмний документ з питань запобігання злочинності, під яким слід розуміти систему відповідних заходів впливу на злочинність та її окремі види за допомогою документального визначення етапності вирішення конкретних завдань, засобів і способів їх реалізації, а також показників очікуваних результатів.

Щодо структури державної програми, то М. М. Клюєв пропонує структуру моделі комплексної програми, а саме: паспортизація програми, що включає опис замовника, основних виконавців, періоду дії, нормативної бази, взаємодіючих соціальних програм, загальних обсягів фінансування та їхніх джерел; концепція програми, що визначає цілі й завдання запобігання злочинності, принципи та основні напрями запобігання злочинам; вихідні дані стосовно соціально-економічної характеристики країни (або регіону), стану та структури злочинності або окремих її виявів, стану запобігання злочинності, прогнозу розвитку злочинності, характеристики ефективності діяльності правоохоронних органів на території регіону чи в країні; зміст програми: організаційні, правові, інформаційні, методичні кадрові, виховні, пропагандистські, технічні, спрямовані на формування і розвиток інститутів

[1] Литвак О. М. Держава і злочинність: монографія / наук. ред. М. Й. Коржанський. Київ: Атіка, 2004. 303 с. С. 163.

громадянського суспільства, ресурсно забезпечувальні та інші заходи[1].

Водночас, як зазначає В. В. Голіна, запропонований документ та його структура нагадує план-програму або програму-план, яка складається з 2-х розділів: власне програми, тобто теоретичної частини, в якій основне місце займають директивні положення, що можуть залишатися практично незмінними протягом тривалого часу, і плану – мобільної, оперативної частини, розрахованої (з точки зору досягнення цілей) на різні часові періоди[2].

Процедурна діяльність з підготовки та прийняття програмного документа у сфері запобігання злочинності може бути поділена на три етапи. Перший етап – підготовчий, який включає:1) аналіз тенденцій явищ та процесів злочинності та її протидії; 2) порядок підготовки та подання пропозицій до спільних рішень суб'єктів протидії злочинності. Другий етап – безпосередня підготовка і прийняття спільних рішень, включає: 1) процес розробки спільного рішення; 2) процес прийняття рішення; 3) визначення характеру спільних заходів. Третій етап – заключний, у ході якого відбувається: 1) контроль та перевірка результатів реалізації програмного рішення; 2) визначення ефективності узгодженої діяльності з протидії злочинності[3].

У процесі аналізу тенденцій явищ та процесів злочинності та її протидії відбувається формування проблеми, якій надалі і буде присвячено рішення, або декілька з них. Звичайно, процеси та явища злочинного характеру, причини та умови, які сприяють вчиненню злочинів, аналізуються постійно за всіма або за спеціально окресленим напрямом (у деяких випадках можливо і таке, наприклад, коли є необхідність встановити тенденції певної групи або виду злочинності).

Реалізація програмного документа включає, на наш погляд, наступні елементи: з'ясування і конкретизацію рішення; визначення характеру спільних узгоджених заходів; інструктаж та навчання виконавців; забезпечення спільної узгодженої діяльності та створення необхідних умов для узгодження та

[1] Клюєв М. М. Кримінологічні засади програмування запобігання злочинності: дис. … канд. юрид. наук. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2008. 198 с. С. 105.

[2] Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2012. 304 с. С. 77.

[3] Клюєв М. М. Функціональна та процедурна характеристика програмування протидії злочинності. *Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ*. 2006. Вип. 32. С. 29–37. С. 33.

взаємодії суб'єктів протидії злочинності; корегування та можливі зміни у реалізації спільних рішень у процесі їх виконання або прийняття нових рішень з метою виконання попередніх для забезпечення постійності та безперервності протидії злочинності.

Головними недоліками стосовно функціональних і процедурних засад організації та здійснення програмування у сфері запобігання злочинності є:

1) декларативний характер програмних документів; 2) відсутність ресурсного забезпечення з боку держави щодо їх виконання; 3) формалізм під час їх реалізації; 4) невідповідність реальній криміногенній ситуації в країні, регіоні.

Здебільшого програмування запобігання злочинності повинно здійснюватись з врахуванням Державної стратегії боротьби зі злочинністю або забезпечення національної безпеки, а також Концепції профілактики правопорушенням в державі.

Формування Державної комплексної програми протидії злочинності є одним з етапів всієї державної системи боротьби зі злочинністю. Здебільшого, як зазначають вітчизняні кримінологи (О. М. Бандурка, О. М. Литвинов, М. М. Клюєв) програмування у сфері запобігання злочинності належить до алгоритмізації методів, що застосовуються для вирішення відповідних завдань і забезпечення комплексної антикриміногенної дії[1]. Причому програмні документи (програми, плани), які містять перелік заходів впливу на злочинність та супутні їй явища, є за природою розпорядчими актами. Такі документи з певною періодичністю (3–5 років) зазвичай приймаються. Наприклад, за роки незалежності в Україні були прийняті та реалізовані чотири державні профілактичні програми: «Державна програма боротьби зі злочинністю» від 25 червня 1993 року; «Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996–2000 рр.» від 17 вересня 1996 року; «Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 рр.» від 25 грудня 2000 року; «Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007–2009 рр.» від 20 грудня 2006 року. Своєю чергою ці програми слугували основою для здійснення наступного планування всіма суб'єктами запобіжної діяльності (див. підрозділ 2.3).

[1] Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності: монография. Харків: НікаНова, 2012. 318 с. С. 95.

Після закінчення дії Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки[1] виникла потреба в розробці нової програми з урахуванням прогностичних оцінок щодо стану злочинності в країні. Але, на жаль, донині така державна програма не розроблена.

Протягом 2010–2011 років приймалися окремі кроки, спрямовані на розроблення цього програмного документа, та які створили певні передумови, а саме: схвалена Концепція Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року[2], яка була замінена у 2011 році на Концепцію реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, а згодом був затверджений і План заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року[3].

Такий підхід у програмуванні протидії злочинності не можна назвати вдалим. Як бачимо, існував великий часовий розрив між розробкою та схвалення відповідної концепції в 2010 році, потім заміна її на нову у 2011 році і лише у 2012 році був затверджений відповідний План заходів з реалізації положень останньої концепції. Попри це, на сьогодні цільову програму протидії злочинності не розроблено. У цьому випадку, вважаємо, був порушений певний порядок формування програми. Зазвичай, за загальною методикою стратегічного планування спочатку розробляється концепція або стратегія, потім на її основі – програма, а далі вже відповідний план з реалізації програмних заходів, а останнім кроком є розробка та прийняття програм та планів на регіональному та місцевому рівнях. Також важливим при формуванні державної програми запобігання злочинності є

[1] Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1767. Дата оновлення: 21.11.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-2006-п. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Про схвалення Концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.09.2010 р. № 1911-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1911-2010-р.

[3] Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-р. (Дата звернення: 02.03.2020). Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р.: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 р. № 767. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-2012-п.

відповідність її державним стратегіям соціально-економічного розвитку та національної безпеки України[1].

Щодо останніх двох документів, то на сьогодні вони розроблені, а саме: Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»[2] та Стратегія національної безпеки України (2015 р.)[3].

Зазначені документи слугують основою для формування стратегії боротьби зі злочинністю. Проте, крім того є низка інших програмних документів, які також створюють передумови для формування такої стратегії.

Також з прийняттям Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначені стратегічні пріоритети соціально-економічної політики держави, пріоритети міжнародного співробітництва, зокрема, визначені засади внутрішньої політики у сфері національної безпеки та оборони (ст. 6 Закону)[4].

Сьогодні під час формування необхідної стратегії запобігання злочинності слід в обов'язковому порядку враховувати не лише вже прийняті концепції державної політики, програми у запобіганні окремим видам злочинності та профілактиці фоновим явищам, а також державну політику в правоохоронній сфері в межах співробітництва з НАТО, Європейським Союзом.

Ще однією передумовою для здійснення програмування запобігання злочинності в Україні на належному рівні є врахування рішень конгресів ООН із запобігання злочинності та з

[1] У Сальвадорській декларації про комплексні стратегії для відповіді на глобальні виклики: системи запобігання злочинності та кримінального правосуддя та їх розвиток у світі, що змінюється, прийнятої на 12 Конгресі ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя (Бразилія, 12-19 квітня 2010 року) також зазначається, що запобігання злочинності повинно розглядатися як невід'ємна складова стратегії забезпечення соціально-економічного розвитку у всіх державах (A/RES/65/230). *Доповідь 12 Конгресу ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя* (Бразилія, 12–19 квітня 2010 року). URL: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/526/36/PDF/N1052636.pdf?OpenElement).

[2] Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015.

[3] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015. (Дата звернення: 02.03.2020).

[4] Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. Дата оновлення: 08.07.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17. (Дата звернення: 02.03.2020).

кримінального правосуддя[1]. Як зазначають В. В. Голіна та М. Г. Колодяжний, конгреси ООН із запобігання злочинності та з кримінального правосуддя становлять собою універсальні форуми, на яких не лише підсумовують співробітництво держав світу у сфері боротьби зі злочинністю, а й пропонують нові стратегії запобігання різним її виявам[2].

Сьогодні при розробці державної стратегії боротьби зі злочинністю та формуванні правоохоронних програмних документів їх розробникам варто звертати увагу на рішення конгресів ООН, що містять, як зазначає В. В. Голіна, колосальний антикриміногенний потенціал наукового й прикладного характеру, у тому числі й у сфері планування й прогнозування запобігання злочинності та її видам [3].

На сучасному етапі при формуванні відповідного державного програмування злочинності її розробники в обов'язковому випадку повинні враховувати вимоги Закону України «Про державні цільові програми» від 18 березня 2004 року[4] та Порядку розроблення та виконання державних цільових програм, затвердженого Кабінетом Міністрів України[5], яким фактично врегульовані організаційно-правові засади програмного забезпечення діяльності з запобігання злочинності. Однією з основних засад є чітко визначені умови за яких розробляються державні цільові програми. Так, відповідно до ст. 2 Закону, державна цільова програма розробляється за сукупності таких умов:

1) існування проблеми, розв'язання якої неможливе засобами територіального чи галузевого управління та потребує державної підтримки, координації діяльності центральних і

[1] З 1955 р. було проведено 13 Конгресів у таких містах, як Женева (1955 р.), Лондон (1960 р.), Стокгольм (1965 р.), Кіото (1970 р.), Женева (1975 р.), Каракас (1980 р.), Мілан (1985 р.), Гавана (1990 р.), Каїр (1995 р.), Відень (2000 р.), Бангкок (2005 р.), Сальвадор (2010 р.), Доха (2015 р.).

[2] Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Конгреси ООН: перспективи використання їх рекомендацій у плануванні та здійсненні заходів запобігання злочинності в Україні. *Проблеми законності*. 2010. Вип. 108. С. 169–177. С. 169.

[3] Там само. С. 175.

[4] Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004 р. № 1621-IV. Дата оновлення: 12.10.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15. (Дата звернення: 02.03.2020).

[5] Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 106. Дата оновлення: 24.12.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2007-п. (Дата звернення: 02.03.2020).

місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

2) відповідності мети програми пріоритетним напрямам державної політики;

3) необхідності забезпечення міжгалузевих і міжрегіональних зв'язків;

4) наявності реальної можливості ресурсного забезпечення виконання програми.

Ураховуючи аналіз раніше прийнятих правоохоронних програм та висловлені вітчизняними вченими раніше в кримінологічній науці зауважень стосовно недосконалості програмних документів[1], на наш погляд, під час їх формування лише перші три умови здебільшого дотримуються в повному обсязі, а остання, на жаль, не забезпечена в повній мірі, що фактично знижує ефективність виконання правоохоронних програм, а інколи і гальмує процес її прийняття.

Реальним виходом зі ситуації яка склалася є прийняття *Стратегії боротьби зі злочинністю в Україні до 2025 року* та подальший розвиток форм і методів програмно-цільового підходу на основі удосконалення відповідних процесів з тим, аби суттєво розширити арсенал правоохоронної діяльності.

На сьогодні окремі передумови для розробки такої Стратегії боротьби зі злочинністю в Україні є, проте залишається потреба в такому:

– проведення кримінологічного прогнозування стану злочинності в Україні з врахуванням можливих міжнародних загроз на наступні щонайменше 5–10 років[2];

– забезпечення єдності стратегічних засад запобігання злочинності, стратегії чи кримінологічної політики у правоохоронній сфері із тактичними засадами запобігання злочинності, які повинні міститися у цьому документі;

[1] Джужа О. М., Орлов Ю. Ю. Аналіз загальнодержавних комплексних заходів запобігання злочинам в Україні. *Правове забезпечення діяльності міліції/ поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід*: зб. наук. пр. Київ: Київ. нац ун-т внутр. справ, 2006. 136 с. С. 14–26. С. 18–22

[2] Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000 № 1602-III. Дата оновлення: 02.12.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14. (Дата звернення: 02.03.2020); Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проєктів Бюджетної декларації та державного бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 621. Дата оновлення: 25.02.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621-2003-п. (Дата звернення: 02.03.2020).

– передбачення реального ресурсного забезпечення Стратегії, а не в межах загального річного фінансування з державного бюджету відповідних суб'єктів запобігання злочинності;

– забезпечення проведення громадської експертизи проєкту Стратегії;

– забезпечення періодичного (етапного) контролю за реалізацією Стратегії;

– унеможливлення декларативного характеру Стратегії та її формування під впливом «амбіцій» окремих політичних сил[1].

Також Стратегія визначатиме основні положення політики держави у сфері запобігання злочинності та її видам, принципи планування, вимоги до організації управління і до заходів запобігання злочинності, рекомендації щодо розробки державних і регіональних планів запобігання злочинності; формулювання задач, що будуть ставитись перед суб'єктами такої діяльності, матимуть загальний директивний характер і співвідноситимуться з формулюваннями більшості заходів, що відображаються у державній та регіональних комплексних програмах профілактики злочинності та правопорушень; довгострокове прогнозування злочинності необхідно проводити на підставі об'єктивних показників кримінально-правової статистики.

Ця Стратегія має стати основою боротьби органів державної влади щодо недопущення розвитку кримінальної активності й розповсюдженості кримінальної зараженості в українському суспільстві. А конкретне наповнення основних напрямів діяльності доцільно здійснювати в документах нижчого рівня.

Проте, щоб в майбутньому процес формування не лише правоохоронної програми, а в першу чергу відповідної Стратегії, був планомірним та доцільним, вважається підтримати прагнення Кабінету Міністрів України розробити та прийняти Закон України «Про державне стратегічне планування»[2]. У подальшому, погоджуючись з авторами законопроєкту, вважаємо, що його прийняття, з відповідними поправками, дасть змогу впровадити програмно-цільовий метод в практику

[1] Титаренко О. О. Передумови формування державної комплексної програми протидії злочинності в Україні. *Наук. вісн. Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ*. 2012. № 4. С. 370–377. С. 375–376.

[2] Про державне стратегічне планування: проєкт Закону України від 03.11.2011 р. № 9407. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9407&skl=7. (Дата звернення: 02.03.2020).

діяльності центральних органів виконавчої влади та розробляти документи стратегічного планування, які будуть відповідати сучасним вимогам розвитку країни.

З огляду на це, слід визнати, що відносно самостійним елементом розробки заходів запобігання злочинності, та разом з тим її складовою частиною, є *кримінологічне планування*, що здійснюється в масштабі держави, на рівні регіонів і місцевому рівні. Підставою такого висновку є те, що кримінологічне планування, з одного боку, виступають як засіб доведення профілактичних цілей і завдань до безпосередніх виконавців, а з іншого – містить у собі всі основні елементи правового акту державного управління (саме тому Комплексні цільові програми профілактик правопорушень називаються державними). Необхідність планування запобіжної діяльності правоохоронних органів пояснюється тим, що усунення багатьох причин злочинів та умов, що сприяють їх вчиненню, вимагає комплексного та системного застосування у плані заходів щодо їх усунення. Виконати вказану вимогу можливо лише за наявності плану, який чітко визначає мету та завдання здійснюваних запобіжних заходів, характер цих заходів, місце й час їх здійснення, виконавця кожного з них[1].

Розглядаючи планування, як завчасно сформовану систему заходів, що передбачає певну послідовність, порядок, строки виконання, виконавців та заходи забезпечення передбачених заходів, М. А. Кирилов[2] вважає, що під кримінологічним плануванням слід розуміти науково обґрунтоване визначення цілей та завдань у сфері боротьби зі злочинністю, напрямів, шляхів вирішення цих завдань, їх нормативного, інформаційного, організаційного, методичного, ресурсного забезпечення на певний період. З таким підходом можна погодитись повністю, враховуючи що, метою планування запобігання злочинам у сучасних умовах є закріплення тенденції стабілізації злочинності, а також зниження її рівня загалом по окремих видах та групах злочинів. Оскільки злочинність є багатофакторним явищем, уявляється, що складному комплексу криміногенних чинників, що її зумовлюють, слід протиставити науково обґрунтований комплекс економічних, політичних, організаційно-управлінських,

[1] Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2009. 312 с. С. 108

[2] Кириллов М. А. Прогнозирование преступности: лекция / под ред. Г. А. Аванесова. М.: ЮИ МВД России, 2000. 25 с.

соціально-психологічних заходів, спрямованих на послаблення чи нейтралізацію цих чинників. Причому науковий підхід до планування полягає в тому, що він дозволяє здійснити запобіжну діяльність не стихійно – від випадку до випадку, а цілеспрямовано, систематично, на основі науково обґрунтованих даних про злочинність та інші чинники, що її зумовлюють. Важливим у цьому контексті є інший висновок, в основі правильного планування запобіжної діяльності, що здійснюється державою, а саме: має бути точна інформація відносно злочинності та процесів, що впливають на неї в, а також про результативність динаміці та результативності вжитих раніше заходів запобігання[1].

Не викликає у зв'язку з цим заперечень позиція О. М. Литвака, який вважає що передумовами кримінологічного планування є: а) знання закономірностей розвитку суспільства, вивчення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, знання тенденцій, які властиві економічним та соціальним явищам; б) конкретне вивчення економічних, побутових, культурних та інших особливостей життя тої чи іншої території; в) аналіз очікуваних змін рівня життя населення, демографічних показників (народжуваність, смертність, міграція, зайнятість та ін.)[2]. Крім того, науковцями доведено, що планування роботи тісно пов'язане з інформаційно-аналітичною роботою. Аналіз інформації завжди передує плануванню, а саме: інформація є джерелом об'єктивних і всебічних даних про стан законності, дає змогу виявити тенденції розвитку кримінальних правопорушень. План як форма реалізації кримінологічного планування у своїх загальних характеристиках має відтворювати з науки управління основні властивості (сутність, вимоги, принципові ознаки та ін.) управлінського рішення взагалі і плану як його організаційної форми[3].

Таким чином, можна говорити про те, що плануванню притаманна прогностична функція, яка дозволяє використовувати аналітичну інформацію, впливати на розвиток процесів,

[1] Супруненко Д. О. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам в Україні: дис…. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 345 с. С. 153

[2] Литвинов О. М. Поняття і класифікація причин та умов, що сприяють вчиненню злочину. *Форум права*. 2008. № 2. С. 323–327. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08lomsnz.pdf. С. 326.

[3] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник: учебник. У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінології науки. 424 с. С. 412.

передбачати і вживати відповідних заходів, щодо зміцнення законності.

Такий висновок, зокрема, витікає зі змісту терміна «планування в правоохоронних органах», під якою в науці розуміють управлінську діяльність, що спрямована на впорядкування виконання обов'язків серед працівників правоохоронних органів, підвищення відповідальності кожного з них за результативність діяльності. Недоліки в плануванні зазвичай спричиняють незадовільну якість проведення діяльності по запобіганню злочинам та іншим заходам і як наслідок – їх низьку результативність, нераціональне використання інтелектуального потенціалу працівників правоохоронних органів[1]. Причому, говорячи про участь працівників правоохоронних органів у зазначеному плануванні, варто мати на увазі, що вони беруть участь у ньому у двох інституціях: з одного боку, вони виступають як охоронці законності, а з іншого боку – як кримінологи. Вони повинні керуватися принципами (засадами) та вимогами, розробленими кримінологією[2]. Основними з них є: законність, об'єктивність і наукова обґрунтованість, конкретність і цілеспрямованість, безперервність й ін.

У комплексні плани запобігання злочинам включають заходи, спрямовані на запобігання злочинності загалом. Прикладом такого плану можна назвати Концепцію реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р.[3]. Відповідно до цієї Концепції на правоохоронні органи України покладено забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов учинення злочинів, захист інтересів людини, суспільства і держави від протиправних посягань, а також налагодження дієвої співпраці між центральними і місцевими органами виконавчої влади, та громадськістю значеній сфері.

---

[1] Миньковский Г. М. Прогноз криминологической ситуации и его значение для предупреждения преступности. *Вопросы борьбы с преступностью*. М., 1987. Вып. 47. С. 136–138. С. 139.

[2] Литвинов О. М. Оцінка ефективності в системі протидії злочинності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2007. № 2. С. 22–24. С. 22.

[3] Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-р. (Дата звернення: 02.03.2020).

Предметно-цільові програми, плани і концепції охоплюють заходи, спрямовані на запобігання окремих видів або групи однорідних злочинів. Прикладом такого виду планування є: Державна програма з реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки[1].

Як встановлено у ході дослідження, досягнення цілей планування на всіх його рівнях пов'язане із трьома основними умовами: а) комплексним підходом до виявлення причин та умов, що сприяють злочинам; б) забезпеченням взаємозв'язку, повноти та всебічності конкретних запобіжних заходів; в) створенням системи реалізації запланованих заходів. При цьому, зміст першої умови полягає у тому, що в ході планування необхідно опиратися на різнобічну й достовірну інформацію про природу об'єктів, на які буде здійснено запобіжний вплив, позаяк без виявлення причинного комплексу злочинів неможливо розраховувати на ефективність і наукову обґрунтованість планових заходів. Водночас без виконання другої умови важко досягти цілісного впливу на детермінаційний комплекс злочинності. Виконання ж третьої умови пов'язане з тим, що саме планування не дасть бажаного ефекту без системи заходів, спрямованих на організаційне забезпечення реалізації розроблених планів. Як показали результати даного дослідження, у теорії і практиці кримінологічного планування поряд з поняттями «план», «планування» використаються поняття «програма», «програмування». Зазначені поняття трактуються неоднозначно, саме тому доцільним є визначення змісту кожного з них. Зокрема, під програмою тієї або іншої діяльності в широкому змісті слова науковці розуміють основні напрями цієї діяльності й бажані якості сутності її результатів. У більш вузькому змісті програма розглядається як специфічний інструмент планування, притаманний для сучасного етапу розвитку управління[2]. З огляду на це, програмно-цільовий підхід до управління й планування може розглядатися також як певна методологія й методика планування. У цій якості він припускає побудову ієрархічної

[1] Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015-2017 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 265. Дата оновлення: 01.09.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-п. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків: Школа, 2015. 1008 с.

системи цілей, взаємного узгодження мети і ресурсів, ретельне опрацювання, у тому числі й із застосуванням математичних методів, кожного з етапів досягнення загальних і проміжних цілей. У більш широкому розумінні програмно-цільова орієнтація в плануванні означає програмування, тобто складання детального плану дій з оцінкою результатів, строків і ресурсів. Програми щодо запобігання злочинам розробляються в багатьох розвинених країнах. Так, у США діє кілька програм по боротьбі зі злочинністю. Їх здійснюють сім федеральних відомств і кілька спеціалізованих організацій, яким Конгрес виділяє кошти (15 млрд доларів)[1].

Науковці доводять, що основними завданнями кримінологічного планування є: а) розробка такої сукупності взаємопов'язаних заходів, які у своїй сукупності допомогли б встановити належний правовий контроль як над злочинністю загалом, так і над окремими видами, групами злочинів; б) активізувати діяльність органів правопорядку у сфері запобігання злочинам; в) забезпечити координацію діяльності; г) сприяти виявленню латентної злочинності; д) створити умови, що забезпечить реалізацію принципу невідворотності покарання; е) забезпечити гарантії належної правової захищеності громадян від злочинних посягань[2].

З огляду на це, слід визначити, що в сучасний період завдання кримінологічного планування полягають в практичній реалізації програмно-цільового підходу, що дозволяє підняти ефективність всієї системи запобігання злочинам.

Таким чином, наступним документом у зазначеній сфері, за нашим уявленням, має стати *державний Комплексний план запобігання злочинності в Україні*. Специфічність його в тому, що: він має середньостроковий характер, оскільки прийматиметься на строк 5 років; стане основою для розробки регіональних планів запобігання злочинності; у розробці плану, окрім правоохоронців, мають брати участь фахівці з теорії запобігання злочинності, кримінологи, ювенологи, віктимологи та інші спеціалісти, знання яких дозволять якісно змінити наявні моделі таких документів, а також сприятимуть досягненню мети плану; на відміну від Стратегії боротьби зі злочинністю цей

[1] Проблеми протидії злочинності: підручник / О. Г. Кальман, І. М. Козьяков, В. М. Куц та ін.; за ред. О. Г. Кальмана. Харків: ТОВ «Новасофт», 2010. 351 с.

[2] Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харків: Нац. ун-т внутр. дел, 2005. 302 с. С. 86–87.

документ не повинен містити заходи із загальними формулюваннями, завданнями із декларативним відтінком на кшталт «удосконалити», «покращити», «сприяти», «забезпечити» та ін.; державний план як керівництво щодо тактики запобігання окремим видам злочинності та зменшення криміногенного впливу різних негативних соціальних явищ на державному рівні має містити конкретні й реально здійсненні заходи; у ньому має передбачатись можливість внесення змін і доповнень залежно від зміни криміногенної обстановки в державі, на основі чого будуть корегуватися сили й засоби запобігання певним видам злочинності; державний план у загальних рисах може відбивати структуру й зміст державних програм профілактики злочинності, що діяли в нашій країні, наприклад Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р.[1] тощо.

Ще одним документом має бути *Комплексний план запобігання злочинності конкретної області України*.

Регіональний план має затверджуватися обласною державною адміністрацією. Головне, щоб цей процес був гласним, передбачав урахування думки не лише МВС України, яке, до речі, переважно ці документи й розробляє, а й інших зацікавлених сторін (громадські організації, науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади та ін.).

Зміст заходів (приписів) у розділах цих документів необхідно максимально конкретизувати, ставлячи перед суб'єктом (суб'єктами) реальну мету, спосіб її досягнення, строки, ресурсне забезпечення тощо. Вирішення завдання на місцевому (регіональному) рівні повинно бути внеском у розв'язання подібного, але більш узагальненого завдання в загальнодержавному масштабі[2].

Підбиваючи підсумки стосовно програмно-цільового напряму реалізації кримінологічної політики, необхідно зазначити, що на порядку денному стоять проблеми, що

[1] Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-р. (Дата звернення: 02.03.2020); Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2012. 304 с. С. 51–52.

[2] Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2012. 304 с. С. 53.

потребують нагального розв'язання, а саме: 1) прийняття окремої довгострокової *Стратегії боротьби зі злочинністю в Україні до 2025 року*, що потягне інший нормативний підхід до розробки і затвердження такого документа; 2) інноваційна Стратегія має стати національною, загальнодержавною директивою для розробників строкових державних і регіональних планів, які будуть змінюватися при їх виконанні; 3) строкові державні плани необхідно відокремити від програми, оскільки вони повинні мати іншу нормативну базу; 4) регіональні (міські) плани запобігання злочинності доцільно стандартизувати з урахуванням державного плану і регіональних особливостей; 5) належне ресурсне забезпечення розробки та реалізації планів запобігання злочинності.

З метою визначення процедури проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації кримінологічної політики, яка передбачає періодичне відстеження відповідних індикаторів на підставі наявних даних офіційної статистики, інформації центральних органів виконавчої влади, обласних, Київської міських держадміністрацій, органів місцевого самоврядування, громадськості, засобів масової інформації та проведення на підставі даних моніторингу оцінки результативності виконання індикаторів шляхом порівняння отриманих результатів з їх цільовими значеннями, автором розроблено *Порядок і Методику проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації кримінологічної політики в Україні*.

3.4. Кримінологічна експертиза й оцінка ефективності законів та інших нормативно-правових актів у боротьбі зі злочинністю

Термін «експертиза» походить від французького слова «expertise» та від латинського «expertus» (досвідчений) і означає розгляд, дослідження експертом якихось справ, питань, що потребують спеціальних знань[1]. Щодо визначення поняття кримінологічної експертизи серед науковців та практиків досі одностайних підходів не вироблено. Зокрема, А. П. Закалюк виробив лише загальний підхід з цього приводу, обґрунтовано вважаючи, що кримінологічна експертиза – це експертне

[1] Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: ГРУРЕ, 1977. 775 с. С. 237

дослідження та прогнозування зміни кримінологічної ситуації у певній сфері суспільних відносин у зв'язку з новими обставинами (умовами) її функціонування, наразі пов'язаними із прийняттям нормативно-правового акта, що має внести зміни у правове регулювання згаданої сфери[1].

Усе це обумовлено, з одного боку, складністю соціально-правової природи зазначеного виду діяльності, а з іншого, – неповнотою дослідження цієї проблематики на дисертаційному та доктринальних рівнях[2], у зв'язку з чим і була обрана тематика цієї наукової роботи. І хоча у червні 2010 року в Україні була захищена Ю. В. Орловим дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів: науково-методичне забезпечення»[3], усі наявні проблеми з означеної теми дослідження, без сумніву, вирішити не вдалось.

Як засвідчує аналіз літературних джерел, питання кримінологічної експертизи актуалізувалися в роботах як учених радянської доби, так і в сучасних розробках. Зокрема, до 1991 року вивченням цих проблем активно займались Г. А. Аванесов[4], Н. Б. Алієв[5], В. Г. Афанасьєв[6], С. Д. Бешелєв[7], С. В. Бородін[8], С. С. Босхолов[9], А. І. Вінберг[10], С. Є. Віцин[11], В. М. Глушко[1],

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 196.

[2] Бібліографія (кримінологія та профілактика злочинів): довідник / упор.: В. В. Василевич, С. І. Мінченко, Т. О. Сіродан та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2008. С. 60–64.

[3] Орлов Ю.В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с.

[4] Аванесов Г. А. Теория и методология криминологического прогнозирования: монография. М.: Юрид. лит., 1972. 334 с.

[5] Алиев Н. Б. Теоретические основы советского уголовного правотворчества: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Харків: Харьковский юрид. ин-т имени Ф. Э. Дзержинского, 1989. 32 с.

[6] Афанасьев В. Г. Научное управление обществом (опит системного исследования): монография. М.: Политиздат, 1968. 384 с.

[7] Бешелев С. Д., Гурвич Ф. Г. Экспертые оценки: учеб. пособие. М.: Наука, 1973. 157 с.

[8] Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель: монография. М.: Юрид. лит., 1990. 287 с.

[9] Босхолов С. С. Криминологическая информация и правоприминительная деятельность ОВД: монография. Минск, 1990. 279 с.

[10] Винберг А. И., Малаховская Н. Т. Судебная експертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз). Волгоград, 1979. 105 с.

[11] Вицин С. Е. Моделирование в крминологии: учеб. пособие. М., 1973. 104 с.

К. К. Горяїнов[2], А. Е. Жалінський[3], Т. В. Кашаніна[4], М. І. Клейменов[5], Д. В. Ковачьов[6], П. Є. Кондратов[7], С. В. Кримський[8], В. М. Кудрявцев[9], Н. Ф. Кузнєцова[10], В. В. Лапаєва[11], В. О. Лисичкін[12], М. Д. Локшина[13], О. Я. Мінін[14], А. А. Нашиць[15], В. І. Нікітінський[16], О. С. Пашков[17], А. С. Піголкін[18], С. А. Саркисян[19], М. О. Стручков[20],

---

[1] Глушко В. М. О прогнозировании на основе экспертных оценок. *Науковедение. Прогнозирование. Информатика*. Київ, 1970. С. 22-28.

[2] Горенков К. К. Криминологическая обстановка (методологические аспекты): учеб. пособие. М.: ВНИИ МВД СРСР, 1991. 97 с.

[3] Жалинский А. Э., Костицкий М. В. Еффективность проффилактики преступлений и криминологическая информация: монография. Львов, 1980. 252 с

[4] Кашанина Т. В. Оценочные понятия в советском праве: автореф. … дис. канд. юрид. наук. Свердловск, 1974. 28 с.

[5] Клейменов М. Уголовно-правовое прогнозирование. *Соц. законность*. 1990. № 67. С. 21–23.

[6] Ковачев Д. А. Механизм правотворчества социалистического государства. Вопросы теории: учеб. пособие. М.: Юрид. лит., 1977. 112 с.

[7] Кондратов П. Е. Учет нормативно-правового фактора при составлении прогнозов в сфере борьбы с преступностью. *Методология и методика прогнозирования в сфере борьбы с преступностью*: труды Акад. МВД СРСР. М.: Акад. МВД СРСР, 1989. С. 59–67.

[8] Крымский С.В. Экспертные оценки в социологических иследованих: монография. Київ: Полиграф, 1990. 398 с.

[9] Эффекивность правових норм: учеб. пособие / В. Н. Кудрявцев, В. Й. Никитинский, И. Р. Самощенко, В. В. Глазырин. М.: ВНИИСЗ, 1980. 176 с.

[10] Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации: учеб. пособие / под ред. В. Н. Кудрявцева. М.: изд-во Московского ун-та, 1984. 203 с.

[11] Лапаева В. В. Социологическое обеспечение законотворчества. *Сов. гос-во и право*. 1989. № 10. С. 17–19.

[12] Лисичкин В. Г. Экспертные методы. *Теория прогнозирования и принятия решений*. М.: Высшая шк., 1977. С. 149–155.

[13] Локшина М. Д. Язык закона: монография. М.: Политиздат, 1990. 248 с.

[14] Минин А. Я., Белоглазов В. Н. Криминологическое прогнозирование: монография. Свердловск: Пресграф, 1991. 189 с.

[15] Нашиц А.А. Правотворчество. Теория и законодательная техника: монография. М.: изд-во «Прогресс», 1974. 256 с.

[16] Никитинский В. И. К изучению еффективности действующего законодательства. // *Правоведение*. 1971. № 4. С. 22–25.

[17] Пашков А. С., Явич Л. С. Эффективность действия правовой нормы (к методологи и методике социологического исследования). *Сов. гос-во и право*. 1970. № 3. С. 63–7.

[18] Пиголкин А.С. Подготовка проєктов нормативних актов (организация и методика): учеб. пособие. М.: Юрид. лит., 1968. 167 с.

[19] Саркисян С. А. Введение в теорию принятия решений // *Теория прогнозирования и принятия решений*: учеб. пособие. / С. А. Саркисян, В. А. Лисичкин, В. И. Каспин. М.: Высшая школа, 1977. С. 223–269.

[20] Стучков Н. А. Преступность как социальное явление: монография. Ленинград, 1979. 352 с.

Ю. А. Тихоміров[1], Ф. Н. Фаткуллін[2], В. В. Шмуклер[3], М. О. Янхель[4] та ін.

Серед сучасних (з 1991 року) розробок науковців, варто відмітити роботи І. С. Андреєва[5], М. О. Барановського[6], А. А. Бодака[7], С. Л. Братченка[8], О. М. Джужі[9], В. О. Дятлової[10], А. П. Закалюка[11], Г. В. Іванченка[12], С. А. Калініна[13], Д. І. Кирилова[14], О. Г. Кулика[15], Д. А. Лєонтьєва[16], С. Л. Лисенкова[17], Б. Г. Литвака[18], О. М. Литвака[1],

---

[1] Тихомиров Ю. А. Теория закона: монография. М.: Наука, 1982. 257 с.

[2] Фаткуллин Ф. Н., Чулгакин Л. Д. Социальная ценность и эффективность правовой нормы. *Вестник ЛГУ*. Серия «Экономика, философия и право». Л, 1972. Вып. 1. С. 109.

[3] Шмуклер В. Анализировать и прогнозировать. *Соц. законность*. 1989. № 12. С. 17–19.

[4] Янхель Н. О некоторых методологических вопросах социологии науки. *Вопросы философии*. 1976. № 5. С. 117–119.

[5] Андреев И. С. Системный поход к понятию експертизы нормативно-правового акта. *Журнал российского права*. 2001. № 6. С. 54–59.

[6] Барановский Н.А. Методология кримиологической експертизы проєктов нормативно-правовых актов. *Юстиция Беларуси*. 2006. № 5. С. 56–62.

[7] Бодак А., Бажанов О. Проблемы криминологической экспертизы. *Юстиция Беларуси*. 2005. № 4. С. 65–66.

[8] Братченко С. Л. Мир экспертизы – определение координат. *Экспертиза в современном мире: от знаний к деятельности*: учеб. пособие / под. ред. Г. В. Иванченко, Д. А. Леонтьева. М.: СМЫСЛ, 2006. С. 63–76.

[9] Джужа О., Кирилюк А. Кримінологічна експертиза як зсіб удосконалення законотворчого процесу. *Боротьба організованою злочинністю і корупцією*. 2003. № 8. С. 125–137.

[10] Дятлова В. Криминологическая експертиза как специальная мера предупреждения преступности. *Юстиция Беларуси*. 2006. № 5. С. 38–40.

[11] Закалюк А. П. Про запровадження в Україні кримінологічної експертизи. *Право України*. 1999. № 7. С. 104.

[12] Иванченко Г. В. От экспертного знания к экспертной деятельности. *Экспертиза в современном мире: от знаний к деятельности*: учеб. пособие / под. ред. Г. В. Иванченко, Д. А. Леонтьева. М.: СМЫСЛ, 2006. С. 6–9.

[13] Калинин С. А. Криминологическая экспертиза: альтернативный вариант. Университетские научные записки. 2007. № 2 (22). С. 349–356.

[14] Кириллов Д. Понятие криминологической експертизы. *Законность*. 2004. № 6. С. 43–46.

[15] Кулик О. Незалежна експертиза законопроєктів: якою має бути методика її проведення. *Юридичний вісник України*. 1995. 1 серп. С. 4.

[16] Леонтьев Д. А. Экзестенциальные основания экспертной деятельности. *Экспертиза в современном мире: от знаний к деятельности*: учеб. пособие / под. ред. Г. В. Иванченко, Д. А. Леонтьева. М.: СМЫСЛ, 2006. С. 45–50.

[17] Лисенков С. Л. Умови забезпечення якості змісту нормативно-правових актів. *Законодавство України: наук.-практ. коментарі*. 2002. № 6. С. 3–6.

[18] Литвак Б. Г. Экспертные оценки и принятия решений. М.: ИГП РАН, 1996. 317 с.

В. В. Опришка[2], Ю. В. Орлова[3], Є. С. Осіпової[4], О. В. Павлішина[5], Є. А. Позаченюка[6], В. І. Поклада[7], Ф. С. Сафуанова[8], В. М. Сирих[9], В. В. Тенітілової[10], Г. Л. Тульчинського[11], Ю. М. Федорова[12], В. М. Хомич[13], Ю. М. Шемшученко[14], Б. Г. Юдіна[15], Н. М. Ярмиш[16] ін.

Проте комплексного дослідження цієї проблематики досі в науці не проведено. Зокрема, нез'ясованими залишаються питання щодо:

а) поняття і змісту кримінологічної експертизи нормативно-правових актів;

---

[1] Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект): дис. … д-ра юрид. наук. Харків: Нац. юрид акад., 2002. 378 с.

[2] Опришко В. В. Законотворчому процесу – наукове забезпечення. *Право України*. 1996. № 5. С. 52.

[3] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів як засіб протидії злочинності. *Право України*. 2008. № 8. № 2. С. 101–104.

[4] Осипова Е. С. Понятие и сущность криминологической экспертизы нормативно-правовых актов. *Вестник Томского гос. ун-та*. 2008. № 312. С. 113–117.

[5] Павлишин О. В. Філософсько-правовий аналіз розробки і використання електронних експертних систем у правозастосовчій діяльності: дис. … канд. юрид. наук. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 204 с.

[6] Позаченюк Е. А. Экспертология. *Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского*. Серия «Юрид. науки». 2008. № 1. Т. 21 (60). С. 180–190.

[7] Поклад В. И. Криминологиеская экспертиза: состояние и перспективы. *Вісник Луганської акад. внутр. справ*. 2002. Спец. випуск. Ч. 1. С. 30–33.

[8] Сафуанов Ф. С. Гуманитарная экспертология: актуальные проблемы. *Экспертиза в современном мире: от знаний к деятельности*: учеб. пособие / под ред. Г.В. Иванченко, Д.А. Леонтьев. М.: СМЫСЛ, 2006. С. 51–62.

[9] Сырых В. М. Законотворчество как вид социального прогнозирования. *Проблемы юридической техники*. Нижний Новгород: НГУ, 2000. С. 48–54.

[10] Тенитилова В. В. Криминологическая експертиза как юридический инструмент прогнозирования преступлений. *Право и образование*. 2008. № 1. С. 147–152.

[11] Тульчинский Г. Л. Гуманитарная експертиза как социальная технология. *Экспертиза в современном мире: от знаний к деятельности* / под. ред. Г. В. Иванченко, Д. А. Леонтьева. М. СМЫСЛ, 2006. С. 10–30.

[12] Федеров Ю. М. Гуманитарная експертиза: основне понятия интратеории. *Гуманитарная експертиза. Возможности и перспективы*: учеб. пособие. Новосибирск: Наука, 1992. С. 33–66.

[13] Хомич В. М. Криминология правообразования или к вопросу о сущности криминологической экспертизы нормативних правових актов. *Законность и правопорядок*. 2007. № 1. С. 17–18.

[14] Шемшученко Ю. С. Ще раз про наукову експертизу законопроєктів. *Урядовий кур'єр*. 1994. 26 лип. С. 6.

[15] Юдин Б. Г. От правовой экспертизы к экспертизе гуманитарной. *Знания. Понимания. Умения.* 2005. № 2. С. 126–135.

[16] Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ): монография. Харків: Право, 2003. 512 с.

б) оцінки ефективності законів та інших нормативно-правових актів;

в) предмета й рис кримінологічної експертизи як різновиду експертиз;

г) загальних характеристик методичних та організаційно-правових засад кримінологічної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів[1].

Як показує аналіз кримінологічної та іншої наукової літератури, до визначення поняття «кримінологічної експертизи» вчені підходять по-різному.

Так А. П. Закалюк переконаний, що кримінологічна експертиза – це дослідження та оцінка проєктів нормативно-правових актів (далі – проєкт), що проводяться на основі науково обґрунтованої методики з використанням кримінологічних знань з метою виявлення і запобігання нормативному закріпленню положень, реалізація яких може посилювати дію криміногенних чинників або послаблювати соціальні заходи, спрямовані на усунення останніх[2].

Аналогічне визначення можна знайти у роботах О. М. Джужі та А. В. Кирилюка, які додають, що залежно від конкретних кримінологічних підходів та об'єктів експертизи їй можна надати як вузьке, так і широке визначення[3].

Ю. В. Орлов, своєю чергою, вважає, що кримінологічну експертизу можна визначити як експертно-кримінологічне дослідження, спрямоване на виявлення кримінологічно значущих факторів, небажане виникнення чи негативні зміни яких пов'язані з об'єктом дослідження, а також розроблення рекомендацій щодо їх усунення, запобігання або стримування[4].

О. М. Костенко з цього приводу зазначає, що йдеться про процес встановлення шляхом відповідного дослідження

---

[1] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 3.

[2] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 238.

[3] Джужа О., Кирилюк А. Кримінологічна експертиза як зсіб удосконалення законотворчого процесу. *Боротьба організованою злочинністю і корупцією*. 2003. № 8. С. 125–137.

[4] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 23

криміногенних і антикриміногенних властивостей тих чи інших соціальних феноменів[1].

С. В. Бородін та В. В. Лунєєв вказують, крім того, на цілі кримінологічної експертизи нормативно-правових актів, зазначаючи зокрема, що кримінологічна експертиза проєктів або чинних законів та інших нормативних актів – це дослідження, яке проводиться з метою визначення їх відповідності соціальним потребам у сфері боротьби зі злочинністю, виявлення можливих наслідків криміногенного характеру в результаті їх прийняття чи застосування[2].

М. О. Барановський цією експертизою вважає комплексне соціально-правове кримінологічне вивчення нормативно-правових актів і їх оцінку з метою виявлення правових детермінантів злочинності, тобто правових норм, соціально-практичне застосування або виконання яких безпосередньо чи опосередковано детермінує вчинення злочинів і злочинність загалом, а також чинить перешкоди у реалізації антикримінальної політики в суспільстві[3].

Аналогічний підхід з цього питання можна знайти й роботах В. В. Дятлової[4].

С. С. Задиран кримінологічною експертизою визнає змістовне дослідження нормативно-правових актів з метою виявлення в них положень, реалізація яких може сприяти виникненню причин та умов злочинності[5].

Узагальнюючи наявні в науці поняття щодо визначення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів, Ю. В. Орлов небезпідставно умовно поділив їх на три групи:

а) у першій групі вчених акцент робиться на певну суттєву ознаку кримінологічної експертизи, зокрема її мету (С. В. Бородін, В. В. Лунєєв, А. І. Долгова, ін.);

---

[1] Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с. С. 71.

[2] Бородин С. В., Лунеев В. В. О криминологической експертизе законов и иных нормативно-правовых актов. *Государство и право*. 2002. № 6. С. 40–45. С. 44.

[3] Барановский Н. А. Методология кримиологической експертизы проєктов нормативно-правовых актов. *Юстиция Беларуси*. 2006. № 5. С. 56–62. С. 59.

[4] Дятлова В. Криминологическая експертиза как специальная мера предупреждения преступности. *Юстиция Беларуси*. 2006. № 5. С. 38–40. С. 38

[5] Задиран С. Криминологическая експертиза проєктов нормативно-правовых актов: современный етап нормативного обеспечения и общин подходы к методике проведения. *Юстиция Белоруси*. 2006. № 1. С. 41–44. С. 42

б) у другій – мова ведеться лише про нормативно-правові акти, залишаючи осторонь їх проєкти (М. О. Барановський, В. В. Детлова, Д. А. Ковачев, ін.)

в) третя група визначень, до якої схиляється більшість дослідників з означеної проблематики, не лише охоплює значну кількість суттєвих (системоутворювальних) ознак кримінологічної експертизи, а й акцентує увагу на її гносеологічній природі (А. П. Закалюк, О. М. Джужа, А. В. Кирилюк та ін.)[1].

Крім того, у роботах деяких вчених запропоновано розглядати поняття кримінологічної експертизи нормативно-правових актів як у вузькому, так і в широкому значенні. Так, О. М. Джужа та А. В. Кирилюк визначають зазначену експертизу в широкому значенні, сприймаючи її як частину функціональної дефініції влади, як спосіб бачення, як певну наукову платформу вибору цілей, стратегії і тактики протидії злочинності, причому її законодавче оформлення може розглядатися як один з багатьох елементів прикладної завершеності в кримінології – її правотворчості та правозастосуванні, і цим самим сприяти формуванню комплексного специфічного правового напряму (утворення, яке поки що не існує у чистому виді), що знаходиться в певній «зоні тяжіння» багатьох законодавчих (нормативно-правових) інтересів, які перетинаються у сфері протидії кримінальним явищам[2].

З таким підходом загалом можна погодитись.

Своєю чергою, Ю. В. Орлов дав визначення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у вузькому значенні, вважаючи, що це є спеціальне, здійснюване на основі обґрунтованої методики кримінологічне дослідження нормативно-правових актів і їх проєктів, спрямоване на виявлення, усунення або мінімізацію впливу таких її положень, що детермінують або ж можуть детермінувати злочинність чи блокують або можуть блокувати дію антикримінальних заходів (засобів), що вживаються суспільством і державою[3].

---

[1] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 47–48.

[2] Джужа О., Кирилюк А. Кримінологічна експертиза як зсіб удосконалення законотворчого процесу. *Боротьба організованою злочинністю і корупцією*. 2003. № 8. С. 125–137. С. 136.

[3] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 51.

У цьому визначенні бракує кількох складових, а саме:

– суб'єктів проведення цього виду експертизи;

– нормативно-правової бази, на основі якої здійснюються дослідження;

– мети зазначеної діяльності та ін.

Водночас варто погодитись з Ю. В. Орловим у тому, що в широкому значенні кримінологічну експертизу можна вважати формою кримінологічного контролю, що реалізується у вигляді наукового забезпечення процесу правотворчості і здійснюється в межах кримінологічної політики держави.

Підтримуючи загалом зазначені та інші визначення, слід зауважити, що вказане поняття слід досліджувати, ураховуючи більш детальну характеристику кримінологічної експертизи, на що, зокрема, вказують й інші вчені[1]. Так, Є. С. Осипова у зв'язку з цим сформулювала такий висновок: буквальне тлумачення терміна «кримінологічна експертиза» свідчить про те, що ця експертиза повинна проводитись відносно певного об'єкта щодо його співвідношення з предметом кримінології[2].

Таку саму позицію обстоює А. П. Закалюк: «У соціальній оцінці якості законопроєкту є підстави виділити її кримінологічну складову, яка зумовлюється врахуванням у ньому кримінологічного змісту регульованих відносин, прогнозуванням їхніх кримінологічно значущих змін та наслідків у результаті реалізації законодавчої норми»[3].

З огляду на досліджені теоретичні засади означеної проблематики, можна сформулювати таке визначення *кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у* сфері запобігання злочинності: це – експертно-кримінологічне дослідження зазначених об'єктів, що здійснюється спеціально-уповноваженими закладами, установами чи фахівцями-кримінологами (одноособово або групою осіб), з метою виявлення кримінологічно значущих чинників у сфері боротьби зі злочинністю, небажане або бажане виникнення чи негативні зміни яких пов'язані з прийняттям чи реалізацією таких рішень,

[1] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 22.

[2] Осипова Е. С. Понятие и сущность криминологической экспертизы нормативно-правовых актов. *Вестник Томского гос. ун-та*. 2008. № 312. С. 113–117. С. 114.

[3] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 192.

та обґрунтування пропозицій, спрямованих на їх усунення, блокування, нейтралізацію або стримування.

Отже, системоутворювальними елементами, що становлять зміст цього поняття, є:

1) це – експертне дослідження.

З цього випливає, що висновок експерта має відповідати певним вимогам, зокрема тим, що визначені у ст. 75 КПК України, тобто вказане дослідження має проводитись висококваліфікованим фахівцем (групою) на підставі науково обґрунтованої методики та критеріїв.

Такий висновок, крім того, можна зробити, виходячи зі змісту терміну «експерт» (від. expertus – досвідчений), який означає особу, що володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, якій слідчим органом, суддею чи судом доручено провести експертизу і за її результатами надати висновок[1];

2) об'єктами експертизи у цьому випадку виступають проєкти законів та інших нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності.

Причому, як слушно зауважив А. П. Закалюк, центральною в кримінологічній експертизі є операція з оцінки впливу об'єкта експертизи на кримінологічні чинники[2].

З іншого боку, об'єктами цієї експертизи мають бути лише ті правові акти, що регулюють суспільні відносини у сфері протидії злочинності, тобто в цьому аспекті вони мають збігатися з предметом кримінології;

3) дослідження має проводитись фахівцями у галузі кримінології, що призначаються експертами відповідним нормативно-правовим актом уповноваженою на це особою (органом).

Причому правовим підґрунтям слугує та обставина, що серед наукових спеціальностей є й та, яка пов'язана з кримінологією, а саме – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Варто у зв'язку з цим погодитись з А. П. Закалюком, який розробив та обґрунтував Комплексну методику кримінологічної

[1] Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 528 с. С. 132.

[2] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 219.

експертизи, включаючи операції по відбору та підготовці експертів з цих питань[1], поділивши їх зокрема на три групи:

– особи, що професійно володіють кримінологічними знаннями (займаються науковими дослідженнями в галузі кримінології або викладанням її курсу у вищих начальних закладах) та обізнані з теорією кримінологічної детермінації;

– працівники управлінського фаху у сфері, яка підлягає регулюванню нормативним актом, проєкт якого подано на експертизу, володіють знаннями щодо змісту відносин у цій сфері загалом і зокрема стосовно відносин, у яких вчиняються злочини та інші небезпечні правопорушення;

– працівники правоохоронних органів, які за специфікою своєї службової діяльності мають досвід, насамперед у порядку службової спеціалізації, в організації запобігання, викриття або розслідування злочинів саме у сфері регулювання об'єкта експертизи та обізнані зі змістом чинників, що зумовлюють згадані злочини;

4) метою експертного дослідження має бути встановлення кримінологічно значущих чинників, виникнення чи негативні зміни яких пов'язані з вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо їх блокування, усунення чи нейтралізації. тощо або стимулювання.

Причому, як слушно стверджує Ю. В. Орлов, зазначені чинники можуть мати як криміногенний характер (слугувати детермінантами злочинності), так і мати зміст антикримінального спрямування[2].

Так, експериментальні розробки щодо створення антикорупційного законодавства в Україні показали, що для цього слід врахувати 35 груп чинників різного походження (економічні, політичні, правові та ін.), які на рівні конкретних процесів, явищ, обставин, дій, що їх розкривають і можуть об'єктивно свідчити про стан та динаміку кожного з чинників, визначаються понад 500 показниками[3];

---

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 203–211.

[2] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 22; Легеза Є. Конспект лекцій з дисципліни «Актуальні проблеми превентивної та профілактичної діяльності Національної поліції». URL: https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0905/1.1.pdf

[3] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 200.

5) наслідки від прийняття нормативно-правового акта (бажані чи небажані).

У теорії права якість закону та інших правових джерел розглядаються через поняття його ефективності[1]. Причому розрізняють два види ефективності: безпосередньо юридичну та більш широку – соціальну.

Юридична ефективність визначається здатністю законодавчої норми забезпечити відповідність поведінки суб'єктів, до яких вона адресується, тому правилу, що передбачене в нормі.

Соціальна ефективність закону вбачається у забезпеченні відповідності його змісту певним соціальним інтересам та потребам.

6) пропозиції (рекомендації) щодо доцільності чи заперечення прийняття нормативно-правового акта.

При цьому, як слушно зауважує А. П. Закалюк, оскільки кримінологічна експертиза як наукова не належить до державної, її висновок має лише рекомендаційний, тобто не обов'язковий характер; обов'язковим він є лише для розгляду органом чи особою, що розробляє або приймає (видає) нормативно-правовий акт[2]. Водночас цінність наукової експертизи законопроєктів вбачається саме в тому, що вона дає обґрунтування для своєчасної зазвичай до прийняття останніх у формі закону (інших нормативно-правових актів), суспільно доцільної фахової корективи їх змісту, спрямованої на усунення сумнівних і суперечливих норм і тим самим запобігання негативним наслідкам впровадження законів у життя[3].

З цього приводу можна зробити й інший висновок – експертиза лише тоді стає такою, коли дослідження об'єкта проводиться системно, за науково обґрунтованою методикою.

Як показує вивчення наукових і правових джерел, пропозиції щодо організації розроблення методики кримінологічної експертизи вносилися до вищих державних органів України ще у 1992 р. та на початку 1993 р. У 1997 році в Україні вперше в узагальненому виді була представлена на

[1] Алексеев С. С. Общая теория права: учебник. В 2 т. М: Юрид. лит., 1981. Т. 2. 360 с. С. 214–215.

[2] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 240.

[3] Закалюк А. П. Методологічні проблеми підвищення якості законотворення в Україні засобами науково-кримінологічної експертизи. *Вісник Академії правових наук України*. 1996. № 7. С. 68–77. С. 75.

розсуд фахівців розроблена А. П. Закалюком та робочою групою, яку він очолював, методика кримінологічної експертизи[1], яка в удосконаленому виді викладена в сучасних наукових розробках останнього[2].

Загалом позитивно оцінюючи актуальність, мету і завдання зазначеної методики, варто звернути увагу на її методологічні засади, а саме:

– по-перше, у більшості випадків, як свідчить практика, аналізується не кримінологічна ситуація, як сукупність дії криміногенних та антикриміногенних чинників, а оперативна обстановка, яка є менш об'ємним та змістовним явищем, ніж перша, що обґрунтовано доведено у п. 4.1 цієї дисертації. Отже, при проведенні кримінологічної експертизи варто досліджувати саме кримінологічну ситуацію, на що, власне, наполягають й інші науковці[3].

– по-друге, ураховуючи, що кримінологічна ситуація формується під впливом як негативно діючих чинників, так і під дією позитивно спрямованих детермінант (обставин, умов, процесів тощо), кримінологічно-експертне дослідження має визначати, який саме вплив може мати норма закону чи іншого нормативно-правового акта, проєкт яких подано на експертизу. Саме тому методика цієї експертизи повинна відповідати цій потребі;

– по-третє, під час проведення кримінологічної експертизи обов'язковим елементом дослідження мають стати наслідки реалізації законопроєкту (інших нормативно-правових актів).

Таким чином, пізнавальна проблема в цьому разі перетворюється на прогностичну, оскільки виникає завдання прогнозування кримінологічних наслідків прийняття нормативно-правового акта, ймовірної їх оцінки, що і має бути здійснено в ході кримінологічної експертизи;

– по-четверте, висновок експерта має ґрунтуватись на відповідній кримінологічно значущій інформації, необхідній і достатній для розв'язання прогнозно-експертних завдань.

У зв'язку з цим нагальним та актуальним сьогодні є завдання щодо створення в Україні державної системи

[1] Закалюк А. П. Про правове регулювання та порядок проведення кримінологічної експертизи проєктів законодавчих актів. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. НДІ вивчення проблем злочинності АПрНУ. Харків, 1998. Вип. 2. С. 96–124.

[2] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 203–232.

[3] Там само. С. 198.

накопичення, уніфікації та аналізу кримінологічної інформації. Причому зазначена інформація, як обґрунтовано доводить А. П. Закалюк, повинна мати системний характер та передбачати форми, засоби, прийоми її оцінювання і прогнозування зміни кримінологічної ситуації[1].

Урахування цих та інших методологічних засад дасть змогу по-іншому підійти до оцінки розробленої в науці методики кримінологічної експертизи[2]. Як відомо, вона включатиме основні заходи з відповідними комплексами експертних процедур, а саме:

1. *Заходи з добору та підготовки експертів (або групи таких фахівців)*.

Загалом погоджуючись із запропонованою процедурою, варто зазначити таке:

а) незалежно від того, до якої групи належить експерт (теоретик чи практик), кандидат повинен мати науковий ступінь кандидата або доктора наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Необхідність у цьому обумовлюється об'єктом експертизи та змістом дослідження – виявленням впливу криміногенних чи антикриміногенних чинників на об'єкт.

З таким завданням, як показує практика, може справитись не лише і не стільки практик (управлінець), скільки особа, що володіє методикою кримінально-правових досліджень на відповідному освітньо-кваліфікаційному рівні та при наявності наукового ступеня чи звання по кримінології. Як з цього приводу зазначено у ч. 2 ст. 75 КПК України, як експерт може бути викликана будь-яка особа, що має достатні знання для дачі висновку з досліджуваних питань. Такий підхід можна знайти в роботах О. М. Литвинова[3] та Ю. В. Орлова[4];

б) має бути створений реєстр таких експертів у Національній академії правових наук України (НАПрНУ) для

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 200.

[2] Закалюк А. П. Про правове регулювання та порядок проведення кримінологічної експертизи проєктів законодавчих актів. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. НДІ вивчення проблем злочинності АПрНУ. Харків, 1998. Вип. 2. С. 96–124. С. 96–124.

[3] Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Вид-во НУВС, 2008. 446 с. С. 437.

[4] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 65.

того, щоб спростити процедуру відбору та підготовки фахівців з означеної проблематики;

в) при призначенні експертом для проведення кримінологічної експертизи останній має бути письмово попереджений про наслідки юридичної відповідальності за дачу завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього службових обов'язків, що дасть змогу по змісту діяльності та по статусу прирівняти їх до експертів, які призначаються у кримінально-процесуальному порядку (ст. 75–77 КПК України).

Зокрема, на закріпленні принципу відповідальності під час проведення цих експертиз небезпідставно наполягають низка науковців[1].

2. *Заходи щодо навчання експертів навичкам експертної оцінки.*

У наукових джерелах з цього питання висловлена загальна думка щодо змісту навчання, його етапів, завдань, видів і форм експертного оцінювання тощо, проте не вказано де і хто має навчати експертів для проведення кримінологічних експертиз.

Як видається, виходячи з важливості рішень, що приймаються таким експертами та змісту їх діяльності, вказаних фахівців мають готувати у спеціально створеному Інституті при НАПрНУ, з видачею спеціального сертифіката для осіб, які закінчили курс навчання. Причому навчання має здійснюватись з відривом від виробництва по програмі підготовки магістрів.

3. *Заходи з моделювання та оцінювання кримінологічної інформації (про криміногенні та антикриміногенні чинники) у сфері регулювання об'єкта експертизи.*

Запропонована в науці процедура, враховуючи відсутність системного банку даних кримінологічної інформації, загалом є придатною для проведення кримінологічної експертизи (як суто теоретична модель). Проте, якщо врахувати, що за такого стану справ експерт не повною мірою здатний проаналізувати кримінологічну ситуацію як загалом у державі, так і в окремо взятому регіоні, а отже, не в змозі прийняти правильне рішення, то методика кримінологічної експертизи у цьому аспекті має бути видозміненою з урахуванням змін в інформаційному забезпеченні її процедур.

[1] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 55.

4. *Заходи з оцінки впливу об'єкта експертизи на кримінологічні чинники*.

Як відомо, завдання цих заходів реалізуються через проведення низки процедур, у яких застосовуються формалізовані моделі, включаючи матричну модель, методи ідентифікації, групування, сукупної оцінки[1]. Попри те, що методи експертного дослідження загалом розроблені ще в середині XX століття як на методологічному[2], так і на прикладному рівнях, зокрема з використанням математичного інструментарію[3], у сучасних реаліях експертам з проведення кримінологічних експертиз слід ураховувати результати наукових досліджень, що напрацьовані як в соціології, так і в кримінології. Зокрема, досить цікавим у цьому контексті є кримінологічний аналіз стану злочинності в Донецькій області, який проведено у 2008 році А. М. Бабенко та В. М. Бесчастним[4].

5. *Заходи з агрегування індивідуальних експертних оцінок у групову оцінку впливу правової норми та об'єкта експертизи загалом на кримінологічні чинники*.

Це один із найбільш складних і суперечливих заходів. Справа в тім, що тут відбувається своєрідне «нівелювання» індивідуальних експертних оцінок, особливо при вирішенні такого завдання, як надання кількісним оцінкам кожного експерта індивідуального якісного значення з урахуванням його особистої, передусім професійної компетентності[5].

З точки зору вимог, що пред'являються до особи експерта та його висновку, навряд чи з таким підходом можна погодитись. І ось чому виходить, що із ряду індивідуальних експертиз окремі набувають вищої юридичної сили, а інші – меншої вартості і, взагалі, стають нікчемними. У зв'язку з цим у запропонованій методиці втрачають сенс ті процедури, що пов'язані з добором і підготовкою експертів для проведення кримінологічних експертиз.

---

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 219

[2] Бешелев С. Д., Гурвич Ф. Г. Экспертые оценки. М.: Наука, 1973. 157 с.

[3] Экспертные оценки в социологических исследованиях / отв. ред. С. Б. Крымский. Київ: Наука, 1990. 144 с. С. 71–72.

[4] Бесчастний В. М., Бабенко А. М. Кримінологічний аналіз стану злочинності у Донецькій області: тенденції, прогноз, причини та умови; шляхи вдосконалення запобіжної діяльності: науково-практичні рекомендації. Донецьк: Донецький юрид. ін-т. 48 с.

[5] Статистические методы анализа экспертных оценок / отв. ред. Т. В. Рябушкин. М.: Наука, 1977. 312 с. С. 77–82.

З іншого боку порушується логіка щодо змісту проведення експертиз взагалі, тобто не дотримуються загальні вимоги до такого виду досліджень та висновках по їх результатах. Вихід з цієї ситуації може бути таким: якщо експертиза буде визнана не повною або не досить зрозуміло, то, як це передбачено в ч. 6 ст. 75 КПК України, може бути призначена додаткова експертиза, яка доручається тому самому або іншому експертові.

Аналогічну позицію можна знайти в роботах Ю. В. Орлова[1].

6. *Заходи з підготовки експертного висновку*.

У наукових джерелах пропонується чотиричленна структура такого висновку, а саме: а) офіційна частина; б) інформаційна; в) нормативна; г) рекомендаційна[2].

Закордонні фахівці закономірно виділяють в експертному висновку три основні складові частини: вступну; дослідницьку; висновки[3].

Зазначена структура знайшла своє нормативне закріплення, зокрема, у білоруській моделі проведення кримінологічних експертиз[4]. Причому ці структурні елементи загалом відповідають тим, що запропоновані А. П. Закалюком[5]. Так, вступна частина відповідає офіційній; дослідницька – інформаційній; висновки – нормативній та рекомендаційній.

Такі самі підходи обґрунтовує у своїй дисертації Ю. В. Орлов[6].

Загалом погоджуючись із зазначеними науковими позиціями, слід зауважити, що третя частина висновків будь-яких

[1] Орлов Ю. В. Поняття та види кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів. *Від громадянського суспільства до правової держави*: тези IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 24 квітня 2009 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. С. 355–357.

[2] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 226–227.

[3] Задиран С. Криминологическая экспертиза нормативно-правовых актов: современный этап нормативного обеспечения и общие подходы к методике проведения. *Юстиция Беларуси*. 2006. № 1. С. 41–44. С. 44.

[4] Об утверждении методических рекомендацій по проведению криминологической экспертизы проэктов законов: Приказ Генерального прокурора Республики Беларусь от 17.09.2007 р. № 35. URL: www.center.gov.by/expbett.html.

[5] Бібліографія (кримінологія та профілактика злочинів): довідник / упор.: В. В. Василевич, С. І. Мінченко, Т. О. Сіродан та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2008. С. 226–228. С. 226–228.

[6] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 175.

експертиз на практиці має назву резолютивної, у якій, власне, і викладаються висновки за результатами проведеної експертизи.

Саме тому доцільно було б, щоб висновок кримінологічної експертизи мав тричленну структуру, а саме:

а) вступна частина, у якій зазначається назва науково-дослідної установи, що проводить експертне дослідження, місце і час винесення висновку, склад експертів, об'єкт дослідження;

б) мотивувальна частина, у якій дається повна характеристика об'єкта, криміногенних та антикриміногенних чинників впливу, нормативне забезпечення експертного дослідження;

в) резолютивна частина, у якій викладається назва об'єкта дослідження та оцінки показників по суті, а також пропозиції (рекомендації) щодо усунення, блокування чи нейтралізація криміногенних або активізації антикриміногенних чинників.

Така форма, на нашу думку, як відображатиме загальні вимоги, що пред'являються до різноманітних висновків експерта, так і буде максимально наближатися до вирішення практичних проблем і завдань боротьби зі злочинністю.

Отже, якщо узагальнити існуючі в науці визначення *методики проведення* кримінологічної експертизи, то ним слід вважати систему науково апробованих на практиці операцій, методів і способів отримання всебічної, об'єктивної та повної і достовірної кримінологічної інформації спеціально уповноваженими особами щодо оцінки об'єкта такої експертизи з метою виявлення криміногенного чи антикриміногенного потенціалу нормативно-правових актів, їх проєктів і формування на цій основі обґрунтованих висновків (рекомендацій або пропозицій).

З огляду на наведене визначення, ключовими категоріями в ньому можна назвати такі з них, як «методика», «об'єкт і предмет дослідження», «ефективність нормативно-правових актів і їх проєктів».

У науці методикою вважають набір методів пізнання або виконання чого-небудь[1]. Щодо методики проведення кримінологічної експертизи, то в цьому разі мова має йти не стільки про набір методів, скільки про їх систему, про таку їх сукупність (набір та ін.), що є впорядкованою, взаємозв'язаною і

[1] Ожегов С. И. Словарь русского языка: 70000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. 23 изд. М.: Рус. яз., 1991. 917 с. С. 296.

взаємообумовленою поміж собою[1]. Лише при такому підході можна буде реалізувати складні та відповідальні завдання і досягти мети кримінологічної експертизи. Такий висновок, крім того, випливає з аналізу наукових праць з означеної проблематики, а саме: С. М. Овчіннікова (про принцип детермінізму в методології правознавства)[2]; І. С. Андреєва (системний підхід до поняття експертизи нормативно-правового акта)[3]; В. Г. Афанасьєва (системність і суспільство)[4]; О. В. Бакаєва (методи кримінологічних досліджень)[5]; М. О. Барановського (основи науково-практичної методики кримінологічної експертизи проєктів нормативно-правових актів)[6] та ін.

До об'єктів кримінологічної експертизи в науці є теж різні підходи. Так, А. П. Закалюк у ст. 5 розробленого акторським колективом під його керівництвом проєкту Закону України «Про кримінологічну експертизу проєктів нормативно-правових актів» запропонував до таких об'єктів віднести як проєкти (Законів, Указів Президента України, Державних програм, постанов Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів інших органів державної виконавчої влади, постанови та накази Національного банку України, та інших суб'єктів прийняття нормативних актів, що функціонують на загальнодержавному рівні), так і чинні на момент проведення експертизи законодавчі та інші нормативно-правові акти[7].

Аналогічну позицію обстоює Ю. В. Орлов, який вважає, що, не дивлячись на те, що чинним законодавством України передбачена можливість проведення наукової експертизи виключно щодо проєктів нормативно-правових актів, таке

[1] Великий тлумачний словник української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с. С. 1126.

[2] Овчинников С. Н. Принцип детерминализма в методологи правоведения. *Правоведение*. 1984. № 2. С. 35–39. С. 35–36

[3] Андреев И. С. Системный поход к понятию експертизы нормативно-правового акта. *Журнал российского права*. 2001. № 6. С. 54–59. С. 55.

[4] Афанасьев В. Г. Системность и общество: монография. М.: Политиздат, 1980. 368 с. С. 85–86.

[5] Бакаев О. В. Методи кримінологічних досліджень. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України*. 2001. № 4. С. 120–127. С. 122.

[6] Барановский Н. А. Основы научно-практической методики криминологической экспертизы проєктов нормативно-правовых актов: проблемы и пути их решения. *Юстиция Беларуси*. 2007. № 2. С. 76–84. С. 76–77.

[7] Закалюк А. П. Про правове регулювання та порядок проведення кримінологічної експертизи проєктів законодавчих актів. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. НДІ вивчення проблем злочинності АПрНУ. Харків, 1998. Вип. 2. С. 96–124. С. 100.

положення не відповідає потребам сучасної системи права України, адже внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів також потребує наукового експертного забезпечення[1].

Безперечно, такий підхід по суті зазначеної проблематики заслуговує на увагу та підтримку, тим більше, якщо виходячи з аналізу нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності з огляду їх суперечності один одному та кількості внесених змін і доповнень, що стали результатом аналізу ефективності їх дії, а отже, які так чи інакше піддавались оцінці відповідними експертами.

Своєю чергою С. В. Задиран[2] та О. М. Литвинов[3] переконані, що кримінологічній експертизі мають піддаватися виключно проєкти законів та інших нормативно-правових актів. Зокрема, у ст. 4 «Об'єкти кримінологічної експертизи» проєкту Закону України «Про кримінологічну експертизу», який він особисто розробив, до об'єктів цієї експертизи відніс:

а) проєкти законів, інших нормативно-правових актів Верховної Ради України, які стосуються сфери протидії злочинності;

б) проєкти державних програм протидії злочинності;

в) проєкти відповідних нормативно-правових актів, які стосуються сфери протидії злочинності, що подаються за ініціативою Президента України, Кабінету Міністрів України, та центральних органів виконавчої влади;

г) проєкти інших рішень з питань протидії злочинності, прийняті рішення або їх фрагменти, що подаються за ініціативою органами представницької, виконавчої, судової, влади або Ради національної безпеки і оборони України[4].

Як видається, підхід до об'єктів кримінологічної експертизи, запропонований О. М. Литвиновим, є не безспірним. Зокрема, не можна погодитись з ним у тому, що експертизі повинні піддаватись лише проєкти нормативно-правових актів у

[1] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 41.

[2] Задиран С. Прогнозирование реализуемости правових норм в процес се криминологической експертизы проєктов нормативно-правовых актов. *Юстиция Беларуси*. 2006. № 9. С. 63–67. С. 66.

[3] Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2008. 446 с. С. 435.

[4] Там само.

сфері протидії злочинності, оскільки це суперечить логіці суспільного розвитку та динаміці правових відносин.

Разом з тим, слід підтримати пропозиції О. М. Литвинова щодо інших об'єктів кримінологічної експертизи (Указів Президента, постанов Кабінету Міністрів України і таке ін.), враховуючи, що згідно вимог Конституції України (ст. 106, 116, ін) зазначені органи державної влади відносяться до суб'єктів законодавчої ініціативи і в межах повноважень вправі видавати нормативно-правові акти, у тому числі по питаннях, що пов'язані з протидією злочинності[1].

Заперечуючи цю позицію, Ю. В. Орлов зазначив, що у зв'язку із розгалуженістю детермінаційного комплексу сучасної злочинності в Україні кримінологічній експертизі доцільно подавати не лише і не стільки проєкти нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері протидії злочинності, скільки тих, що мають загальносоціальну спрямованість[2].

Навряд чи такий підхід можна визнати обґрунтованим, якщо з огляду на те, що, зокрема, законодавчі ініціативи Президента України мають розглядатись Верховною Радою України у першочерговому порядку, а видані ним в установленому порядку укази і розпорядження є обов'язковими до виконання на території України, що додатково підтверджує загальносоціальну спрямованість зазначених нормативно-правових актів. З іншого боку, як це випливає із п. 30 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Президент України як гарант прав і свобод людини і громадянина, маючи право на вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України, вчиняє таким чином дії, що носять загальносоціальну спрямованість (ч. 2 ст. 102 Конституції України).

Поряд з цим, можна погодитись з Ю. В. Орловим, що до об'єктів кримінологічної експертизи, як це пропонує О. М. Литвинов, не слід відносити акти застосування норма права, у зв'язку з тим, що:

– по-перше, таких актів у сфері протидії злочинності є така кількість, що не лише їх дослідити не зможуть численні експерти,

[1] Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 41.

а й не дійдуть руки до більш важливих об'єктів кримінологічної експертизи (законів, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України та ін.);

– по-друге, акти застосування норма права є персоніфікованими правовими рішеннями, а тому носять локальний (індивідуальний) характер;

Своєю чергою, нормативно-правові акти, на відміну від індивідуальних, містять загальнообов'язкові правила поведінки (норми), тобто є обов'язковими для дотримання, застосування і виконання для усіх суб'єктів правових відносин, що опиняються в нормативно регламентованій ситуації, а тому можуть мати детермінаційний зв'язок зі злочинністю[1].

Заслуговує на увагу та підтримку позиція Ю. В. Орлова й щодо того, що недоцільно проводити кримінологічну експертизу проєктів інших нормативно-правових актів Верховної Ради України[2]. До останніх, зокрема, відповідно до ст. 91 Конституції України, відносять постанови та інші акти (рішення), якими парламент вводить в дію закони, а також забезпечує організацію своєї діяльності (створює комісії, призначає голову тощо). Зазначені нормативно-правові акти, враховуючи їх правову природу, функціональне і змістовне навантаження[3], як правило, не містять у собі нормативно-правових детермінант злочинності.

Аналогічні аргументи з цього приводу наводить і А. П. Закалюк, який небезпідставно вважає, що проведення кримінологічної експертизи по всіх проєктах нормативно-правових актів, враховуючи матеріально-фінансовий критерій, є неприйнятним, оскільки вимога реальності та раціональності є одним з найголовніших у ході проведення кримінологічних досліджень[4].

Саме з цих міркувань не можна розділити погляди й С. В. Задиран відносно того, що кримінологічній експертизі повинні піддаватись лише ті проєкти нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у найбільш значущих сферах

[1] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 41–42.

[2] Орлов Ю. В. Об'єкт та предмет кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів. *Наше право*. 2009. № 2. С. 121–124. С. 123–124

[3] Гойман-Червонюк В.И. Очерк теории государства и права: учебник. В 2 ч. М.: МЮИ МВД России, 1996. Ч. 2: Теория права. 326 с. С. 181.

[4] Закалюк А. П. Методологічні проблеми підвищення якості законотворення в Україні засобами науково-кримінологічної експертизи. *Вісник Академії правових наук України*. 1996. № 7. С. 68–77. С. 70–71

життя: фінансово-економічній, природоохоронній, освітній, сфері охорони здоров'я та соціального захисту[1]. Як у зв'язку з цим правильно прийшов до висновку Ю. В. Орлов, не заперечуючи такої логіки розуміння проблеми, одночасно слід зазначити, що вказана позиція викликає певні зауваження з двох причин:

а) по-перше, кримінологічній експертизі можуть піддаватись не лише проєкти, а й чинні нормативно-правові акти у сфері протидії злочинності;

б) по-друге, існують також інші, не менш важливі аспекти соціального життя, неадекватна правова регламентація яких може призвести до погіршення кримінологічної ситуації (зокрема у сфері судочинства)[2].

Наступним ключовим та обов'язковим елементом, що суттєво впливає на зміст Методики проведення кримінологічної експертизи та потребує особливої уваги, є ефективність нормативно-правових актів і їх проєктів. Як з цього приводу обґрунтовано прийшов до висновку А. П. Закалюк, в законі (чи іншому нормативно-правовому акті) не повинно бути норм, які у той чи інший спосіб, прямо чи опосередковано сприяли підсиленню криміногенних чинників або створенню середовища, придатного для реалізації останніх. Звідси конструюється поняття кримінологічної ефективності нормативно-правових актів і їх проєктів[3].

Серед *соціальних передумов та конкретних чинників*, що загострили сьогодні проблеми, що пов'язані з ефективністю зазначених об'єктів кримінологічної експертизи, слід виділити наступні:

1) об'єктивну необхідність удосконалення чинного законодавства України, у тому числі з питань боротьбі зі злочинністю, що обумовлена проблемами перехідного періоду[4] та

[1] Задиран С. Криминологическая експертиза проєктов нормативно-правовых актов: современный етап нормативного обеспечения и общин подходы к методике проведения. *Юстиция Белоруси*. 2006. № 1. С. 41–44. С. 42.

[2] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 42.

[3] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 202.

[4] Оборотов Ю. Н. Традиции и обновления в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права): монография. Одесса: Юрид. лит., 2007. 280 с. С. 7–8.

завданнями гармонізації вітчизняних правових норм до вимог міжнародного та зокрема, європейського права[1].

Саме у такому контексті викладені вимоги Закону України від 18 березня 2004 року «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»[2];

2) значну криміналізацію суспільства, включаючи й внаслідок недосконалості, запізнення прийняття законодавчих актів[3], що нерідко безкарно використовувалось нечесними людьми за умов дії сумнівного принципу про дозволеність усього, що не заборонено законами, який неадекватно відображає положення ч.1 ст. 19 Конституції України про те, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством[4]. Зокрема, у ст. 23 Основного закону вказано з цього приводу наступне: «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язок перед суспільством, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості»;

3) тривалу заміну законодавчої, тобто публічної, форми нормотворення, у тому числі, й у сфері регулювання основних суспільних відносин і умов життєдіяльності суспільства, на декретну, з передорученням останньої виконавчій владі з її апаратним способом здійснення.

Як у зв'язку з цим зауважив О. В. Петришин, суспільство є найбільш відповідним підґрунтям для практичного здійснення правових норм, де лише існують реальні показники ефективності права[5];

---

[1] Хавронюк М. І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації: монографія. Київ: Істина, 2005. 264 с.

[2] Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. 1629-IV. Дата оновлення: 04.11.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Янович Р. М. Непродумана законотворчість чи продумана кримінально-правова політика? *Держава і право*. 2004. № 2. С. 240–242. С. 241.

[4] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 202.

[5] Петришин О. В. Верховенство права в системі дії права. *Проблеми законності*: Респ. міжвідом. наук. зб / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 18–30. С. 20.

4) продовжувану до останнього часу хибну практику підміну законодавчого порядку прийняття рішень про фактичну зміну державної форми власності, навіть високорентабельних підприємств, кабінетним способом, тобто постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України;

5) передчасне і непомірне звуження і послаблення державного контролю за виконанням як законів, так й інших нормативно-правових актів, відсутність законодавчо визначеного, що, як зауважив А. П. Закалюк, існувало за радянських часів[1], обов'язку державних установ, підприємств і організацій здійснення заходів запобігання правопорушенням і злочинам;

6) незадовільне виконання правоохоронною системою функцій запобігання, виявлення та розкриття злочинів, передусім у сферах державного управління та місцевого самоврядування, економіки та соціального забезпечення тощо.

Як з цього приводу обґрунтовано дійшов висновку А. М. Бойко, трансформація економіки України від командно-адміністративної до економіки ринкового типу як складний системний процес, окрім загальних позитивних соціально-економічних змін, має і негативні наслідки, що впливає і на подальший перебіг самих реформ, і на всі сфери суспільного життя, які безпосередньо чи опосередковано залежать від стану та характеру економічних перетворень[2];

7) поширення корупції в державному апараті та у правоохоронних і контролюючих органах. Як зазначено в преамбулі постанови Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 року №13 «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією», суспільна небезпека корупції є підвищеною, оскільки остання порушує нормальну діяльність державних інститутів, дискредитує органи державної влади, місцевого самоврядування та їх апарат[3]. Суб'єктом корупції є лише особи,

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 202–203.

[2] Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки: монографія. Львів: вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2008. 380 с. С. 155.

[3] Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.05.1998 р. № 13. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах*. 3 вид., змін і доп. Київ: Видавничий Дім «Скіф», 2008. С. 215–223. С. 216.

уповноважені на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування, а також особи, які прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р.) [1]. Також Закон України «Про запобігання корупції» визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень, трактує й інші дефініції, зокрема: корупційне правопорушення; правопорушення, пов'язане з корупцією; неправомірна вигода; потенційний конфлікт інтересів; подарунок; приватний інтерес; реальний конфлікт інтересів; тощо [2];

8) визначення чіткого поняття та критеріїв ефективності законів та інших нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності як на теоретичному рівні, так і на практиці.

Так, А. П. Закалюк, не формулюючи дифеніції цього поняття, виділив загальні критерії ефективності закону та його проєкту, визначаючи, два рівні такої оцінки – юридичну та соціальну ефективність. На його думку, юридична ефективність визначається правовою експертизою закону, а соціальна – відповідною спеціально-галузевою експертизою: економічною, фінансовою, екологічною, соціально-психологічною, кримінологічною тощо[3].

Такий самий загальний підхід до визначення означеної проблеми можна знайти й в працях Ю. Є. Аврутіна, який вважає, що практика приймає за краще йти найпростішим шляхом: зіставлення кількісних показників злочинності і результатів оперативно-службової діяльності за принципом «більше-менше». Менше зареєстровано злочинів – добре, більше – погано[4].

Своєю чергою О. М. Литвинов мову веде не про ефективність законів чи інших нормативно-правових актів, а про ефективність функціонування соціально-правового механізму

[1] Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Там само.

[3] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 190.

[4] Аврутин Ю. Е. Эффективность деятельности ОВД (опыт системного исследования): монография. СПб: СПб академия МВД России, 1998. 384 с. С. 84.

протидії злочинності, як про більш загальне явище, зазначаючи, зокрема, що значення оцінки ефективності полягає в тому, що вона сприяє уточненню і конкретизації цілей організації і функціонування системи, а також організації структур, бо в процесі ранжування результатів діяльності виявляються конкретні причини, що обумовлюють ті чи інші відхилення в роботі системи, визначається ступінь досягнення поставлених цілей у співвідношенні з ресурсами, що витрачають[1].

Ю. В. Орлов, не даючи загального визначення поняття «ефективність нормативно-правових актів», запропонував наступну класифікацію типів кримінологічної неефективності об'єктів експертизи:

а) динамічний тип нормативно-правової детермінації (відставання норм права від реальних суспільних потреб; соціальна збитковість регулювання правовідносин; перенесення до суспільного життя елементів конфліктності інтересів і поведінки різних соціальних груп та ін.);

б) статичний тип нормативно-правової детермінації (невизначеність об'єктно-предметного та суб'єктного складу правовідносин, умов і підстав їх виникнення, зміни чи припинення; невизначеність і розбалансованість інтересів суб'єктів правовідносин, їх прав та обов'язків недоліки в механізмі реалізації нормативно-правового акту та ін.)[2].

А. М. Бойко запропонував до кримінологічно значущих та таких, що мають оціночне значення для визначення ефективності дії норм права, віднести чинники, що приводять (чи можуть привести) до негативних наслідків у трьох основних сферах, зокрема, в економіці, соціальній сфері та політиці, а саме:

– економічні наслідки (високий рівень тіньової економіки; слабке конкурентне середовище; неефективне використання бюджетних коштів; несприятливий інвестиційний клімат та ін.);

– соціальні наслідки (перманентна бюджетна криза; зростання безробіття; збільшення майнової нерівності та ін.);

[1] Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2008. 446 с. С. 371.

[2] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 127–131.

– політичні наслідки (слабкість інститутів влади; переважування інтересів корпоративно-бюрократичних груп; низький рівень довіри до влади)[1].

О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко, категорію ефективності у сфері протидії злочинності розуміють, виходячи з її етимологічного значення (від лат. effetus – результат, наслідок будь-яких дій, причин)[2] та з її етимологічної природи, вважаючи, що ефективною у сфері боротьби зі злочинністю є будь-яка діяльність, яка приносить необхідний результат[3].

У Великому тлумачному словнику української мови дано таке ж саме визначення «ефективності» – походить від слова «ефективний», тобто такий, що приводить до потрібних результатів[4].

Аналогічну позицію займає А. Е. Жалинський та М. В. Костицький, на думку яких у найбільш простому, інтегрованому вигляді в понятті «ефективності» відобразились сконцентровані соціальні вимоги до цілеспрямованості, стану, інтенсивності, дієвості цього процесу[5].

Не заперечуючи зазначені наукові підходи, слід зауважити, що ефективність – це категорія оціночна і саме в цій якості вона може відігравати важливу роль у визначенні результатів кримінологічної експертизи законів та інших нормативно-правових актів та їх проєктів. У такому контексті найбільш наближеною до істини є позиція А. П. Закалюка, який зробив висновок про те, що кримінологічна ефективність законів та інших нормативно-правових актів – це є різновид соціальної ефективності законів (тощо)[6], які передусім мають бути пов'язані з відповідністю об'єктивній реальності[7].

---

[1] Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки: монографія. Львів: вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2008. 380 с. С. 156–157.

[2] Большая Советская Энциклопедия. 3 изд. М.: Редакция БСЭ, 1978. Т. 30. 934 с. С. 322.

[3] Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харьков: Нац. ун-т внутр. дел, 2005. 302 с. С. 154.

[4] Великий тлумачний словник української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с. С. 268

[5] Жалинский А. Э., Костицкий М. В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация: монография. Львов: Вища школа, 1980. 212 с. С. 8.

[6] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 192.

[7] Васильев А. М. Правовые категории: монография. М.: Мысль, 1976 с. 268 с. С. 116–118.

При цьому, як видається, ця відповідність має охоплювати не лише позитивні сторони життя суспільства, його прогресивні цілі та тенденції, а й виявлятися з урахуванням існуючих у ньому суперечностей, негативних явищ, включаючи й кримінологічно-значущі.

Інакше кажучи, про відповідність законів та інших нормативно-правових актів об'єктивній реальності у кримінологічному відношенні можна говорити за тих умов, як про це, зокрема, зауважують й інші дослідники зазначеної проблематики, коли враховуються реально існуючі та прогнозовані у регульованій сфері чинники як антикриміногенного характеру, так і ті, що детермінують злочинність, і якщо через реалізацію цих об'єктів кримінологічної експертизи передбачається стимулювання перших та усунення, нейтралізація, блокування тощо других[1].

Крім того, пізнання об'єктивних та суб'єктивних кримінологічних закономірностей, у яких має реалізуватися будь-який нормативно-правовий акт у сфері боротьби зі злочинністю, має бути науково обґрунтованим та діалектично пов'язаним з емпіричними та теоретичними підходами.

Серед оцінних критеріїв ефективності нормативно-правових актів та їх проєктів, а також серед функцій і засобів науково-кримінологічного забезпечення нормотворення (законотворення[2]) має зайняти своє місце й прогнозування кримінологічних наслідків прийняття законодавчого (нормативно-правового) акта, про що наголошують у своїх роботах А. П. Закалюк[3], А. М. Бойко[4], Ю. В. Орлов[5] та низка інших вчених.

Причому реалізація цієї функції, з урахуванням критеріїв ефективності, має відбуватися через безпосереднє застосування

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 193.

[2] Закалюк А. П. Методологічні проблеми підвищення якості законотворення в Україні засобами науково-кримінологічної експертизи. Вісник Академії правових наук України. 1996. № 7. С. 68–77. С. 76.

[3] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 194.

[4] Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки: монографія. Львів: вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2008. 380 с. С. 156–157.

[5] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 237 с. С. 174.

прогностичних видів, методів і засобів[1], зокрема й через проведення наукової кримінологічної експертизи проєктів нормативно-правових актів.

Такий підхід можна знайти й за кордоном, зокрема у роботах Г. Й. Шнайдера[2].

Узагальнивши наявні наукові бачення цих проблем, можна запропонувати таке визначення *ефективності нормативно-правових актів* та їх проєктів у сфері боротьби зі злочинністю: це – такий прогнозований результат їх майбутнього впливу на суспільні відносини в державі, що викладений у висновку кримінологічної експертизи, який враховує наслідки як криміногенного чи антикриміногенного характеру, так і здатність максимально урегулювати такі відносини, для удосконалення боротьби зі злочинністю.

Для створення реального механізму щодо проведення кримінологічної експертизи й оцінки ефективності законів та інших нормативно-правових актів у зазначеній сфері, варто, на нашу думку:

1. Доповнити Закон України «Про наукову та науково-технічну експертизу» (1995 р.) ст. 1-1 «Ефективність нормативно-правових актів та їх проєктів», виклавши її в редакції, яка відображає це поняття, взявши за основу пропозиції, що розроблені в цій роботі.

2. На рівні постанови Кабінету Міністрів України затвердити Комплексну методику проведення кримінологічної експертизи законів та інших нормативно-правових актів та їх проєктів у сфері боротьби зі злочинністю, що розроблена ще у 1996–1997 рр. робочою групою на чолі з академіком А. П. Закалюком, урахувавши доповнення, запропоновані в цій монографії.

3. У структурі Національної академії правових наук України варто створити науковий інститут з підготовки фахівців-експертів з проведення кримінологічних експертиз, урахувавши методологічні підходи, викладені в цьому дослідженні.

---

[1] Криминология: учебник / под ред. проф. В. Д. Малкова. М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. 528 с. С. 221–227.

[2] Шнайдер Г. Й. Криминология: учебник. Пер. с нем. / под общ. ред. и с предисловием Л. О. Иванова. М.: изд. группа «Прогресс» – «Универс», 1994. 504 с. С. 186–201.

РОЗДІЛ 4
РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

4.1. Відображення кримінологічної політики в законі про кримінальну відповідальність

Реалізація кримінологічної політики є найважливішим етапом втілення концептуальних ідей у діяльність як державних органів, так і недержавних організацій, об'єднань і окремих громадян, які є суб'єктами реалізації політики вказаного напряму. Це своєрідна «форма життя» ідей, концепцій у цій сфері, закріплених в директивах, нормах, програмах, конкретних актах правозастосування, тобто частина політики держави у сфері контролю над злочинністю, зокрема, і соціальної політики держави, загалом, і складається з усього спектра різноманітних заходів як правових, так і організаційних.

У роботах з кримінальної політики під її реалізацією розуміють проведення в життя наміченої в галузі боротьби зі злочинністю стратегічної лінії, виконання певними органами влади завдань за допомогою послідовного здійснення державними органами всіх рівнів, в тому числі і органами Національної поліції, за участю громадськості комплексу заходів по боротьбі зі злочинністю в правотворчій і правозастосовчій сферах діяльності[1]. На думку цих авторів, «зазначена діяльність починається з прийняття відповідного закону, нормативного акта і закінчується його застосуванням для протидії злочинності»[2].

Ми погоджуємося з точкою зору Г. Ю. Лесникова[3] щодо ілюстрації вузьковідомчого підходу в реалізації кримінальної політики[4]. Названа точка зору співзвучна з підходом, розробленим А. А. Герцензоном, зокрема він зазначив, що кримінальна політика реалізується в процесі застосування на практиці як спеціальних заходів (кримінологічних, кримінальних процесуальних, кримінально-виконавчих, кримінально-

[1] Уголовная политика и ее реализация органами внутренних дел: учебник / под ред. Л. И. Беляевой. М.: Академия управления МВД России, 2003. 277 с.

[2] Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление: учеб. пособие. М.: Инфа-М, 2008. 106 с.

[3] Лесников Г. Ю. О современных тенденциях уголовной политики России. *Российский криминологический взгляд*. 2006. № 2. С. 99–107. С. 99.

[4] Там само. С. 100.

правових), так і заходів соціального характеру (економічних, ідеологічних, медичних і т.д.)[1]. Таким чином, кримінальна політика включає не лише законотворчий процес і процес правозастосування, а й питання профілактики злочинності та негативних соціальних явищ, які репродукують злочинність.

Таким чином, **реалізацією кримінологічної політики** слід визнати особливий вид діяльності уповноважених суб'єктів, спрямований на створення організаційно-правових засад впровадження політико-правових, соціально-економічних, законодавчих і урядових рішень, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів, а також боротьбу зі злочинністю.

Реалізація кримінологічної політики – це постійний, динамічний і плановий процес використання ресурсів для досягнення стану захищеності, у якому беруть участь різні органи державної влади і передусім виконавча влада, а також громадські інститути. Зазначене дозволяє стверджувати, що реалізація кримінологічної політики забезпечує двосторонній зв'язок між поставленими цілями та заходами по їх досягненню. Водночас В. В. Лобанов відмежовує реалізацію політики від комплексу заходів, спрямованих на досягнення поставлених політичних цілей. Причому виконання політичних рішень, на його думку, починається відразу ж після схвалення і легітимізації державної політики або окремих програм[2].

Дійсно, процес реалізації політики не закінчується в момент прийняття Концепції, яка закріплює цілі та завдання державної політики, або затверджує програму заходів, спрямованих на реалізацію директив. Процес реалізації державної політики охоплює весь комплекс заходів, і досягнутий результат даного виду діяльності. Але і цей етап не є завершальним у процесі реалізації кримінологічної політики. Отримані результати аналізуються щодо їх відповідності поставленим політичним цілям, аналізуються наслідки реалізації прийнятих рішень, що тягне за собою або коригування всієї програми реалізації кримінологічної політики, або окремих заходів.

---

[1] Герцензон А. А. Социология уголовного права: монография. М.: Юрид. лит., 1970. 286 с. С. 66.

[2] Лобанов В. В. Государственное управление и общественная политика: учеб. пособие. СПб.: Питер, 2004. 447 с. С. 91

Процес реалізації кримінологічної політики держави періодично *коригується* в міру оновлення інформації про ситуацію в країні, окремому регіоні, уточнення даних прогнозу поширеності того, або іншого виду злочинів, здійснення розрахунку ресурсів в режимі «поточна ситуація – завдання кримінологічної політики». Принциповим є те, що незмінною залишається стратегічна мета при можливому коригуванні проміжних задач. Тим самим реалізація кримінологічної політики, що заснована на запропонованому нами принципі, повинна володіти адаптаційними властивостями відносно можливих ускладнень тенденції поширення злочинності, недостовірності інформації, помилок в управлінні, а отже, забезпечує більш високу ефективність. Платою за це є ускладнення процедури розроблення рішень, а отже, усієї системи управління кримінологічної політикою в цій сфері.

Сучасна науково обґрунтована концепція реалізації кримінологічної політики може і повинна передбачати у своїх моделях обидва зазначених вище організаційні принципи. Наприклад, під час реалізації завдань кримінологічної політики захисту населення, що належить до групи ризику, на регіональному рівні має застосовуватися (до певних меж) директивне управління. Хоча з позицій теорії управління необхідно прагнути створити цілісний механізм розроблення керуючих впливів для досягнення поставленої мети[1].

Одним з основних елементів кримінологічної політики є формування оптимального механізму реалізації політики, що включає сукупність засобів і методів, які забезпечують виконання запланованих заходів відповідно до поставлених цілей та задач.

Механізм реалізації включає такі компоненти, як нормативна правова основа реалізації політики, ресурсний механізм, система управління суб'єктами політики. Причому чільне місце належить управлінському циклу реалізації політики.

Як засвідчили результати вивчення наукової літератури, кримінологічна політика за різних часів і у тих чи інших авторів завжди розглядалася як складова частина кримінально-правової політики (як: політика у сфері протидії злочинності; превентивна політика; загальна теорія боротьби зі злочинністю; державна

[1] Приймак В. М. Прийняття управлінських рішень: навч. посіб. Київ: Атіка, 2008. 240 с. С. 177.

політика у сфері профілактики правопорушень тощо)[1]. Крім того, у сучасних умовах зазначена органічна єдність кримінально-правової та кримінологічної політик обумовлена необхідністю вирішення найбільш складної проблеми, а саме – суспільної безпеки. Як у зв'язку з цим зауважив О. О. Лапін, забезпечення соціально допустимого контролю над злочинністю не може бути ефективним без першочергового вирішення проблеми безпеки особи, суспільства, держави від злочинних посягань[2]. У цьому контексті варто погодитись з В. В. Шаблистим, який вважає, що кримінальне право – це соціальне явище, яке значно змістовно ширше за законодавство про кримінальну відповідальність. Проте головним втіленням кримінального права в практичну діяльність суспільства залишається закон про кримінальну відповідальність[3].

Цікавим у цьому контексті є й висновки науковців так званого далекого зарубіжжя. Так, Г. Й. Шнайдер з цього приводу зазначив, що у формальному процесі кримінальної законотворчості відображається і думка практиків кримінального правосуддя, представників різних об'єднань, вчених спеціалістів кримінального права і кримінології, виступаючих у різного роду «слуханнях». Ще більш важливим ніж безпосередній вплив виявляється опосередкований вплив кримінології на процес кримінальної законотворчості. Кримінологи – це ті люди, які «створюють» та розвивають теоретичні конструкції для розроблення проєктів кримінально-правових законів, які в подальшому використовуються політиками, коли ці теорії отримують підтримку з боку суспільної думки[4].

Необхідність відображення кримінологічної політики в законі про кримінальну відповідальність доводять у своїх

[1] Голіна В. В. Кримінологічна політика України. *Правова доктрина України*. У 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. С. 470–483. С. 470.

[2] Лапин А. А. Стратегия обеспечения криминологической безопасности личности, общества, государства и ее реализация органами внутренних дел: монография / под общ. ред. С. Я. Лебедева. М.: ЮНИТИ – ДАНА; Закон и право, 2012. 295 с. С. 9.

[3] Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентриське дослідження: монографія. Дніпрепетровськ: Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2015. 420 с. С. 12.

[4] Шнайдер Г. Й. Криминология: учебник. Пер. с нем. / под общ. ред. и с предисловием Л. О. Иванова. М.: изд. группа «Прогресс» – «Универс», 1994. 504 с. С. 376.

наукових розробках й інші зарубіжні фахівці, а саме: казахські науковці[1]; російські кримінологи[2]; польські дослідники[3] та ін.

Важливим у зв'язку з цим є й висновок, який сформулював А. А. Музика, говорячи про кримінально-правові ризики, які є наслідком браку системності в правотворчості, а також непрофесійного застосування законодавства, відсутності знань про тлумачення закону та навичок у цій справі, а саме: прорахунки законотворчої роботи на рівні правозастосовної діяльності нерідко трансформуються в неправильну кваліфікацію певних видів суспільно небезпечних діянь, надмірно суворі або невиправдано м'які вироки, необґрунтовані рішення щодо звільнення від кримінальної відповідальності[4]. Ще більш категоричною в цьому контексті є позиція М. В. Карчевського, який переконаний, що нині прослідковується недостатність кримінальної правотворчості при зростанні злочинності та зростаючих видатках суспільства на підтримку реалізації кримінального закону[5].

У такій ситуації, як слушно зауважив Є. Л. Стрельцов, особливим явищем у правовій системі виступає правова доктрина (від лат. doktrina – вчення)[6], роль якої постійно зростає за рахунок її впливу на процеси правотворчості, тлумачення та застосування норм права тощо[7].

Це стосується і необхідності обґрунтування доктринальних положень у всіх напрямах кримінально-правової сфери, зокрема в

---

[1] Криминология: учебник / под ред. Е. О. Алауханова, З. С. Зарипова. Алматы: «Международный центр научных исследований и правовой экспертизы РК», 2008. 614 с.

[2] Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии: учеб. пособие / под ред. Д. А. Шестакова. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 353 с.

[3] Plaza S. Historia prawa w Polsce na porownawczym. Krakov: Ksiegarnia Akademicka, 2001. Cz. 3: Okres miedzywojenny. 762 с.

[4] Музика А. А. Кримінально-правові ризики: постановка наукової проблеми. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13–14 жовт. 2011 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (гол. ред.), В. І. Борисов (заст. гол. ред.) та ін. Харків: Право, 2011. С. 98–103. С. 100–101.

[5] Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. Суми: РВВ Луган. держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е. О. Дідоренка, 2015. 48 с. С. 5.

[6] Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. 3 изд., испр., перераб. М.: Мартин, 2010. 704 с. С. 207.

[7] Стрельцов Є. Л. Кримінологічна доктрина у кримінальному праві. *Правова доктрина України*: учебник. У 5 т. / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. Харків: Право, 2013. 640 с. С. 484.

кримінології та кримінальному праві, оскільки, на думку В. Я. Тація, епоха глобалізації має вплив і на національні кримінальні доктрини[1]. Як з цього приводу зробили висновок французькі фахівці, злочинність XXI століття характеризується синтезом кримінології, геополітики/геоекономіки та стратегії[2].

Наведені положення наголошують на необхідності виконання тих загальних науково-прикладних завдань, які стоять у тому числі перед кримінологічною політикою та вказують на її важливість у процесі реалізації не лише у законі про кримінальну відповідальність, а й загалом у сфері державного будівництва, що підкреслює об'єктивний зв'язок між правовою системою держави, моделлю правового регулювання і кримінологічною доктриною[3]. Тобто в сучасних умовах, як обґрунтовано переконує В. В. Голіна, кримінологічна політика, образно кажучи, є ринком послуг держави суспільству, яка пропонує йому заходи для забезпечення кримінологічного благополуччя[4].

Саме зазначені теоретико-методологічні підходи й склали прикладне підґрунтя для дослідження у цій роботі проблем відображення кримінологічної політики у законі про кримінальну відповідальність.

Як показали результати вивчення норм чинного КК України[5], основні положення кримінологічної політики знайшли своє відображення як в нормах Загальної, так і Особливої частин цього Кодексу. Зокрема, у Загальній частині КК її зміст реалізовано в:

– ч. 1 ст. 1, у якій серед завдань даного Кодексу визначено й таке, як: запобігання злочинам;

---

[1] Тацій В. Я. Українська держава і прав на початку XXI століття. *Право України*. 2010. № 1. С. 6–12. С. 6.

[2] Жан-Франсуа Гейро, Франсуа Тюаль. Геостратегия преступности: монография. Пер. с франц. Київ: изд. дом «Скиф», 2014. 292 с. С. 263.

[3] Стрельцов Є. Л. Кримінологічна доктрина у кримінальному праві. *Правова доктрина України*: учебник. У 5 т. / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. Харків: Право, 2013. 640 с. С.484–495. С. 485.

[4] Голіна В. В. Кримінологічна політика України. *Правова доктрина України*: учебник. У 5 т. / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. Харків: Право, 2013. 640 с. С. 470–483. С. 437.

[5] Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2341-14?lang=uk. (Дата звернення: 02.03.2020).

– ч. 3 ст. 6, у цій зазначено, що злочин визначається вчиненим на території України, якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України;

– ч. 1 ст. 7, що передбачає кримінальну відповідальність громадян України та осіб без громадянства, що постійно проживають в Україні, за злочини, які вони вчинили за її межами;

– ст. 21, у якій зазначено, що особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності;

– ст. 29, яка передбачає кримінальну відповідальність співучасників;

– ст. 30, у якій встановлена кримінальна відповідальність організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації;

– ст. 39 «Правові наслідки повторності, сукупності та рецидиву злочину»;

– ст. 49, у якій зазначено, що перебіг давності зупиняється (ч. 2) та переривається (ч. 3), а також про те, що в окремих випадках це питання вирішується судом (ч. 4) та в деяких – давність звільнення від кримінальної відповідальності не застосовується (ч. 5);

– ст. 51, 63, 64 у яких закріплені види та зміст деяких покарань (ст. 63, 64);

– ст. 65, у якій визначені загальні засади призначення покарання, що, зокрема, враховують ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставин, що обтяжують покарання;

– ст. 67, у якій встановлені обставини, що обтяжують покарання;

– ст. 70, у якій закріплені правила призначення покарання за сукупністю злочинів;

– ст. 71, у якій визначені правила призначення покарання за сукупністю вироків;

– розділ XII, у якому визначені особливості звільнення від покарання та його відбування певних категорій засуджених (раніше судимих осіб; осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини; ін.);

– ст. 88, у якій встановлені правові наслідки судимості;

– ст. 89, у якій закріплені підвищені строки погашення судимості для певних категорій осіб;

– ст. 96, яка передбачає правові підстави примусового лікування;

– ст. 96^1–96^2, у яких визначені випадки застосування спеціальної конфіскації;

– розділ XV, у якому встановлені особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх[1].

В Особливій частині КК змістові елементи кримінологічної політики знайшли своє відображення у:

1) тих нормах, що передбачають звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114; ч. 2 ст. 255; ч. 2 ст. 258-3; ч. 4 ст. 258-5 та ін.);

2) тих статтях Кодексу, що передбачають підвищену кримінальну відповідальність за вчинення злочину у співучасті (групою осіб, організованою групою) (ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 110, ч. 2, 5 ст. 185 та ін.);

3) тих нормах, що передбачають кримінальну відповідальність за особливої форми співучасті (за створення злочинної організації (ст. 255); бандитизм (ст. 257); створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260); тощо).

Для того, щоб визначити ефективність на законодавчому рівні (у нормах КК) змісту кримінологічної політики, варто звернутись до деяких оціночних показників. У першу чергу, звертають на себе увагу в цьому контексті статистичні дані, які відображають *рівень* злочинності (*одного* із складових елементів кримінологічної характеристики) та динаміку притягнення до кримінальної відповідальності (засудження) з часу прийняття КК України 2001 року[2]. Так, у 2002 році (першому звітному періоді) в нашій державі було зареєстровано 450 661 злочин[3], за вчинення яких було засуджено 194 212 осіб[4].

У 2018 р. в ЄРДР **зареєстровано** 915 431 (–12,9 %) **діянь з ознаками злочинів**. З них чисельність **облікованих злочинів** склала 487 133, що на 7,0 % менше аналогічного показника попереднього року (2014 р.: –6,1 %; 2015 р.: +6,8 %; 2016 р.: +4,9 %; 2017 р.: –11,6 %). Чисельність **діянь, провадження щодо**

[1] Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2341-14?lang=uk. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 288 с.

[3] Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2002 р. за даними судової статистики. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 3 (37). С. 40–49. С. 43.

[4] Судимість осіб та призначення мір кримінального покарання у 2002 р. *Вісник Верховної Ради України*. 2003. № 4 (38). С. 33–41. С. 37.

яких були закриті за реабілітуючими обставинами, дорівнювала 428298 (–18,7 %) (2014 р.: –38,5 %; 2015 р.: –13,2 %; 2016 р.: +0,7 %; 2017 р.: –1,0 %). Частка діянь, провадження щодо яких були закриті за реабілітуючими обставинами, серед всіх посягань, інформація щодо яких зареєстрована в ЄРДР, становила у звітному році 46,8 % (2014 р.: 53,5 %; 2015 р.: 48,3 %; 2016 р.: 47,3 %; 2017 р.: 50,1 %).

Скоротилася чисельність **злочинів, учинених у містах та селищах міського типу** (381602; –6,1 %), а також кількість посягань, вчинених у **сільській місцевості** (93259; –10,7 %) **та за межами населених пунктів** (7463; –9,5 %). Частка міських злочинів серед всіх облікованих посягань становила 78,3 % (2014 р.: 77,6 %; 2015 р.: 76,9 %; 2016 р.: 77,9 %; 2017 р.: 77,6 %).

Число **посягань, вчинених у громадських місцях,** залишилося на рівні попереднього року. Їх кількість дорівнювала 76242, що на 0,7 % менше, ніж минулого року (2014 р.: +2,0 %; 2015 р.: –7,1 %; 2016 р.: –0,4 %; 2017 р.: –25,8 %). Така динаміка відбулася за рахунок скорочення чисельності цих діянь, вчинених **на вулицях (дорогах), площах, у парках, скверах** (42465; –7,1 %). Водночас кількість злочинів, учинених **в інших громадських місцях** зросла (33777; +8,6 %).

Необхідно відмітити зниження кількості **злочинів, які скоїли громадяни інших держав**. Якщо у 2017 р. було виявлено 2543 такі випадки, то у 2018 р. – 2302 (–9,5 %). Натомість суттєво зросло число **злочинів, учинених стосовно іноземних громадян** (2131; +20,8 %).

Порівняно з минулим роком скоротилася кількість всіх груп злочинів, виділених за ступенем тяжкості. Так число **особливо тяжких посягань** дорівнювало 15691 (–5,4 %), **тяжких** – 167986 (–15,2 %), діянь **середньої тяжкості** – 196688 (–2,8 %) та **невеликої тяжкості** – 106768 (–0,1 %).

У динаміці чисельності окремих груп та видів злочинів у 2018 р. переважали позитивні тенденції.

Водночас, на відміну від попередніх років у 2018 р., спостерігалося незначне зростання чисельності злочинів **проти життя та здоров'я особи.** Цей показник збільшився порівняно з минулим роком на 2,3 % (2014 р.: –13,9 %; 2015 р.: –12,9 %; 2016 р.: –14,5 %; 2017 р.: –16,8 %) і становив 39164. Слід відмітити, що відбулося зростання більшості основних злочинів цієї спрямованості.

Так, збільшилася чисельність випадків заподіяння **умисних тяжких тілесних ушкоджень** (2130; +1,6 %), у тому числі тих,

що спричинили смерть потерпілого (661; +7,8 %), **тілесних ушкоджень середньої тяжкості** (3139;+2,0 %), **побоїв і мордування** (1320; +62,0 %), **погрози вбивством** (1086; +17,3 %), **катування** (163; +98,8 %).

Кількість **умисних вбивств** (фактів смерті та зникнення безвісти) порівняно з минулим роком зросла на 8,1 % і дорівнювала 5600 (2014 р.: +94,7 %; 2015 р.: –28,2 %; 2016 р.: –26,9 %; 2017 р.: –14,4 %). Разом з тим, продовжувала зменшуватися чисельність **очевидних умисних вбивств**, яка у 2018 р. становила 1547 (–5,3 %) (2014 р.: +140,9 %; 2015 р.: –34,4 %; 2016 р.: –43,5 %; 2017 р.: –10,5 %).

Спостерігалося скорочення кількості таких різновидів умисних вбивств, як умисне вбивство **двох або більше осіб** (66; –5,7 %); **з особливою жорстокістю** (17; –37,0 %); **способом, небезпечним для життя багатьох осіб** (31; –13,9 %); **з корисливих мотивів** (92; –6,1 %); **за попередньою змовою групою осіб** (102; –23,9 %); **вчинене особами, які раніше вчиняли умисне вбивство** (76; –3,8 %).

Але, слід відмітити зростання у звітному році кількості умисних вбивств **малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності** (96; +47,7 %); **поєднаних зі зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом** (12; +50,0 %), та вчинених **на замовлення** (13; +18,2 %).

Порівняно з 2017 р. скоротилася чисельність злочинів, **вчинених з використанням вогнепальної зброї** (508; –12,9 %), **холодної зброї** (249; –37,4 %), **вибухових речовин** (36; –16,3 %).

Зменшилося також число таких насильницьких посягань, як **зґвалтування** (203; –21,6 %) та **торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини** (270; –21,1).

Натомість суттєво збільшилося число **злочинів, пов'язаних з насильством в сім'ї** (1586; +18,3 %), а також випадків **незаконного позбавлення волі або викрадення людини** (605; +8,8 %).

Протягом 2018 р. скоротилася чисельність злочинів **проти власності.** За аналізований період було обліковано 303850 таких посягань, що на 9,5 % менше аналогічного показника попереднього року (2014 р.: –7,0 %; 2015 р.: +16,3 %; 2016 р.: +12,0 %; 2017 р.: –17,2 %). Відсоток таких діянь серед всіх облікованих злочинів у порівнянні з минулим роком знизився до 62,4 % (2014 р.: 58,8 %; 2015 р.: 64,1 %; 2016 р.: 68,4 %; 2017 р.:

64,1 %), але динаміка посягань проти власності продовжує, як і раніше, визначати загальну динаміку злочинності в країні.

Кількість **крадіжок** зменшилася на 8,7 % (2014 р.: –6,6 %; 2015 р.: +20,7 %; 2016 р.: +14,0 %; 2017 р.: –16,3 %) і становила 238492. Крадіжки складають майже половину (49,0 %) всіх облікованих злочинів (2014 р.: 42,9 %; 2015 р.: 48,4 %; 2016 р.: 52,7 %; 2017 р.: 49,9 %). Абсолютну більшість (87,3 %) всіх крадіжок становлять діяння, спрямовані на заволодіння приватною власністю. Їх чисельність скоротилася до 208 182 (–10,2 %). Також зменшилося порівняно з відповідним періодом минулого року на 10,0 % число посягань на державну власність, яке дорівнювало 4487.

Серед крадіжок, дані щодо яких відображаються у статистичній звітності, зменшилося число **крадіжок з квартир** – 20228 (–19,6 %); **з автомобілів** – 9619 (–9,6 %); **з дач, садових будинків** – 5171 (–22,5 %); **худоби** – 1560 (–31,3 %). Число крадіжок **в особливо великих розмірах** також скоротилося на 5,8 % та у 2018 р. дорівнювало 147 (2015 р. – 97 випадків, 2016 р. – 186, 2017 р. – 156).

Водночас зросла кількість крадіжок **зі складів, баз, магазинів та інших торговельних точок** – 24322 (+2,5 %); **кишенькових крадіжок** – 7926 (+12,5 %); **у пасажирів** на транспорті – 1962 (+3,0 %) та **вантажів на транспорті** – 245 (+14,5 %).

Скоротилося на 10,1 % і число випадків **шахрайства** (2014 р.: –11,0 %; 2015 р.: +9,4 %; 2016 р.: +0,3 %; 2017 р.: –19,6 %). У звітному році воно дорівнювало 33290, що склало 6,8 % всіх облікованих злочинів. Після минулорічного суттєвого зростання (у 1,3 раза), у звітному році зменшилася кількість шахрайських діянь, вчинених **у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки** – 3366 (–30,5 %), а чисельність таких посягань, **пов'язаних із заволодінням нерухомістю**, навпаки зросла та складала 1464 (+10,8 %).

У 2018 р., як і у попередньому періоді, знизилася кількість випадків **незаконного заволодіння транспортним засобом**. У цьому році обліковано 6642 таких злочинів, що на 26,3 % менше, ніж у минулому (2014 р.: +86,1 %; 2015 р.: –9,3 %; 2016 р.: +6,5 %; 2017 р.: –26,1 %). Майже 60 % цих посягань спрямовані на заволодіння автомобілями (2014 р.: 68,3 %; 2015 р.: 60,1 %; 2016 р.: 55,6 %; 2017 р.: 56,5 %).

У 2018 р. спостерігалося зниження чисельності найбільш поширених **корисливо-насильницьких посягань**. Так кількість **грабежів** скоротилася на 23,7 % до 13838 (2014 р.: –9,5 %; 2015 р.: +7,6 %; 2016 р.: +23,0 %; 2017 р.: –33,3 %), **розбійних нападів** – на 24,7 % до 2263 (2014 р.: +36,4 %; 2015 р.: –8,7 %; 2016 р.: +9,8 %; 2017 р.: –23,0 %) та випадків **вимагання** – на 12,1 % до 605 (2014 р.: –12,7 %; 2015 р.: –7,8 %; 2016 р.: +0,7 %; 2017 р.: +15,8 %).

Слід звернути увагу, що у 2018 р. відновилася призупинена минулого року тенденція до зменшення числа виявлених **економічних злочинів проти власності –** фактів **привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем**. У цьому році виявлено 10 713 таких діянь, що менше показника минулого року на 0,4 % (2014 р.: –21,2 %; 2015 р.: –1,8 %; 2016 р.: –4,2 %; 2017 р.: +9,9 %). Також чисельність злочинів цього виду, вчинених **у великих розмірах**, скоротилася на 29,1 % і склала 127, а в **особливо великих розмірах** – на 26,5 % до 250.

У 2018 р. вперше за останні роки трохи зросла кількість **злочинів у сфері господарської діяльності.** Вона дорівнювала 6334, що на 0,6 % більше показника минулого року (2014 р.: – 24,2 %; 2015 р.: –9,3 %; 2016 р.: – 9,1 %; 2017 р.: – 9,3 %).

Зростання числа злочинів у сфері господарської діяльності відбулося за рахунок збільшення на 8,9 % кількості виявлених фактів найбільш розповсюдженого злочину цієї спрямованості – **ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)**, яка дорівнювала у звітному році 1099. Зросла також чисельність **незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення** (609; +56,2 %) та **контрабанди** (125; +22,5 %).

У звітному році відновилася перервана у 2017 р. тенденція зменшення числа виявлених **злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення (наркозлочинів)**. Було виявлено 27 007 діянь цієї спрямованості, що на 6,9 % менше, ніж у попередньому році (2014 р.: –10,3 %; 2015 р.: –15,0 %; 2016 р.: –11,1 %; 2017 р.: +26,0 %).

Це відбулося за рахунок скорочення кількості найбільш розповсюдженого наркозлочину – фактів **незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту**. У

2018 р. вона дорівнювала 18022, що менше, ніж у минулому, на 10,2 % (2014 р.: –9,7 %; 2015 р.: –11,4 %; 2016 р.: +16,8 %; 2017 р.: +15,4 %).

Зменшилося також число виявлених випадків **посіву або вирощування снотворного маку чи конопель** (1555; –22,9 %); **контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів** (212; –15,5 %) та **організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів** (511; –13,4 %).

Водночас продовжилося зростання чисельності другого за розповсюдженістю виду наркозлочинів – випадків **незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.** У цьому році виявлено 5453 таких діянь, що на 8,4 % більше, ніж у минулому (2014 р.: –10,8 %; 2015 р.: –21,4 %; 2016 р.: –65,3 %; 2017 р.: +119,3 %). Зокрема кількість випадків **збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів** збільшилася до 3892 (+13,5 %) (2014 р.: +8,3 %; 2015 р.: –20,0 %; 2016 р.: –70,7 %; 2017 р.: +168,7 %).

У 2018 р. продовжилося розпочате минулого року збільшення кількості злочинів **у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг**, але темп зростання був незначним. Протягом аналізованого періоду виявлено 19909 таких посягань, що більше, ніж минулого року, на 3,5 % (2014 р.: –6,2 %; 2015 р.: –3,6 %; 2016 р.: –1,2 %; 2017 р.: +29,8 %).

Відбулося зростання числа виявлених випадків найбільш розповсюджених злочинів цієї спрямованості – **службового підроблення** – 6644 (+0,8 %); **службової недбалості** – 1940 (+9,4 %); **прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (одержання хабара)** – 2189 (+4,9 %). Також більше виявлено фактів **перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу** – 2159 (+6,3 %); **декларування недостовірної інформації** – 1541 (+35,9 %); **пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі** – 785 (+41,2 %); **зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги** – 308 (+31,6 %); **зловживання впливом** – 285 (+14,5 %).

Водночас відбулося скорочення кількості випадків **зловживання владою або службовим становищем** – 3589 (–10,2 %); **зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми** – 244 (–24,5 %); **незаконного збагачення** – 73 (–29,8 %).

Позитивним у 2018 р. є скорочення числа зафіксованих злочинів **проти громадської безпеки.** Чисельність цих діянь зменшилася на 9,0 % (2014 р.: +53,7 %; 2015 р.: –2,1 %; 2016 р.: –6,8 %; 2017 р.: +8,0 %) і становила 10711.

Так, скоротилося число найбільш розповсюджених злочинів цієї спрямованості – випадків **незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами –** 7466 (–6,7 %).

Зниження цього показника спостерігалося в більшості регіонів країни, крім м. Києва (+17,3 %), Чернівецькій (+27,8 %), Тернопільській (+24,3 %), Рівненській (+16,7 %), Волинській (+13,9 %), Чернігівській (+10,8 %), Одеській (+3,6 %), Закарпатській (+3,4 %) та Кіровоградській (+2,3 %) областей.

Найбільша кількість таких діянь на 100 тис. населення регіону була відмічена у Дніпропетровській (28,2), Херсонській (28,1), Рівненській (25,3 %), Кіровоградській (23,2), Запорізькій (23,1 %), Чернівецькій (22,3) областях. А найменша – у Житомирській (14,1), Івано-Франківській (13,7), Полтавській (13,3), Київській (12,9), Вінницькій (11,9), Харківській (11,8), Хмельницькій (9,6) та Львівській (8,7) областях.

Також мало місце зменшення чисельності **терористичних актів** – 950 (–31,4 %); фактів **створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань** – 396 (–8,1 %); **незаконного виготовлення, переробки чи ремонту вогнепальної зброї або незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв** – 194 (–2,0 %); **створення терористичної групи чи терористичної організації** – 175 (–36,8 %); **викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем** – 102 (–32,5 %); **створення злочинної організації** – 84 (–4,5 %); **фінансування тероризму** – 51 (–31,1 %); **бандитизму** – 22 (–26,7 %).

Водночас зросло число фактів **завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи**

пошкодження об'єктів власності – 693 (+12,0 %) та **порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки** – 468 (+13,3 %).

У 2018 р. продовжилася розпочата минулого року тенденція збільшення чисельності **злочинів проти громадського порядку та моральності.** Протягом звітного періоду вона зросла на 4,7 % і дорівнювала 8263 (2014 р.: –12,7 %; 2015 р.: –10,1 %; 2016 р.: –10,2 %; 2017 р.: +2,3 %). Це відбулося за рахунок збільшення числа фактів **наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого** – 2030 (+11,8 %); **ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів** – 1665 (+8,0 %) та **сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією** – 412 (+24,5 %).

Водночас продовжилося зменшення кількості найбільш розповсюдженого злочину цієї спрямованості – випадків **хуліганства** – 3344 (–2,7 %), а також фактів **втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність** – 234 (–17,0 %) та **створення або утримання місць розпусти і звідництва** – 225 (–3,8 %).

У 2018 р. відновилася перервана у попередньому році тенденція скорочення кількості злочинів **проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.** Вона зменшилася на 4,5 % та становила 23033 (2014 р.: –2,3 %; 2015 р.: –2,3 %; 2016 р.: –2,1 %; 2017 р.: +4,1 %).

Це було викликано в основному зниженням числа випадків найбільш поширеного посягання зазначеної спрямованості – **підроблення документів, печаток, штампів та бланків, а також збуту чи використання підроблених документів, печаток, штампів** (14871; –5,2 %). Також суттєво скоротилася кількість фактів **погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу** (817; –26,7 %); **посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця** (63; –71,4 %); **захоплення державних або громадських будівель чи споруд** (49; –73,8 %); **незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій** (14, скорочення у 13 разів); **умисного пошкодження ліній зв'язку** (568; –17,2 %).

Водночас негативним моментом є збільшення числа фактів **опору представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві** (417; +15,2 %);

самоправства (3369; +7,2 %); **викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження** (1854; +15,7 %); **примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань** (421; +8,2 %).

Покращилася криміногенна ситуація на дорогах, що призвело до скорочення числа основного виду злочинів цієї спрямованості – **порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами**. У 2018 р. обліковано 8257 таких випадків, що менше аналогічного показника попереднього року на 18,6 % (2014 р.: –9,1 %; 2015 р.: +7 %; 2016 р.: +3,5 %; 2017 р.: –10,1 %). Кількість таких злочинів, **що спричинили смерть потерпілого**, також зменшилася на 9,6 % (2014 р.: –3,1 %; 2015 р.: +0,4 %; 2016 р.: –4,3 %; 2017 р.: +1,3 %) та становила 1843[1].

Як з цього приводу О. Г. Кулик зробив висновок, що результати аналізу сучасної криміногенної ситуації дозволяє охарактеризувати її загалом як складну та несприятливу. Показники більшості економічних, соціальних, політичних, правових і соціально-правових процесів і явищ, які впливають на стан злочинності, погіршувались і можуть погіршуватись у найближчі роки, тобто ці фактори здійснюватимуть криміногенний вплив і сприятимуть зростанню злочинності загалом або окремих видів злочинів. З огляду на це, В. І. Борисов обґрунтовано доводить, що досягнення необхідного для суспільства стану безпеки від злочинних посягань можливе лише шляхом широкого й комплексного поєднання заходів боротьби зі злочинністю: організаційно-правових і адміністративно-управлінських (як прояв державної волі); соціально-економічних,

[1] Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 288 с.; Злочинність в Україні. Основні показники стану та структури злочинності за 2004–2014 роки: стат. зб. Київ: ВПЦ МВС України, 2015. 201 с.; Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 272 с.; Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html; Довідка про злочини, учинені в Україні за 2013–2018 рр.: службовий документ / Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2019. 124 с.; Аналітична довідка про основні тенденції розвитку безпекової ситуації в Україні та стан виконання пріоритетних завдань центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Міністром, за 2018 рік. Київ: ДНДІ МВС України, 2019. 95 с.; Баганець О. О. Криміногенна ситуація в Україні: як змінився її стан протягом 2016 року (в порівнянні з минулими роками)? Аналіз стану злочинності, її структури й динаміки на території України за 2013–2016 р. (ч. 1). *Юридичний вісник України*. 2016. 15–21 квіт. С. 6–7.

культурологічних та природно-людських (як розвиток суспільства та людини); спеціально-законодавчих, методологічно-правових і кримінологічних як взагалі, так і з певними її видами[1].

Звичайно, що у цьому випадку ідеться, як вірно зауважили Г. Ю. Лєсніков та М. А. Лопашенко, про різні за вимогою напрями діяльності держави в цій сфері, визначення форм, завдань, змісту такої діяльності, встановлення державних органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю й тісно пов'язаними з нею іншими видами антисуспільної поведінки[2]. У цьому контексті варто погодитись з В. І. Борисовим, який переконаний, що результативність цього напряму багато в чому залежить не лише від законодавства й узгодженої діяльності правозастосовних і правоохоронних органів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю, а й головним чином від соціально-економічного стану, моралі та правової культури суспільства, нарешті, природного бажання переважної більшості громадян позбутися злочинності[3].

У цій ситуації чи не вирішальну роль відіграє при формуванні та реалізації положень закону України про кримінальну відповідальність кримінологічна політика, позаяк за допомогою кримінологічних, а не лише загальносоціальних, як вважає О. І. Коробєєв[4], висновків (обґрунтувань, прогнозів, програм, стратегічних планів, експертиз тощо) мають формуватися соціальні чинники впливу на злочинність[5]. Саме через кримінологічну політику, як доводить у своїх роботах П. Л. Фріс, реалізується завдання запобігання злочинності, яке є одним з основних, що постають перед політикою держави у

[1] Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями. *Проблеми законності*: респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад., 2009. Вип. 100. С. 305–312. С. 312.

[2] Лесников Г. Ю., Лопашенко Н. А. Понятие уголовной политики, ее содержание и принципы. *Энциклопедия уголовного права*. Т. 1: Понятие уголовного права. СПб.: изд. проф. Малинина, 2005. С. 4–143. С. 8–9.

[3] Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями. *Проблеми законності*: респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад., 2009. Вип. 100. С. 305–312. С. 306.

[4] Коробеев О. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации: монография. Владивосток: изд-во Дальневост. ун-та, 1987. 267 с. С. 45–46.

[5] Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями. *Проблеми законності*: респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад., 2009. Вип. 100. С. 305–312. С. 306.

досліджуваній сфері[1]. Попри зазначене навантаження із забезпечення соціального складника, на переконання В. І. Борисова, кримінологічний напрям займає також важливе місце серед стратегічних напрямів такої правової держаної політики[2].

Важливим у зазначеному контексті є й інший висновок, для кого дійшли науковці, а саме – виділення видів політики у сфері боротьби зі злочинністю є дещо умовним, оскільки ця державна політика реально становить собою зазвичай комплексне вирішення і соціальних, і правових завдань боротьби зі злочинністю, всі складники якої знаходяться (повинні знаходитись) між собою у функціональній залежності і взаємодії[3].

Такий підхід повною мірою стосується й досліджуваного питання, яке має дати відповідь на питання, як ефективно взаємодіють поміж собою кримінологічна політика та закон про кримінальну відповідальність, враховуючи, що як встановив В. В. Голіна, на відміну від кримінальної, кримінологічна політика не передбачає видання і застосування кримінальних законів, хоча і намагається підвищити їх запобіжну функцію[4]. При цьому слід зазначити, що саме кримінологи розробляють та обґрунтовують такий суттєвий елемент кримінально-правової політики та, одночасно, закону про кримінальну відповідальність, як соціальну зумовленість визнання певного виду девіантної людської поведінки настільки небезпечною для суспільства, аби порушити на законодавчому рівні питання про необхідність і доцільність кримінально-правової боротьби з такою поведінкою, тобто питання про криміналізацію[5].

З огляду на це, А. П. Закалюк науково обґрунтував висновок про те, що в соціальній оцінці якості законопроєкту є підстави виділити її кримінологічну складову, яка зумовлюється

---

[1] Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. Київ: Атіка, 2005. 332 с. С. 13.

[2] Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями. *Проблеми законності*: респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад., 2009. Вип. 100. С. 305–312. С. 307.

[3] Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. Київ: Атіка, 2005. 332 с. С. 13.

[4] Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с. С. 7–8.

[5] Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями. *Проблеми законності*: респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад., 2009. Вип. 100. С. 305–312. С. 309.

врахуванням у ньому кримінологічного змісту регульованих відносин, прогнозуванням їхніх кримінологічно значущих змін та наслідків у результаті реалізації законодавчої норми[1].

Отже, взаємозв'язок кримінологічної політики та закону про кримінальну відповідальність є очевидним та виражається, на думку В. І. Борисова, у фундаментальних принципах кримінального права та його інститутах, регулятивних нормах Загальної частини кримінального законодавства та змісті конкретної норми його Особливої частини. Причому об'єктивні соціальні потреби формують зміст закону про кримінальну відповідальність не безпосередньо, а проходячи через свідомість і волю законодавця[2]. Завдячуючи цьому, як довели Н. Ф. Кузнєцова та Г. О. Злобін, такі закони можуть адекватно відбивати суспільну потребу або недостатньо відповідати їй, досягати чи не досягати поставлених законодавцем цілей[3].

За такого підходу на порядок денний у контексті вирішення завдань цього дослідження виходять проблеми визначення ефективності дії закону та його якості. Причому розрізняють два рівні ефективності: безпосередню юридичну та більш широку – соціальну[4].

Юридична ефективність визначається здатністю законодавчої норми забезпечити відповідальність поведінки суб'єктів, до яких вона адресується, тому зразкові, що передбачені в нормі. Соціальна – вбачається у забезпеченні відповідності його змісту певним соціальним інтересам та потребам[5].

Ураховуючи, що соціальна зумовленість закону про кримінальну відповідальність – це багатостороння проблема, її слід досліджувати в різних аспектах і напрямах, включаючи кримінологічні та загалом – можливості кримінологічної політики. Причому, як слушно зробили висновок науковці, основним напрямом її вирішення є визначення й дослідження

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 192.

[2] Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями. Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад., 2009. Вип. 100. С. 305–312. С. 309.

[3] Кузнецова Н. Ф., Злобин Г. А. Социальная обусловленность уголовного законодательвства и научное обеспечение нормотворчества. *Сов. гос-во и право*. 1976. № 8. С. 76–83. С. 76.

[4] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 190.

[5] Там само.

чинників, що впливають на створення кримінологічного закону (КК, його інститутів, окремих кримінально-правових норм) та на їх ефективність[1]. Як у зв'язку з цим зауважив О. І. Коробеєв, такі чинники в сукупності створюють соціологічний субстрат кримінально-парової норми, підтверджуючи тим, самим генетичну природу кримінального права[2].

Поряд з цим варто мати на увазі, що і в цьому випадку ефективність закону, зокрема закону про кримінальну відповідальність залежить не лише від досконалості норми, а й багатьох інших умов[3]. Саме тому, як доводить у своїх наукових розробках В. І. Борисов, визначення чинників, які зумовлюють установлення (збереження, вдосконалення) закону про кримінальну відповідальність або відмову від нього, становить певні труднощі не лише для законодавця, а й для представників науки кримінального права[4].

Ідеться, зокрема, про таке:

а) різні правознавці неоднаково йменують ці чинники, називаючи їх підставами, принципами, умовами, завданнями, критеріями;

б) інші вважають, що можлива різна кількість таких чинників для констатації соціальної зумовленості певного закону;

в) окремі науковці переконані, що таких чинників зазвичай налічується близько двадцяти, до того ж у процесі криміналізації деяких специфічних видів суспільно небезпечної поведінки необхідно враховувати ще більшу їх кількість[5].

Цікавою у цьому контексті є позиція О. Г. Кулика, який визначив 14 факторів, що здійснюють криміногенний вплив і сприяють зростанню злочинності загалом та окремим видам злочинів у сучасних Умовах України (тривала несприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура; зниження економічного

[1] Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями. Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад., 2009. Вип. 100. С. 305–312. С. 309.

[2] Коробеев О. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. Владивосток: изд-во Дальневост. ун-та, 1987. 267 с. С. 64–65.

[3] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 190.

[4] Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями. Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад., 2009. Вип. 100. С. 305–312. С. 309.

[5] Там само. С. 309–310.

потенціалу країни; суттєве погіршення більшості показників економічної діяльності; інші)[1].

Крім того, на підставі проведеного аналізу злочинності дослідник констатує, що в Україні продовжується процес трансформації злочинності соціального суспільства у злочинність ринкового суспільства. Цей процес триватиме довго і буде прискорюватись або гальмуватися на тлі покращення або погіршення соціально-економічної ситуації в країні. Кримінальна ситуація ускладнюється внаслідок того, що за короткий строк в країні відбувається перехід від тоталітарного до ліберального суспільства, від значного обмеження прав і свобод до їх максимального розширення[2].

Цей кримінологічний прогноз та, одночасно, оцінка ефективності дії закону про кримінальну відповідальність, без сумніву, має враховуватись фахівцями при проведенні наукових експертиз законопроєктів, що стосуються питань криміналізації та пеналізації. У цьому, власне, також має відображатись зміст кримінологічної політики та її діалектичний взаємозв'язок з нормами та інститутами чинного КК України. Як з цього приводу зауважив Ю. В. Орлов, саме ускладнення національного спектра детермінант злочинності ставить перед українським суспільством нові завдання в організації кримінально-превентивної діяльності, які передбачають єдність наукової платформи, політичної волі, ідеології «верховенства права» та конкретної кримінологічної практики. Крім того, на сьогодні конкретні заходи з протидії злочинності здійснюються в основному на рівні правозастосування, тоді як законодавча та інша нормотворча діяльність все ще залишаються недостатньо залученими до цього процесу як форми реалізації кримінологічної практики[3].

Як засвідчило вивчення наукової літератури, щодо запобіжної функції закону про кримінальну відповідальність серед учених склалось декілька позицій і підходів[4]. Зокрема, деякі вчені визнають існування кримінально-правових відносин і при здійсненні кримінально-правовими нормами запобіжної

[1] Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 362 с.

[2] Там само.

[3] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проетків: науково-методичне забезпечення: монографія. Сімферополь: КРП «Видавництво» «Кримнавчпеддержвидав», 2010. 266 с. С. 4.

[4] Митрофанов І. І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності: монографія. Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2010. 520 с. С. 229–238.

функції. Так, В. О. Номоконов, виділяючи серед правових відносин загальнорегулятивні, відносить до них відносини, що встановлюють більш-менш суворий кримінально-правовий режим охорони тих чи інших соціальних благ. Ці відносини виникають з моменту набрання чинності відповідними кримінально-правовими нормами і поширюється на всіх суб'єктів кримінального права – державу і всіх громадян, здатних бути суб'єктами кримінального права[1]. Н. Ф. Кузнєцова, розглядаючи кримінально-правові відносини в широкому і вузькому значенні, відносить до перших кримінально-правові відносини, що з'являються з моменту набрання чинності законом про кримінальну відповідальність. Саме тоді й починають діяти превентивні функції закону про кримінальну відповідальність, що впливає на хитливих осіб, утримуючи їх від вчинення злочину під загрозою покарання[2]. А. В. Наумов переконаний, що заперечувати за кримінально-правовими заборонами роль регулюючого початку означає стверджувати, що вони не упорядковують поведінку людей у суспільстві, і що кримінально-правова заборона покладає на громадян обов'язок утримуватися від вчинення злочину і тому покликана регулювати поведінку людей у суспільстві (це дія так званих загальнопопереджувальних кримінально-правових відносин[3]. І. І. Митрофанов, з цього приводу, зауважує, що кримінально-правова норма, що встановлює покарання за вчинення злочину, виконує дві функції – запобіжну і відновлювальну, тому вона породжує два види правовідносин: запобіжні і відновлювальні. Запобіжні – правовідносини, що виникають між державою і особами, здатними вчинити злочин, внаслідок набрання чинності законом про кримінальну відповідальність. Відновлювальні – правовідносини, що виникають між державою й особою, яка вчинила злочин, внаслідок його вчинення[4].

Є й інша група учених, які, загалом визнаючи запобіжний вплив кримінально-правових норм на поведінку громадян, не пов'язують його з кримінально-правовими відносинами,

---

[1] Российское уголовное право: курс лекций. Владивосток: изд-во Дальневост. гос. ун-та, 1999. Т. 1: Преступление. 603 с. С. 448.

[2] Курс уголовного права. Общая часть: учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. М.: ИКД Зерцало-М, 2002. Т.1: Учение о преступлении. 624 с. С. 3.

[3] Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: курс лекций. М.: БЕК, 1996. 480 с. С. 12.

[4] Митрофанов І. І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності: монографія. Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2010. 520 с. С. 237.

вважаючи, що регулювання виражає специфіку права як нормативного засобу впливу, а не будь-які способи впливу на свідомість і поведінку людей[1].

Третя група дослідників вважає, що запобіжна функція кримінального права виконується поза межами кримінально-правових відносин. Так, Р. О. Халфіна переконана, що реалізація в правовідносинах є не єдиним способом впливу правової норми. Остання може ефективно впливати на мотивацію поведінки перешкоджанням виникненню правовідносин і в цьому полягає загальнопревентивне значення норм, що встановлюють відповідність за правопорушення[2]. Аналогічну точку зору має у зв'язку з цим Л. С. Явич, який зазначив, що кримінальне право реалізується в першу чергу тоді, коли громадяни дотримуються встановлених ним заборон (незалежно від того, чи робиться це завдяки моральним переконанням або страху покарання), але така реалізація не пов'язана з виникненням будь-яких правовідносин[3].

Разом з тим, Враховуючи процедуру прийняття правових норм в Україні (власне, зміст нормотворчої діяльності[4]), а також сучасний стан злочинності і тенденції її розвитку (2002–2018 р.), важко погодитися із тим, що запобіжна функція закону про кримінальну відповідальність зводиться лише до виховного його впливу на громадян чи її реалізація здійснюється поза межами кримінально-правових відносин.

Про запобіжну функцію закону про кримінальну відповідальність та про взаємозв'язок і взаємовплив кримінальної політики з останнім свідчать й інші результати наукових розробок. Так, А. А. Вознюк у контексті вирішення проблем криміналізації та декриміналізації довів, що однією з підстав нормативної діяльності є результати кримінологічних досліджень щодо динаміки та поширеності певного діяння, які обґрунтовують необхідність його караності. При цьому зазвичай не криміналізується діяння, яке не є поширеним, або навпаки – поширеним настільки, що боротьба з ним кримінально-

[1] Мицкевич А. В. Некоторые черты взаимодействия права и нравственности в период перехода к комунизму. *Правоведение*. 1962. № 3. С. 15–25. С. 17.

[2] Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении: монография. М.: Юрид лит., 1974. 348 с. С. 56.

[3] Явич Л. С. Общая теория права: учебник. Л.: изд-во ЛГУ, 1976. 285 с. С. 223.

[4] Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с. С. 210–211.

правовими засобами буде вкрай неефективною (наприклад, виготовлення самогону для власних потреб)[1].

Своєю чергою, як правильно зауважив О. О. Дудоров, підставою декриміналізації діянь є їхня нездатність заподіювати істину шкоду об'єктам кримінально-правової охорони[2].

Цікаву думку, з цього приводу, висловив А. В. Савченко і зробив аргументований висновок про те, що запобігання злочинам як попереджувальна (профілактична) функція КК полягає у впливі через кримінально-правову заборону на громадян з метою утримання їх від вчинення злочинів під загрозою покарання (загальна превенція) або у застосуванні для попередження вчинення засудженими нових злочинів кримінального покарання та інших примусових заходів, пов'язаних з посиленням соціального контролю за ними (спеціальна превенція)[3].

Інші аргументи щодо відображення кримінологічної політики у законі про кримінальну відповідальність можна знайти, якщо всебічно проаналізувати зміст такого явища, як пеналізація[4]. Як з цього приводу вірно зауважила Т. А. Денисова, теоретичне осмислення покарання як для пенології, теорії кримінального права, так і для кримінології насамперед пов'язується з дослідженням його значення у вираженні, правовому закріпленні та реалізації кримінальної політики держави[5]. Причому призначенням політики, включаючи кримінологічну, є встановлення умов, за наявності яких держава може розумним чином дозволити собі умисне заподіяння страждання окремим особам та встановити вид і міру останнього. Найвищий і єдиний принцип – доцільність у сенсі відповідності

[1] Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій / вступне слово д.ю.н., проф. О. О. Дудорова. Київ: Нац. акад. внутр. справ; «Освіта України», 2016. 236 с. С. 51.

[2] Кримінальне право україни. Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дуров та ін. 5 вид., перер. та доп. Київ: Атіка, 2009. 408 с. С. 48.

[3] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1063 с. С. 12.

[4] Литвинов О. М., Назимко Є. С. Інститут покарання в кримінальному праві України: навч. посіб. Донецьк: вид-во «Ноулідж», 2013. 213 с. С. 39–40.

[5] Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. *Правова доктрина України*: у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 640 с. С. 573–586. С. 573.

засобів заподіяння індивідуального страждання меті – усуненню соціального зла[1].

У цьому контексті варто звернути увагу ще на один аспект зазначеної проблеми, а саме: зважаючи на те, що вибір форм і методів реакції з боку держави на вчинений злочин, застосування заходів кримінально-правового впливу багато в чому зумовлюється тими потенційними можливостями, які закладено у відповідній санкції законодавцем, важливо визначити в законі не лише вичерпаний перелік злочинів, а й встановити чітко окремі, взаємоузгодженні, співрозмірні з тяжкістю злочину санкції[2]. Водночас М. С. Таганцев закономірно ставить питання про те, де знайти той внутрішній масштаб справедливої оцінки як підґрунтя справедливої відплати? На що спиратиметься законодавець, установлюючи справедливу оцінку окремих злочинів, що матиме він за правдиве мірило справедливості[3].

На слушне переконання О. О. Книженко, розробка проблем визначення меж кримінально-правових санкцій має не лише теоретичне, а й важливе практичне (правотворче і правозастосовне) значення, оскільки ефективність покарання та інших заходів кримінально-правового впливу зазвичай знижується при конструюванні кримінально-правових санкцій. Від санкції також залежить питання розсуду у межах судового розгляду, а отже, питання побудови кримінального закону – питання не лише юридичної техніки, а й кримінальної політики[4].

У такій ситуації, безперечно, важлива роль належить кримінологам, особливо в частині розробки концептуальних засад кримінологічної політики та форм і засобів її реалізації на практиці. Проте сьогодні це зробити вкрай складно та проблематично. Як у зв'язку з цим зробив висновок В.І. Шакун, слід визнати, що прогнози на основі існуючих кримінологічних моделей часто не спроможні передбачити не лише параметри, а й виникнення і поширення нових форм злочинності в Україні. Це наочно демонструють статистичні дані та соціологічні обстеження стосовно рівня злочинності, де замість прогнозованого скорочення відбувається її зростання. На його

[1] Пионтковский А. А. Учение Гегеля о праве и государстве: уголовно-правовая теория: учеб. пособие. М.: Госюриздат, 1963. 226 с. С. 88.

[2] Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: монографія. Харків: Акта, 2013. 384 с. С. 9.

[3] Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: монографія. Харків: Акта, 2013. 384 с. С. 8.

[4] Там само. С. 10.

переконання поступово втрачаються базові орієнтири, і ми наближаємося до ситуації, коли усталені способи мислення, розробка теоретичних моделей і практичних підходів щодо запобігання злочинності стають значною мірою неадекватними новим кримінальним реаліям[1].

Попри те, що останнім часом соціологічні опитування постійно фіксують незадоволення абсолютної більшості населення України діяльністю владних інститутів, зокрема тих, на яких покладено обов'язок забезпечувати правопорядок у країні, а їх довіра до органів кримінальної юстиції взагалі дійшла свого мінімуму[2], слід не зменшувати зусиль та «обертів» науковців кримінально-правового спрямування, включаючи кримінологів, у визначенні найбільш оптимальних та, одночасно, ефективних засобів реагування держави та прояви індивідуальної, групової та організованої злочинності, у тому числі в обґрунтуванні застосування тих чи інших видів покарань у виді постанов Пленуму Верховного Суду України[3] та санкцій[4].

У цьому контексті, зокрема, викликають науковий інтерес і підтримку теоретико-прикладні розвідки щодо прогнозу тенденцій розвитку злочинності, які здійснює в Україні в сучасних умовах О. Г. Кулик[5]. Так, на його переконання, можна констатувати, що в Україні продовжується процес трансформації злочинності соціалістичного суспільства у злочинність ринкового суспільства. Цей процес триватиме давно і буде прискорюватися або гальмуватися на тлі покращення або погіршення соціально-економічної ситуації в країні. Кримінологічна ситуація ускладнюється внаслідок того, що за короткий строк в країні відбувається перехід від тоталітарного до ліберального суспільства, від значного обмеження прав і свобод до їх максимального розширення. У процесі цього переходу маятник

[1] Шакун В. І. Концептуальні засади розвитку кримінологічної науки в Україні. *Правова доктрина України. У* 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 640 с. С. 460–469. С. 462.

[2] Там само. С. 461.

[3] Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. 3-є вид., змін. і доп. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2011. С. 231–245. С. 231–245.

[4] Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: монографія. Харків: Акта, 2013. 384 с.

[5] Кулик О. Г. Злочинність в Україні: теорія і практика кримінологічного дослідження: дис. … д-ра юрид. наук / ДНДІ МВС України. Київ, 2013. 681 с.

природно хитнувся в бік свободи надто далеко, і вона часто перетворюється у вседозволеність та нехтування правами інших громадян. Можна сподіватись, як стверджує О. Г. Кулик, що ситуація з часом буде поліпшуватися[1].

Загалом погоджуючись з таким прогнозом, слід зауважити, що цей дослідник в основу своїх висновків не включив таких суттєвих показників, як вплив кримінологічної політики та формування змісту закону про кримінологічну відповідальність і ефективність дії кримінально-правових санкцій та інших заходів кримінально-правового впливу на особу злочинця, що важливо з огляду реалізації на практиці принципу обґрунтованості при побудові та застосуванні норм[2]. Тим більше, що й сам О. Г. Кулик серед криміногенних факторів, що сприяють зростанню окремих груп і видів злочинів, виділяє зниження ефективності діяльності правоохоронної системи, зокрема, поліції, пов'язане з суттєвими недоліками чинного ОРД; деморалізацією злочинної частини працівників поліції, прокуратури та суддів, які знаходяться під загрозою припинення кар'єри; звільнення частини досвідчених працівників міліції (поліції)[3].

Як з цього приводу зауважив А. П. Закалюк, кримінологічне прогнозування здійснюється щодо процесів, явищ, фактів, що є предметами кримінології або мають кримінологічне значення[4], тобто і цей науковець підтверджує таким чином висновок про діалектичний взаємозв'язок та взаємодію кримінології (у цьому випадку – її політики) та кримінального права (закону про кримінальну відповідальність). При такому підході, на думку А. І. Долгової (і варто з нею погодитись), можна говорити про практичний характер кримінології, позаяк на базі її рекомендацій створюються програми боротьби зі злочинністю змінюється законодавство, удосконалюються суспільні відносини, т.ін.[5].

---

[1] Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 362 с.

[2] Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с. С. 268.

[3] Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 362 с.

[4] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с. С. 391.

[5] Криминология: учебник / под. общ. ред. А. И. Долговой. М.: изд. группа ИНФРА. М. НОРМА, 1997. 784 с. С. 31–32.

Аналогічний висновок зробив і Г. Й. Шнайдер, відносити кримінологію до міждисциплінарної науки, у зв'язку з чим кримінолог має бути і юристом, і суспільнознавцем[1]. Виходячи із зазначеного, А. П. Закалюк зазначив, що сутність та особливість прогнозування полягає у тому, що це таке наукове передбачення, яке ґрунтується на конкретній теорії та із застосуванням наукових методів відображає обґрунтовані закономірності та зв'язки об'єкта прогнозу, має своїм результатом прикладний висновок (оцінку)[2]. Причому на підставі прогнозу злочинності в процесі широкого кримінологічного прогнозування здійснюється передбачення необхідних у зв'язку з цим заходів удосконалення діяльності щодо запобігання та протидії кримінальній активності, а також управління цією діяльністю[3].

Якщо зазначені й інші наукові підходи застосувати до розв'язання завдань, пов'язаних із впливом кримінологічної політики на формування та зміну змісту закону про кримінальну відповідальність, то можна встановити такі їх корелятивні зв'язки[4]:

1) це зв'язок відображення. Зміна змісту кримінологічної політики; тісно корелює зі зміною (як наслідок) змісту закону про кримінальну відповідальність[5];

2) це зв'язок відповідності. Більшої або меншої синхронізації зазначеного виду політики у сфері боротьби зі злочинністю та закону про кримінальну відповідальність, а саме: наскільки достовірними, повними та обґрунтованими є експертні оцінки законопроєктів, які здійснюються кримінологами[6], настільки більш ефективним є закони про кримінальну відповідальність;

3) визначення наявності кореляції між об'єктом, що досліджується (у цьому випадку – кримінологічна політика та

[1] Шнайдер Г. Й. Криминология: учебник. Пер. с нем. / под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. М.: изд. группа «Прогресс» – «Универсал», 1994. 504 с. С. 9.

[2] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с. С. 390–391.

[3] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 144.

[4] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с. С. 185–186.

[5] Там само. С. 189.

[6] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 246–257.

закон про кримінальну відповідальність), – на сьогодні є необхідною умовою та обов'язковим попереднім етапом оцінки емпіричної інформації (результатів реалізації на практиці закону про кримінальну відповідальність)[1];

4) якщо кореляція підтверджується – це сигнал для визначення характеру корелятивного зв'язку, який, своєю чергою, з'ясовується через функціональний аналіз змісту зв'язку (у цьому випадку – кримінологічного зв'язку)[2].

Для того, щоб довести чи спрямувати істинність виведених вище корелятивних зв'язків кримінологічної політики та закону про кримінальну відповідальність, без сумніву, слід звернутись до методу екстраполяції (розповсюдження висновків, отриманих під час вивчення однієї частини явища, на інші його частини)[3], який належить до статистично-прогностичних і складається з двох частин[4]. У процесі першої (аналітичної) здійснюється статистичний аналіз динамічного ряду значень показників аналізованого об'єкта (у цьому випадку – практики застосування закону України про кримінальну відповідальність), з метою виявлення більш-менш тривалих тенденцій їх зміни. Друга частина (прогностична) полягає у продовженні за певних незмінних умов виявлених тенденцій у майбутнє. Причому, як довів у своїх роботах А. П. Закалюк, для прогнозування злочинності за методом екстраполяції такими умовами є: незмінність законодавства; практика його застосування; передусім практика реєстрації злочинів та регулювання на них, а також відносна стабільність кримінологічних чинників міри їх зумовлю вального впливу[5].

Якщо з цієї точки зору здійснити оцінку відображення кримінологічної політики у законі про кримінальну відповідальність, то можна отримати такі результати:

1. З часу прийняття 5 квітня 2001 року нового КК України у цей систематизований та кодифікований закон внесено 190 змін і

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с. С. 189.

[2] Там само.

[3] Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. 3 изд., испр., перераб. М.: Мартин, 2010. 704 с. С. 678.

[4] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с. С. 144.

[5] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с. С. 144–145.

доповнень[1] і це при тому, що в Кодексі визначено лише 447 складів злочинів, що є однією з підстав кримінальної відповідальності, мова про які ведеться в ст. 2 КК.

З огляду цього, навряд чи можна стверджувати про ефективність дії закону про кримінальну відповідальність та загалом про результативність кримінально-правової політики[2], а також й про ефективність відображення у законі кримінологічної політики. І хоча ефективність кримінально-правової та інших видів політики у сфері боротьби зі злочинністю на сьогодні, як у зв'язку з цим зауважили В. І. Борисов та П. Л. Фріс, не мають унормованого вигляду і формально не закріплені[3], необхідність їх розробки та оцінки на науковому рівні є очевидними. Як з цього приводу зауважив О. М. Костенко, однією з найшкідливіших правових ілюзій є досить поширене уявлення, начебто закон, вступивши в силу, здатен діяти сам по собі. З цього робиться помилковий висновок: якщо закон не діє або діє не так, як він мав би діяти, то цей закон поганий[4]. Водночас науковцями доведено, що на ефективність політики, включаючи й кримінологічну, суттєво впливають і правозастосовна практика, і загальний рівень розвитку законодавства, і рівень правосвідомості суспільства[5]. Крім того, у цьому контексті слід погодитись з О. Д. Бойковим, який вважає, що ефективність норми може бути виявлена шляхом констатації змін у характері суспільних відносин після її запровадження (кримінальне право та інші галузі права)[6]. Не менш важливою у зв'язку з цим є й позиція О. М. Яковлєва, який

[1] Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2341-14?lang=uk. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Фріс П. Л., Борисов В. І. Ефективність кримінально-правової політики. *Правова доктрина України. У* 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 640 с. С. 81–95. С. 81–95.

[3] Фріс П. Л., Борисов В. І. Ефективність кримінально-правової політики. *Правова доктрина України. У* 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 640 с. С. 81–95. С. 82.

[4] Костенко О. Кримінальний кодекс і доктрина. *Право України*. 2004. № 7. С. 40–48. С. 43.

[5] Фріс П. Л., Борисов В. І. Ефективність кримінально-правової політики. *Правова доктрина України. У* 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. С. 81–95. С. 83.

[6] Бойков А. Д. К изучению эффективности уголовно-процессуального закона. *Эффективность применения уголовного закона*. М.: Юрид лит., 1973. С. 161–170. С. 163.

переконаний, що дія кримінального законодавства тим ефективніша, чим більше вона враховує соціально-психологічні категорії правової суспільної свідомості[1]. Зокрема, за даними деяких досліджень, понад 40 % опитаних в Україні до криміногенних факторів віднесли негативні процеси у суспільній свідомості, а саме – незадовільність власним становищем та песимізм щодо майбутнього, а також високий рівень аномійної (фр. anomie – відсутність закону, організації і морально-психологічний стан індивідуальної та суспільної свідомості, що характеризується розпадом систем цінностей та виражається в апатії, розчаруванні в житті) злочинності[2] деморалізованості (понад 60 % опитаних)[3].

Усе це, безперечно, має враховуватись при формуванні змісту кримінологічної політики та обґрунтуванні можливостей її відображення у законі про кримінальну відповідальність.

2. Серед низки кримінологічних факторів, які впливають на ефективність закону про кримінальну відповідальність, фахівці називають також зниження рівня життя населення (реальна заробітна плата зменшилась на 20,2 %), зростання безробіття, зокрема латентного (рівень безробіття за методологією Міжнародної організації праці серед економічно активного населення віком 15–70 років становив 9,0 %, працездатного віку – 9,4 %)[4], а також збільшення відсотку бідного населення (понад 25 %).

У зв'язку з цим О. Г. Кулик зробив слушний висновок: за таких соціальних умов відбулося зростання прошарку осіб, готових до задоволення потреб протиправним шляхом, підвищилася активність тих, хто мають антисуспільні установки, схильність до злочинної поведінки, утворювати та діяти в складі злочинних груп та організацій[5].

З огляду на це, безглуздо, як видається, ігнорувати апробовані на практиці висновки кримінологів про значний та подекуди суттєвий вплив зазначених вище та інших фонових

[1] Яковлев А.М. Преступность и социальная психология: монография. М.: Юрид. лит., 1971. 326 с. С. 216.

[2] Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. 3 изд., испр., перераб. М.: Мартин, 2010. 704 с. С. 44.

[3] Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 1 (15). Т. 2. Таблиці і графіки / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц. н. М. Шульги. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2014. С. 38.

[4] Кримінологія: підручник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

[5] Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 272 с.

явищ на формування і реалізацію злочинного наміру особи[1]. І хоча частково у КК України, змістовні елементи кримінологічної політики знайшли своє відображення, зокрема у п. 5 ч. 1 ст. 66 КК «Обставини, які пом'якшують покарання» (у цьому випадку – вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин), ефективність впливу кримінологів та діяльність нормотворців у сфері кримінального права є невисокою. Як приклад, можна назвати той факт, що практично щорічно з часу дії як КК 1960 р., так і КК України 2001 р. у структурі осіб, які вчиняють злочини, кількість безробітних залишається сталою – до 70 % і більше. У цьому ж контексті незмінними є й показники щодо тих осіб, які на момент вчинення злочину знаходились у стані алкогольного сп'яніння (більше 20 % у загальній структурі злочинів)[2].

3. У теорії права сформульовано зміст та здійснена класифікація принципів права, а також визначено їх основні ознаки[3]. При цьому основним лейтмотивом, який має пряме відношення до вирішення завдань з означеної проблематики дослідження, є те, що поділ їх є умовним, а зв'язок поміж ними – об'єктивним та діалектично взаємообумовленим. Крім того, як вірно з цього приводу зробив висновок С. П. Погребняк, принципи права відіграють важливу роль у процесі правого регулювання – під час як нормотворчості, так і застосування права[4].

Таким чином, ураховуючи, що і кримінологія, і кримінологічна політика, як, власне, кримінальне право та кримінально-правова політика, послуговуються при формуванні науково обґрунтованих висновків спільними принципами (справедливості, рівності, свободи, гуманізму)[5], логічно було б під час внесення змін (чи створення нових норм) закону про кримінальну відповідальність максимально застосувати на практиці експертні оцінки кримінологів щодо їх ефективності й доцільності.

---

[1] Кримінологія: підручник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с. С. 322–323.

[2] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2014 р. (за даними судової статистики). *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 6 (178). С. 23–35. С. 34; Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: «Кондор», 2018. 588 с.

[3] Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с. С. 123–124.

[4] Там само. С. 131.

[5] Там само. С. 125–127.

Цей висновок випливає зі змісту цих принципів та судової практики. Так, у рішенні Конституційного суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 (у справі про призначення судом більш м'якого покарання) зазначено, що справедливість – одна з основних засад права; вона є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права[1].

З урахуванням наукових висновків щодо пріоритетності кримінально-правової політики відносно інших видів політики у сфері боротьби зі злочинністю, зважаючи на те, що у КПК (ст. 7), у КВК (ст. 5) чітко визначені відповідні принципи кримінальної процесуальної та кримінально-виконавчої політики, варто було б доповнити Загальну частину чинного КК України спеціальним розділом 1-1 «Принципи застосування закону про кримінальну відповідальність».

Як у зв'язку з цим зауважили В. І. Борисов та П. Л. Фріс, ефективність кримінально-правової політики загалом залежить від ефективності окремих її напрямів, а останніх – від ефективності кримінально-правових норм та інститутів.

Ефективність систем вищого рівня завжди залежить від ефективності підсистем, що їх утворюють[2] (у цьому випадку системою вищого рівня виступає закон про кримінальну відповідальність, а підсистемою – принципи його застосування, що визначені у відповідному інституті КК).

4. Як показує практика, у сучасній Україні склалась парадоксальна ситуація: з одного боку, посилюється кримінальна відповідальність за вчинення, зокрема злочинів проти основ національної безпеки України, у тому числі й шляхи криміналізації певних суспільно-небезпечних діянь (як от: фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повноваження конституційного ладу або захоплення державного кордону України (ст. 110-2 КК); перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань

[1] Рішення Конституційного Суду України справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. № 15-рп/2014 (справа № 1-33/2004). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04.

[2] Фріс П. Л., Борисов В. І. Ефективність кримінально-правової політики. *Правова доктрина України. У* 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 640 с. С. 81–95. С. 85.

(ст. 114-1 КК); а також щодо інших об'єктів кримінально-правової охорони (ч. 3 ст. 109; ч. 3 ст. 110; ст. 112; ст. 114 та інші норми КК). З іншого боку, вчиняються спроби зниження рівня кримінальних репресій щодо певних категорій засуджених, зокрема осіб, засуджених до довічного позбавлення волі (так, у Комітеті Верховної Ради України з питань забезпечення законотворчої діяльності правоохоронних органів активно на сьогодні обговорюється законопроєкт про умовно-дострокове звільнення цих засуджених, введено пільговий режим відбування покарання по так званому «Закону Савченко»[1] та ін.), а подекуди й декриміналізації певних суспільно-небезпечних діянь (зокрема, знову ж таки у зазначеному вище Комітеті Верховної Ради України розглядався законопроєкт щодо відміни ст. 391 КК «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань»[2]). Виходячи з теоретичних засад, що стосуються питань криміналізації[3] та пеналізації суспільно-небезпечних діянь[4], включаючи доктринальні засади встановлення санкцій[5], навряд чи можна виправдати такі підходи законодавця в Україні.

Звичайно, що у такій ситуації досить скрупульозно слід дотримуватись теорії та практики нормотворчої техніки[6], зокрема й у сфері кримінального права[7], а також методів криміналізації та пеналізації суспільно небезпечних діянь[8]. Як у зв'язку з цим зауважив П. Л. Фріс, основним критерієм, що визначає криміналізацію, слід визнати доцільність її застосування для

[1] Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання: Закон України від 26.11.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-19. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Законопроєкт Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо узгодження з нормами Кримінально-виконавчого кодексу України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31721.

[3] Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика. Проблемы криминализации и пенализации: монография. Владивосток: изд-во Дальневосточ. ун-та, 1987. 267 с.

[4] Шинальський О. І. Покарання в системі засобів протидії злочинності: дис… канд. юрид. наук. Київ: Інститут держави і права ім. В.В. Корецького НАН України, 2003. 195 с.

[5] Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: монографія / О.О. Книженко. Харків: Акта, 2013. 384 с.

[6] Биля І. О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки: дис… канд. юрид. наук. Харків: Нац. ун-т «Юридична академія ім. Ярослава Мудрого», 2003. 201 с.

[7] Ковалев М. И. О технике уголовного законодательства. *Известие высших учебных заведений. Правоведение*. Л.: изд-во Ленинград. ун-та, 1962. № 3. С. 142–146.

[8] Валеев М. Т. Свойства уголовного наказания в свете теории пенализации: дис… канд. юрид. наук. Томск: Томский гос. ун-т, 2005. 175 с.

боротьби з конкретним видом діянь. Причому вирішення питання про доцільність пов'язано з констатацією того факту, що здійснення боротьби з відповідним видом антигромадської поведінки іншими (не кримінально-правовими) засобами є неможливим[1].

Що стосується змісту та технології створення і визначення кримінально-правових санкцій, то, як вірно прийшла до висновку О. О. Книженко, саме за їх допомогою законодавець утворює типізовані законодавчі моделі, які дозволяють забезпечити виконання поставленого завдання – правового забезпечення охорони прав і свобод людини й громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституцію устрою України від злочинних зазіхань, забезпечення миру та безпеки людства, а також запобігання злочинам[2].

Таким чином, слід визнати, що в сучасних умовах, враховуючи сучасні правові реалії законотворчого процесу, та практики боротьби зі злочинністю, вкрай необхідно є участь учених, включаючи кримінологів, в обґрунтуванні процесів криміналізації (декриміналізації), а також пеналізації (депеналізації). Крім того, від ефективності цієї діяльності прямо залежить і ефективність змісту та застосування закону про кримінальну відповідальність. Причому для того, щоб підвищити результативність відображення кримінологічної політики в законі про кримінальну відповідальність, слід, як обґрунтовано доводить В. В. Голіна, визначити фундаментальні принципи цієї політики у відповідному нормативно-правовому акті[3], що в кінцевому результаті й виступить вирішальним фактором закріплення в КК України принципів застосування закону про кримінальну відповідальність, з огляду на те, що кримінологічна

[1] Фріс П. Л. Методи кримінально-правової політики: криміналізація і декриміналізація. *Правова доктрина України. У* 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 640 с. С. 72–80. С. 76.

[2] Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: монографія / О.О. Книженко. Харків: Акта, 2013. 384 с. С. 293.

[3] Голіна В. В. Кримінологічна політика України. Правова доктрина України. У 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 640 с. С. 470–483. С. 479–480.

політика – це досягнення можливого у сфері протидії злочинності[1].

Основними *чинниками підвищення рівня відображення* кримінологічної політики в законі про кримінальну відповідальність, на нашу думку, можуть бути:

1) висновки кримінологічної експертизи щодо наявності криміногенних або антикриміногенних наслідків прийняття та реалізації проекту кримінально-правової норми, положення якої змінюють, доповнюють чи створюють новий формат регулювання суспільних відносин кримінально-правовими засобами;

2) результати кримінологічних досліджень щодо забезпечення своєчасного, об'єктивного та адекватного реагування законодавця на трансформацію суспільних відносин внаслідок розвитку наукових технологій і техніки чи обумовлених зміною політичної, економічної та соціальної ситуації в країні та за її межами і потреби створення надійного кримінально-правового захисту людини, суспільства та держави від суспільно небезпечних посягань;

3) нормативне закріплення принципів застосування закону про кримінальну відповідальність, що дозволить перейти від їх декларування в теорії кримінального права до практичного закріплення в законі та дотримання в процесі правозастосування, окрім того, слугуватиме гарантією прав і свобод людини і громадянина у сфері захисту суспільних відносин кримінально-правовими засобами, а також сприятиме підвищенню їх рівня загальної та спеціальної превенції.

4.2. Реалізація кримінологічної політики в кримінальному процесуальному законодавстві України

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 1 КПК України, кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України[2]. При цьому, як зазначено в

[1] Там само. С. 481.

[2] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17. (Дата звернення: 02.03.2020).

ч. 5 ст. 9 КПК, кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Такий законодавчий підхід, як слушно зауважив Н. С. Карпов, обумовлений вимогами ст. 46 «Обов'язкова сила судових рішень та їх виконання» розділу II «Європейський суд з прав людини» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій визначено, що держави, які ратифікують цю Конвенцію, зобов'язані виконувати остаточне рішення Суду у будь-якій справі, в якій вони є сторонами[1]. Крім того, в ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» вказано, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практики Суду як джерело права[2].

Отже, прийняття нового КПК України, як з цього приводу зробили висновок Ю. М. Грошевий та О. В. Капліна, відкрило нову сторінку в історії сучасної кримінальної процесуальної науки, надало нового імпульсу для розвитку вітчизняної наукової думки, поставило перед науковцями та практиками нові складні завдання[3]. Зокрема, ці завдання пов'язані з необхідністю усвідомлення концептуальних положень нового кримінального процесуального законодавства, сутності запроваджених нововведень, їх теоретичного обґрунтування, розробки необхідних понять, виявлення прогалин та колізій у нормативному врегулюванні кримінальних процесуальних правовідносин[4].

Особливо актуальним цей висновок є з огляду тих змін, що суттєво впливають на втілення у кримінальному процесуальному законодавстві України положень та висновків, які змістовно відображають сутність кримінологічної політики, тим більше, як вірно зауважив В. В. Коваленко, що національну ідею треба не

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. У 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. Т. 1. 768 с. С. 6.

[2] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. Дата оновлення: 02.12.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Грошевий Ю. М., Капліна О. В. Трансформація нормативної моделі кримінального провадження за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Правова доктрина України.* У 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 640 с. С. 587–614. С. 587.

[4] Там само.

винаходити, як велосипед, а, спираючись на багаторічну практику поколінь, відкривати, як відкривають загальні закони розвитку суспільства та специфічні риси функціонування того чи іншого соціуму[1].

Проте кримінологічна реальність в Україні, особливо в останні роки, зумовлює необхідність концептуально уточнити, а деякою мірою й більш предметно визначити шляхи актуалізації сучасної української кримінології[2], зокрема й з урахуванням того, що прийняття нового КПК не призвело до суттєвих революційного процесу, а відбулася лише трансформація нормативної моделі кримінального провадження[3]. Причому, як слушно зауважив В. В. Голіна, варто пам'ятати, що досвіду втілення саме кримінологічної політики в Україні немає[4]. Саме тому, на його думку (і можна з цим повністю погодитись), з урахуванням мінливості соціальної обстановки в країні необхідним елементом кримінологічної політики слід вважати розробку принципів і механізмів реального втілення теоретичних надбань у практику суб'єктів реалізації – як державних і представницьких інститутів, так і інститутів громадського суспільства[5]. Тим більше, що, як небезпідставно вважає Г. Л. Шведова, українське суспільство потребує системної модернізації, адже в умовах сучасного оновлення суспільства політичні реформи не завжди підкріплюються економічними, а процес демократизації часто зводиться до свободи говорити[6]. Зокрема, якщо зазначене питання розглянути у контексті змісту

---

[1] Коваленко В. В. Щодо стану та перспектив розвитку держави. *Правничий часопис Європейського університету*: наук. зб. 2015. № 1 (1). С. 5–10. С. 9.

[2] Шакун В. І. Концептуальні засади розвитку кримінологічної науки в Україні. *Правова доктрина України.* У 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 640 с. С. 460–469. С. 460.

[3] Грошевий Ю. М., Капліна О. В. Трансформація нормативної моделі кримінального провадження за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Правова доктрина України.* У 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 640 с. С. 587–614. С. 587.

[4] Голіна В. В. Кримінологічна політика України. *Правова доктрина України.* У 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 640 с. 470–483. С. 478.

[5] Там само.

[6] Шведова Г. Л. Кримінологічна політика у сфері протидії корупції в сучасній Україні. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 трав. 2015 р.). Харків: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2015. С. 146–147. С. 147.

проблем реалізації кримінологічної політики, то навряд чи можна погодитись з пропозицією О. С. Тунтули, яка переконана, що замість кримінології має з'явитися така антиделікатна методична юридична політика, як деліктологія, предметом дослідження якої повинні стати причиново-наслідкові зв'язки всіх різновидів правопорушень, а не лише кримінальних правопорушень, що фактично наявно в традиційній кримінології[1].

Таке поверхневе відношення та, одночасно, необґрунтоване ігнорування можливостей кримінології у боротьбі зі злочинністю на сьогодні в Україні має свої, не боюсь цього слова, жахливі наслідки, а саме: особливою умовою, що сприяє зростанню окремих груп та видів злочинів, є зниження ефективності діяльності правоохоронної системи, зокрема поліції, пов'язане з суттєвими недоліками чинного КПК, що призвели до фактичного припинення ОРД; деморалізацією значнної частини працівників поліції, прокуратури та суддів, які знаходяться під загрозою припинення кар'єри; звільнення частини досвідчених працівників міліції (поліції)[2]. Причому з часу прийняття КПК 2012 р. щорічно зростає не лише кількість внесених відомостей до ЄРДР, а й кількість кримінальних проваджень, які розглядаються у судах з порушенням строків, передбачених ст. 314, 316 КПК. Так, лише у 2018 році кількість таких проваджень збільшилась у 3,3 раза й становила 9,6 тис. (у 2013 р. – 2,9 тис.), або 7 % (у 2013 р. – 1,7 %) від кількості справ, провадження в яких закінчено[3].

Як з цього приводу влучно зауважила В. О. Меркулова, шлях реформування кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права в напряму відокремлення та звуження суто галузевих проблем і дослідження їх у відриві від проблем кримінального права призведе до збільшення сфери кримінального правосуддя, яка регулюватиметься не достатньо чіткими, суперечливими, а інколи і взаємовиключними за характером положень нормами права[4].

---

[1] Тунтула А. С. Новая доктрина антикриминальной отрасли права и деликтологии как антиделиктных юридических наук. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 трав. 2015 р.). Харків: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2015. С. 206–207. С. 207.

[2] Кулик О. Г. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.

[3] Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html.

[4] Меркулова В. О. Зміст, сутність, порядок застосування окремих кримінально-правових інститутів: співвідношення кримінального, кримінально-процесуального,

Таким чином, концептуальною проблемою сьогодення України, як правової країни, є встановлення тих інтересів держави, які повинні бути захищеними кримінально-правовими та кримінально-процесуальними засобами, з урахуванням змісту та концептуальних засад кримінологічної політики України, що повною мірою співвідноситься з тими завданнями,що визначені в ч. 2 ст. 1 КК України[1]. Слід мати на увазі, що Конституційний Суд України вкладає в поняття «інтереси держави» діяльність, спрямовану на захист основних фундаментальних цінностей, які забезпечують існування і функціонування власне держави[2].

За такого підходу, як правильно зробив висновок В. В. Голіна, планомірна протидія злочинності з метою її поступового скорочення і витіснення з людського буття як далека перспектива пов'язується не стільки з кримінально-правовою, скільки з кримінологічною політикою злочинності[3]. Водночас варто погодитись з С. М. Гусаровим, який переконаний, що дії держави, які зовні (за формою) відповідають засобам кримінально-правового впливу, але при цьому позбавлені матеріально-правового базису виконується (за відсутності відповідного правовідношення), з порушенням засад діяльності правової держави[4].

Визначаючи боротьбу зі злочинністю як одну із найважливіших функцій держави, І. І. Карпець свого часу зауважив, що вона включає у себе наступний зміст (етапи): 1) профілактика злочинів; 2) їх виявлення і розкриття; 3) розслідування кримінальних справ; 4) судовий розгляд

кримінально-виконавчого законодавства. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 лист. 2015 р.). Одеса: Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 112–114. С. 114.

[1] Шамара О. В. Інтереси держави: дискусія в кримінальному праві України. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 лист. 2015 року). Одеса: Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 184–186.

[2] Рішення Конституційного Суду України від 08.04.1999 № 1-1/99 (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді). *Офіц. вісн. України*. 1999. № 15. С. 35.

[3] Голіна В. В. Кримінологічна політика України. *Правова доктрина України*. У 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 640 с. С. 470–483. С. 470.

[4] Гусаров С. М. Теорія правовідносин у кримінальному праві України та проблеми її розвитку. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 трав. 2015 року). Харків: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2015. С. 14–15.

кримінальних справ і покарання винних; 5) діяльність з виправлення засуджених; 6) нагляд за звільненням з місць позбавлення волі та проведення з ними спеціальної виховної роботи[1].

Зазначений підхід тривалий час був домінуючим у науці та на практиці і був реалізований на нормативно-правовому рівні як одна із функцій держави, а саме – функція боротьби зі злочинністю. Зокрема, з часів незалежності України до 2015 року традиційним стало затвердження на рівні Указу Президента України[2] або Кабінетом Міністрів України[3] Комплексних цільових програм профілактики правопорушень на певний період. Крім того, окремі елементи запобіжної діяльності були визначені й у деяких спеціальних законах України («Про оперативно-розшукову діяльність»[4]; «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»[5]; «Про запобігання корупції»[6]; ін.), а також в окремих нормах КК, КВК та КПК України. Так, у КПК 1960 року цьому питанню було присвячено ряд статей, а саме: ст. 23 «Виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину»; ст. 23-1 «Подання органу дізнання, слідчого, прокурора в кримінальній справі»;ст. 23-2 «Окрема ухвала (постанова) суду»; ст. 27 «Притягнення до кримінальної відповідальності не інакше як за скаргою потерпілого»; ст. 28 «Цивільний позов у кримінальній справі»; ст. 29 «Забезпечення відшкодування збитків, завданих злочином, і виконання вироку в частині конфіскації майна»; ст. 49 «Потерпілий»; ст. 50 «Цивільний позивач»; ст. 52 «Представники

[1] Карпец И. И. Проблемы преступности: монография. М.: Юрид. лит., 1969. 220 с. С. 162.

[2] Про Комплексну програму профілактики злочинності на 2001–2005 роки: Указ Президента України від 25.12.2000 р. № 1376/2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1376/2000. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-р. (Дата звернення: 02.03.2020).

[4] Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. Дата оновлення: 02.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12. (Дата звернення: 02.03.2020).

[5] Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30..06.1993 р. № 3341-XII. Дата оновлення: 05.01.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12. (Дата звернення: 02.03.2020).

[6] Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18. (Дата звернення: 02.03.2020).

потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача»; ст. 52-1 «Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»; ст. 52-2 «Права і обов'язки осіб, щодо яких здійснюються заходи безпеки»; ст. 52-3 «Нерозголошення відомостей про особу, щодо якої здійснюються заходи безпеки»; ст. 52-4 «Порядок скасування заходів безпеки»; ст. 52-5 «Оскарження рішень про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування»; ст. 53-1 «Обов'язок органу дізнання, слідчого, прокурора і суду щодо вжиття заходів до відшкодування шкоди, заподіяної громадянинові незаконними діями»; ст. 64 «Обставини, що підлягають доказуванню в кримінальній справі»; ст. 92 «Відшкодування витрат свідкам, потерпілим, законним представникам потерпілих, експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим»; ст. 93-1 «Відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину»; ст. 123 «Визнання цивільним позивачем»; ст. 125 «Обов'язок забезпечення цивільного позову і передбаченої законом конфіскації майна»; ст. 126 «Порядок забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна»; ст. 148 «Мета і підстави застосовування запобіжних заходів»; ст. 1563 «Порядок вирішення питання про грошове стягнення з поручителя в разі ухилення обвинуваченого від явки до органів дізнання чи слідства»;ст. 159 «Заходи піклування про неповнолітніх дітей заарештованого»; ст. 160 «Заходи по охороні майна ув'язненого»; ст. 171 «Виклик і допит потерпілого»; ст. 185 «Нерозголошення обставин особистого життя обшукуваних»; ст. 217 «Ознайомлення потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача з матеріалами справи»; ст. 223 «Обвинувальний висновок»; ст. 224 «Додатки до обвинувального висновку»; ст. 227 «Повноваження прокурора по здійсненню нагляду за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства»; ст. 237 «Питання, які з'ясовуються суддею при попередньому розгляді справи»; ст. 251 «Особливості попереднього розгляду в справах, які порушуються за скаргою потерпілого»; ст. 253 «Питання, які підлягають вирішенню суддею в зв'язку з підготовкою справи до судового розгляду»; ст. 255 «Забезпечення права на ознайомлення з матеріалами справи»; ст. 261 «Рівність прав сторін у судовому розгляді»; ст. 267 «Участь потерпілого в судовому розгляді»; ст. 268 «Участь цивільного позивача і цивільного відповідача в судовому розгляді»; ст. 272 «Заходи, які застосовуються до порушників порядку судового засідання»; ст. 279 «Вирішення питання про притягнення до відповідальності

за завідомо неправдиві показання, неправильний переклад і неправдивий висновок»; ст. 290 «Наслідки неявки потерпілого»; ст. 291 «Наслідки неявки цивільного позивача»; ст. 295 «Роз'яснення прав і обов'язків особам, що беруть участь у справі»; ст. 299 «Визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження»; ст. 302 «Роз'яснення свідкові і потерпілому їх прав та обов'язків»; ст. 308 «Допит потерпілого»; ст. 324 «Питання, що вирішуються судом при постановленні вироку»; ст. 328 «Розв'язання цивільного позову»; ст. 329 «Забезпечення цивільного позову»;ст. 334 «Мотивувальна частина вироку»; ст. 335 «Резолютивна частина вироку»; ст. 346 «Заходи піклування про неповнолітніх дітей і збереження майна засудженого»; ст. 350 «Зміст апеляції»; ст. 368 «Однобічність або неповнота дізнання, досудового чи судового слідства»; ст. 369 «Невідповідність висновків суду першої інстанції фактичним обставинам справи»; ст. 370 «Істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону»; ст. 371 «Неправильне застосування кримінального закону»; ст. 372 «Невідповідність призначеного судом покарання ступені тяжкості злочину та особі засудженого»; ст. 378 «Вирок (постанова) апеляційного суду»; ст. 380 «Окрема ухвала апеляційного суду»;ст. 383 «Судові рішення, які можуть бути перевірені в касаційному порядку»; ст. 391 «Особи, які беруть участь у розгляді справи в касаційному порядку»; ст. 399 «Обов'язковість вказівок касаційної інстанції»; ст. 400-2 «Ухвала касаційного суду»; ст. 400-4 «Підстави для перегляду судових рішень в порядку виключного провадження»; ст. 403 «Обов'язковість вироку, ухвали і постанови суду»; ст. 411 «Порядок вирішення питань, зв'язаних з виконанням вироку»; ст. 415 «Нагляд за законністю виконання вироків та інших судових рішень»; ст. 425 «Здійснення провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів»; ст. 433 «Обставини, що підлягають встановленню в справах про злочини неповнолітніх»; ст. 441 «Участь законного представника неповнолітнього підсудного в судовому розгляді»; ст. 442 «Участь у судовому розгляді представників служби у справах неповнолітніх та міліції у справах неповнолітніх»; ст. 443 «Участь у судовому розгляді представників підприємств, установ і організацій»; ст. 444 «Видалення неповнолітнього підсудного з залу судового засідання»; ст. 445 «Питання, що вирішуються судом при постановленні вироку»; ст. 446 «Зміст вироку»; ст. 448 «Питання, які підлягають вирішенню судом у справах про

застосування примусових заходів виховного характеру» (всього 75 статей із 449, закріплених у КПК)[1].

Отже, у КПК 1960 року прямо чи опосередковано питання кримінологічного характеру були відображені у 17 % статей. І цьому явищу були пояснення, а саме: по загальноприйнятій теоретичній моделі норм матеріального права у співвідношенні з нормами процесуального права є визначальними, позаяк останні не можуть існувати без перших та призначені для реалізації їх з додержанням певних процедур[2].

У чинному на той час КК 1960 року[3], а потім у КК 2001 р.[4], у ст. 1 одним із завдань було визначено завдання щодо запобігання злочинам, тому логічним кроком законодавця стало визначення процедур його реалізації у КПК. Крім того, одним з елементів мети покарання (ч. 2 ст. 50 КК) також визначив запобігання злочинам, причому не лише з боку засуджених, а й інших осіб. В унісон цьому визначальним це завдання стало й у КВК України (ст. 1, 104)[5].

Як у зв'язку з цим слушно зауважив В. М. Тертишник, слід робити так, щоб весь кримінальний процес справляв профілактичну дію на його учасників, попереджував нові злочини. Тоді можна сказати, що найкраще правосуддя те, яке робить себе зайвим[6].

Такий підхід заснований ще з далеких історичних часів та апробований на практиці. Зокрема, О. Ф. Кистяківський з цього приводу зробив висновок про те, що існування загальних принципів, якими керується суд, показує, чому кримінальний процес складає також предмет загального кримінального права, без них процес не

---

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с. С. 180–181.

[3] Кримінальний кодекс Української РСР: затверджений Законом Української РСР від 28.12.1960 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1961. № 2. Ст. 14

[4] Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2341-14?lang=uk. (Дата звернення: 02.03.2020).

[5] Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон від 11.07.2003 р. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15. (Дата звернення: 02.03.2020).

[6] Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до кримінально-процесуального кодексу України. 10 вид., доп. і перероб. Київ: вид. дім «Юридична книга», 2008. 992 с. С. 114.

заслуговував би імені науки, а був би лише мистецтвом і його викладання перетворилось би у сухий аналіз діючих кодексів[1].

Проте автори КПК 2012 року[2] всупереч доктринальним положенням, логіки та юридичній практиці пішли по-іншому шляху і фактично лише у завуальованій формі відобразили у Кодексі процедурні моменти реалізації у кримінальному процесі кримінологічної політики. Крім того, безпідставно та необґрунтовано виключені з КПК ті статті, що безпосереднього були спрямовані на реалізацію визначеного у КК завдання по запобіганню злочинам (виявлення причин і умов злочину; реагування на них шляхом винесення подань і ухвал; врахування цих обставин при призначенні покарання тощо). Так, у п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» було зазначено, що, призначаючи покарання, у кожному конкретному випадку суди мають дотримуватись вимог кримінального закону й зобов'язані враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання. Таке покарання має бути необхідним і достатнім для виправлення засудженого та попередження нових злочинів[3].

Таким чином зазначена постанова, як, власне, й інші постанови Пленуму Верховного Суду України[4], зобов'язували суди по кожній кримінальній справі реалізувати завдання КК із запобігання злочинам, що логічно витікало зі змісту співвідношення норм матеріального та процесуального права.

Поряд з цим та заради справедливості слід зазначити, що на практиці суди досить формально та лише у загальних рисах підходили до виконання як приписів закону, так і роз'яснень Верховного суду України з цих питань, про що красномовно свідчить судова статистика за 2001–2015 рр. Так, у 2002 році (першому звітному періоді з часу прийняття КК 2001 р.) для

[1] Кистяковський А. Ф. Общая часть уголовного судопроизводства: учеб. пособие. Киев: изд. Семенко Сергея, 2005. 118 с. С. 28.

[2] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах*. 3 вид., змін. і доп. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2011. С. 231–245. С. 231.

[4] Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2011. 456 с.

усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів, суди постановили 4661 окрему ухвалу (постанову), що складало 2,8 % (у 2001 р. – 4,3 %) від кількості справ, розглянутих із поставленням вироку[1]. Суттєво не змінилась ситуація і в подальші роки, аж до прийняття КПК України 2012 р. Зокрема, у 2011 р. кількість таких ухвал (постанов) судів у загальній структурі вироків становила лише 0,1 % (у 2010 р. – 0,1 %)[2], а в 2012 р. – лише 3,2 %[3].

З цього можна зробити висновок, що і в умовах дії КПК України 1960 р. теж існувала проблема щодо реалізації у слідчо-судовій практиці тих процесуальних норм, що відображали зміст кримінологічної політики, але вона стосувалась більш глобальної проблеми, а саме – ефективності застосування у практичній діяльності правових норм[4]. Водночас проблеми відсутності таких процесуальних норм, що наявні в чинному КПК, – це результат порушення її розробниками та законодавцем принципів нормотворчості (верховенства права, законності, демократизму, ефективності, науковості, системності, технічної досконалості, ін.) та загалом – ігнорування змісту функцій нормотворчості (первинного та вторинного регулювання суспільних відносин; їх дерегуляція; усунення недоліків правового регулювання та впорядкування цього процесу)[5].

На жаль, по такому хибному шляху законодавець пішов і в подальшому, вилучаючи з нормативно-правових актів ті положення, що стосуються кримінологічної політики, натомість вводячи в обіг такі терміни, як «протидія злочинності»; «превентивна діяльність» тощо, які як довів А.П. Закалюк і що є загальновизнаним в науці, є вужчими та семантично не повною мірою відповідають змісту поняття «запобігання злочинам»[6].

---

[1] Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2002 р. за даними судової статистики. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 3 (37). С. 40–49. С. 45.

[2] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2011 р. (за даними судової статистики). *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 6 (141). С. 28–42. С. 35–36.

[3] Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2012 р. (за даними судової статистики). *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 6 (154). С. 20–41. С. 26.

[4] Батуров Г. П., Моршакова Т. Г., Петрухин И. Л. Теоретические основы эффективности правосудия: учеб. пособие. М.: Наука, 1979. 392 с.

[5] Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с. С. 212–214.

[6] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с. С. 319–322.

Мова, у першу чергу, йдеться про Закон України «Про Національну поліцію», у ст. 2 якого одним із завдань визначено не запобігання злочинам, а протидія ним[1].

Що це означає на практиці (і це підтверджується статистичними даними, що характеризують сучасний стан злочинності[2]): поліція реагує лише на факти вчинення злочинів та протидіє їм у виді кримінально-процесуальної діяльності, тобто вчиняє дії загального впливу на злочинність лише з урахуванням стадії вчинення злочинів (готування до злочину (ст. 14 КК); замаху на злочин (ст. 15 КК) та закінченого злочину, (ч. 1 ст. 13 КК), залишаючи обабіч той пласт боротьби зі злочинністю, який охоплюється діяльністю із запобігання злочинам, а саме: 1) до формування мотиву злочинного прояву та наміру його вчинити; 2) після його сформованості, але до початку реалізації; 3) після початку реалізації наміру через здійснення конкретних злочинних дій[3]. Саме тому запобіжна діяльність у сфері боротьби зі злочинністю змістовно відрізняється від інших різновидів протидії їй, позаяк включає такі елементи, як: профілактику; відвернення та припинення злочинних проявів[4].

Тому не можна у нормативно-правових актах (що, здійснено, зокрема, у КПК 2012 рок) так легковажно та волюнтариськи (від лат. voluntaris – вольовий; суб'єктивне прийняття рішення без урахування об'єктивних умов суспільного життя)[5] займатись підміною понять, позаяк це дорого «вартує» як для окремо взятої особи (жертви злочину) і суспільства загалом, так і для держави, особливо в частині безпеки на всіх її рівнях[6]. Так вилучення з КПК положень, що стосувались обов'язку органів досудового розслідування, прокурора та суду виявляти причини і умови, що сприяли вчиненню злочинів, не лише

[1] Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.

[3] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: учебник. У 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с. С. 329.

[4] Там само.

[5] Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. 3 изд., испр., перераб. М.: Мартин, 2010. 704 с. С. 129.

[6] Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентриське дослідження: монографія. Дніпрепетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

привели до різкого росту злочинності в Україні[1], зниження рівня захисту прав потерпілих (жертв злочинів), а й фактично паралізувало діяльність оперативних підрозділів по запобіганню злочинам (так зване «оперативно-розшукове запобігання»[2], питома вага яких та роль у системі суб'єктів запобігання злочинам є визначальною[3].

Суть цієї проблеми полягає у тому, що у зв'язку із введенням у КПК 2012 р. такого правового інституту, як негласні слідчі (розшукові) дії[4], фактично зведена нанівець ефективність оперативно-розшукової діяльності[5]. Зокрема, відповідно до вимог ч. 2 ст. 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії проводяться, якщо відомо про злочин та особу (такі відомості згідно положень ст. 214 КПК внесенні до Єдиного реєстру досудових розслідувань), так лише виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, тобто поза межами дії навіть зазначеного інституту КПК, всупереч нормам матеріального права (ст. ст. 1, 2, 11, 12, 65, ін. КК України), залишаються злочини невеликої та, головне, середньої тяжкості, відповідальність за які передбачена лише у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років (ст. 12 КК), та які у структурі злочинності складають щорічно до 40 %[6].

Отже, навіть по логіці змісту покарання у виді позбавлення волі (ст. 63 КК), та, головне, по його соціально-психологічних наслідках для особи засудженого[7] такий крок законодавця є невиправданим. Крім того, якщо врахувати вимоги ст. 216 КПК «Підслідність», то на слідчих органів Національної поліції (а з урахуванням положень ч. 6 ст. 246 КПК – на їх оперативні підрозділи) покладено основний тягар щодо досудового розслідування злочинів в Україні.

---

[1] Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.

[2] Теория оперативно-розыскной деятельности: учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова. М.: ИНФРА-М, 2007. 832 с. С. 586–613.

[3] Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с. С. 81–84.

[4] Тагієв С. Р. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України: теорія і практика: монографія. Чернігів: Десна Поліграф, 2015. 512 с.

[5] Оперативно-розыскная деятельность: учебник / под ред. К. К. Горяинова, В.С. Овчинского, А. Ю. Шумилова. М.: ИНФРА – М, 2002. 794 с.

[6] Аналіз здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистики). *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 6 (178). С. 23–35. С. 34.

[7] Рудник В. И. отрицательные последствия применения уголовного показания в виде лишения свободы и основные меры их нейтрализации: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: КВШ МВД СССР, 1990. 29 с.

Водночас як показують результати даного та інших спеціальних досліджень[1], чинний КПК у цьому напрямі відповідних правових можливостей не створив. Додатково у цьому контексті ще й додаткові проблеми набули свого розвитку. Так, відповідно до вимог ч. 6 ст. 246 КПК право на проведення негласних слідчих (розшукових) дій надано для слідчих, які серед суб'єктів ОРД, що визначені в ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», відсутні. Крім того, проводити негласні слідчі (розшукові) дій, як власне, і ОРД по кримінальному провадженню, у тому числі оперативно-запобіжного характеру, оперативні підрозділи (ст. 41 КПК) самостійно проводити не можуть – така діяльність здійснюється лише по письмовому дорученню слідчого (ч. 2 ст. 41 та ч. 6 ст. 246 КПК).

Як з цього приводу дотепно зауважив О. О. Дульський, цей Закон (КПК) подав органам досудового розслідування диктаторські та антидемократичні права; фактично утаємничено від громадян розпочинати кримінальні провадження, проводити негласні розшукові та слідчі дії, що суттєво обмежує їх можливості захищати свої права і свободи[2]. Ще більш суспільно небезпечним є й інший наслідок введених у КПК 2012 р. правових новел, а саме: після цих законодавчих нововведень, ОРД в Україні (а, отже, й оперативно-розшукове запобігання) на відміну від інших європейських країн у викритті порушень адміністративного, земельного, фінансового та інших галузей вітчизняного законодавства майже не використовується[3].

Як у зв'язку з цим було зазначено в матеріалах доповідей 5-го Конгресу ООН по запобіганню злочинності (Женева, 1–12 вересня 1975 р.), уявлення про кримінальне правосуддя значною мірою ідеалізовано та введено в ритуал у текстах, зміст яких більш зрозумілий для тих офіційних осіб, які застосовують їх, ніж для громадян, що мають дотримуватись їх. Ось чому зовнішнє відправлення правосуддя, форма тих, хто служить йому,

[1] Дульський О. О. Підвищення ролі оперативно-розшукової діяльності в забезпеченні верховенства права при здійсненні кримінальних проваджень. *Прокуратура України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 трав. 2016 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 111–113. С. 111–113.

[2] Дульський О. О. Підвищення ролі оперативно-розшукової діяльності в забезпеченні верховенства права при здійсненні кримінальних проваджень. *Прокуратура України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 трав. 2016 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 111–113. С. 111.

[3] Там само. С. 112.

його спеціальні терміни і мова зрозумілі лише для «посвячених цій справі», професіоналам, вибір кар'єри яких, освіта та ієрархічний устрій мають певну формальність[1]. Як результат, виникає невідповідність у відношеннях між сторонами кримінального процесу: між потерпілим і винуватою особою, між винуватою особою і поліцією, прокурором, суддями і персоналом установ виконання покарань, а в кінцевому підсумку – між кримінальним правосуддям і громадською думкою[2].

Якщо ці критерії застосувати до змісту чинного КПК України, особливо з урахуванням відображення у ньому положень і висновків, що сформульовані у змісті сучасної кримінологічної політики, то слід визнати, що у зазначеному напрямі слід здійснити невідкладні та кардинальні кроки, на що, постійно наголошують у своїх наукових розробках більшість дослідників. Зокрема, у свій час П. В. Коляда обґрунтовано зауважив, що діяльність органів кримінальної юстиції по боротьбі зі злочинами характеризується двома аспектами: кримінально-правовим та кримінологічним[3]. У зв'язку з цим, терміни «боротьба зі злочинністю» і «кримінальна юстиція», як вірно прийшов до висновку В. М. Юрчишин, пов'язані між собою як мета і засоби її досягнення[4]. На переконання В. В. Голіни та М. Г. Колодяжного і можна з цим погодитись, ще з давніх часів виникло розуміння, що для ефективної боротьби зі злочинами одних лише заходів кримінально-правового впливу та правоохоронної діяльності, які мають обмежений характер, недостатньо, бо вони не впливають на корінні криміногенні явища і процеси, що їх породжують. Окрім кримінально-правових, необхідні ще й інші заходи, спрямовані на усунення

[1] Материалы доклада пятого Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Женева, 1–12 сент. 1975 г.). *Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию*: сб. материалов: в 3 кн. / под общ. ред. В.В. Голины. Харків: Право, 2013. Кн. 1. 2013. С. 122–185. С. 142.

[2] Там само.

[3] Коляда П. Здійснення функцій розслідування слідчими підрозділами органів внутрішніх справ України та шляхи їх реформування. *Юридична України*. 2003. № 3. С. 51–53. С. 52.

[4] Юрчишин В. М. Процесуальні функції прокурора у досудовій стадії кримінального провадження: поняття, призначення, система: навч. посіб. Чернівці: Технодрук, 2014. 276 с. С. 33.

різноманітних криміногенних процесів, що породжують чи сприяють учиненню злочинів[1].

Виходячи з означеної наукової «формули» та враховуючи зміст положень чинного КПК України, можна визнати, що у ньому, поряд з означеними вище правовими прогалинами, які стосуються відображення кримінологічної політики у кримінальному процесуальному законодавстві, є ряд норм, що могли стати основою як для удосконалення діяльності усіх учасників кримінального провадження з питань запобігання злочинам, так і загалом для обґрунтування змін і доповнень, які можна було б внести у Кодекс для вирішення цієї прикладної проблеми. Так:

1) кожна із сторін та учасників кримінального провадження (глава 3 КПК) має право на забезпечення безпеки щодо осіб, близьких родичів чи членів сім'ї, майна та житла (п. 5 ч. 1 ст. 56 КПК «Права потерпілого»; ч. 4 ст. 58 «Представник потерпілого»; п. 12 ч. 3 ст. 42 «Підозрюваний, обвинувачений»; ч. 5 ст. 44 «Законний представник підозрюваного, обвинуваченого»; ч. 3 ст. 43 «Виправданий, засуджений»; ч. 4 ст. 46 «Загальні правила участі захисника у кримінальному проваджені»; ч. 3 ст. 61 «Цивільний позивач»; ч. 3 ст. 62 «Цивільний відповідач»; ч. 3 ст. 63 «Представник цивільного позивача, цивільного відповідача»; п. 7 ч. 3 ст. 64-1 «Представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження»; ч. 3 ст. 64-2 «Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт»; п. 8 ч. 1 ст. 66 «Права та обов'язки свідка»; п. 4 ч. 2 ст. 68 «Перекладач»; п. 7 ч. 3 ст. 69 «Експерт»; п. 6 ч. 4 ст. 71 «Спеціаліст»).

Таким чином, повною мірою можна говорити про реалізацію віктимологічних заходів запобіжної діяльності у цьому напрямі[2]. Як з цього приводу зауважив О. Г. Шило, особливе місце серед визначених ст. 55 Конституції України механізмів захисту прав людини посідає судовий захист, котрий є універсальним юридичним засобом, за допомогою якого особі

[1] Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Сучасна нормативно-правова база та практика державного програмування протидії злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2011. Вип. 21. С. 52–53.

[2] Кримінологічна віктимологія: навч. посіб. / Є. М. Моісеєв, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2006. 352 с. С. 115–120.

надається реальна можливість відстоювати свої права, свободи та законні інтереси[1].

Проте у КПК відсутні будь-які норми, які стосувались би забезпечення права учасників кримінального судочинства або ж посилання на спеціальний закон з цих питань[2].

Як показало вивчення норм КПК, сторона обвинувачення (§ 2 глави 3 КПК) має певні правові можливості для здійснення заходів по запобіганню злочинам. Так, відповідно до п. 12 ч. 2 ст. 36 КПК, прокурор вправі пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому цим Кодексом та законом.

Прокурор, крім того, вправі затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, а також самостійно складати обвинувальний акт (п. 13 ч. 2 ст. 36 КПК), який за своїм змістом, з одного боку, систематизує всі обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК), а з іншого, відображає у сконцентрованій формі інформацію кримінального характеру (дані про особу обвинуваченого, мотивацію і мотив вчинення злочину; ін.).

У такій, дещо, завуальованій формі запобіжні потенційні можливості прокурора закладені й в інших повноваженнях прокурора (мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування (п. 2 ч. 2 ст. 36 КПК); доручати проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій (пп. 4-5 ч. 2 ст. 36); інші повноваження. Як у зв'язку з цим правильно зауважив В.М. Юрчишин, беручи активну участь у досудовому розслідуванні, прокурор виявляє негативні чинники, які сприяли вчиненню злочинів (насильство в сім'ї, алкоголізм, наркоманія, проституція, корупція, конфліктність, бездоглядність дітей, незадовільна виховна робота тощо) та вживає передбачені

[1] Потерпілий від злочину: міждисциплінарне правове дослідження: монографія / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків: Вид-во Кроссроуд, 2008. 364 с. С. 170.

[2] Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12. (Дата звернення: 02.03.2020).

законом заходи для їх ліквідації по конкретному кримінальному провадженню[1].

Проте такий підхід у науці викликає низку заперечень і дискусій, які, власне, й впливають на визначення ролі і місця прокуратури у сучасній системі суб'єктів запобігання злочинам. Так, О.М. Бандурка та Л.М. Давиденко стверджують, що вся наглядова діяльність прокуратури, як у межах кримінального провадження, так і поза його межами, спрямована на виявлення й усунення порушень закону. Крім того, ця діяльність має ще й спеціально-кримінологічний аспект, спрямований на запобігання злочинам, – кримінологічний нагляд[2].

Своєю чергою Т. В. Корнякова, заперечуючи таку позицію, вважає, що запобіжна діяльність прокурора знаходить відображення при реалізації як усіх функцій прокуратури загалом, так і при реалізації кожної її функції, зокрема, тобто зазначена діяльність має комбінований характер[3].

Є й третя група науковців, які переконані, що всі конституційні та інші функції прокурора певною мірою характеризуються наявністю профілактичного (запобіжного) аспекту в їх реалізації, але така властивість притаманна функціям більшості державних органів різних гілок влади. Це їх обов'язкова складова, яка не має самостійного характеру. З огляду на це, створювати на базі обов'язкових властивостей, характерних багатьом функціям, методом комбінування, самостійну запобіжну функцію не можна[4].

Дійсно, з формальної точки зору такий підхід можна підтримати, враховуючи, що ні в ст. 36 КПК, яка визначає повноваження прокурора у кримінальному провадженні, ні в інших нормах прямо завдання чи повноваження щодо запобігання злочинам законом не передбачено.

---

[1] Юрчишин В. М. Процесуальні функції прокурора у досудовій стадії кримінального провадження: поняття, призначення, система: навч. посіб. Чернівці: Технодрук, 2014. 276 с. С. 213.

[2] Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харків: Гос. спец. Изд-во «Основа», 2003. 294 с. С. 249.

[3] Корнякова Т. В. Щодо основних напрямів реалізації кримінологічної запобіжної функції органів прокуратури у природоохоронній діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: «Право», 2011. Вип. 21. С. 69–78. С. 70.

[4] Юрчишин В. М. Процесуальні функції прокурора у досудовій стадії кримінального провадження: поняття, призначення, система: навч. посіб. Чернівці: Технодрук, 2014. 276 с. С. 214.

Цю правову прогалину[1] та, одночасно суттєву практичну проблему необхідно, як обґрунтовано доводить В. М. Юрчишин, терміново усунути, бо запобігання злочинам, зокрема на спеціально-кримінологічному рівні, є обов'язковим атрибутом кримінального процесу будь-якої демократичної країни світу і займає в ньому чільне місце[2]. На це націлюють держави й Міжнародні конгреси ООН з питань боротьби зі злочинністю[3]. Зумовлено це тим, що розслідування злочинів, з одного боку, пов'язується з реакцією суспільства і держави на конкретне кримінальне правопорушення з метою вжиття до винуватих кримінально-правових заходів, а з іншого, – з кримінологічною реакцією суспільства і держави, що детермінують вчинення злочинів, шляхом їх усунення чи блокування[4]. Саме тісний зв'язок цих двох ліній впливу, як у свій час правильно зауважив О. Б. Сахаров, що здійснюється за дорученням держави органами досудового розслідування і прокуратури при розслідуванні злочинів, є визначальним і найефективнішим засобом боротьби зі злочинністю[5].

Разом з тим, відповідно до принципа законності, який належить до загальних засад кримінального провадження (ст. ст. 7, 9 КПК), слід визнати, що на сьогодні прямих, чітких повноважень у прокурора, як, власне й в інших учасників сторони обвинувачення (органи досудового розслідування (ст. 38 КПК); керівник органу досудового розслідування (ст. 39 КПК); слідчий органу досудового розслідування (ст. 40 КПК); оперативні підрозділи (ст. 41 КПК), а також суд (§ 1 глави 3 КПК) щодо виявлення причин і умов вчинення злочину та здійснення інших дій кримінологічного характеру не має.

---

[1] Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с. С. 271–274.

[2] Юрчишин В. М. Процесуальні функції прокурора у досудовій стадії кримінального провадження: поняття, призначення, система: навч. посіб. Чернівці: Технодрук, 2014. 276 с. С. 215.

[3] Материалы доклада пятого Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Женева, 1–12 сент. 1975 г.). *Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию*: сб. материалов: в 3 кн. / под общ. ред. В.В. Голины. Харків: Право, 2013. Кн. 1. 2013. С. 122–185.

[4] Юрчишин В. М. Процесуальні функції прокурора у досудовій стадії кримінального провадження: поняття, призначення, система: навч. посіб. Чернівці: Технодрук, 2014. 276 с. С. 215.

[5] Сахаров А. Б. Роль криминологической науки в предупреждении преступности. *Соц. законность*. 1985. № 12. С. 27–29. С. 28.

Водночас такий принцип нормотворчості, як технічна досконаліть, вимагає від суб'єктів цієї діяльності використовували нормотворчу техніку з метою створення максимально доступних, стислих, точних, однозначних, несуперечливих нормативно-паровых актів[1], а принцип законності – зобов'язує суб'єктів нормотворчості діяти лише в межах, в порядку та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України[2]. Аналогічний зміст даного принципу визначений й у ст. 9 КПК, а в матеріальному праві – в ст. 41 КК, відповідно до якого наказ або розпорядження є законним, якщо вони віддані відповідною особою в належному порядку та в межах її повноважень, за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина[3]. Ще більш категорично сформульовано зміст принципу законності в ч. 2 ст. 19 Конституції України, а саме: органи державної влади (у цьому випадку – сторона обвинувачення (§ 2 глави 3 КПК)), їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України[4].

З цього випливає, що дії, які вчиняють посадові особи органів державної влади поза межами своїх повноважень можуть класифікуватись як перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК). Саме по такому шляху йде судова практика[5]. Зокрема, у п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» визначено, що під перевищенням влади або службових повноважень потрібно розуміти:

---

[1] Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с. С. 214.

[2] Там само. С. 213.

[3] Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2341-14?lang=uk. (Дата звернення: 02.03.2020).

[4] Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (Дата звернення: 02.03.2020).

[5] Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 груд. 2003 р. № 15. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах* / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 254–258. С. 254–258.

а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства;

б) вчинення дій, виконання яких дозволяється лише в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку, – за відсутності цих умов;

в) вчинення одноособових дій, які могли бути вчинені лише колегіально;

г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти[1].

Таким чином, для того, щоб у КПК України у повній мірі знайшли своє відображення положення кримінологічної політики та були дотримані принципи нормотворчості при визначенні співвідношення між нормами матеріального та процесуального права, слід доповнити цей Кодекс низкою правових норм, які встановлювали б повноваження для учасників сторони обвинувачення та суду щодо виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, а також зобов'язували б цих суб'єктів доказувати їх у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК «Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні»).

Крім того, з *метою удосконалення* правового механізму з цих питань, необхідно здійснити наступні системні заходи:

1) доповнити ст. 2 КПК «Завдання кримінального провадження» словосполученням «та запобігання їх вчиненню» та викласти цю норму в новій редакції:

«Завданнями кримінального провадження є захист людини, суспільства та держави від кримінальних посягань та запобігання їх вчиненню …», а далі по тексту нині чинної ст. 2 КПК.

Такий підхід не лише дозволить на практиці чітко та неухильно дотримуватись принципів нормотворчості, а й підвищить ефективність кримінально-процесуальної діяльності, зокрема у частині виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, та здійснення заходів щодо їх усунення, ліквідації, блокування тощо;

2) внести зміни у п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», замінивши термін «протидія злочинності» на термін «запобігання злочинам», які не є тотожними по обсягу

[1] Там само. С. 255.

правових можливостей[1]. Тим більше, що у чинному законодавстві України вживається термін «запобігання злочинам» (ст. ст. 1, 50 КК, ст. 1 КВК, ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»[2] ін.).

Знову ж таки і в цьому випадку будуть дотримані визначені на доктринальному рівні принципи нормотворчості, у першу чергу, системності[3], що важливо з огляду ефективного використання потенційних можливостей поліції у боротьбі зі злочинністю та розслідування найбільшої питомої ваги кримінальних проваджень, які уповноважені вести слідчі Національної поліції (ч. 1 ст. 216 КПК);

3) доповнити КПК України, зокрема ст. 36 «Прокурор», ст. 39 «Керівник органу досудового розслідування», ст. 39[1] «Керівник органу дізнання», ст. 40 «Слідчий органу досудового розслідування», ст. 40[1] «Дізнавач», ст. 41 «Оперативні підрозділи» новими відповідними частинами такого змісту: «Забезпечення безпеки прокурора …, членів його сім'ї та близьких родичів, майна та житла, як учасників кримінального провадження, здійснюється відповіднго до правил спеціального закону та гарантується державою».

На сьогодні такими нормативно-правовими актами є: Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»[4], а також Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»[5].

Ураховуючи судову практику з цих питань[6], а також з огляду на те, що КПК є систематизованими нормативно-

[1] Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. комент. / за заг. ред. С. В. Пєткова. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 240 с. С. 4–5.

[2] Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. Дата оновлення: 02.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с. С. 212–214.

[4] Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12. (Дата звернення: 02.03.2020).

[5] Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. Дата оновлення: 05.08.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12. (Дата звернення: 02.03.2020).

[6] Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.06.1992 р. № 8. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах* / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 100–108. С. 100–108.

правовим актом, такий підхід є логічним та необхідним у контексті вирішення досліджуваної в цій роботі проблематики.

Таким чином, на практиці буде реалізований, крім того, принцип рівності перед законом і судом (ст. 10 КПК), позаяк право на забезпечення безпеки чітко виписано для інших учасників кримінального провадження (потерпілому (ст. 56 КПК); підозрюваному, обвинуваченому (ст. 42 КПК) та ін.).

Аналогічні зміни варто внести й у ті норми, що визначають повноваження суддів у кримінальному провадженні (§ 1 глави 3 КПК). Зокрема, ст. 30 КПК «Здійснення правосуддя судом» слід доповнити частиною третьою наступного змісту: «Забезпечення особистої безпеки, честі і гідності судді, а також його власності здійснюється згідно спеціального закону та гарантується державою».

Нічого з цього приводу не зазначено в КПК й щодо секретаря судового засідання (ст. 73) та судового розпорядника (ст. 74), що є недопустимим з огляду вимог принципу рівності перед законом і судом (ст. 10 КПК) та підлягає врегулюванню по аналогії запропонованих вище змін і доповнень у чинний КПК;

4) доповнити п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК «Визначення основних термінів Кодексу» словосполученням «…виявленням та усуненням його причин і умов» та викласти цей пункт у новій редакції:

«Кримінальне провадження – досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, а також виявленням та усуненням його причин умов».

Логічність такої трансформації є очевидною, позаяк таким чином завдання кримінального провадження (ст. 2 КПК) будуть чітко скоординованими із завданнями, що закріплені в нормах матеріального права (ч. 1 ст. 1 КК).

Запропоновані у цій роботі зміни до КПК України не є безспірними, але сучасний стан злочинності в Україні не лише обумовлює необхідність такого творчого «перетворення» зазначеного нормативно-парового акту, а й вимагають по новому підійти до підвищення рівня ефективності дії правових норм[1], а також, що важливо в ситуації, яка склалась у нормотворчій

[1] Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. Суми: РВВ Луган. держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е.О. Дідоренка, 2015. 48 с.

діяльності України, до проведення кримінологічних експертиз нормативно-правових актів і їх проєктів[1].

4.3. Відображення кримінологічної політики в кримінально-виконавчому законодавстві України

Відповідно до положень ст. 2 КВК України, кримінально-виконавче законодавство України складається з цього Кодексу, інших актів законодавства, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України[2].

Враховуючи, що згідно Закону України «Про міжнародні договори» ті міжнародні нормативно-правові акти, які прийняті в Україні та ратифіковані в установленому цим Законом порядку, складають частину національного законодавства України та підлягають внесенню у виді доповнень до відповідних нормативно-правових актів України[3], у цій роботі мова у більшій мірі буде йти саме про норми КВК, які відображають деякі елементи кримінологічної політики[4].

Як показало вивчення наукової літератури, зазначеною проблематикою досить активно займаються такі науковці, як: В. І. Борисов[5], В. В. Голіна[6], В. В. Кондратішина[7], О. Г. Колб[1],

---

[1] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-праоввих актів і їх проетків: науково-методичне забезпечення: монографія. Сімферополь: КРП «Видавництво» «Кримнавчпеддержвидав», 2010. 266 с.

[2] Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон від 11.07.2003 р. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Про міжнародні договори: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. Дата оновлення: 02.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15. (Дата звернення: 02.03.2020).

[4] Кримінально-виконавчий кодекс України. Правила внутрішнього порядку установ виконання покарань: станом на 15 січня 2016 року. Харків: Право, 2016. 248 с.

[5] Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями. *Проблеми законності*: респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад., 2009. Вип. 100. С. 305–312.

[6] Голіна В. В. Кримінологічна політика України. *Правова доктрина України*: у 5 т. В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. 2013. 640 с. С. 470–483.

[7] Кондратішина В. В. Кримінально-виконавча політика України: формування та реалізація: Автореф. дис… канд. юрид. нак. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2009. 17 с.

П. Л. Фріс[2] та інші. Поряд з цим, безпосередньо питання щодо відображення кримінологічної політики у кримінально-виконавчому законодавстві України досі на монографічному рівні з використанням комплексного підходу не досліджувалась, що й обумовило вибір його у якості окремого завдання цієї наукової розробки. Як з цього приводу слушно зауважив В. В. Голіна, планомірна протидія злочинності з метою її поступового скорочення і витіснення з людського буття як далека перспектива пов'язується не стільки з кримінально-правовою, скільки з кримінологічною політикою запобігання злочинності[3].

Аналогічний висновок у зв'язку з цим зробили й інші фахівці, які зазначали, що найбільш проблемним і неврегульованим питанням у сфері боротьби зі злочинністю є питання, що пов'язані зі змістом та реалізацією кримінологічної політики України, зокрема у сфері виконання покарань[4].

Результати проведеного аналізу норм чинного КВК показали, що у Кодексі зміст кримінологічної політики знайшов своє відображення у таких його положеннях:

1) у ч. 1 ст. 1 «Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України», у якій визначені такі завдання кримінально-виконавчого законодавства України, як: запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Як з цього приводу зауважив А. Х. Степанюк та І. С. Яковець, даний результат, безумовно, може бути досягнутий при виконанні покарання, коли особа поставлена в такі умови, які значною мірою перешкоджають або повністю позбавляють

---

[1] Колб О. Г. Забезпечення особистої безпеки засуджених у виправних колоніях України. *Правова доктрина України*: у 5 т. В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. 2013. 640 с. С. 840–864.

[2] Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис… д-ра юрид. наук. Київ, 2006. 418 с.

[3] Голіна В.В. Кримінологічна політика України. *Правова доктрина України*: у 5 т. В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. 2013. 640 с. С. 470–483.

[4] Сучасна кримінально-виконавча політика України: монография. 2 вид. виправ. і перер. / О. Г. Колб, В. П. Захаров, В. В. Кондратішина та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк: ПП В. П. Іванюк, 2008. 210 с. С. 102.

можливості вчинити нове злочинне посягання на права та законні інтереси особи, суспільства та держави[1];

2) у ч. 2 ст. 1, де серед завдань кримінально-виконавчого законодавства закріплено таке із них, як: визначення порядку застосування до засуджених заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки.

У першу чергу, мова у цьому випадку йде про основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених, що зазначені в ч. 3 ст. 6 Кодексу.

На переконання фахівців, людина, яка вступила в конфлікт із законом здатна не лише до негативної, а й до позитивної поведінки. З огляду на це, персонал установ виконання покарань має прийняти за аксіому можливість наближення засудженого, в тому числі і агресивного, до ідеї каяття[2];

3) у ст. 5 «Принципи кримінально-виконавчог8о законодавства, виконання і відбування покарань», які, на думку науковців, містять у собі ідеальні уявлення про реальну мету кримінально-виконавчої діяльності, про результат цілеспрямованих зусиль адміністрації органів і установ виконання покарань[3].

Як показує практика, кожен із визначених у законі принципів несе у собі потенціал кримінологічного впливу на особу[4], проте найбільш ефективним у цьому сенсі є принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань[5];

4) у ст. 6 «Виправлення і ресоціалізація засуджених та їх основні засоби», про які А. Х. Степанюк зауважив, що нині категорія «виправлення» та «ресоціалізація» є доволі складними та суперечливими не лише в частині теоретичного обґрунтування, а й для практичної реалізації і передусім для персоналу органів та установ виконання покарань і тих

[1] Кримінально-виконавчий кодекс України: наук.-практ. комент / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Юрінком Інтер, 2005. 560 с. С. 8.

[2] Морозов О. М., Морозова Т. Р. Агресивні засуджені. Київ: «МП Леся», 2000. 204 с. С. 148.

[3] Кримінально-виконавчий кодекс України: наук.-практ. комент / за заг. ред. В. В. Коваленка, А. Х. Степанюка. Київ: Атіка, 2012. 492 с. С. 19.

[4] Степанюк А.Х. Роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого права. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 1 (20). С. 171–181.

[5] Реалізація принципу деференціації та індивідуалізації виконання покарань у кримінально-виконавчій діяльності України: навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Колба, О. М. Джужі. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 336 с.

працівників, які долучаються до роботи із засудженими й особами, звільненими з місць позбавлення волі[1].

Та попри все, безперечним є й інший висновок, засоби виправлення та ресоціалізації засуджених, як елементи системного впливу на них справляють чи не вирішальний вплив на стан запобігання з їх боку злочинів та інших правопорушень[2];

5) у ст. 7 «Основи правового статусу засуджених», у ч. 2 якої зазначено, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбачених Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду

Як у зв'язку з цим зауважив О. В. Лисодєд, інакше кажучи, на них поширюються більшість прав і свобод, передбачених розділом ІІ Основного Закону. Засуджені залишаються громадянами України, попри те, що вони вчинили злочин, заподіяли шкоду іншим громадянам, державі чи суспільству (ст. 25 Конституції України). Тобто держава не відмовляється від своїх засуджених громадян, не лише поважає, а ще охороняє їхні права, свободи та законні інтереси так само, як і законослухняних громадянин[3].

При цьому, однією з головних гарантій у правовому механізмі право обмежень для засуджених виступає судова практика. Зокрема, у п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» зазначено, що судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ[4];

6) деякі змістовні елементи запобігання діяльності у сфері виконання покарань визначені й в інших правових нормах Загальної частини КВК (ст. 9 «Основні обов'язки засуджених»,

---

[1] Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / А. Х. Степанюк та ін.; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Кроссроуд, 2011. 323 с. С. 19.

[2] Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі: навч. посіб. 2 вид., допов. і виправ. / В. Л. Ортинський, О. Г. Колб, В. П. Захаров та ін.; за заг. ред. В. Л. Ортинського та О. Г. Колба. Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2010. 244 с. С. 38–73.

[3] Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський та ін.; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 496 с. С. 31.

[4] Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах* / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 136–141. С. 136.

ст. 10 «Право засуджених на особисту безпеку»; ст. 20 «Повідомлення про місце відбування покарання»; ст. 21 «Застосування до засуджених заходів медичного характеру»; глава 4 «Нагляд і контроль за виконанням кримінальних покарань, участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених).

Особливого значення ці положення, як вірно зробив висновок І. О. Колб, набувають у діяльності під час виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі, оскільки ці покарання здійснюються за істотного обмеження прав громадянина та застосування до нього заходів державного примусу[1];

7) відповідні елементи реалізації норм загальної частини КВК, зокрема тих, що стосуються реалізації завдань стосовно запобігання злочинам, закріплені й в Особливій частині цього Кодексу (ст. 27, 30, 35, 36, 40 та ін.).

Безпосередньо присвячені цьому питанню ті положення КВК, які регулюють порядок виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк (розділ ІІІ «Виконання покарання у виді позбавлення волі»). При цьому слід визнати, що у чинному КВК чітко прослідкується діалектичний зв'язок його норм з положенням матеріального права та, загалом, із змістом кримінально-правової політики[2]. Як правильно зауважив з цього приводу В. І. Борисов, у межах цих заходів кримінально-правовий напрям державної політики у сфері боротьби зі злочинністю виконує функцію системотворчого елемента і є необхідним інструментом досягнення суспільно-корисного результату[3]. Крім того, такий підхід законодавця дав можливість гармонійно застосовувати у юридичній сфері загальновизначені в науці принципи нормотворчості[4].

---

[1] Колб І. О. Забезпечення особистої безпеки засуджених у виправних колоніях України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 292 с. С. 6.

[2] Коробеев О. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации: монография. Владивосток: изд-во Дальневост. ун-та, 1987. 267 с.

[3] Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями. *Проблеми законності*: респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад., 2009. Вип. 100. С. 305–312. С. 312.

[4] Погребняк С. П. Принципи права: доктринальні питання. *Правова доктрина України*: у 5 т. В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція. 2013. 640 с. С. 396–415. С. 396–415.

Поряд з цим слід визнати, що належних правових процедур, які б чітко ґрунтувались на вимогах принципу законності, що є визначальним у всіх галузях права, включаючи кримінально-виконавче (ч. 2 ст. 19, п. 14 ч. 1 ст. 92), та забезпечували б повною мірою ефективність реалізації на практиці змісту кримінологічної політики, у чинному КВК досі не створено. Ідеться, передусім про декілька концептуальних моментів, які не знайшли свого місця в системі правових координат» зазначеного Кодексу, а саме:

1) закріпивши одним із принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань принцип законності (ст. 5 КВК), законодавець у подальших нормах цього Кодексу нічого не сказав, про правові гарантії і механізми реалізації, що має вирішальне значення для проведення заходів запобігання, враховуючи, що цей принцип вимагає від суб'єктів права діяти лише в межах повноважень, в порядку та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України[1].

За основу такого підходу можна взяти, зокрема, матеріальне вираження даного принципу в ст. 41 КК України» «Виконання наказу або розпорядження», у якій зазначено, що наказ або розпорядження є законним, якщо вони віддані відповідною особою в належному порядку та в межах її повноважень і за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина[2].

Як з цього приводу зауважив Ю. В. Баулін, за своєю юридичною природою виконання законного наказу – це виконання особою свого юридичного (службового) обов'язку[3], що з огляду вирішення завдань запобіжної діяльності для персоналу органів і установ виконання покарань є визначальним, особливо з урахуванням вимог п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України з цього питання;

[1] Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с. С. 213.

[2] Кримінальний кодекс України: зі змінами та доповненнями станом на 20.03.2016 року /уклад. та підгот. В. І. Тютюгін. Харків: Право, 2016. 308 с.

[3] Кримінальний кодекс України: науково-практ. комент. У 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5 вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 376 с. С. 163.

2) відповідно до положень п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України, виключно законами України визначається діяльність органів і установ виконання покарань[1].

Водночас саме у контексті нормативного забезпечення діяльності із запобігання злочинам і правопорушенням в органах та установах виконання покарань автори чинного КВК допустили низку правових прогалин, які не кореспондуються із змістом визначеного в Основному Законі принципу законності.

Ідеться, передусім, про те, що запобіжна діяльність у сфері виконання покарань в основному регулюється підзаконними нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань (з 1991 року це: МВС України; Державний департамент України з питань виконання покарань; Державна пенітенціарна служба України, а з 2016 року – Міністерство юстиції України).

Такий підхід законодавця, як вірно зробив висновок О. Г. Колб, певною мірою суперечить ст. 19 та 63 Конституції України, відповідно до вимог яких право обмеження для засуджених можна встановлювати лише на підставі закону та рішення суду[2]. Крім того, така нормотворчість привела до того, що фактично на сьогодні запобіжна діяльність в органах та установах виконання покарань порушує у цьому сенсі й визначені у чинному КВК основи правового статусу засуджених (ст. 7 цього Кодексу).

Таким чином, слід визнати та одночасно погодитись з тими фахівцями, які переконані, що у зазначеній ситуації, реалізуючи політику у сфері виконання покарань, суб'єкти їх виконання (органи та установи виконання покарань та інші учасники кримінально-виконавчих правовідносин (прокуратура суд, громадськість; ін.[3]) та відбування (засуджені) стають своєрідними «заручниками» кримінологічної політики, а саме: з одного боку, у чинному законодавстві України (у виді мети і завдань (ст. 1, 50 КК, ст. 1 КВК, ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову

[1] Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Сучасна кримінально-виконавча політика України: монография. 2 вид. виправ. і перер. / О. Г. Колб, В. П. Захаров, В. В. Кондратішина та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк: ПП В. П. Іванюк, 2008. 210 с. С. 103.

[3] Дудко Є. В. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчих правовідносин: дис. … канд. юрид. наук. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 297 с.

діяльність»[1]; ін.) знайшли своє відображення окремі елементи і принципи останньої, а з іншого боку, належних механізмів для досягнення її цілей правовими методами і засобами не створено[2]. Як наслідок, розпочинаючи з 1991 р. до 2014 р. щорічно в системі виконання покарань вчинялось до 400 нових злочинів з боку засуджених[3], а у 2015 р. (без урахування тих УВП, які були розташовані на тимчасово непідконтрольній Україні території) їх кількість зросла до 421, або на 25 %[4].

У 2017–2019 роках намітилась чітка тенденція до збільшення як загальної кількості зареєстрованих злочинів у сфері виконання покарань України, так і в розрахунку на 1 тис. засуджених (дані Єдиного реєстру досудових розслідувань за вказані роки). Крім того, якщо у 1991 році рівень злочинності у місцях позбавлення волі складав 3,9 випадки у розрахунку на 1 тис. осіб, то, зокрема у 2016 році – 4,91.

Із загальної кількості злочинів, вчинених засудженими у 2016 році, 13 або 4,3 % було зареєстровано у виправних колоніях максимального рівня безпеки. При цьому, коефіцієнт злочинності на 1 тис. засуджених становив 4,19 (у 2015 – 4,06). У виправних колоніях середнього рівня безпеки у цьому ж році було зареєстровано 163 злочини або 55 % у структурі злочинності, при коефіцієнті злочинності 5,53 (у 2015 – 5,68). У виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання у 2016 році мало місце 13 злочинів (4 %) при коефіцієнті злочинності 3,72 (у 2015 – 6,09). У виправних колоніях мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання засудженими було вчинено 6 злочинів (2 % у загальній структурі злочинності), коефіцієнт злочинності при цьому склав 3,33 (у 2015 – 0,95). У виправних центрах у 2016 році було зареєстровано 62 злочини (20,8 %) при коефіцієнті злочинності 29,7 (у 2015 – 31,04). У слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України за цей період мав місце

[1] Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. Дата оновлення: 02.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Сучасна кримінально-виконавча політика України: монография. 2 вид. виправ. і перер. / О. Г. Колб, В. П. Захаров, В. В. Кондратішина та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк: ПП В. П. Іванюк, 2008. 210 с. С. 104.

[3] Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття: монографія / О. Г. Кулик. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 272 с. С. 214–215.

[4] Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2015 році. *Інформ. бюлетень*. Київ: Державна пенітенціарна служба України, 2016. Кн. 1. 57 с. С. 4.

41 злочин (14 % у загальній структурі злочинності), а коефіцієнт склав – 2,4 (у 2015 – 3,82). У виховних колоніях у 2016 році злочинів допущено не було (протягом 2015 – три злочини).

Із 298 зареєстрованих у 2016 році злочинів, як і в попередні роки (1991–2015 рр.), 68,1 % вчинено у житлових зонах УВП, 29,1 % – на виробничих та виїзних об'єктах, 2,5 % – у дисциплінарних ізоляторах, 8,2 % – у приміщеннях камерного типу. При цьому, у 82,7 % злочини було вчинено з 6-ї до 18-ї години, 10,9 % – з 18-ї до 23-ї години, у 6,4 % – з 23-ї до 6-ї години. У робочі дні тижня вчинено 94,1 % злочинів, 5,9 % – у вихідні та святкові дні. 67 % – вчинено злісними порушниками режиму і 20,5 % – особами, які перебували на профілактичних обліках УВП України.

У 2018 р. питома вага таких злочинів становила менше 1 % у загальній структурі злочинності. Причому коефіцієнт злочинності на 1000 засуджених становив 4,21 випадки (у 2015 р. – 4,06; у 2016 р. – 4,19; у 2017 р. – 4,20).

Отже, з огляду на наведені й інші статистичні дані, що характеризують пенітенціарну злочинність у період 1991–2018 років, можна зробити такі висновки:

1) за останні роки намітилася тенденція до зростання рівня пенітенціарної злочинності;

2) найбільш криміногенними залишаються виправні колонії середнього рівня безпеки, де утримуються особи, які вже відбували покарання у місцях позбавлення волі[1];

3) найвищий рівень злочинності у розрахунку на 1 тис. засуджених спостерігається у виправних центрах;

4) у структурі пенітенціарної злочинності найпоширенішими є такі злочини, що посягають на встановлений порядок виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі, на сферу обігу наркотичних речовин, на життя та здоров'я особи;

5) більшість злочинів вчиняються в нічний час та робочі дні тижня у житлових зонах;

6) злочини в основному вчиняють злісні порушники режиму і особи, що перебувають на профілактичних обліках УВП.

[1] Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2018 році: матеріали колегії Міністерства юстиції України по результатам роботи органів та установ виконання покарань у 2017 році. Київ: Міністерство юстиції України, 2017. 98 с.

Чітко визначивши у законі об'єкти кримінально-виконавчої діяльності, а саме – суспільні відносини, що виникають у зв'язку з виконанням і відбуванням покарань, – законодавець питання щодо встановлення таких об'єктів у запобіжній діяльності відніс до компетенції інших суб'єктів нормотворчої діяльності, вірніше віддав на «відкуп» останнім, позаяк у жодній правовій нормі КВК, навіть ремарки з цього приводу не зробив.

Хоча, у цьому контексті у певній мірі можна погодитись з А. Х. Степанюком, який вважає, що діяльність органів і установ виконання покарань, як категорія, виражає цілеспрямований вплив адміністрації органів і установ виконання покарань за допомогою визначених засобів на – процес виконання – відбування покарання – для одержання результату, що відповідав би меті діяльності органів і установ виконання покарань[1]. При цьому одним із об'єктів даного процесу виступає засуджений, правовий статус якого чітко визначений у КВК (ст. 7). Крім того, у законі встановлені й засоби впливу на цей об'єкт (у ст. 6 (основні засоби виправлення та ресоціалізації засуджених); ст. 102 (засоби забезпечення режиму); ст. 103 (технічні засоби нагляду і контролю); ст. 104 (засоби оперативно-розшукової діяльності); ст. 106 (заходи, пов'язані із застосуванням заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї); ст. 130 (заходи заохочення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі); ст. 132 (заходи стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі); ін.).

Водночас щодо іншого ключового об'єкта процесу виконання покарань – персоналу органів та установ виконання покарань – у КВК не ведеться жодної мови, навіть у виді примітки до ст. 11 «Види органів і установ виконання покарань», чи у певній частині зазначеної норми, типу: «Правовий статус персоналу органів та установ виконання покарань встановлюється у спеціальному законі».

Отже, і в цьому випадку законодавець не дотримався логіки та принципів побудови правових норм, бо складається враження, що виконанням покарань в Україні займаються не люди, а органи та установи.

Та, попри все, у ситуації, що склалась, варто погодитись з тими науковцями, які переконані, що мета кримінального

[1] Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. … д-ра юрид. наук. Харків: Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого, 2002. 393 с. С. 47.

покарання (елемент кримінально-виконавчої політики) не може об'єктивно відобразити увесь зміст кримінологічної політики. Саме тому визначеними у законі основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених, а також методами і формами оперативно-розшукової діяльності створюються лише умови, а подекуди, досягається мета лише індивідуального запобігання злочинам (одного з елементів кримінологічної політики)[1].

У цьому контексті звертає на себе увагу ще одна кримінологічна та, одночасно, кримінально-виконавча проблема – у чинному законодавстві України, що регулює питання, пов'язані з виконанням та відбуванням покарань. Зокрема, відсутні правові норми щодо виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинам, за які засуджені притягнуті до кримінальної відповідальності, за винятком положень, закріплених у ч. 1 ст. 104 КВК, відповідно до яких одним із основних завдань ОРД у колоніях є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп з метою вивчення причин умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень[2].

Водночас як вірно прийшли до висновку ряд науковців, досягнення мети виправно-ресоціалізаційного впливу на особу засудженого (ч.ч. 1, 2 ст. 6 КВК) без глибокого дослідження детермінант попередньої злочинної поведінки, об'єктивно зумовлює необхідність здійснення такої діяльності[3], хоча б на рівні загальнокримінологічного запобігання злочинам. Особливо актуальним є це завдання з огляду змісту загальновизнаних кримінологічних положень, що стосуються вирішення означеної проблематики, а саме: загальна профілактика злочинів визначається єдиною системою законодавства, практикою його застосування та свідомістю осіб, які здійснюють такий вплив. Проте, було б неправильним загальну профілактику сприймати лише як зазначене вище поняття, оскільки її зміст складає

[1] Сучасна кримінально-виконавча політика України: монография. 2 вид. виправ. і перер. / О. Г. Колб, В. П. Захаров, В. В. Кондратішина та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк: ПП В. П. Іванюк, 2008. 210 с. С. 106.

[2] Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон від 11.07.2003 р. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Сучасна кримінально-виконавча політика України: монография. 2 вид. виправ. і перер. / О. Г. Колб, В. П. Захаров, В. В. Кондратішина та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк: ПП В. П. Іванюк, 2008. 210 с. С. 106.

система профілактичних заходів економічного, соціального, ідеологічного, культурного та організаційного характеру, які спрямовані на розвиток економіки, покращення добробуту народу, підвищення культурного рівня, укріплення правопорядку, створення сприятливих умов життя всіх громадян[1].

Без сумніву, що у такому ж напрямі має реалізуватись у нормах кримінально-виконавчого законодавства України й кримінологічна політика, як форма вираження мети політики у сфері боротьби зі злочинністю, складовими елементами якої є зазначені види політик, враховуючи, що політика у сфері боротьби зі злочинністю спирається на загальну теорію боротьби зі злочинністю, яка на перше місце висуває завдання запобігання злочинності (а, не протидії, як це ведеться у сучасних правових[2] та наукових[3] джерелах), як найперспективніший напрям у вирішенні проблем зменшення її рівня та досягнення позитивних зрушень у її динаміці[4].

Аналогічним шляхом пішли й деякі зарубіжні кримінологи. Так, М. Вермеш, небезпідставно вважає, що вимога запобігання злочинності висувається в кримінальній політиці на перше місце і підкреслюється з особливою силою[5], бо в іншому випадку, як вірно зауважує Е. Бафія, можна дійти до переваг покарання перед усіма іншими засобами боротьби зі злочинністю і навіть перетворити його у фетиш[6].

З цих міркувань та виходячи зі змісту прикладних проблем, пов'язаних із запобіганням злочинам і правопорушенням в органах та установах виконання покарань, кримінально-виконавче законодавство є об'єктивно зорієнтованим не лише на створення реальних та ефективних правових механізмів для досягнення мети покарання (ч. 2 ст. 50 КК), а й містити норми, що відображають та одночасно визначають шляхи реалізації на практиці основних засад кримінологічної політики.

---

[1] Колб О. Г. Запобігання злочинності в місцях позбавлення волі: навч. посіб. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2005. 494 с. С. 64.

[2] Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. комент. / за заг. ред. С. В. Пєткова. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 240 с.

[3] Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харків: Гос. спец. Изд-во «Основа», 2003. 368 с.

[4] Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис… д-ра юрид. наук. Київ, 2006. 418 с. С. 211

[5] Вермеш М. Основные проблемы криминологии: монография. М.: Прогресс, 1978. 272 с. С. 223.

[6] Бафия Е. Проблемы криминологии. Диалектика криминогенной ситуации: учеб. пособие. М.: Юрид. лит., 1983. 149 с. С. 136.

Додатковим аргументом з цього приводу виступає існуюча з давніх часів (принаймні, з 1991 року) кримінально-виконавча практика, що спрямована на вирішення зазначеного завдання на рівні підзаконних нормативно-правових актів. При цьому у цих правових джерелах майже ідеально визначені ті концептуальні моменти, що становлять зміст запобіжної діяльності, а саме: а) її мета; б) завдання; в) принципи; г) об'єкти; д) суб'єкти; е) інші змістові складові[1]. Саме ці та інші фундаментальні розробки могли б стати основою для удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства з питань запобігання злочинам, враховуючи, що згідно вимог ст. 2 КВК та рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98 (справа про офіційне тлумачення терміну законодавство) підзаконні нормативно-правові акти не входять до тих джерел, що становлять зміст законодавства будь-якої галузі права[2]. Хоча, слід визнати, що в науковій літературі можна зустріти й інші підходи з цього питання[3], але, якщо виходити із змісту ст. 150 Конституції України[4] та Закону України «Про Конституційний Суд України»[5], відповідно до яких рішення даного органу є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені, то зазначену позицію назвати обґрунтованою не можна.

Як показало вивчення відомчих та інших підзаконних нормативно-правових актів, що стосуються вирішення завдань із запобігання злочинам, більшою мірою ці питання регулюються правовими джерелами, які мають конфіденційний (закритий, з обмеженим доступом) характер, що виступає однією з умов, яка негативно впливає на ефективність реалізації в кримінально-

[1] Сучасна кримінально-виконавча політика України: монография. 2 вид. виправ. і перер. / О. Г. Колб, В. П. Захаров, В. В. Кондратішина та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк: ПП В. П. Іванюк, 2008. 210 с. С. 11–39.

[2] Рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство»)» № 12–рп/98 від 09.07.1998 р. *Офіц. вісн. України*. 1998. № 32. Ст. 1209.

[3] Кримінально-виконавчий кодекс України: наук.-практ. комент / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Юрінком Інтер, 2005. 560 с. С. 10–15.

[4] Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (Дата звернення: 02.03.2020).

[5] Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 № 422-96-ВР. Дата оновлення: 03.08.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422/96-вр. (Дата звернення: 02.03.2020).

виконавчій діяльності принципу законності та загалом завдань у сфері виконання покарань (Настанова з ОРД; Інструкція з організації охорони, нагляду і безпеки у виправних колоніях; така ж Інструкція, що стосується виховних колоній; інші).

Проте, є відкриті нормативно-правові акти, у яких створено належні правові процедури і гарантії реалізації у них змісту кримінологічної політики, які б могли скласти основу для удосконалення, зокрема, положень КВК з цих питань. Мова, у першу чергу, ведеться про Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (2018 р.)[1]. Так, у п. 1 розділу XXIII цих Правил зазначено, що з метою підтримання належного правопорядку в установах виконання покарань, попередження злочинів та правопорушень серед засуджених здійснюється комплекс спеціальних профілактичних заходів щодо виявлення, постановки на облік та організації нагляду за особами, схильними до вчинення правопорушень.

Крім того, у цьому пункті Правил йдеться про те, що виявлення та постановка на профілактичний облік засуджених, які вчинили правопорушення або мають намір їх вчинити, здійснюється працівниками оперативного підрозділу шляхом досконалого вивчення матеріалів особових справ засуджених, перевірки відомостей щодо їх поведінки в ізоляторах тимчасового тримання, слідчих ізоляторах, закладах охорони здоров'я тощо, документації, у якій фіксуються порушення режиму, перегляду кореспонденції, а також інформації працівників підрозділів соціально-виховної та психологічної роботи та нагляду і безпеки.

Таким чином, у зазначеній нормі в сконцентрованому вигляді досить чітко та точно відображено суть і зміст кримінологічної політики, що можна було б викласти у виді окремої статті у КВК, привівши діяльність персоналу органів та установ виконання покарань у відповідність з вимогами принципу законності.

Не менш цікавими та методологічно значущими в контексті досліджуваної проблематики є й інші положення ПВР УВП. Зокрема, у тому ж таки п. 1 розділу XXIII Правил говориться про те, що індивідуальна профілактична робота із засудженими, які перебувають на профілактичних обліках, здійснюється

[1] Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. URL: http://zakon.rada.gov.ua/–laws/show/z1010-18.

цілеспрямовано, планомірно, диференційовано з урахуванням особистості правопорушника, характеру й ступеня його соціальної занедбаності, небезпеки вчиненого злочину та інших особливостей, що мають значення для правильного вибору методів і заходів впливу. При цьому, як це витікає із змісту п. 1 розділу ХХІІІ ПВР УВП, у разі переведення засудженого, який перебуває на профілактичному обліку, до іншої установи виконання покарань працівник оперативного підрозділу долучає до його особової справи відповідні довідки-орієнтування із зазначенням підстави та строку перебування на обліку.

Зняття з профілактичного обліку здійснюється комісійно на підставі достатніх даних про заміну поведінки засудженого. Підготовку матеріалів на зняття з профілактичного обліку здійснює працівник, оперативного підрозділу з урахуванням пропозицій працівників підрозділів соціально-виховної та психологічної роботи та нагляду і безпеки[1].

Без сумніву, що доповнення КВК України зазначеними нормами ПВР УВП, не лише «узаконило» б у повній мірі діяльність персоналу ДКВС України з питань запобігання злочинам, а й дозволило б дотримуватись у нормотворчій роботі вимог й інших принципів (верховенства права; логічності; технічної досконалості тощо)[2].

Такий підхід має своїх прихильників серед науковців. Так, ряд із них небезпідставно пропонують доповнити КВК України главою 19-1 «Запобігання вчиненню нових злочинів засудженими», у якій визначити категорії засуджених, що мають братись на профілактичний облік,; правові наслідки такої діяльності персоналу колоній; види і межі право обмежень для такої категорії осіб; принципи профілактики; т.ін.[3]. При цьому, аргументуючи свою позицію, вони зазначають, що визначення у кримінально-виконавчому законодавстві України зазначеного інституту права обумовлено, по перше, наявністю аналогічних механізмів реалізації його завдань щодо основних засобів

[1] Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. URL: http://zakon.rada.gov.ua/–laws/show/z1010-18.

[2] Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с. С. 212–213.

[3] Сучасна кримінально-виконавча політика України: монография. 2 вид. виправ. і перер. / О. Г. Колб, В. П. Захаров, В. В. Кондратішина та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк: ПП В. П. Іванюк, 2008. 210 с. С. 108.

виправлення і ресоціалізації засуджених (глава 16 КВК «Режим у колоніях та засоби їх забезпечення»; глава 18 «Праця засуджених до позбавлення волі»; глава 19 «Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі»; ін.), а, по-друге, приведенням існуючої практики профілактики злочинів в УВП у чітку відповідність з вимогами ст. 19, 63 Конституції України, відповідно до яких право обмеження щодо засуджених мають вводитись лише на підставі закону та вироку суду, а не згідно з відомчими нормативно-правовими актами України, що наявні нині[1].

У цілому погоджуючись з такою позицією, слід зазначити, що запропоновані зміни до КВК логічно було б викласти у Загальній частині цього Кодексу, шляхом доповнення її, зокрема, главою 4-1 «Діяльність органів та установ виконання покарань по запобіганню злочинам», позаяк реалізація запобіжної функції у сфері виконання покарань передбачає профілактичний вплив на всі категорії засуджених (як до покарань, пов'язаних з позбавленням волі, так і тих із них, що реалізуються у виді ізоляції їх від суспільства).

На жаль, законодавець пішов (і ця тенденція продовжується й у сьогодні) по іншому шляху, а саме: розширюючи по об'єму права засуджених (що, звичайно, варто підтримати з огляду міжнародно-правових вимог та зобов'язань України у цій сфері діяльності[2]), автори законопроєктів одночасно звужують повноваження персоналу органів та установ виконання покарань, що стосуються діяльності по запобіганню злочинам і правопорушенням.

Показовою у цьому сенсі є ч. 5 ст. 8 КВК «Основні права засуджених», у якій зазначено, що забороняється переривання сну засуджених для здійснення перевірки наявності засуджених, позаяк саме відсутність останніх на спальних місцях, зокрема у нічний час, як показує практика зазвичай пов'язана із вчиненнями останніми різноманітних злочинів (підготовка до втечі з місць позбавлення волі; вживання алкогольних напоїв або наркотичних засобів; організація злочинного угрупування; т. ін.)[3].

---

[1] Сучасна кримінально-виконавча політика України: монография. 2 вид. виправ. і перер. / О. Г. Колб, В. П. Захаров, В. В. Кондратішина та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк: ПП В. П. Іванюк, 2008. 210 с. С. 108.

[2] Статут Ради Європи від 05.05.1949 р. (Приєднання від 31.10.1995). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі: навч. посіб. 2 вид., допов. і виправ. В. Л. Ортинський, О. Г. Колб, В. П. Захаров та ін.; за заг. ред. В. Л. Ортинського та О. Г. Колба. Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2010. 244 с. С. 183–185.

Звичайно, і в даній ситуації необхідно погодитись із законодавцем, зазначені перевірки мають проводитись при наявності достатніх підстав не лише щодо окремо в'язких осіб, які знаходяться на профілактичному обліку.

Значне місце та особливу роль серед нормативно-правових актів, що регулюють питання запобіжної діяльності в системі ДКВС України, відіграють ті із них, що є закритими для загального числа споживачів інформації, включаючи засуджених, та мають відповідні грифи таємності або призначені для службового користування. У них, зокрема, чітко визначені об'єкти профілактичного впливу, що можна було б використати при виробленні змін і доповнень у чинний КВК та інші закони з означеної проблематики.

Як приклад можна назвати ті інформаційні дані, з якими періодично ознайомлює громадськість центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань (ч. 1 ст. 11 КВК) (на даний час – це Міністерство юстиції України). Зокрема, на кінець 2018 року у виправних колоніях України на профілактичних обліках перебувало:

1) 2 тис. 463 особи, які відносились до злісних порушників режиму відбування покарання (ст. 133 КВК);

2) 520 засуджених, схильних до втечі;

3) 242 – до нападу та захоплення заручників;

4) 607 – до злісної непокори;

5) 2 тис. 017 – до самогубства або членоушкодження;

6) 37 – до виготовлення зброї або вибухових пристроїв;

7) 1210 – до виготовлення і розповсюдження наркотичних речовин;

8) 340 – як організатори азартних ігор під матеріальну зацікавленість[1].

Таким чином, класифікаційними ознаками, що стали підставою для постановки на профілактичний облік певних категорій засуджених на практиці, є:

а) юридичні критерії (як от: віднесення до злісних порушників згідно із законом (ст. 133 КВК); засудження за втечу з міць попереднього ув'язнення чи місць позбавлення волі

[1] Аналіз стану криміногенної обстановки в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України за 2004–2017 роки. URL: www.kvs.gov.ua/peniten/cjntrol/main/uk/index. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України станом на 01.01.2019 р. URL: http://www.kvs.gov.ua.

(ст. 393 КК); притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне вживання і розповсюдження наркотичних засобів (ст. 307, 309, 314 КК); інші);

б) соціально-психологічні критерії (схильність до нападу та захоплення заручників; схильність до злісної непокори; інші);

в) кримінально-виконавчі критерії (без ознак юридичного спрямування) (схильність до організації азартних ігор під матеріальну зацікавленість; схильність до виготовлення зброї, спиртних напоїв; т. ін.).

Враховуючи зазначені практичні підходи та керуючись вимогами принципу законності в діяльності персоналу органів та установ виконання покарань, можна було б ст. 104 КВК доповнити частиною третьою наступного змісту:

«Для реалізації завдань по запобіганню злочинам у колоніях адміністрація цих кримінально-виконавчих установ вправі визначати об'єкти профілактичного впливу та здійснювати, з цією метою, передбачені законом заходи.

Порядок проведення запобіжної діяльності в колоніях визначається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань».

Як з цього приводу зауважили науковці, які вивчають дану проблематику, термін «об'єкт» співвідноситься не лише з людиною як з розумною істотою, а й з будь-яким іншим фрагментом діяльності (предметом, процесом, поведінкою)[1]. Причому в загальних взаємозв'язках суб'єкт може стати об'єктом, і навпаки, об'єкт – суб'єктом. Зокрема, вчиняючи правопорушення і злочини, засуджений виступає суб'єктом правовідносин, а будучи потерпілим від них – їх об'єктом.

Ось чому к контексті змісту кримінологічної політики та її відображення у кримінально-виконавчому законодавстві України мову варто вести у більшій мірі про об'єкти, як про основну ціль діяльності та окремо взятого суб'єкта правових відносин, і суспільства, і держави загалом. Крім того, за такого підходу об'єкти кримінологічної політики мають чітко співвідноситись з об'єктами кримінально-виконавчої політики, як парні правові категорії, що становлять зміст загального явища – політики у сфері боротьби зі злочинністю.

[1] Сучасна кримінально-виконавча політика України: монография. 2 вид. виправ. і перер. / О. Г. Колб, В. П. Захаров, В. В. Кондратішина та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк: ПП В. П. Іванюк, 2008. 210 с. С. 114.

Вивчення наукової літератури засвідчило, що до об'єктів кримінально-виконавчої політики України учені відносять[1]:

– потерпілих від злочинів, що визнані такими на підставі рішення суду, яке вступило у законну силу;

– суспільство загалом, у зв'язку з порушенням засудженими встановлених правил співжиття;

– держава, яка через таку ознаку злочину, як протиправність, визначає у законі вичерпні об'єкти правової охорони та відповідні форми і засоби їх захисту, що вправі застосовувати лише уповноваженні на це державні органи та, в окремих випадках, громадяни, зокрема при обставинах, які виключають злочинність діяння (ст. 36-43 КК України);

– персонал органів і установ виконання покарань (ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»[2] та ст. 11 КВК); на якого покладено функції з виконання покарань;

– інші особи (фізичні або юридичні), що причетні до реалізації вироків судів, які вступили в законну силу (прокурори; представники громадських організацій; близькі родичі засуджених; ін.);

– засуджені, які відбувають передбачені в ст. 51 КК України кримінальні покарання (так, за даними спеціальних досліджень, на кінець 2006 року з часу прийняття нового КК в Україні було засуджено більше одного мільйонна громадян[3], кількість яких на початку 2018 року досягла більше двох мільйонів[4];

– колишні засуджені, звільнені від покарання та його відбування (ст. 75–87 КК), які до зняття та погашення судимості (ст. 89–91 КК) або до закінчення строків дії певних видів

[1] Сучасна кримінально-виконавча політика України: монография. 2 вид. виправ. і перер. / О. Г. Колб, В. П. Захаров, В. В. Кондратішина та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк: ПП В. П. Іванюк, 2008. 210 с. С. 115–116.

[2] Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 р. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Загальні засади призначення покарань в Україні: навч. посіб. / Л. С. Горбач, О. Г. Колб, О. В. Батюк та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ, 2006. 241 с. С. 162.

[4] Довідка про злочини, учинені в Україні за 2013–2018 рр.: службовий документ / Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2019. 124 с.

державного примусу (адміністративний нагляд[1]; заходи примусового виховного характеру[2] та інші[3]).

Таким чином, ураховуючи зазначені об'єкти кримінально-виконавчої політики, варто визнати, що вони не лише знаходяться у тісному діалектичному взаємозв'язку та взаємодії з об'єктам кримінологічної політики та співвідносяться поміж собою як особливі та одиночні явища, де особливими виступають саме об'єкти останньої із зазначених політик. За такого підходу на належному рівні, як у законодавстві, так і на практиці буде відображена кримінологічна політика у сфері виконання покарань, а зміст запобіжної діяльності, з урахуванням її різновидів у контексті мети покарання (запобігання вчиненню нових злочинів як з боку засуджених, так й інших осіб (ч. 2 ст. 50 КК та ст. 1 КВК), буде розширено, а саме: можливості органів та установ виконання покарань будуть більш ефективно використовуватись у боротьбі зі злочинністю у системі правоохоронних органів України. Зокрема, вже тривалий період у наукових джерелах обґрунтовується підхід, відповідно до якого зазначені державні органи варто наділити повноваженнями щодо виявлення детермінант попередньої злочинної діяльності засуджених, за яку вони притягнуті до кримінальної відповідальності та відбувають призначені судом відповідні кримінальні покарання[4].

Для реалізації цієї пропозиції, деякі автори, пропонують внести зміни до ст. 104 КВК «Оперативно-розшукова діяльність» доповнивши її частиною третьою такого змісту:

«З метою запобігання злочинам оперативні підрозділи органів та установ виконання покарань спільно з іншими підрозділами Державної кримінально-виконавчої служби України та державними органами, органами місцевого самоврядування і громадськими формуваннями вправі збирати та використовувати у виправно-ресоціалізаційному процесі інформацію про причини

[1] Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 р. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-вр. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Про органи і служби у справах дітей і спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. Дата оновлення: 09.02.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр. (Дата звернення: 02.03.2020).

[3] Про пробацію: Закон Украины від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19. (Дата звернення: 02.03.2020).

[4] Сучасна кримінально-виконавча політика України: монография. 2 вид. виправ. і перер. / О. Г. Колб, В. П. Захаров, В. В. Кондратішина та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк: ПП В. П. Іванюк, 2008. 210 с. С. 106.

і умови вчинення злочинів засудженими, за які вони відбувають покарання[1]».

Проте, погоджуючись з таким підходом і визнаючи його право на впровадження в нормотворчу діяльність, зважаючи на сучасні тенденції запровадження нового порядку застосування форм, методів, засобів і результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному проваджені, що визначені в чинному КПК, навряд чи можливою є реалізація зазначених пропозицій науковців у межах ст. 104 КВК.

На наше переконання, більш ефективно та логічно таке удосконалення КВК може бути реалізоване у межах іншої норми цього Кодексу, а саме – шляхом доповнення ст. 95 «Тримання засуджених до позбавлення волі в дільниці карантину, діагностики і розподілу» частиною четвертою такого змісту:

«Для забезпечення отримання об'єктивної, повної та всебічної інформації про особу засудженого адміністрація колонії вправі використовувати інформаційно-аналітичні банки даних інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів і суду».

Отже, необхідність удосконалення тих норм кримінально-виконавчого законодавства, що стосується змісту кримінологічної політики, окремі елементи та підходи якого науково обґрунтовані у цій роботі, у першу чергу, обумовлена потребою у систематизації однотипних правовідносин (у цьому випадку – тих, що складаються у сфері боротьби зі злочинністю) та підвищенням ефективності їх дій у юридичній, зокрема кримінально-виконавчій, практиці, що є одним із найбільш актуальних проблем правової системи України[2].

Такий висновок, крім того, ґрунтується на доктринальних положеннях Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні, яка розроблена та затверджена Координаційним бюро проблем кримінології Національної академії правових наук України ще у березні 2002 року[3] та яка має стати методологічним підґрунтям для розробки Концепції реалізації у законодавстві та на практиці

[1] Сучасна кримінально-виконавча політика України: монография. 2 вид. виправ. і перер. / О. Г. Колб, В. П. Захаров, В. В. Кондратішина та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк: ПП В. П. Іванюк, 2008. 210 с. С. 110

[2] Яковець І. С. Теоретичні та практичні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с. С. 5–6.

[3] Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття. *Інформаційний бюлетень*. Київ: Координаційне бюро проблем кримінології АПрНУ, 2007. С. 4–30.

кримінологічної політики України, на що наполягають деякі дослідники[1].

Зазначений підхід, без сумніву, не лише дозволить підвищити рівень запобіжної діяльності у сфері виконання покарань, але й дозволить по-новому підійти до відображення змісту кримінологічної політики у всіх інших видах політики у сфері боротьби зі злочинністю.

Звичайно, що запропоновані у цій роботі шляхи і засоби вирішення існуючої проблематики не є безспірними, але очевидним є й інший факт, – лише за умов створення належних правових процедур і механізмів, які відображали б зміст кримінологічної політики, а також гарантій реалізації їх на законодавчому та практичному рівнях, включаючи сферу виконання покарань, ефективність запобіжної діяльності в Україні суттєво підвищиться, а остання набуде реальних можливостей у боротьбі зі злочинністю.

4.4. Оцінка ефективності та шляхи вдосконалення кримінологічної політики України

Як свідчить практика та результати аналізу наукових досліджень[2], розробка та впровадження у юридичну діяльність критеріїв оцінки ефективності застосування правових норм у будь-якій сфері правового регулювання, включаючи боротьбу зі злочинністю, належить до найбільш актуальних та водночас найменш розроблених у науці проблем.

Цей висновок повною мірою відноситься й до питання, що стосуються оцінки ефективності кримінологічної політики України. Попри те, що у всіх практично концепціях розвитку кримінологічної науки в Україні[3] зазначене завдання було визначено як пріоритетне, досі особливих зрушень у цьому напрямі не відбулось, а це, своєю чергою, не дозволяє на

[1] Сучасна кримінально-виконавча політика України: монография. 2 вид. виправ. і перер. / О. Г. Колб, В. П. Захаров, В. В. Кондратішина та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк: ПП В. П. Іванюк, 2008. 210 с. С. 109

[2] Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. Суми: РВВ Луган. держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е.О. Дідоренка, 2015. 48 с.

[3] Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття. *Інформаційний бюлетень*. Київ: Координаційне бюро проблем кримінології АПрНУ, 2007. № 8. С. 4–30.

законодавчому та практичному рівнях створити належні безпечні умови життєдіяльності особи, суспільства та загалом держави. Як у зв'язку з цим слушно зауважив М. В. Карчевський, сьогодні бюджети органів державної влади у сфері кримінальної юстиції збільшуються, але зростання відчуття безпеки в громадян не прослідковується[1]. Крім того, є всі підстави твердити про кризові тенденції або навіть кризу кримінально-правового регулювання, особливо у контексті відображення у чинному законні про кримінальну відповідальність, кримінальному процесуальному та кримінально-виконавчому законодавстві змісту кримінологічної політики (а, це, власне, й складає предмет правового регулювання у сфері боротьби зі злочинністю), тобто про ситуацію, коли внаслідок законодавчих рішень та судової практики соціальні видатки, які необхідно задіяти на реалізацію правових норм у зазначених галузях права, перевищують обсяг соціальних видатків, що фактично може бути виділений для цього державою та суспільством[2].

Актуалізація питання щодо оцінки ефективності, у тому числі й кримінологічної політики, є своєчасною та такою, що має велике теоретико-прикладене значення, позаяк, як слушно вважає І. С. Яковець, оцінка діяльності будь-якої установи, організації або процесу завжди була доволі складною, оскільки для цього необхідні глибокі знання особливостей цієї діяльності, застосування сучасних методів наукового аналізу та використання здобутків математичної науки[3]. Причому слід зауважити, що в юридичній літературі, як і у повсякденній практиці, термін «ефективність» вживається доволі часто, а його значення на перший погляд виглядає зрозумілим і простим, хоча при більш детальному вивченні його змісту все виглядає дещо по-іншому.

Ефективність (від лат. effectus – продуктивний) означає результат, наслідок якихось причин, дій[4]. У буквальному

[1] Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. Суми: РВВ Луган. держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е.О. Дідоренка, 2015. 48 с. С. 45.

[2] Там само.

[3] Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с. С. 53

[4] Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. Харків: Фоліо, 2005. 767 с. С. 177.

розумінні ефективний – це такий, що дає ефект, але не будь-який, а запланований, заздалегідь намічений; той, що призводить до потрібних результатів[1], а звідси ефективність – це результат цілеспрямованої дії (у контексті змісту кримінологічної політики – це результат впровадження її положень у чинне законодавство та максимальне досягнення їх цілей на практиці).

Як показують результати вивчення спеціальної наукової літератури з означеної проблематики, поняття «ефективність поширюється як на керовані, так і самокеровані системи, враховуючи, що у ньому знаходить своє відображення здатність системи добре пристосовуватись до умов оточення, отримувати з нього ресурси, необхідні для існування й розвитку, ставити перед собою посильні, обґрунтовані цілі та досягати їх[2]. Якщо під таким кутом підійти до оцінки ефективності кримінологічної політики, то, звичайно, без оцінки результативності інших системних елементів політики у сфері боротьби зі злочинністю зробити це буде вкрай важко. Такий висновок ґрунтується, зокрема, й на оцінних критеріях, які вкладаються у зміст поняття «ефективність» фахівцями різних галузей знань. Так, філософи вважають її мірою цільової можливості[3], а економісти пов'язують ефективність з досягненням економічно вигідних результатів, вважаючи при цьому ступінь наближення запланованих кінцевих цілей діяльності мірою ефективності[4], а сполучення соціальних моментів й безпосередньо економічних – обов'язковою умовою для визначення ефективності[5].

Якщо зазначену теоретичну «формулу» застосовувати до оцінки ефективності кримінологічної політики, то мову в цьому випадку необхідно вести, виходячи, принаймні з двох критеріїв, а саме:

---

[1] Ефективність. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org.

[2] Батуров Г. П., Моршакова Т. Г., Петрухин И. Л. Теоретические основы эффективности правосудия: монография. М.: Наука, 1979. 392 с. С. 165.

[3] Андрющенко М. Н. Понятие эффективности и его философский смысл. *Философские и социологические исследования*: учен. зап. каф. общ. наук вузов г. Ленинграда. Л., 1971. Вып. 12. С. 42–53. С. 45.

[4] Зеленевский Я. Организация трудовых колекстивов: монография. М.: Прогресс, 1971. 311 с. С. 122–123.

[5] Федосеев П. Экономические исследования на современном этапе (из выступления на совещании вице-президентов по общественным наукам Академии наук социалестических стран). *Вопр. экономики*. 1975. № 5. С. 26–37. С. 29.

а) безпосередньої ефективності (оцінки), яка виражається через ступінь відображення (впровадження) її положень у чинних КК, КПК та КВК України;

б) опосередкованої ефективності (оцінки), що складається на основі результативності дій норм цих законодавчих актів у правозастосовній практиці.

У кінцевому ж результаті, ефективність оцінки кримінологічної політики, як, власне, й інших видів політики у сфері боротьби зі злочинністю (кримінально-правової, кримінальної процесуальної та кримінально-виконавчої)[1], залежить від того, чи обсяг фактичних соціальних витрат на його реалізацію відповідає обсягу необхідних соціальних витрат, зумовлених законотворчою та правозастосовною діяльністю, пов'язаною із запобіганням злочинам.

Звичайно, що запропонований підхід є не безспірним, особливо, якщо виходити з висновку деяких учених про те, що з огляду на взаємозумовленість соціальних та економічних результатів поняття «ефективність» є зовсім не таким, яке належить виключно економічній науці, при одній лише умові, що в основі соціальної ефективності лежить ефективність економічна[2]. Як з цього приводу зауважила І. С. Яковець, в економіці є інший, спеціалізований та непридатний для юридичної науки підхід, у зв'язку з цим виникають певні методологічні обмеження, котрі не дозволяють використовувати в теорії права поняття «ефективність», у тому сенсі, який воно має в економічній науці[3].

У цілому погоджуючись із зазначеними висновками науковців, все ж варто визнати (і це підтверджує практика боротьби зі злочинністю в Україні та, зокрема, практика запобіжної діяльності у цій сфері), що економічна ефективність обґрунтовується головним чином шляхом співвідношення результату із затратами[4].

---

[1] Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис… д-ра юрид. наук. Київ, 2006. 418 с. С. 34–35.

[2] Виленский М. О критериях оценки экономической эффективности новой техники. *Вопр. экономики*. 1974. № 10. С. 112–120. С. 117.

[3] Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с. С. 57.

[4] Народнохозяйственная эффективность: показатели, методы, оценки: учеб. пособие / под общ. ред. А. Х. Астахова. М.: Экономика, 1984. 247 с. С. 20.

Цікавим у зв'язку з цим є підхід, запропонований М. В. Карчевським. Зокрема, ефективними законодавчими рішеннями у сфері правового регулювання він вважає такі, які забезпечують баланс соціальної значущості охоронюваних благ та обґрунтованого обсягу необхідних соціальних видатків, а саме того обсягу видатків, який держава та суспільство можуть виділити на забезпечення, наприклад, кримінально-правового регулювання, а ефективними рішеннями на правозастосовному рівні – такі, які прийняті відповідно до чинного законодавства та вимагають здійснення соціальних витрат, що відповідають небезпеці конкретного вчиненого злочину[1].

Без сумніву, логіка у цьому є, а проблема стає очевидною, якщо у цьому контексті поглянути на статистичні показники фінансування правоохоронних органів України з часів її незалежності. Так, лише на 40 % від потреб з Державного бюджету України щорічно фінансується діяльність органів та установ виконання покарань[2].

Донедавна, зокрема до створення Національної поліції у 2015 році, у таких самих об'ємах фінансувались й органи внутрішніх справ[3].

Не кращою є ситуація з цих питань і щодо інших правоохоронних органів.

Водночас як вірно зробив кримінологічний прогноз О. Г. Кулик, показники більшості економічних, соціальних, політичних, правових та соціально-психологічних процесів та явищ, які впливають на стан злочинності, погіршувалися і можуть погіршуватися у найближчі роки, тобто ці фактори здійснюватимуть криміногенний вплив і сприятимуть зростанню злочинності загалом або окремих видів злочинів[4].

---

[1] Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. Суми: РВВ Луган. держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е.О. Дідоренка, 2015. 48 с. С. 45.

[2] Реалізація принципу деференціації та індивідуалізації виконання покарань у кримінально-виконавчій діяльності України: навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Колба, О. М. Джужі. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 336 с.

[3] Про державний бюджет України на 2014 рік: Закон України від 16.01.2014 № 719-VII. Дата оновлення: 15.04.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-18. (Дата звернення: 02.03.2020).

[4] Кулик О. Г. Сучасна кримінальна ситуація в Україні: тенденції і прогноз. URL: http://www.nbuv.gov.ua.

Крім того, як показують результати спеціальних досліджень, значний негативний вплив на правове регулювання в Україні чинять політизація та радикалізація суспільних настроїв, що обмежує, з одного боку, можливість прийняття неупереджених рішень[1], та значне поширення посягань на правоохоронців (їх життя, здоров'я, майно тощо)[2], з другого боку. При цьому збільшення таких суспільно небезпечних діянь є вкрай небезпечним, оскільки вони руйнують основи правопорядку та державності в Україні, мають демонстративний характер і набувають значного негативного суспільного резонансу[3].

Загострення ситуації у цій сфері в значній мірі стало наслідком довготривалої кампанії критики правоохоронних органів, яка часто має тенденційний, необ'єктивний характер, супроводжується зосередженням уваги на недоліках у роботі при майже повному ігноруванні позитивних моментів у їх роботі[4].

Без сумніву, що зазначені фактори слід враховувати при визначенні оцінки ефективності кримінологічної політики України, особливо на опосередкованому рівні визначення її результативності (у контексті реалізації на практиці норм КК, КПК, та КВК).

Додатковим аргументом, який підтверджує зазначений висновок, виступають результати емпіричних даних, отриманих у ході опитування відповідних респондентів. Так, 89 % із них вважають вагомим чинником неефективних законодавчих рішень політично вмотивовану криміналізацію (декриміналізацію).

На думку 87 % опитаних осіб, політизація діяльності судів, прийнята політично вмотивованих рішень чинять негативний вплив на ефективність правового регулювання, а 74 % – визначають негативний вплив політизації органів державної влади, що здійснюють досудове розслідування злочинів та нагляд

[1] Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. Суми: РВВ Луган. держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е.О. Дідоренка, 2015. 48 с. С. 16.

[2] Кулик О. Г. Сучасна кримінальна ситуація в Україні: тенденції і прогноз. URL: http://www.nbuv.gov.ua.

[3] Там само.

[4] Там само.

за додержанням законів під час проведення досудового розслідування[1].

Крім того, 74 % респондентів вважають, що радикалізація суспільних настроїв негативно впливає на роботу законодавця, обмежує можливість прийняття неупереджених рішень. Що ж до впливу цього чинника на діяльність інших суб'єктів у сфері правового регулювання, то думки опитаних осіб були наступними: а) судді – 77 %; б) працівники органів досудового розслідування – 65 %; в) працівники органів нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування – 56 %[2].

Як показали результати вивчення наукової літератури, важливим моментом при визначенні ефективності правових норм та відповідних видів політики у сфері боротьби зі злочинністю, є визначення ефекту від їх дій[3]. Причому, попри певну близькість за змістом, вони, як обґрунтовано доводить Г. П. Батуров, є нерівнозначними категоріями, зокрема: якщо ефективність – це якість, позитивна властивість змісту кримінологічної політики, то ефект – це наслідок якихось конкретних дій щодо її реалізації на законодавчому та практичному рівнях. Саме тому не кожний ефект є ефективним, бо таким може бути виключно соціально корисний, близький до цілі ефект[4].

У контексті досліджуваної проблематики можна навести такий приклад: щорічний ефект від запобігання злочинам з боку раніше судимих осіб, судимість з яких не погашена та не знята в установленому законом порядку (ст. ст. 89–91 КК) в Україні складає більше 25 % у структурі всіх засуджених, тоді як ефективність загалом боротьби з цим явищем є низькою, позаяк, розпочинаючи з 1991 р. по даний час питома вага рецидивістів у загальній структурі осіб, які щорічно притягались до

[1] Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. Суми: РВВ Луган. держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е.О. Дідоренка, 2015. 48 с. С. 16.

[2] Там само.

[3] Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с. С. 58.

[4] Батуров Г. П., Моршакова Т. Г., Петрухин И. Л. Теоретические основы эффективности правосудия: учеб. пособие. М.: Наука, 1979. 392 с. С. 182.

кримінальної відповідальності, залишається у тих і самих межах – плюс (мінус) 1–2 % до показника ефекту (25 %)[1].

Таким чином, ефект не завжди збігається з ефективністю і може бути як позитивним (як от у прикладі з рецидивною злочинністю), так і негативним. Причому, якщо ефективність є результатом цілеспрямованих та доволі тривалих дій (зокрема, рівень ефективності кримінологічної політики безпосередньо залежить від результатів впровадження її концептуальних положень у законодавство та загалом в нормотворчий процес, а також ефективність їх реалізації на практиці), то ефект може настати й у результаті їх одноразового та короткочасного застосування, тобто стати наслідком реалізації одноразового заходу (відомими, зокрема, є репресивні кримінально-правові заходи, які здійснювались у тому числі в Україні у кінці 1980-х років, а саме: посилення боротьби з хуліганством; спекуляцією; отриманням нетрудових доходів тощо)[2].

Звісно, зі зміною політичного режиму та законодавства такі заходи запобіжного характеру в сучасній Україні проводити безглуздо, позаяк ні ефекту, ні ефективності їх реалізації на практиці не буде, враховуючи, що у демократичних соціально усталених державах боротьба ведеться не стільки з локальними явищами, скільки з їх детермінантами. Як у зв'язку з цим доречно зауважила І. С. Яковець, важливість розмежування по змісту термінів «ефективність» та «ефект» полягає у тому, щоб довести, з одного боку, недоцільність вживання в актах організаційно-управлінського характеру (наказах, вказівках, листах тощо) такого необхідного від них поняття, як негативна ефективність», та більш поширеного вживання, з іншого боку, терміну «ефект» у контексті удосконалення способів і методів досягнення завдань у сфері, зокрема, виконання покарань[3].

При такому підході (і це важливо у контексті визначення змісту поняття «оцінка ефективності кримінологічної політики») на передній план виходить таке поняття, як «ефективність правових норм», під якою в науці розуміється властивість їх

[1] Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття: монографія / О. Г. Кулик. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 272 с. С. 69–70.

[2] Кримінологія: підручник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с. С. 16–35.

[3] Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с. С. 58.

сукупної, системної дії, що характеризує ступінь досягнення визначених у законі цілей[1].

Отже, в узагальненому виді ефективністю правового регулювання можна вважати здатність відповідного соціального інституту досягти поставлених перед ним цілей, кожна із яких серед обов'язкових системоутворювальних елементів містить такі із них, як: «мета» і «результат». Крім того, слід визнати, що саме співвідношення між цілями й завданнями діяльності, зокрема суб'єктів запобігання злочинам, та її результатами й складає суть ефективності їх діяльності. При цьому, як свідчить практика, запобіжна діяльність в динаміці становить поліфункціональний (здійснюється хоча й автономно, але все ж у системі заходів кримінально-правового, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого спрямування), багатоцільовий (кожна із політик, що становлять зміст політики у сфері боротьби зі злочинністю, маючи спільну ціль (мету), об'єктивно зорієнтована й на реалізацію власних (предметних цілей) та циклічний процес (у цьому випадку мова ведеться про застосування на практиці спочатку менш жорстких заходів впливу на правопорушника, а в кінцевому результаті – найбільш суворих, включаючи покарання у виді довічного позбавлення волі). Але соціальний ефект запобіжної діяльності завжди є різноманітним, а прояви очевидні, хоча й не завжди однакові. Так, розпочинаючи з 2002 року (першого звітного періоду з часу прийняття КК 2001 року), в Україні чітко обраний курс по гуманізації кримінально-правової політики, що підтверджується відповідними статистичними даними.

Зазначена тенденція триває і по сьогоднішній час. Зокрема, лише у 2018 році було звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку:

1) з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК) – 5,2 тис. осіб (у 2017 р. – 7,6 тис.) (їх частка у структурі осіб, щодо яких було закрито провадження, складала 24,1 % (у 2017 р. – 33,5 %);

2) зі зміною обстановки (ст. 48 КК) – 1,1 тис. (у 2017 р. – 1,3 тис.) осіб, або 5,2 % у загальній структурі закритих проваджень (2017 р. – 5,37 %);

[1] Там само. С. 59.

3) із дійовим каяттям (ст. 45 КК) – 1,7 тис. (2017 р. – 1,3 тис.) осіб (7,9 % (у 2017 р. – 5,7 %));

4) із передачею на поруки (ст. 47 КК) – 679 (у 2017 р. – 946) осіб (3,1 % (2017 р. – 4,1 %));

5) з амністією (ст. 86 КК) – 481 особу (у 2017 р. – 785) осіб (2,2 % (2017 р. – 3,4 %))[1].

Крім того, у 2018 році більш м'яке покарання, ніж це передбачено законом, з урахуванням особи винного та наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину (ст. 69 КК), суди призначили 4,9 тис. (у 2017 р. – 6,8 тис.) особам, або щодо 4,8 % (у 2017 р. – 5,5 %) від загальної кількості засуджених осіб.

У цьому ж таки році суди в Україні звільнили від відбування покарання (ст. 74–87 КК) 45,3 тис. (у 2017 р. – 48,6 тис.) засуджених (їх частка від загальної кількості засуджених склала 44,3 % у 2017 р. – 39,9 %), у тому числі звільнено з випробовуванням – 40,3 тис., або 39,4 % (2017 р. – 39 %).

На 31,5 % зменшилась кількість осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК), а їх питома вага у структурі всіх засуджених склала 20,4 % (2017 р. – 24,8 %).

Який же соціальний та, головне, кримінально-правовий і кримінологічний ефект від такої діяльності судів був досягнутий при цьому?

Знову ж таки необхідно звернутись до статистики. Так, з 2002 р. донині в структурі злочинності сформувались такі негативні тенденції:

а) щорічно найбільшу питому вагу у ній мають злочини проти власності (розділ VI Особливої частини КК) – до 50 %;

б) не зменшується у ній також й кількість злочинів у сфері наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (розділ XIII особливої частини КК) – до 15 %;

в) сталою є кількість злочинів проти життя та здоров'я особи (розділ II Особливої частини КК) – від 12 до 14 %;

г) загалом незмінною є й питома вага інших злочинів у загальній їх структурі[1]. Крім того, у стані алкогольного чи

[1] Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html.

наркотичного сп'яніння щорічно вчиняє злочини майже 25 % від усіх притягнутих до кримінальної відповідальності осіб.

Незмінними щорічно залишаються показники щодо осіб, які на час злочину ніде не працювали і не навчались чи перебували на обліку в державній службі зайнятості (понад 70 % у структурі всіх засуджених), а також щодо раніше судимих осіб (понад 23 %)[2].

Таким чином, слід визнати, що хоча прагнення судів як суб'єктів запобігання злочинам щодо найвищого ступеня збігу цілей і результатів реалізації на практиці політики у сфері боротьби зі злочинністю з діяльністю інших суб'єктів у цьому напрямі є обґрунтованим, проте, як вірно зауважує А. А. Чунаєва, абсолютний збіг цілей та результатів діяльності завжди залишається ідеалом, якого намагаються досягти, але це є неможливим[3].

З огляду на це, деякі науковці цілком обґрунтовано, враховуючи поряд з цим й інтереси практики, пропонують вживати при оцінці ефективності будь-якої діяльності два основні поняття – «фактична ефективність» та «виявлена ефективність»[4].

Фактична ефективність – це реальна ефективність діяльності, зокрема, суб'єктів формування та реалізації кримінологічної політики, яка об'єктивно відображає досягнутий результат, а виявлена ефективність – це узагальнене уявлення цих суб'єктів про фактичний рівень її ефективності[5].

Якщо розглянути цей варіант через призму досліджуваних у цій роботі проблем, то можна сказати, що фактична ефективність кримінологічної політики обумовлюється, у першу чергу, ресурсним забезпеченням (правовим, матеріально-технічним, фінансовим тощо) діяльності суб'єктів її реалізації на законодавчому та практичних рівнях, та ступенем досягнення ними поставлених цілей, з урахуванням можливостей інших видів політики у сфері боротьби зі злочинністю.

---

[1] Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html.

[2] Аналіз здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистики). Вісник Верховного Суду України. 2015. № 6 (178). С. 23–35. С. 34.

[3] Чунаева А. А. Категория цели в современной науке и ее методологическое значение (цель и деятельность). Л.: изд-во ЛГУ, 1979. 145 с. С. 140.

[4] Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с. С. 64.

[5] Там само.

Своєю чергою, виявлена ефективність кримінологічної політики – це різниця між уявними (запропонованими цілями) та результатами їх досягнення, а також між фактично досягнутими цілями та результатами їх реалізації у законодавстві та на практиці.

Враховуючи зазначене та керуючись основними положеннями загальної теорії ефективності, І. М. Рагімов виокремив чотири умовні ступені ефективності, взявши за основу критерії визначення, зокрема, ефективності кримінального покарання у виді позбавлення волі, а саме:

1) високоефективний ступінь – результат виявився настільки позитивним, що дорівнює або наближується до ідеалу, замисленому як мета;

2) середньоефективний ступінь – забезпечення досягнення певних результатів відповідає сучасному рівню вимог, які об'єктивно пред'являються;

3) малоефективний ступінь – результати практичного застосування позбавлення волі виявились значно нижче намічених цілей;

4) неефективний ступінь – позбавлення волі як вид кримінального покарання виявилось не здатним дати позитивні результати[1].

Без сумніву, зазначену наукову класифікацію ступенів ефективності можна було б застосувати й при оцінці ефективності кримінологічної політики при умові, якщо при формуванні чинного законодавства у сфері боротьби зі злочинністю дотримувались би у повній мірі виведені в науці принципи нормотворчості (у першу чергу, системності побудови правових норм)[2] та належним чином була налагоджена координація та взаємодія[3] суб'єктів її формування та реалізації.

Крім того, наведену диференціацію, як прийшли до висновку фахівці з означеної проблематики, не можна визнати адекватною, бо насправді рівнів ефективності можна виділити

[1] Рагимов И. И. Эффективность лишения свободы и пути ее повышения: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Л.: ЛГУ, 1988. 33 с. С. 16–17.

[2] Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с. С. 214.

[3] Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі: навч. посіб. 2 вид., допов. і виправ. В. Л. Ортинський, О. Г. Колб, В. П. Захаров та ін.; за заг. ред. В. Л. Ортинського та О. Г. Колба. Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2010. 244 с. С. 301–312.

значно більше – їх важко окреслити всі й одразу, не звертаючись до математичної науки[1]. Так, властиву сучасному закону про кримінальну відповідальність перманентну диференціацію однотипних за своєю суттю злочинів Б. Г. Розовський пропонує називати «декристалізацією» та «поверненням у варварство». На його думку, законотворчий підхід вступає у протиріччя з однією із основних закономірностей розвитку кримінального законодавства: від первинного поняття злочину, що за змістом було примітивно простим та передбачало оцінку, небезпеки посягання на конкретний матеріальний предмет – крадіжка коня, крадіжка зброї, позбавлення ока тощо, до узагальнень (наприклад, не коня, а крадіжка худоби), відмова від предметної індивідуалізації, поява видових узагальнень (крадіжка, шахрайство)[2].

На диференціацію критеріїв ефективності діяльності у сфері боротьби зі злочинністю, як обґрунтовано доводить А. А. Музика, суттєво впливають й кримінально-правові ризики, а саме: наслідки браку системності в правотворчості, а також непрофесійного застосування законодавства, відсутності знань про тлумачення закону та навичок у цій справі[3], що звичайно слід враховувати й при визначенні оцінки ефективності кримінологічної політики.

Саме тому, мабуть, найбільш оптимальним розміщенням ресурсів, деякі респонденти у ході проведеного опитування вважають підвищення рівня наукових досліджень та вищої юридичної освіти[4].

Названі системи (наука та освіта) та, одночасно, критерії оцінки ефективності, на думку опитаних респондентів, мають найвищий рівень здатності забезпечувати правове регулювання

---

[1] Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с. С. 64.

[2] Кримінальне право України. особлива частина: підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ: Вид-во «Елтон-2», 2012. Т. 2. 780 с. С. 30–31

[3] Музика А. А. Кримінально-правові ризики: постановка наукової проблеми. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13–14 жовт. 2011 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред. та ін. Харків: Право, 2011. С. 98–103. С. 100.

[4] Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. Суми: РВВ Луган. держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е.О. Дідоренка, 2015. 48 с. С. 14.

наука – 78 %; освіта – 67 %; інші системи – 42 %) Крім того, вони виділяють у зв'язку з цим забезпеченість даного процесу кваліфікованими кадрами (наука – 80 %; освіта – 79 %; середня оцінка достатності кваліфікації кадрів для інших досліджуваних систем – 52 %).

У такій ситуації, як слушно зазначає М. В. Карчевський, позаяк це має пряме відношення до оцінки й ефективності кримінологічної політики, коли інші досліджені системи недостатньо забезпечені кваліфікованими кадрами, просте збільшення їх фінансування, не дозволить підвищити ефективність, зокрема, кримінально-парового регулювання. Водночас, розвиток освіти й науки дозволить покращити якість кадрових корпусів та створити передумови для підвищення ефективності відповідних систем кримінально-парового регулювання[1].

Обґрунтованим у зв'язку з цим видається й твердження Ю. О. Демідова про те, що основу процесу оцінки ефективності будь-якої діяльності, як певної логічної операції, становить аксіологічна інтерпретація явищ, подій чи дій[2].

Саме тому використання в ході такої оцінки системи завчасно визначених критеріїв є ціннісним ставленням відповідного суб'єкта оцінювання до певного виду діяльності, зокрема й кримінологічної політики, а саме її оцінка з філософської точки зору – це і є аксіологічний (ціннісний) підхід до проблеми ефективності загалом запобіжної діяльності в Україні. При цьому слід мати на увазі, що загальноприйнятою в теорії управління є позиція, відповідно до якої загальне поняття ефективності охоплює три головні елементи: а) ціль; б) засіб; в) досягнутий результат[3], що, звичайно, важливо враховувати при визначенні й поняття «оцінка ефективності кримінологічної політики».

[1] Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. Суми: РВВ Луган. держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е.О. Дідоренка, 2015. 48 с. С. 14.

[2] Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве: монография / Ю.А. Демидов. М.: Юрид. лит., 1975. 162 с. С. 14.

[3] Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с. С. 66.

Проте, навіть при такій науковій конструкції ефективність запобіжної діяльності, у першу чергу, залежить від ступеня ціледосягнення.

Такий підхід до з'ясування поняття «ефективність», як до термінологічного вираження дійовості, результативності, способу забезпечення досягнення мети, очікуваного результату у правових сферах є характерним для більшості юридичних наук кримінального циклу[1], що особливо важливо у контексті розробки критеріїв оцінки ефективності кримінологічної політики України.

З огляду на викладене та зміст наявних інших теоретичних розробок з означеної проблематики, можна запропонувати таке поняття «оцінки ефективності кримінологічної політики», зокрема – це визначення за чітко встановленими критеріями результативності впровадження її науково обґрунтованих положень у законодавство та ступеня досягнення їх мети на практиці, з урахуванням результативності дії правових норм, що відображають зміст інших видів політики у сфері боротьби зі злочинністю, а також ресурсного забезпечення як діяльності по запобіганню злочинам, так і загалом боротьби зі злочинністю у певних політичних соціальних та інших умовах життєдіяльності особи, суспільства та держави.

Отже, системоутворювальними ознаками, що становлять зміст цього поняття, є (деякі із ним можна було б віднести й до критеріїв оцінки ефективності кримінологічної політики):

1) процес визначення її результативності.

Якщо виходити з буквального змісту поняття «оцінка» (оцінювання, оцінювати тощо), то його слід розуміти як визначення якості та цінності якогось процесу, кого чи чого-небудь[2]. Отже, оцінювання ефективності – це визначення її результативності;

2) оцінювання (визначення) зазначеної ефективності має здійснюватися за чітко визначеними науково обґрунтованими критеріями.

[1] Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с. С. 66.

[2] Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) / за заг. ред. акад. І. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1974. Т. 5. 839 с. С. 828

У наукових джерелах, у залежності від виду діяльності у сфері боротьби зі злочинністю, пропонуються різноманітні критерії оцінювання її ефективності (стан правопорядку, робота з кадрами, управління т.ін.)[1].

Загалом не заперечуючи методологічних засад визначення таких критеріїв та взявши їх за основу оцінки ефективності кримінологічної політики, до конкретних критеріїв оцінювання останньої можна віднести такі:

– рівень поширеності науково обґрунтованих положень цієї політики в змісті інших видів політики у сфері боротьби зі злочинністю;

– рівень застосування цих положень у законодавчих актах;

– рівень їх реалізації у запобіжній діяльності;

– результативність дії правових норм, що стосуються діяльності із запобігання злочинам;

– рівень взаємозв'язку та взаємодії цих правових норм з іншими правовими нормами, що регулюють діяльність у сфері боротьби зі злочинністю у контексті дотримання у нормотворчій діяльності принципів побудови правових норм;

– рівень ресурсного забезпечення запобіжної діяльності (фінансового, матеріально-технічного, кадрового, іншого);

– рівень впливу на формування та реалізацію кримінологічної політики на законодавчому і практичному рівнях політиків, депутатів та так званих «громадських активістів» (сучасні «кримінологічні ризики»);

– рівень контролю за станом запобіжної діяльності з боку спеціально уповноважених суб'єктів (відповідних Комітетів Верховної Ради; Кабінету Міністрів України; центральних органів державної виконавчої влади; ін.); а також з боку громадських організацій, що зареєстровані в Україні в установленому законом порядку, та окремо взятих громадян, які офіційно звертаються в органи державної влади з цих питань;

– рівень фактичної і виявленої ефективності та рівень співвідношення між ними;

[1] Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с. С. 69–76.

– тенденції, що визначились протягом певного статистичного періоду, який встановлюється у нормативно-правових актах з питань статистики[1];

– конкретні практичні результати, що отримані у ході кримінологічної діяльності;

– інші критерії, мова про які велась у цій роботі та в деяких наукових джерелах[2];

3) отримані результати є наслідком впровадження змісту кримінологічної політики у законотворчу діяльність та практику. Зазначені форми реалізації цієї та інших видів політики у сфері боротьби зі злочинністю є загальновизнаними в науці[3], саме тому ця системоутворювальна ознака включена у зміст поняття «Оцінка ефективності і кримінологічної політики»;

4) результативність зазначеної політики безпосередньо (діалектично) взаємозв'язана та взаємообумовлена ефективністю реалізації на законодавчому та практичних рівнях з інших видів політики у сфері боротьби зі злочинністю (кримінально-правової; кримінальної процесуальної та кримінально-виконавчої), деякі статистичні дані щодо яких наведені в цій роботі;

5) результативність кримінологічної політики обумовлюється, крім того, ресурсним забезпеченням запобіжної діяльності. Передусім, ідеться про фінансування правоохоронних органів та судів в Україні, а також про професійну готовність їх персоналу до здійснення діяльності із запобігання злочинам.

Серед інших ресурсних засобів слід виділити такі із них, як:

– нормативно-правове забезпечення у виді відомчих правових актів (інструкції, положення, методичні рекомендації тощо);

– матеріально-технічне забезпечення правоохоронців та судів (службові приміщення; транспортні засоби; засоби зв'язку; спецзасоби; зброя; т.ін.);

---

[1] Про державну статистику: Закон України від 17.09.1992 р. Дата оновлення: 19.04.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-12. (Дата звернення: 02.03.2020).

[2] Заєць А. П., Мацюк А. Р., Мартиненко П. Ф., Тихонова Є. А. Правнича природа законодавчих актів і методологічні та прикладні аспекти законодавчого процесу. *Вдосконалення законодавства України в сучасних умовах*: зб. наук. ст. Київ, 1996. Вип. 1. С. 74–86.

[3] Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-виконавчої політики України: монография / за заг. ред. М. В. Костицького. Київ: Атіка, 2005. 124 с. С. 11.

– організаційне забезпечення (вирішення питань координації та взаємодії діяльності суб'єктів запобігання злочинам);

– інформаційне забезпечення;

– кадрове забезпечення (підбір, підготовка та підвищення кваліфікації персоналу зазначених органів та судів;

– інше забезпечення.

6) результативність кримінологічної політики безпосередньо залежить також від аналогічного забезпечення інших видів політики у сфері боротьби зі злочинністю. При цьому необхідною умовою досягнення максимального рівня ефективності є створення спеціальних підрозділів по запобіганню злочинам або розширення повноважень та правових можливостей для існуючих нині суб'єктів запобіжної діяльності;

7) необхідною та, водночас, досить вагомою системоутворюючою ознакою, що визначає зміст поняття «оцінка ефективності кримінологічної політики» є обумовленість останньої впливом на формування її змісту з боку різноманітних політичних сил (як правило, тих, що знаходяться при владі), різноманітних громадських об'єднань, які досить активно співпрацюють з владними структурами, а також окремих гіперактивних у цьому громадян та їх неформальних об'єднань (не зареєстрованих в установленому порядку таких формувань).

Причому, як засвідчують результати спеціальних наукових досліджень[1], рівень громадського контролю за цим процесом є недостатнім. Так, 78 % респондентів вважають недостатнім громадський контроль за діяльністю законодавчого органу в Україні, 69 % – судів; 65 % – органів державної влади, що здійснюють досудове розслідування злочинів, 61 % – органів державної влади, що здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування.

Таким чином, на оцінку ефективності кримінологічної політики впливають не лише безпосередні внутрішні можливості зазначеного виду суспільної діяльності, а й опосередковані фактори, що слід враховувати при визначенні її результативності.

[1] Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. Суми: РВВ Луган. держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е.О. Дідоренка, 2015. 48 с. С. 16–17.

Саме тому важливим у цьому контексті було б розроблення Методичних рекомендацій щодо визначення оцінки ефективності змісту кримінологічної політики з урахуванням тих критеріїв, що обґрунтовані в цій роботі.

Щодо шляхів удосконалення змісту кримінологічної політики, то деякі напрями та конкретні науково обґрунтовані пропозиції з цього приводу викладені в попередніх підрозділах цієї роботи.

Серед інших напрямів у цьому сенсі можна запропонувати здійснення таких заходів:

1. Підвищити рівень експертизи проєктів нормативно-правових актів[1], що здійснюється відповідними науково-дослідними та науковими установами. Зокрема, до цієї діяльності можна було б долучити Координаційне бюро з проблем кримінології Національної академії правових наук України, у складі якого працюють висококваліфіковані фахівці – кримінологи.

Для цього, без сумніву, слід внести зміни та доповнення у нормативно-правові акти з цих питань, встановивши обов'язок для суб'єктів нормотворчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю направляти проєкти правових джерел у зазначене Координаційне бюро.

2. Запровадити так зване «антикризове» управління[2], правовим регулюванням у сфері боротьби зі злочинністю в Україні, що передбачає скорочення його обсягу, розвиток освіти й науки як бази підвищення ефективності роботи правоохоронних органів та судів, диверсифікацію джерел фінансування задіяних у цьому правовому регулюванні соціальних видатків, зміну підходів до оцінки діяльності правоохоронних органів.

Проте, як слушно зазначають науковці, й це питання не можна розглядати за мінімальною схемою[3], позаяк просте збільшення фінансування через недостатність кваліфікованих

[1] Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-праоввих актів і їх проетків: науково-методичне забезпечення: монографія. Сімферополь: КРП «Видавництво» «Кримнавчпеддержвидав», 2010. 266 с.

[2] Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. Суми: РВВ Луган. держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е.О. Дідоренка, 2015. 48 с. С. 19.

[3] Там само. С. 14.

кадрів не забезпечить підвищення ефективності правового регулювання у зазначеній сфері діяльності.

Крім того, внутрішні системи звітності та контролю, збирання інформації для прийняття управлінських рішень спричиняють негативний вплив на роботу правоохоронних органів. Отже, одним із важливих напрямів удосконалення роботи цих суб'єктів запобіжної діяльності має стати зміна системи показників їх роботи. При цьому, як правильно вважає М.В. Карчевський, названа проблема має вирішуватись з урахуванням збереження головного функціонального навантаження галузевої звітності, а остання має бути надійним джерелом інформації для прийняття управлінських рішень. Водночас, зміст принципи використання мають бути такими, щоб зменшити вплив статистичної звітності як чинника неефективних рішень у сфері правового регулювання[1].

3. Налагодити конструктивну комунікацію між соціальними інститутами, задіяними у сфері правового регулювання питань, пов'язаних з боротьбою зі злочинністю, та підвищити у зв'язку з цим рівень громадського контролю за діяльністю суб'єктів запобіжної діяльності.

На думку 85 % опитаних з цього приводу респондентів, відсутність зацікавленості в результатах відповідних наукових досліджень суб'єктів законодавчого правового регулювання у сфері боротьби зі злочинністю чинить на нього негативний вплив. При цьому 75 % опитаних осіб розглядає результати здійснених в Україні наукових досліджень як значний ресурс підвищення ефективності такого виду правового регулювання. Все це в кінцевому результаті обумовлює необхідність налагодження конструктивної комунікації між соціальними інститутами, що задіяні до правового регулювання у сфері боротьби зі злочинністю в Україні.

Додатковим аргументом щодо розвитку даного напряму удосконалення змісту кримінологічної політики виступають й результати інших наукових досліджень. Так, 87 % респондентів вважає доцільним розгляд кримінально-правового регулювання в контексті системи «видатки – результат»; 76 % погодились з тим,

[1] Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. Суми: РВВ Луган. держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е.О. Дідоренка, 2015. 48 с. С. 15.

що правове регулювання у сфері боротьби зі злочинністю є ефективним тоді, коли необхідні соціальні видатки на його реалізацію відповідають фактичним соціальним видаткам, що можуть бути виділені державою та суспільством для цього; 94% вважають слушним те, що до соціальних видатків на реалізацію правового регулювання у зазначеній сфері суспільної діяльності відносяться не лише матеріальні витрати, а й інші соціальні наслідки застосування норм права (кримінально-правових, кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих, що змістовно зорієнтовані на запобігання злочинам).

З огляду на це, деякі дослідники небезпідставно пропонують створити в Україні дійові інститути громадянського контролю для розв'язання через них потенціалів соціальних конфліктів, що представляють одну з найбільш значущих загроз для ефективного правового регулювання у сфері боротьби зі злочинністю, що є досить важливим з огляду удосконалення змісту кримінологічної політики.

4. Оцінювання ефективності кримінологічної політики має здійснюватися за спеціально розробленою методикою, яка, крім названих вище критеріїв визначення результативності запобіжної діяльності, має включати також:

а) метод кількісної оцінки, сутність якого полягає в тому, що оцінка показників ефективності побудована на системі завчасно визначених бальних відміток;

б) метод якісної оцінки, що становить «якісну» характеристику кожного рівня досягнення певного результату (наприклад, рівень впровадження науково обґрунтованих положень кримінологічної політики лише у законодавство)[1].

в) метод аналізу статистичних показників, що мають супроводжуватись кількісно-якісною оцінкою отриманих результатів запобіжної діяльності, зокрема щодо досягнення поставлених перед суб'єктами запобігання злочинам завдань і мети такої діяльності.

Крім того, для визначення оцінки ефективності кримінологічної політики необхідно створити систему оцінювання, що становить здійснювану у встановленому порядку діяльність спеціально законодавчого визначених органів,

[1] Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с. С. 84.

включаючи Координаційне бюро з проблем кримінології НАПрН України, по встановленню ступеня ефективності цього процесу з метою стимулювання його подальшого розвитку[1].

Такий підхід обумовлений, зокрема, й тим, що існуючі нині оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів не відповідають загальним вимогам, що до них пред'являються, а саме:

1) не всі вони піддаються оцінці у кількісних одиницях виміру;

2) між вимірюванням цієї властивості та злочинами не завжди прослідковується стійкий та тісний зв'язок (кореляція), що може бути оцінений певними критеріями;

3) використання встановлених ознак як критеріїв ефективності далеко не завжди є простим, а самі ознаки – є нечіткими та допускають довільне двозначне тлумачення[2].

4) інші методи оцінки ефективності кримінологічної політики:

– економічні (довго-, середньо- та короткострокові плани (наприклад комплексні програми з профілактики правопорушень і злочинів[3]), щодо фінансування та матеріально-технічного забезпечення діяльності у сфері боротьби зі злочинністю;

– організаційно-розпорядчі, зміст яких полягає в удосконаленні координації та взаємодії діяльності правоохоронних органів із запобігання злочинам. При цьому, враховуючи, що на даний час завдання координації покладено на органи прокуратури (ст. 5 Закону України «Про прокуратуру»[4]) та те, що йде їх подальше реформування із зміною конституційних функцій[5], зазначена проблема набирає особливої актуальності та має безпосереднє прикладне значення;

---

[1] Там само. С. 83.

[2] Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с. С. 83.

[3] Про Комплексну програму профілактики злочинності на 2001–2005 роки: Указ Президента України від 25.12.2000 р. № 1376/2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1376/2000. (Дата звернення: 02.03.2020).

[4] Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Дата оновлення: 13.12.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18. (Дата звернення: 02.03.2020).

[5] Черніков Є. Е. Реформування прокуратури: завдання та виклики сьогодення. *Прокуратура України в умовах Європейської інтеграції*: матеріали наук.практ. конф. (Київ, 19 трав. 2016 р.). Київ: Нац. акад. прокур. України, 2016. С. 307–309.

– соціально-психологічні, які повинні ґрунтуватись на використанні соціального механізму, оскільки запобіжна діяльність тісно пов'язана та детермінується з іншими видами діяльності у сфері боротьби зі злочинністю;

– правові методи, що мають формуватися на принципах нормотворчості, вироблених у теорії права (системності, верховенства права, ін.)[1];

– інші методи, що теоретично обґрунтовані в науці[2] та активно розробляються у виді доктрини[3] і концепцій[4].

Таким чином, підводячи загалом підсумок по цьому питанню роботи, варто зазначити, що оцінка ефективності кримінологічної політики має здійснюватися по чітко визначених науково обґрунтованих критеріях спеціально визначеними у законі суб'єктами, а також з використанням сучасних методик і технологій, що дозволять встановлювати вплив зовнішніх факторів на цей процес.

Зазначений підхід має бути пріоритетними і при розробці заходів, спрямованих на удосконалення цього процесу та загалом змісту кримінологічної політики, з урахуванням існуючих правових ризиків, що пов'язані з прорахунками та безсистемністю в правотворчості, непрофесійним застосуванням законодавства у сфері боротьби зі злочинністю, відсутністю знань про тлумачення закону та іншими недоліками на рівні правозастосовної діяльності, зокрема й з питань запобіжної діяльності, що склали зміст даного дослідження.

---

[1] Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.

[2] Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні: монографія. Харків: Право, 2012. 266 с.

[3] Стрельцов Є. Л. Доктринальне визначення необхідних «збудників» процесів криміналізації та декриміналізації, пеналізації та депеналізації. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13–14 жовт. 2011 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2011. С. 78–82.

[4] Жалинський А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ: монография. М.: Проспект, 2008. 400 с.

ВИСНОВКИ

Викладене дає можливість зробити декілька важливих у теоретичному та практичному плані загальних висновків.

Одиніз них стосується розуміння змісту кримінологічної політики як державної доктрини та державної діяльності у сфері виявлення й усунення причин і умов вчинення злочинів, а також боротьби зі злочинністю. Кримінологічна політика (в широкому розумінні) – це заснована на ідеї гуманізму та принципів верховенства права стратегічна складова внутрішньої та зовнішньої антикримінальної політики держави, владна дефініція якої полягає у формуванні ключових доктринальних засад у сфері боротьби зі злочинністю та її практичної реалізації в системі органів й установ антикримінальної юстиції відповідно до положень кримінально-правової, кримінальної процесуальної та кримінально-виконавчої політики й законодавства України.

Кримінологічна політика (у вузькому розумінні) – це комплекс політико-правових, соціально-економічних, законодавчих і урядових рішень, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів, а також боротьбу зі злочинністю.

Формування елементів предмета кримінологічної політики здійснюється на засадах інтегративних якостей соціальної політики держави, положень теорії управління та наукових галузей кримінально-правового, кримінального процесуального і кримінально-виконавчого циклу, а також здобутках соціології, статистики, педагогіки, психології тощо.

Структура загальних функцій кримінологічної політики ґрунтується на трьох головних елементах: дослідження феноменології злочинності на державному рівні (її загальної характеристики, класифікації, наслідків, за видами, взаємозв'язками, структурою, динамікою, географією на регіональному та міжнародному рівнях тощо) і вплив на неї сучасними силами й засобами запобігання; дослідження і вплив на етіологію злочинності, її соціальну природу, конкретні причини й умови, психологічні та соціальні механізми формування і реалізації антисоціальної поведінки, а також властивості особи, соціальної спільноти, суб'єктивні й об'єктивні фактори, що продукують злочинність; запобігання

(профілактика, відвернення та припинення злочинів), розроблення форм і методів запобігання, прогнозування, планування та реалізація запобіжних заходів. Спеціальні функції можна визначити за допомогою аналізу основних напрямів, форм і методів боротьби зі злочинністю. До них можна віднести: інформаційну, запобіжну, репресивну, програмно-методичну тощо.

Принцип верховенства права є головним у визначенні напрямів кримінологічної політики, який належить сприймати як універсальний, так й інтегральний принцип права, що охоплює якості таких складових, як принцип законності, рівності перед законом, поділу влади (розподілу владних повноважень); суверенітету, демократії, основоположних прав людини, юридичної визначеності, справедливого суду тощо. Він є фундаментальним у формуванні та реалізації кримінологічної політики держави і відіграє роль основоположного начала та єднальної ланки в системі відносин між державою й особою, а також принципів, методів і засобів діяльності всіх інституцій антикримінальної юстиції України.

Другий висновок, який можна зробити на підставі аналізу концептуальних засад забезпечення кримінологічної політики, зводиться до того, що стратегічне завдання, яке полягає у захисті прав і свобод людини і громадянина, значною мірою залежить від належного функціонування механізму її формування та реалізації, джерел і суб'єктів забезпечення. Механізм формування та реалізації кримінологічної політики можна визначати, як соціально обумовлену, взаємоузгоджену та нормативно визначену діяльність державних органів, установ і організацій щодо встановлення та впровадження комплексу політико-правових, соціально-економічних, законодавчих і урядових заходів (рішень), спрямованих на виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів, а також боротьбу зі злочинністю.

Впровадження механізму формування та реалізації кримінологічної політики сприятиме: створенню на засадах загальної теорії кримінології науково обґрунтованої моделі боротьби зі злочинністю; формуванню, відповідно до криміногенної ситуації, комплексу політико-правових, соціально-економічних, законодавчих і урядових рішень, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов учинення злочинів і удосконаленню боротьби зі злочинністю; забезпеченню інтеграційних зав'язків взаємодії з кримінально-правовою, кримінальною процесуальною та кримінально-виконавчою

політикою; удосконаленню правових інститутів, окремих юридичних норм і практики їх застосування компетентними органами; впровадженню в кримінологічну теорію і практику наукових досягнень, передового вітчизняного та зарубіжного досвіду; визначенню та забезпеченню виконання пріоритетних напрямів стратегічного й тактичного характеру щодо скорочення та нейтралізації злочинності у різних сферах суспільних відносин; сприяння, на державному рівні, діяльності науково-дослідних установ і закладів освіти з підготовки фахівців у сфері кримінологічної практики; створення умов для розвитку інституцій громадянського суспільства у сфері захисту прав людини, кримінологічних центрів, асоціацій тощо; формування суспільної думки щодо неприпустимості злочинної діяльності, а також оперативне реагування держави на обставини, фактори та соціальні відхилення (алкоголізм, наркоманію тощо), що сприяють злочинності.

Рівнева диференціація кримінологічної політики дозволяє виокремити суб'єкти формування кримінологічної політики, до яких належать: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, органи місцевого самоврядування. Суб'єктами реалізації кримінологічної політики слугують: правоохоронні органи (прокуратура, Міністерство внутрішніх справ, органи Національної поліції, Служби безпеки, Державної податкової служби, Державної митної служби, Міністерства юстиції України та ін.), позаправоохоронні органи (органи юстиції, органи державного та господарського управління, засоби масової інформації та ін.), громадяни.

Основою належного забезпечення роботи суб'єктів формування та реалізації кримінологічної політики є достовірна кримінологічна інформація, як сукупність знань (відомостей), необхідних для характеристики злочинності, її причин і умов, розроблення кримінологічного прогнозу та заходів запобігання злочинам, оцінки їх ефективності й організації боротьби зі злочинністю. Кримінологічну інформацію варто розподілити на чотири блоки: а) дані, що характеризують злочинність як масове негативне явище (статистичні дані, що відображають рівень, структуру, динаміку й інші параметри злочинності); б) відомості (знання), що характеризують причини і умови злочинності загалом та окремих її видів та груп (інформація про негативні явища, процеси та окремі обставини, що детермінують злочинність загалом і вчинення окремих злочинів); в) інформація про: діяльність спеціальних органів та підрозділів

щодо виявлення, розслідування злочинів; реалізацію вимог закону про відповідальності за вчинений злочин; ефективність заходів із запобігання злочинам та іншим правопорушенням (відомості як кількісного, так і якісного характеру); г) інформація, яка сприяє підвищенню професійного рівня працівників правоохоронних органів, завданнями яких є боротьба зі злочинністю та запобігання кримінальним правопорушенням (методичні рекомендації та практичні посібники із запобігання злочинам, інформаційні листи, статті й інші публікації про позитивний зарубіжний досвід боротьби зі злочинністю тощо).

Третій висновок полягає в тому, що для підвищення ефективності діяльності різноманітних суб'єктів впливу на кримінологічну ситуацію варто здійснити такі заходи: а) при управліннях Національної поліції України в областях створити науково-дослідні підрозділи (центри, відділи, лабораторії), які б безпосередньо займалися аналізом конкретної кримінологічної ситуації, що наявна в окремо взятому регіоні (населеному пункті), з урахуванням територіальних і регіональних особливостей злочинності, їх сезонних коливань тощо, а також розробляли ефективні заходи впливу на цю ситуацію, у тому числі з підвищення рівня взаємодії всіх суб'єктів впливу на кримінологічну ситуацію. Такий підхід обумовлений принаймні трьома обставинами: по-перше, потребою забезпечення реалізації основних положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» щодо коригування завдань та функцій правоохоронних органів, упровадження нових засад проходження служби, нових критеріїв оцінки роботи правоохоронців для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави від протиправних посягань ; по-друге, необхідністю завершення реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади (децентралізації) в Україні, з метою створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад. Основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня, серед інших, визначено забезпечення громадської безпеки, що сприятиме виваженому формуванню та ефективній реалізації кримінологічної політики

на регіональному рівні; по-третє, заангажованістю та певною відірваністю від потреб практики, що наявні в діяльності Науково-дослідного інституту МВС України, який не має своїх підрозділів на місцях, а також, не повною мірою може впливати на конкретну кримінологічну ситуацію, що складається в окремо взятому регіоні; б) внести зміни до нормативно-правових актів МВС України, що регулюють питання, пов'язані з визначенням ефективності діяльності поліції та визнати пріоритетним напрямом діяльності – запобігання кримінальним правопорушенням, що дозволить правильно визначати та реалізовувати ефективні форми й засоби впливу на кримінологічну ситуацію; в)докорінно змінити навчальні програми з курсу «Кримінологія», особливо для закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання МВС України, щоб кожен хто навчається набув таких знань, навичок і компетентностей, які б дозволили їм легко виконувати будь-які практичні завдання, що пов'язані із застосуванням різноманітних форм і засобів впливу на кримінологічну ситуацію, тобто зробити акцент не стільки на отримання теоретичних знань, скільки на засвоєння практичних навичок у боротьбі зі злочинністю.

Четвертий висновок стосується того, що реалізація кримінологічної політики передбачає прийняття: а) окремої довгострокової Стратегії боротьби зі злочинністю в Україні до 2025 року, що потягне інший нормативний підхід до розробки та затвердження такого документа. Інноваційна Стратегія має стати національною, загальнодержавною директивою для розробників строкових державних і регіональних планів, які будуть змінюватися під час їх виконання. Строкові державні плани необхідно відокремити від програми, оскільки вони повинні мати іншу нормативну базу. Регіональні (міські) плани запобігання злочинам доцільно стандартизувати з урахуванням державного плану і регіональних особливостей. Належне ресурсне забезпечення розробки програми й супроводу планів запобігання злочинам; б) з метою визначення процедури проведення моніторингу й оцінки результативності реалізації кримінологічної політики, яка передбачає періодичне відстеження відповідних індикаторів на підставі наявних даних офіційної статистики, інформації центральних органів виконавчої влади, обласних, Київської міських держадміністрацій, органів місцевого самоврядування, громадськості, засобів масової інформації та проведення на

підставі даних моніторингу оцінки результативності виконання індикаторів шляхом порівняння отриманих результатів з їх цільовими значеннями, запропоновано Порядок і Методику проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації кримінологічної політики в Україні.

П'ятий висновок зводиться до того, що у сучасних умовах, ураховуючи правові реалії законодавчого процесу та практики боротьби зі злочинністю, вкрай необхідною є участь учених, особливо кримінологів, в обґрунтуванні процесів криміналізації (декриміналізації), а також пеналізації (депеналізації). Крім того, від ефективності цієї діяльності прямо залежить й ефективність змісту та застосування закону про кримінальну відповідальність. Причому для того, щоб підвищити результативність відображення кримінологічної політики в законі про кримінальну відповідальність, слід визначити фундаментальні принципи цієї політики у відповідному нормативно-правовому акті, що зрештою слугуватиме вирішальним фактором закріплення в КК України принципів застосування закону про кримінальну відповідальність, з огляду на те, що кримінологічна політика – це досягнення можливого у сфері протидії злочинності та запобігання злочинам.

У Кримінальному процесуальному кодексі України певною мірою знайшли своє відображення положення кримінологічної політики та були дотримані принципи нормотворчості під час визначення співвідношення між нормами матеріального та процесуального права. Водночас слід доповнити цей Кодекс низкою правових норм, які встановлювали б повноваження для учасників сторони обвинувачення та суду щодо виявлення причин й умов, які сприяли вчиненню злочину, а також зобов'язували б цих суб'єктів доказувати їх у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК «Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні»). Звісно, запропоновані зміни до кримінального процесуального законодавства не є безспірними, проте сучасний стан злочинності в Україні не лише зумовлює необхідність такого «творчого» перегляду зазначеного нормативно-правового акта, а й вимагає по-новому підійти до підвищення рівня ефективності дії правових норм щодо запобігання вчиненню нових злочинів та усунення чинників, що їх обумовлюють.

Необхідність удосконалення норм кримінально-виконавчого законодавства, що стосується змісту кримінологічної політики, окремі елементи й підходи якого

обґрунтовані в цій роботі, передусім зумовлена потребою в систематизації правовідносин (тих, що формуються у сфері боротьби зі злочинністю) та підвищенням ефективності їх дій у юридичній та кримінально-виконавчій практиці, зокрема тих, що гарантують дотримання прав і свобод засуджених, а також тих, що визначають діяльність персоналу установ виконання покарань з питань запобігання вчиненню правопорушень під час відбування покарань. Такий висновок, серед іншого, ґрунтується на положеннях Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні, яка розроблена й затверджена Координаційним бюро проблем кримінології Національної академії правових наук України ще в березні 2002 року та яка має стати методологічним підґрунтям для розроблення Концепції реалізації в законодавстві та на практиці кримінологічної політики України, на чому наполягають окремі дослідники.

Формування та реалізація кримінологічної політики має здійснюватися за чітко визначеними й науково обґрунтованими критеріями, передбаченими законом суб'єктами, з використанням сучасних методик і технологій, що дозволять встановлювати вплив зовнішніх факторів на цей процес. Зазначений підхід має бути пріоритетним і під час розроблення заходів, спрямованих на вдосконалення вказаного процесу та загалом змісту кримінологічної політики, з урахуванням наявних правових ризиків, що пов'язані з прорахунками та безсистемністю в правотворчості, недоліками на рівні правозастосовної діяльності, непрофесійним застосуванням законодавства у сфері боротьби зі злочинністю, особливо з питань запобіжної діяльності, що становили зміст даної роботи.

ДОДАТКИ

Додаток А

Проєкт

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ»

Цей Закон відповідно до Конституції України, законів України та загальновизнаних норм міжнародного права встановлює основи правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з діяльністю державної системи запобігання злочинам.

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Основні терміни, використані в Законі

державна система запобігання злочинам – це сукупність суб'єктів запобігання злочинам, а також економічних, правових, організаційних та матеріально-ресурсних заходів забезпечення їх діяльності;

запобігання злочинам – діяльність, спрямована на недопущення вчинення злочинів шляхом виявлення й усунення причин та умов, що сприяють їх вчиненню, здійснення впливу на осіб, схильних до їх вчинення;

заходи запобігання злочинам – комплекс взаємопов'язаних засобів, спрямованих на виявлення, усунення причин злочинів і умов, що сприяють їх вчиненню, недопущення злочинів особами з протиправною поведінкою;

кримінологічна експертиза – спеціальне дослідження проєктів законів, інших нормативних правових актів, що проводиться для оцінки їх можливого впливу на стан злочинності;

кримінологічний моніторинг – система постійного спостереження та комплексного аналізу, оцінки злочинності й інших пов'язаних з нею явищ, а також ефективності діяльності суб'єктів запобігання злочинам.

Стаття 2. Основні цілі запобігання злочинам

Запобігання злочинам має такі основні цілі:

запобігання криміногенним процесам в суспільстві, забезпечення стримування злочинності й нейтралізації її негативних наслідків;

усунення обставин, що сприяють вчиненню злочинів;

індивідуальний профілактичний вплив щодо конкретних осіб схильних до вчинення злочинів, а також щодо осіб з віктимною поведінкою.

Стаття 3. Правова основа запобігання злочинам

В Україні створені вихідні правові засади щодо забезпечення діяльності держави та її органів із запобігання злочинам й правопорушенням, зокрема, силами поліції. Заходи цієї діяльності ґрунтуються на положеннях Конституції України, законів і підзаконних, у тому числі відомчих, нормативно-правових актів.

Систему законодавчих актів України у сфері запобігання злочинам складають: закони, що визначають статус суб'єктів правоохоронної діяльності, на яких покладено запобігання злочинам; кодифіковані законодавчі акти; закони, що регулюють запобігання окремим видам злочинів та правопорушень; закони, що регламентують правовий запобіжний вплив на певні категорії осіб; закони, що регламентують громадський контроль за правоохоронною діяльністю та участь громадськості у запобіганні злочинам; міжнародні нормативно-правові акти, згоду на які дала Верховна Рада України.

Стаття 4. Принципи запобігання злочинам

Запобігання злочинам ґрунтується на загальновизнаних принципах міжнародного права, Конституції України, з прав людини і громадянина, а також на принципах законності, демократизму, гласності, соціальної справедливості, комплексності, своєчасності та достатності заходів запобігання злочинам.

Стаття 5. Законність запобігання злочинам

Діяльність суб'єктів запобігання злочинам реалізується у суворій відповідності до вимог законодавства України.

Заходи запобігання злочинам застосовуються при наявності встановлених законодавством України підстав при неухильному дотриманні прав і законних інтересів осіб, щодо яких вони застосовуються.

Наказ або розпорядження є законними, якщо вони віддані відповідною особою в належному порядку та в межах її повноважень і за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Стаття 6. Демократизм запобігання злочинам

Демократизм запобігання злочинам означає його здійснення широкою системою державних органів, за участю в цій діяльності органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян.

Стаття 7. Соціальна справедливість запобігання злочинам

Запобігання злочинам здійснюється в інтересах захисту законних інтересів осіб та відновлення їх порушених прав і свобод. Застосування заходів запобігання злочинам має відповідати характеру і ступеню суспільної небезпеки протиправного діяння.

Стаття 8. Комплексний підхід у запобіганні злочинам

Комплексний підхід у запобіганні злочинам означає: застосування взаємопов'язаних заходів економічного, соціально-політичного, правового, психолого-педагогічного, організаційного, технічного та іншого характеру, спрямованих на усунення причин злочинів і умов, що сприяють їх вчиненню; поєднання загального та індивідуального запобігання злочинам; скоординована взаємодія суб'єктів запобігання злочинам.

Стаття 9. Своєчасність і достатність заходів запобігання злочинам

Заходи запобігання злочинам застосовуються при виникненні загрози вчинення злочинів конкретними особами в такому обсязі і з такою інтенсивністю, які дозволяють не допустити їх вчинення.

Стаття 10. Суб'єкти запобігання злочинам

У запобігання злочинам беруть участь органи:

– які визначають державну політику у сфері боротьби зі злочинністю (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України);

– які здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання та протидії злочинності (Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори; Рада національної безпеки і оборони України);

– які здійснюють правоохоронну діяльність у сфері боротьби зі злочинністю (серед суб'єктів цієї групи варто виділяти дві підгрупи: а) органи, для яких здійснення діяльності по боротьбі зі злочинністю є однією з основних функцій (наприклад, Департамент карного розшуку Національної поліції України, Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБУ України та ін.); б) органи які здійснюють таку діяльність лише у процесі виконання ними основних функцій, що безпосередньо не пов'язані з боротьбою зі злочинністю (Національний банк України, Міністерство фінансів України, Державна митна служба України, Державна прикордонна служба України, а також інші міністерства та відомства, що мають контрольні повноваження у межах покладених на них обов'язків щодо взаємодії зі спецпідрозділами по боротьбі зі злочинністю); в) які здійснюють контролюючу та інші види управлінської діяльності (громадські організації, об'єднання, органи державного контролю, преса).

РОЗДІЛ ІІ. ЗАГАЛЬНЕ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Стаття 11. Заходи загального запобігання злочинам

Заходами загального запобігання злочинам є:

виявлення та усунення причин злочинів і умов, що сприяють їх вчиненню;

правове виховання;

кримінологічна експертиза проєктів законодавчих та інших нормативних правових актів;

визначення ефективності запобіжної діяльності на рівні суспільства, держави та особи.

Стаття 12. Виявлення та усунення причин злочинів і умов, що сприяють їх вчиненню

Кожен державний орган в межах своєї компетенції зобов'язаний виявляти обставини і ситуації соціального, психологічного, управлінського, економічного та іншого характеру, безпосередньо зумовлюють або полегшують можливість вчинення злочинів та вживати заходів до їх усунення.

Про виявлені причини злочинів і умов, що сприяють їх вчиненню, державні органи письмово інформують відповідні компетентні державні органи, організації, повноважні приймати заходи до їх усунення та реагують визначеними у Законі актами нормативно-правового характеру .

Стаття 13. Правове виховання

Правове виховання є цілеспрямовану систематичну діяльність суб'єктів запобігання злочинам по формуванню правової свідомості, правової культури і правомірної поведінки.

Правове виховання здійснюється в рамках системи загальної, середньої, вищої і післявузівської професійної освіти, діяльності засобів масової інформації і правової освіти населення.

Формами правового виховання є правова пропаганда, правове навчання, надання юридичної допомоги громадянам, пропаганда законослухняної поведінки в засобах масової інформації.

Правоохоронні органи, державні освітні та науково-дослідні установи в межах своєї компетенції надають методичну та інформаційну допомогу іншим суб'єктам запобігання злочинам при веденні ними роботи з правового виховання.

Стаття 14. Кримінологічна експертиза

Рішення про необхідність проведення кримінологічної експертизи приймається законодавчими та виконавчими органами державної влади України й суб'єктами запобігання злочинам.

Кримінологічна експертиза проводиться експертами відповідних установ або іншими спеціалістами, що володіють необхідними знаннями у відповідній сфері діяльності.

Порядок реалізації результатів кримінологічної експертизи визначається органами, які прийняли рішення про її призначення.

РОЗДІЛ ІІІ. ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Стаття 15. Підстави застосування заходів індивідуального запобігання злочинам

Підставами застосування заходів індивідуального запобігання злочинам є такі юридично встановлені факти:

– неодноразового вчинення особою адміністративних правопорушень з нарощуванням ступеню їх суспільної небезпеки, що свідчить про можливість вчинення ним злочину;

– наявності в діянні особи ознак складу злочину за відсутності заяви чи повідомлення для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; звільнення особи від кримінальної відповідальності за нереабілітуючими підставами, передбаченими чинним кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством;

– невиконання особою, засудженою без призначення покарання або із звільненням від покарання, умовно або з відстрочкою виконання вироку, обов'язків, покладених на нього вироком суду, якщо відсутні підстави для скасування кримінального засудження або відстрочки виконання вироку;

– антигромадської поведінки осіб, раніше судимих за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів.

Дані факти встановлюються в результаті:

– дізнання, досудового розслідування і судового розгляду;

– проведення прокурорських перевірок;

– здійснення оперативно-розшукової діяльності;

– здійснення іншої службової діяльності правоохоронними або контролюючими органами;

– розгляду повідомлень організацій, громадських об'єднань, заяв і скарг громадян, публікацій в засобах масової інформації.

Стаття 16. Особи, щодо яких здійснюється індивідуальне запобігання злочинам

Індивідуальне запобігання злочинам здійснюється щодо таких осіб:

звільнених з місць позбавлення волі, засуджених за вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів;

засуджених до міри покарання, не пов'язаною з позбавленням волі;

засуджених, яким відстрочено відбування покарання;

засуджених умовно;

звільнених умовно-достроково від відбування покарання;

звільнених від кримінальної відповідальності за нереабілітуючими підставами;

які вчинили адміністративні правопорушення при обставинах, що обтяжують відповідальність;

хворих на алкоголізм і наркоманію, які перебувають на обліку в закладах охорони здоров'я і вчиняють адміністративні правопорушення;

батьків або законних представників неповнолітніх, які не виконують своїх обов'язків по вихованню, навчанню дітей й негативно впливають на їхнє поводження або жорстоко поводяться з ними;

дітей, перерахованих в Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».

Стаття 17. Заходи індивідуального запобігання злочинам

Заходами індивідуального запобігання злочинам є:

профілактична бесіда;

направлення інформації – про причини й умови антигромадської поведінки;

постановка на профілактичний облік;

встановлення контролю над ходом соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, засуджених за вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів;

надання соціальної допомоги профілактуємим особам.

Зазначені заходи застосовуються суб'єктами запобігання злочинам з урахуванням індивідуальних особливостей профілактуємих осіб, характеру і ступеня суспільної небезпеки вчинених ними протиправних діянь. Порядок їх застосування регламентується у відповідних нормативних правових актах правоохоронних органів з урахуванням специфіки їх запобіжної діяльності.

Стаття 18. Профілактична бесіда

Профілактична бесіда складається з роз'яснення особі його відповідальності перед суспільством, соціальних і правових наслідків продовження антигромадської поведінки, переконанні в необхідності дотримуватися встановлених норм поведінки.

У ході бесіди профілактуєма особа попереджається про необхідність припинення антигромадської поведінки.

У профілактичній бесіді можуть брати участь представники відповідних організацій, громадських об'єднань та інші зацікавлені особи.

Стаття 19. Виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення

При провадженні досудового слідства і судового розгляду кримінального провадження слідчий зобов'язаний виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню злочину.

Стаття 20. Подання слідчого, прокурора в кримінальному провадженні

Слідчий, прокурор, встановивши причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, вносять у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття заходів для усунення цих причин і умов.

Якщо в ході досудового слідства буде встановлено, що в діянні особи, яка притягається до кримінальної відповідальності, чи в діяннях інших осіб є ознаки правопорушення або ці особи повинні бути згідно з чинним законодавством притягнуті до матеріальної відповідальності, слідчий чи прокурор зобов'язані порушити в поданні питання про притягнення цих осіб до матеріальної відповідальності.

Стаття 21. Направлення інформації про причини й умови антигромадської поведінки

Інформація про причини і умови антигромадської поведінки особи направляється керівникам організацій, громадських об'єднань для застосування заходів профілактичного впливу, а також усунення причин та умов, що сприяють такій поведінці.

Про вжиті заходи повідомляється ініціатор направлення інформації у місячний термін.

У разі залишення посадовою особою подання без розгляду орган дізнання, слідчий чи прокурор зобов'язані вжити заходи, передбачені статтями 254-257 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Стаття 22. Профілактичний облік

На профілактичний облік у відповідних правоохоронних органах ставляться особи, поведінка яких вказує на можливість вчинення ними злочинів. Він спрямований на спостереження і контроль за їх поведінкою, надання профілактичного впливу на таких осіб і усунення причин злочинів і умов, що сприяють їх вчиненню.

Правила постановки і зняття з профілактичного обліку зазначених осіб визначаються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Стаття 23. Встановлення контролю над ходом соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, засуджених за вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів

Після звільнення з місць позбавлення волі осіб, засуджених за вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, може бути встановлено спостереження за ходом їх соціальної реабілітації відповідно до законодавства України.

Стаття 24. Надання соціальної допомоги

Профілактуємим особам суб'єкт запобігання злочинам створює сприятливі умови в побутовому і трудовому влаштуванні, у наданні їм психолого-педагогічної, медичної, консультативно-правової та іншої допомоги, передбаченої законодавством України.

Стаття 25. Права осіб, щодо яких застосовуються заходи індивідуального запобігання злочинам

Особи, щодо яких застосовуються заходи індивідуального запобігання злочинам, мають право:

знати підстави постановки на профілактичний облік;

знати підстави та характер застосовуваних до них заходів індивідуального запобігання злочинам;

заявляти клопотання і оскаржувати дії, здійснювані у зв'язку з застосуванням заходів індивідуального запобігання злочинам, вищій посадовій особі, прокурору або до суду.

РОЗДІЛ IV. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ І РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Стаття 26. Планування запобігання злочинам

Планування запобігання злочинам здійснюється суб'єктами державної системи запобігання злочинам шляхом розробки відповідних планів і програм.

Програми запобігання злочинам, що визначають завдання, засоби, етапи і механізм реалізації профілактичних заходів, а також показники очікуваних результатів розробляються і здійснюються на державному рівні, суб'єктів запобігання злочинам та органів місцевого самоврядування на основі матеріалів державної та відомчої статистичної звітності, результатів кримінологічних досліджень, кримінологічних експертиз та моніторингу, опитувань громадської думки населення, матеріалів діяльності суб'єктів державної системи запобігання злочинам.

Органи державної влади і органи місцевого самоврядування України, що беруть участь у програмі запобігання злочинам, забезпечують їх фінансування та здійснюють контроль за їх реалізацією.

Стаття 27. Використання вітчизняного і зарубіжного досвіду запобігання злочинам

Суб'єкти запобігання злочинам використовують вітчизняний і зарубіжний досвід цієї діяльності з урахуванням соціально-економічних умов, демократизації суспільного життя, а також змісту тих міжнародно-правових актів, згоду на які дала Верховна Рада України.

Стаття 28. Контроль і нагляд у сфері діяльності з запобігання злочинам

Контроль за діяльністю суб'єктів запобігання злочинам, дотриманням ними прав і свобод людини і громадянина при застосуванні заходів профілактичного впливу здійснюються в установленому порядку органами державної влади.

Відомчий контроль за діяльністю суб'єктів запобігання злочинам здійснюється їх вищестоящими органами і посадовими

особами в порядку, визначеному відповідними нормативно-правовими актами.

Нагляд за виконанням законів, що регулюють діяльність із запобігання злочинам, здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами.

Стаття 29. Відповідальність посадових осіб за порушення у сфері запобігання злочинам

Посадові особи, які не вжили заходів щодо запобігання злочинам або перевищили свої повноваження під час здійснення цієї діяльності, несуть юридичну відповідальність відповідно до законодавства України.

Стаття 30. Фінансове і матеріальне забезпечення запобігання злочинам

Фінансове забезпечення запобігання злочинам здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, коштів бюджетів органів місцевого самоврядування, а також інших джерел, що не заборонені Законом.

Додатковими джерелами фінансування можуть бути благодійні внески, добровільні безоплатні пожертвування та інші джерела.

РОЗДІЛ V. ЗАКЛЮЧНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 31. Порядок вступу в силу цього Закону

Цей Закон набирає чинності з дня його офіційного опублікування.

Додаток Б

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА ДО ПРОЄКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ»

1. Обґрунтування необхідності прийняття акта

Формування правової, соціальної, демократичної української держави за умов сьогодення та зовнішніх й внутрішніх викликів сучасності вимагає постановки перед всім суспільством нових рубежів у своїй організації. Системні трансформації сфери державного управління в загальносоціальному руслі мають обов'язково враховувати й кримінологічну складову, як одну з пріоритетних, що зумовлює необхідність комплексного реформування апарату державного адміністрування на засадах поєднання правової, економічної, ідеологічної та кримінологічної політики. Дане переформатування системи соціального управління, з огляду на ступінь глибини та розгалуженості детермінаційного комплексу сучасної злочинності в Україні, слід здійснювати акцентуючи увагу на винятковій важливості зміцнення авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян шляхом запобігання посяганням на окреслену сферу суспільних відносин. Суспільна небезпечність злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян полягає в тому, що вони посягають на суспільні відносини, які забезпечують авторитет і гідність органів державної влади України, що публічно виражається у зневажливому, цинічному ставленні до них, паплюженні й неприйнятті їх як таких.

Кризові процеси, що відбуваються в соціально-економічній сфері, призвели до ускладнення криміногенної ситуації, зміни структури злочинності та зумовили виникнення нових форм і способів учинення протиправних діянь. На сьогодні спостерігається тенденція до збільшення масштабів криміналізації основних сфер життєдіяльності населення. Поряд із зменшенням кількості тяжких та особливо тяжких злочинів спостерігається тенденція до збільшення кількості правопорушень у сфері економіки.

Запобігання злочинам є об'єктивною потребою суспільства, що будує правову державу (ст. 1 Конституції України та ст. 2

Кримінального кодексу України). Головний напрям цього запобігання – усунення причин та умов, що її породжують і сприяють її різноманітним виявам. Тим самим створюються реальні передумови поступового ослаблення суспільної небезпечності злочинів та зменшення, врешті-решт, масштабів самої злочинності.

Запобігання злочинам становить цілеспрямований комплексний процес, що здійснюється державними органами, господарськими і громадськими організаціями, а також громадськими формуваннями і окремими громадянами. Це є завданням всіх гілок державної влади: законодавчої, виконавчої, судової (ст. 6 Конституції України). Запобігання злочинам базується на нормативно-правових засадах внутрішньої і зовнішньої політики держави, складовою частиною якої є кримінологічна політика, що визначає теоретичні основи, напрями, цілі, методи запобіжного впливу на злочинність.

Значне місце у цьому запобіганні відводиться, крім зазначених вище суб'єктів, правоохоронним органам, для яких запобігання злочинності, особливо спеціально-кримінологічне запобігання – один з основних професійних обов'язків, який потребує не лише ініціативності, непримиримості, принциповості, творчого підходу, а й високого рівня кримінологічного знання. Практика свідчить, що сьогодні особливого значення набувають перспективні положення кримінологічної політики держави, навички кримінологічного аналізу злочинності, розробки комплексних заходів для запобігання злочинності, розуміння важливості ресурсного забезпечення програм її не репресивної протидії, знання повноважних можливостей суб'єктів запобігання, використання зарубіжного досвіду ефективного впливу на витоки злочинності тощо.

2. Мета і цілі прийняття законодавчого акта

Метою Закону є забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері запобігання злочинам шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов учинення злочинів, захист інтересів людини, суспільства і держави від протиправних посягань, а також налагодження дієвої співпраці між центральними і місцевими органами виконавчої влади та громадськістю в зазначеній сфері.

Головними цілями прийняття законодавчого акта є проблеми, які потребують розв'язання, зокрема: недосконалість

нормативно-правового, організаційного, фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення запобігання злочинам; неналежний рівень комплексних запобіжних заходів, спрямованих на усунення причин і умов учинення правопорушень, та профілактичної роботи з особами, схильними до їх вчинення; низький рівень правової культури населення, роз'яснювальної роботи серед громадян з метою формування в них відповідального ставлення до питань дотримання законності, особистої участі в охороні громадського порядку та запобігання злочинам; відсутність дієвого механізму участі громадськості в забезпеченні правопорядку в державі; недостатня увага центральних і місцевих органів виконавчої влади до питань організації змістовного дозвілля дітей та молоді, їх зайнятості та відпочинку; недосконаліть механізму взаємодії правоохоронних органів з центральними і місцевими органами виконавчої влади з питань розроблення конкретних заходів, спрямованих на підвищення ефективності запобігання злочинам.

Погіршення соціально-економічної ситуації в державі негативно позначається на криміногенній ситуації, зумовлює необхідність формування принципово нових підходів до розв'язання проблем у сфері запобігання злочинам. Комплексне розв'язання проблем можливе за умови вжиття на державному рівні заходів, спрямованих на підвищення їх ефективності.

3. Загальна характеристика та основні положення акта

Законопроєкт складається з чотирьох розділів та містить тридцять одну статтю.

4. Стан нормативно-правової бази у зазначеній сфері правового регулювання

Основними нормативно-правовими актами у даній сфері правового регулювання є: Конституція України, чинні міжнародні договори і ратифіковані Конвенції по боротьбі зі злочинністю, Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закони України та Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Фінансування заходів щодо реалізації Закону планується здійснювати в межах бюджетних призначень, передбачених на відповідний рік міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, до повноважень яких належить вирішення питань щодо запобігання злочинам.

Обсяг фінансування заходів, матеріально-технічних і трудових ресурсів, необхідних для реалізації Закону, уточнюється щороку з урахуванням можливостей державного бюджету.

6. Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття проєкту Закону

Прийняття законопроєкту сприятиме: зменшенню кількості вчинюваних правопорушень, забезпеченню захисту громадян від протиправних посягань, покращенню міжнародного іміджу України, підвищенню рівня її інвестиційної привабливості, а також довіри населення до правоохоронних органів; підвищенню ефективності заходів, що здійснюються правоохоронними органами для забезпечення правопорядку, створенню науково обґрунтованої системи проведення моніторингу їх ефективності; активізації міжнародного співробітництва, зокрема між Україною та Європейським Союзом, а також співробітництва між центральними і місцевими органами виконавчої влади, неурядовими організаціями та громадськістю; підвищенню рівня поінформованості населення про стан правопорядку в державі, запобігання злочинам та особистий захист громадян від протиправних посягань; удосконаленню нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності, запобігання злочинам та активізації участі громадськості в забезпеченні правопорядку в державі; покращенню просвітницької діяльності, спрямованої на формування в населення негативного ставлення до протиправних діянь; підвищенню рівня технічного та наукового забезпечення правоохоронних органів щодо запобігання злочинам шляхом залучення сил та засобів центральних і місцевих органів виконавчої влади.

7. Запобігання дискримінації

У проєкті Закону відсутні положення, які містять ознаки дискримінації. Проєкт Закону не потребує проведення громадської антидискримінаційної експертизи.

8. Запобігання корупції

Проєкт Закону не містить правил та процедур, які можуть становити ризики вчинення корупційних правопорушень.

9. Громадське обговорення

Проєкт Закону не потребує проведення консультацій з громадськістю.

10. Оцінка регуляторного впливу

Проєкт Закону не є регуляторним актом, оскільки його положення не спрямовані на правове регулювання відносин між регуляторними органами та суб’єктами господарювання.

Наукове видання

ВАСИЛЕВИЧ Віталій Вацлавович

КРИМІНОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Монографія

Підписано до друку 30.07.2020. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 27,25. Ум. друк. арк. 25,34.
Тираж 300 прим.